

Visų šalių proletarai, vienykitės!

LENINAS

RAŠTAI

14

**SPAUSDINAMA
RKP(b) IX SUVAŽIAVIMO
IR TSRS TARYBŲ
II SUVAŽIAVIMO
NUTARIMU**

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

В. И. ЛЕНИН

СОЧИНЕНИЯ

Издание четвертое

ОГИЗ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
1947

LKP CK PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS —
MARKSO—ENGELSO—LENINO INSTITUTO FILIALAS

V. I. LENINAS

RAŠTAI

Versta iš ketvirtąjo leidimo

VALSTYBINĖ
POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS
LEIDYKLA

1952

V. I. LENINAS

14
TOMAS

1908

PRATARBĖ

Keturioliktajame tome yra įdėtas 1908 metais parašytas ir 1909 metais išspausdintas ypatingai svarbus filosofinis V. I. Lenino veikalas „Materializmas ir empiriokriticizmas“, kuris buvo teorinis bolševikų partijos paruošimas.

Šiame veikle Leninas visapusiškai sukritikavo antimarksistinės rusiškųjų machistų ir jų užsieninių filosofinių mokytojų pažiūras. Lenino veikalas kartu buvo „teorinių marksizmo pagrindų — dialektinio ir istorinio materializmo — apgynimas ir materialistinis apibendrinimas viso to, ką svarbaus ir esmingo yra įgijęs mokslas ir, pirmiausia, gamtos mokslas per ištisą istorinį laikotarpį, per laikotarpį nuo Engelso mirties ligi pasirodant Lenino knygai „Materializmas ir empiriokriticizmas“ („VKP(b) istorija. Trumpasis kursas“).

Veikalas „Materializmas ir empiriokriticizmas“ tapo pavyzdžiu partinės, nesutaikinos kovos prieš dialektinio ir istorinio materializmo priešus.

Tome taip pat yra įdėtos Lenino 1908 metų pavasarį parašytos tezės „Dešimt klausimų referentui“, sudariusios pagrindą bolševikų frakcijai viešai atsiriboti nuo filosofinių pažiūrų machišto Bogdanovo ir jo šalininkų, kurie 1905 metais jungėsi prie bolševikų.

Veikalas „Materializmas ir empiriokriticizmas“ tome spausdinamas pagal pirmąją knygos leidimą (1909 m.), sutikrintą su antruoju leidimu (1920 m.). Ruošiant tekstą atsižvelgta į Lenino nurodymus, jo padarytus laiškuose saviesiems, ruošiant knygą spaudai 1908—1909 metais ir peržiūrint pirmojo leidimo korektūras.

**DEŠIMT KLAUSIMŲ
REFERENTUI ¹**

Parašyta 1908 m. gegužės—birželio mėn.

*Pirmą kartą išspausdinta 1925 m.
Lenino rinkinyje III*

Spausdinama pagal rankraštį

1. Ar referentas pripažįsta, kad marksizmo filosofija yra *dialektinis materializmas*?

Jeigu ne, tai kodėl jis nė karto neišnagrinėjo nesuskaičiuojamų Engelso pareiškimų apie tai?

Jeigu taip, tai kodėl machistai savąjį dialektinio materializmo „peržiūrėjimą“ vadina „marksizmo filosofija“?

2. Ar referentas pripažįsta Engelso duotą pagrindinių filosofinių sistemų skirstymą į *materializmą* ir *idealizmą*, ir viduriu tarp pirmojo ir antrojo, svyruojančiu tarp jų Engelsas laiko Jumo *liniją* naujojoje filosofijoje, vadinamas tą liniją „agnosticizmu“ ir kantizmą skelbdamas agnosticizmo atmaina?

3. Ar referentas pripažįsta, kad dialektinio materializmo pažinimo teorijos pagrindą sudaro pripažinimas išorinio pasaulio ir jo atsispindėjimo žmogaus galvoje?

4. Ar referentas pripažįsta teisingu Engelso samprotavimą apie „daiktų savyje“ pavirtimą „daiktais mums“?

5. Ar referentas pripažįsta teisingu Engelso teigimą, kad „tikrąjį pasaulio vieningumą sudaro jo materialumas“? (Anti-Dühring*, 2 leid., 1886 m., 28 psl., I skyrius. IV § apie pasaulio schematiką)?

6. Ar referentas pripažįsta teisingu Engelso teigimą, kad „materija be judėjimo taip pat neįmanoma, kaip judėjimas be materijos“ (Anti-Dühring, 1886, 2 leid., 45 psl., 6 § apie natūrfilosofiją, kosmogoniją, fiziką ir chemiją)?

7. Ar referentas pripažįsta, kad priežastingumo, būtinumo, dėsningumo ir t. t. idėja yra gamtos, tikrojo pasaulio dėsnių atsispindėjimas žmogaus galvoje? Arba Engelsas buvo neteisus, tai teigdamas (Anti-Dühring, S. 20—21, III § apie apriorizmą, ir S. 103—104, XI § — apie laisvę ir būtinumą)?

* — Anti-Diuringas. Red.

8. Ar referentui žinoma, kad Machas buvo pareiškęs savo sutikimą su imanentų mokyklos vadovu Šupe ir net paskyrė jam savo paskutinį ir svarbiausią filosofinį veikalą? Kaip referentas aiškina šį Macho prisidėjimą prie aiškiai idealistinės filosofijos Šupės, kuris yra *klerikalizmo* gynėjas ir iš viso aiškus reakcionierius filosofijoje?

9. Kodėl referentas nutylėjo apie „nuotyki“ su jo vakarykščiu draugu (iš „Apybraižų“), menševiku Juškevičium, kuris šiandien Bogdanovą⁵ (tuoj po Rachmetovo⁶) paskelbė *idealistu*? Ar referentui žinoma, kad Pecoldas savo paskutinėje knygoje visą eilę Macho mokinių priskyre *prie idealistų*?

10. Ar referentas patvirtina tą faktą, kad machizmas neturi nieko bendro su bolševizmu? kad prieš machizmą ne kartą yra protestavęs Leninas⁷? kad menševikai Juškevičius ir Valentinovas⁸ yra „gryni“ empiriokritikai?

**MATERIALIZMAS
IR EMPIRIOKRITICIZMAS**

**KRITINĖS PASTABOS
APIE VIENĄ REAKCINĘ FILOSOFIJĄ***

*Parašyta 1908 m. antrojoje pusėje
išspausdinta 1909 m.
atskira knyga „Zveno“ leid.*

*Spausdinama pagal 1909 m.
leidimo knygos tekstą,
sutikrintą su 1920 m. leidimo
knygos tekstu*

ВЛ. ИЛЬИНЪ.

МАТЕРІАЛИЗМЪ
И
ЭМПИРІОКРИТИЦИЗМЪ

**критическія замѣтки объ одной
реакціонной философіи.**

ИЗДАНИЕ „ЗВЕНО“
МОСКВА
1909

V. I. Lenino knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“
pirmojo leidimo viršelis. — 1909 m.

Sumažinta

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Visa eilė rašytojų, norinčių būti marksistais, pradėjo pas mus šiais metais tikrą žygį prieš marksizmo filosofiją. Mažiau kaip per pusmetį išėjo keturios knygos, skirtos svarbiausia ir beveik ištiesai užpuolimams prieš dialektinį materializmą. Čia priklauso pirmiausia „Apybraižos apie (? reikėjo pasakyti: prieš) marksizmo filosofiją“, S. Peterburgas, 1908, Bazarovo, Bogdanovo, Lunačarskio, Bermano, Gelfondo, Juškevičiaus, Suvorovo straipsnių rinkinys; toliau knygos: Juškevičiaus — „Materializmas ir kritinis realizmas“, Bermano — „Dialektika šiuolaikinės pažinimo teorijos šviesoje“, Valentinovo — „Filosofinės marksizmo konstrukcijos“.

Visi šie asmenys negali nežinoti, kad Marksas ir Engelsas dešimtis kartų yra vadinę savo filosofines pažiūras dialektiniu materializmu. Ir visi šie asmenys, suvieniuti — nepaisant griežto politinių pažiūrų skirtumo — priešiško dialektiniam materializmui, tuo pat metu pretenduoja į tai, jog filosofijoje jie yra marksistai! Engelso dialektika esanti „mistika“, — sako Bermanas. Engelso pažiūros „paseno“, — tarp ko kita, lyg kažką savaime suprantama, sviedžia Bazarovas, — materializmas pasirodo besąs paneigtas mūsų drąsiųjų karių, kurie išdžiūčiai remiasi „šiuolaikine pažinimo teorija“, „naujausiąja filosofija“ (arba „naujausiuoju pozityvizmu“), „šiuolaikinio gamtos mokslo filosofija“ arba net „XX amžiaus gamtos mokslo filosofija“. Remdamiesi visais šiais tariamai naujausiais mokymais, mūsiškiai dialektinio materializmo naikintojai bebaimiškai nusikalba ligi tiesioginio fideizmo*¹⁰ (visų aiškiausiai Lunačarskis, bet anaip tol ne jis

* Fideizmas yra mokymas, statantis tikėjimą į žinojimo vietą arba apskritai skiriantis tam tikrą reikšmę tikėjimui.

vienas!'), tačiau jiems iš karto pradingsta bet kuri drąsa, bet kuri pagarba savo pačių įsitikinimams, kai reikalas prieina ligi tiesioginio apibrėžimo savo santykių su Marksu ir Engelsu. Tikrovėje — visiškas išsivadėjimas dialektinio materializmo, t. y. marksizmo. Žodžiais — begaliniai išsisukinėjimai, mėginimai apeiti klausimo esmę, pridengti savo atsitraukimą, pastatyti į vietą materializmo apskritai vieną kurį materialistą, griežtas atsiskakymas tiesiai nagrinėti nesuskaitomus materialistinius Markso ir Engelso pareiškimus. Tai — tikras „maištas atsiklaupus“, teisingu vieno marksisto pasakymu. Tai — tipiškas filosofinis revizionizmas, nes tiktai revizionistai įsigijo liūdną garbę savo atsitraukimu nuo pagrindinių marksizmo pažiūrų ir savo baime ar savo nesugebėjimu atvirai, tiesiai, ryžtingai ir aiškiai „atsiskaityti“ su išsivadėtomis pažiūromis. Kai ortodoksams tekdavo pasisakyti prieš pasenusias Markso pažiūras (pavyzdžiui, Meringui prieš kai kuriuos istorinius teiginius), — tai visuomet buvo daroma su tokiu apibrėžtumu ir išsamumu, jog niekas niekuomet tokiuose literatūriniuose pasisakymuose nerasdavo nieko dviprasmiško.

Beje, „Apybraižose „apie“ marksizmo filosofiją“ yra vienas sakinyš, panašus į tiesą. Tai — Lunačarskio sakinyš: „gal būt, mes“ (t. y., matyti, visi „Apybraižų“ bendradarbiai) „klystame, bet ieškome“ (161 psl.). Kad pirmojoje šio sakinio pusėje yra absoliuti, o antrojoje — santykinė tiesa, tai aš pasistengsiu kuo išsamiausiai parodyti skaitytojo dėmesiui pateikiamoje knygoje. O dabar tiktai pastebėsiu, kad jeigu mūsų filosofai būtų kalbėję ne marksizmo vardu, o keleto „ieškančiųjų“ marksistų vardu, tai jie būtų parodę daugiau pagarbos ir patys sau ir marksizmui.

Kai dėl manęs, tai aš taip pat — „ieškantis“ filosofijoje. Būtent: šiose pastabose aš užsibrėžiau uždavinį surasti, ant ko suklypo žmonės, pateikiantieji po marksizmo priedanga kažką neįtikimai klaidaus, painaus ir reakcingo.

1908 metų rugsėjis.

Autorius

ANTROJO LEIDIMO PRATARMĖ

Šis leidimas, išskyrus atskirus teksto pataisymus, nesiskiria nuo ankstyvesniojo. Tikiuosi, kad jis nebus nenau dingas, nepriklausomai nuo polemikos su rusų „machis-tais“, kaip priemonė susipažinti su marksizmo filosofija, dialektiniu materializmu, o taip pat su filosofinėmis išvadamis iš naujausių gamtos mokslo atradimų. Kai dėl paskutinių A. A. Bogdanovo raštų, su kuriais aš neturėjau galimumo susipažinti, tai žemiau dedamas drg. V. I. Nevskio straipsnis duoda reikalingus nurody-mus¹². Drg. V. I. Nevskis, dirbdamas ne tik kaip propa-gandistas apskritai, bet ir ypačiai kaip partinės mokyklos darbuotojas, turėjo visišką galimumą įsitikinti tuo, kad po „proletarinės kultūros“ priedanga A. A. Bogdanovas skelbia buržuazines ir reakcinės pažiūras.

1920 metų rugsėjo 2 diena.

N. Leninas

ĮVADO VIETOJE
 KAIP KAI KURIE „MARKSISTAI“
 NEIGĖ MATERIALIZMĄ 1908 METAIS
 IR KAI KURIE IDEALISTAI 1710 METAIS

Kas bent kiek yra susipažinęs su filosofine literatūra, tas turi žinoti, kad vargu ar atsiras bent vienas šiuolaikinis filosofijos (o taip pat teologijos) profesorius, kuris tiesiog ar netiesiog neužsiimtų materializmo paneigimu. Šimtus ir tūkstančius kartų materializmą skelbė paneigtą, ir šimtas pirmąjį, tūkstantis pirmąjį kartą tebepaneigiamas jis ligi šios dienos. Mūsų revizionistai visi užsiima materializmo paneigimu, dėdamiesi, kad jie iš tikrųjų paneigia tiktai materialistą Plechanovą, o ne materialistą Engelsą, ne materialistą Feuerbachą, ne materialistines J. Dicgeno pažiūras, — ir paskiau, kad jie paneigia materializmą „naujausiojo“ ir „šiuolaikinio“ pozityvizmo, gamtos mokslo ir pan. požiūriu. Nepateikdamas citatų, kurių kiekvienas norintis pririnks šimtus aukščiau paminėtose knygoje, aš priminsiu tuos argumentus, kuriais muša materializmą Bazarovas, Bogdanovas, Juškevičius, Valentinovas, Černovas* ir kiti machistai. Šį pastarąjį posakį, kaip trumpesnę ir paprastesnę, be to, jau įgijusį pilietybės teisę rusų literatūroje, aš visur vartosiu lygiomis su posakiu: „empiriokritikai“. Kad Ernstas Machas — visų populiariausias šiuo metu empiriokriticizmo atstovas, tai visuotinai pripažinta filosofinėje literatūroje**, o

* V. Černovas. „Filosofiniai ir sociologiniai etudai“, Maskva, 1907. Autorius — toks pat karštas Avenarijaus šalininkas ir dialektinio materializmo priešas, kaip Bazarovas ir Ko.

** Žr., pvz., Dr. Richard Hünigswald. „Über die Lehre Hume's von der Realität der Aussendinge“, Brln., 1904, S. 26 (Dr-as Richardas Henigswaldas. „Jumo mokymas apie išorinio pasaulio realumą“, Berlynas, 1904, 26 psl. Red.).

Bogdanovo ir Juškevičiaus nukrypimai nuo „grynojo“ machizmo teturi visiškai antraeilę reikšmę, kaip bus parodyta žemiau.

Materialistai, sakoma mums, pripažįsta kažką neįmanomo ir nepažinaus — „daiktus savyje“, materiją „už patyrimo“, už mūsų pažinimo. Jie nukrypsta į tikrą misticismą, prileisdami kažką anapusiško, esančio už „patyrimo“ ir pažinimo ribų. Teigdami, kad, esą, materija, veikdama mūsų jutimo organus, sukelia pojūčius, materialistai ima pagrindu „nežinoma“, nieką, nes, girdi, juk jie patys vieninteliu pažinimo šaltiniu skelbia mūsų jūtumus. Materialistai nukrypsta į „kantizmą“ (Plechanas — prileisdamas buvimą „daiktų savyje“, t. y. daiktų už mūsų sąmonės), jie „sudvejina“ pasaulį, skelbia „dualizmą“, nes už reiškinų jiems yra dar daiktas savyje, už jautimų netarpiškų duomenų — kažkas kita, kažkoks fetišas, „stabas“, absoliutas, „metafizikos“ šaltinis, religijos lygmuo („šventoji materija“, kaip sako Bazarovas).

Tokie yra aukščiau minėtų rašytojų įvairiausiais būdais kartojami ir atpasakojami machistų argumentai prieš materializmą.

Kad patikrintume, ar šie argumentai nauji ir ar tikrai jie nukreipiami tiktai prieš vieną, „nukrypusį į kantizmą“, rusiškąjį materialistą, mes pateiksime išsamias citatas iš vieno seno idealisto, Džordžo Berklio, veikalo. Ši istorinė informacija yra tuo labiau reikalinga įvade į mūsų pastabas, kad į Berklį ir jo kryptį filosofijoje mums teks ne kartą nurodyti žemiau, nes machistai neteisingai vaizduoja ir Macho santykį su Berkliu ir filosofinės Berklio linijos esmę.

Vyskupo Džordžo Berklio veikalas, išėjęs 1710 metais, pavadinimu „Traktatas apie žmogiškojo pažinimo pagrindus“*, prasideda tokiu samprotavimu: „Kiekvienam, kas apžvelgia žmogiškojo pažinimo objektus, yra aišku, kad jie yra arba idėjos (ideas), tikrai suvokiamas jautimais, arba tokios, kurias mes gauname, stebėdami proto emocijas ir veiksmus, arba pagaliau idėjos, sudaromos su

* — George Berkeley. „Treatise concerning the Principles of Human Knowledge“, vol. I of Works, edited by A. Fraser, Oxford, 1871. Yra vertimas į rusų kalbą (Džordžas Berklis. „Traktatas apie žmogiškojo pažinimo pagrindus“, raštų I t., A. Freizerio leid., Oksfordas, 1871. Red.).

atminties ir vaizduotės pagalba. . . Su regėjimo pagalba aš susidarau idėjas apie šviesą ir spalvas, apie skirtingus jų laipsnius ir rūšis. Su lytėjimo pagalba aš suvokiu kieta ir minkšta, šilta ir šalta, judėjimą ir pasipriešinimą. . . Uoslė pateikia man kvapus; skonis — skonio pojūtį; klausa — garsus. . . Kadangi skirtingos idėjos stebimos drauge viena su kita, tai jos pažymimos vienu vardu ir laikomos koku nors daiktu. Pavyzdžiui, stebimi drauge sujungti (to go together) tam tikra spalva, skonis, kvapas, forma, konsistencija, — tai pripažįstama atskiru daiktu ir pažymima žodžiu *obuolys*; kiti rinkiniai idėjų (collections of ideas) sudaro akmenį, medį, knygą ir panašius jutiminius daiktus. . .” (1 §).

Toks yra Berklio veikalo pirmojo straipsnio turinys. Mums reikia įsidėmėti, kad savo filosofijos pagrindu jis deda „kieta, minkšta, šilta, šalta, spalvas, skonius, kvapus“ ir t. t. Berkliui daiktai yra „rinkiniai idėjų“, ir šiuo pastaruoju žodžiu jis supranta kaip tik aukščiau išvardintas, sakysim, savybes arba pojūčius, o ne atsietines mintis.

Berklis sako toliau, kad be šių „idėjų arba pažinimo objektų“ yra tai, kas juos suvokia, — „protas, dvasia, siela arba aš“ (2 §). Savaiame suprantama, — daro išvadą filosofas, — kad „idėjos“ negali būti už proto, kuris jas suvokia. Kad įsitikintume tuo, užtenka pagalvoti apie reikšmę žodžio: būti. „Kai aš sakau, kad stalas, ant kurio aš rašau, yra, tai tat reiškia, kad aš jį matau ir juntų; ir jeigu aš išeičiau iš savo kambario, tai pasakyčiau, kad stalas yra, tuo suprasdamas, kad, jeigu aš būčiau savo kambaryje, tai aš galėčiau jį suvokti“. . . Taip sako Berklis savo veikalo 3 § ir čia pat pradeda polemiką su žmonėmis, kuriuos jis vadina materialistais (18, 19 ir kt. §§). Man visiškai nesuprantama, — sako jis, — kaip galima kalbėti apie absoliutų daiktų buvimą be jų santykio su tuo, kad juos kas nors suvokia? Būti reiškia būti suvokiamam (their, t. y. daiktų *esse is percipi*, 3 §, — Berklio posakis, cituojamas filosofijos istorijos vadovėliuose). „Keistu būdu žmonių tarpe vyrauja nuomonė, kad namai, kalnai, upės, vienu žodžiu, jutiminiai daiktai turi buvimą, natūralų ar realų, skirtingą nuo to, kad juos suvokia protas“ (4 §). Ši nuomonė — „aiškus priešstara-

vimas", — sako Berklis. — „Nes kas gi yra šitie aukščiau paminėtieji objektai, jei ne daiktai, kuriuos mes suvokiame jutimais? o ką gi mes suvokiame, jei ne savo pačių idėjas arba pojūčius (ideas or sensations)? ir argi tai nėra tiesiog nesąmonė, kad kokios nors idėjos ar pojūčiai, arba jų kombinacijos galėtų būti, nebūdami suvokiami?“ (4 §).

Rinkinius idėjų Berklis pakeičia dabar lygiareikšmiu jam posakiu: *pojūčių kombinacijos*, kaltindamas materialistus „kvailu“ siekimu eiti dar toliau, ieškoti kažkokio šaltinio šitam kompleksui... tai yra, šitai pojūčių kombinacijai. 5 § materialistai kaltinami terliojimusi su abstrakcija, nes skirti pojūtį nuo objekto, Berklio nuomone, yra tuščia abstrakcija. „Iš tikrųjų, — sako jis pabaigoje 5 §, kuris antrajame leidime išleistas, — objektas ir pojūtis yra tas pats (are the same thing) ir todėl negali būti atsiejami vienas nuo antro“. „Jūs pasakysite, — rašo Berklis, — kad idėjos gali būti kopijos arba atspindžiai (resemblances) daiktų, kurie egzistuoja už proto, neįsitančioje substancijoje. Aš atsakau, kad idėja negali būti panaši į nieką kita, išskyrus idėją; spalva arba figūra negali būti panašios į nieką kita, išskyrus kitą spalvą, kitą figūrą... Aš klausiu, ar galime mes suvokti šituos spėjamus originalus arba išorinius daiktus, nuo kurių mūsų idėjos yra tartum nuotraukos ar vaizdiniai, ar negalime? Jeigu taip, tai, vadinas, jie yra idėjos, ir mes nepažengėme nė žingsnio į priekį; o jeigu jūs pasakysite, kad ne, tai aš kreipsiuosi į bet ką ir paklausiu jį, ar yra prasmė sakyti, kad spalva panaši į kažką nematomo; kieta ar minkšta panašu į kažką, ko negalima apčiuopti, ir pan.“ (8 §).

Bazarovo „argumentai“ prieš Plechanovą klausimu dėl to, ar gali už mūsų būti daiktai skyrium nuo jų poveikio į mus, — nė per nago juodymą nesiskiria, kaip mato skaitytojas, nuo Berklio argumentų prieš jo neišvardinamus materialistus. Berklis laiko mintį apie buvimą „materijos arba kūninės substancijos“ (9 §) tokiu „prieštaravimu“, tokiu „absurdu“, jog, tiesą sakant, neverta nė gaišti laiko jai paneigti. „Bet, — sako jis, — kadangi mokymas (tenet) apie materijos buvimą, matyti, yra

įleidęs galias šaknis į filosofų protus ir sukelia tiek daug žalingų išvadų, aš beveliju pasirodyti perdaug kalbus ir varginantis, kad tiktai nieko nepraleisčiau šiam prietarui visiškai demaskuoti ir išrauti su šaknimis“ (9 §).

Mes tuoju pamatysime, apie kokias žalingas išvadas kalba Berklis. Iš pradžių baigsime nagrinėti jo teorinius argumentus prieš materialistus. Neigdamas „absoliutų“ objektų buvimą, t. y. buvimą daiktų už žmogaus pažinimo, Berklis tiesiai išdėsto savo priešų pažiūras tokiu būdu, kad jie, girdi, pripažįsta „daiktą savyje“. 24-me § Berklis rašo kursyvu, kad ši jo paneigiama nuomonė pripažįsta „*absoliutų buvimą jutiminių objektų savyje* (objects in themselves) *arba už proto*“ (cit. leidimo 167—168 psl.). Dvi pagrindinės filosofinių pažiūrų linijos nubrėžtos čia su tuo tiesumu, aiškumu ir ryškumu, kuris skiria filosofijos klasikus nuo „naujųjų“ sistemų prasimanytojų mūsų laikais. Materializmas — pripažinimas „objektų savyje“ arba už proto; idėjos ir pojūčiai — šitų objektų kopijos arba atspindžiai. Priešingas mokymas (idealizmas): objektai neegzistuoja „už proto“; objektai yra „pojūčių kombinacijos“.

Tai parašyta 1710 metais, t. y. 14 metų iki Emanuelio Kanto gimimo, o mūsų machistai — pasirėmę tariamai „naujausia“ filosofija — padarė atradimą, kad pripažinimas „daiktų savyje“ yra išdava materializmo apkrėtimo ar iškraipymo kantizmu! „Naujieji“ machistų atradimai — išdava nuostabaus jų nemokšiško pagrindinių filosofinių krypčių istorijoje.

Sekančią „naują“ jų mintį sudaro tai, kad „materijos“ arba „substancijos“ sąvokos — senųjų nekritinių pažiūrų liekana. Machas ir Avenarijus, matote, pastūmėjo į priekį filosofinę mintį, pagilino analizę ir pašalino šiuos „absoliutus“, „nekintamas esmės“ ir pan. Paimkite Berklį, kad iš pirmojo šaltinio patikrintumėte tokius tvirtinimus, ir jūs pamatysite, kad jie tėra pretenciozinis prasimanymas. Berklis visiškai aiškiai sako, kad materija yra „nonentity“ (nesanti esmė, 68 §), kad materija yra *niekas* (80 §). „Jūs galite, — pašiepia Berklis materialistus, — jeigu jau taip to norite, vartoti žodį „materija“ ta prasme, kuria kiti žmonės vartoja žodį „niekas““ (cit. leid.

p.* 196—197). Iš pradžių, — sako Berklis, — tikėta, kad spalvos, kvapai ir pan. „iš tikrųjų egzistuoja“, — paskui nuo šitos pažiūros atsisakyta ir pripažinta, kad jie egzistuoja tiktai priklausomai nuo mūsų pojūčių. Bet šis senųjų klaidingų sąvokų pašalinimas neprivestas iki galo: liekana yra „substancijos“ sąvoka (73 §) — toks pat „prietaras“ (p. 195), vyskupo Berklio galutinai demaskuojamas 1710 metais! 1908 metais atsiranda pas mus tokių juokdarių, kurie rimtai patikėjo Avenarijui, Pecoldui, Machui ir Ko, kad tiktai „naujausysis pozityvizmas“ ir „naujausysis gamtos mokslas“ prisikasė iki šių „metafizinių“ sąvokų pašalinimo.

Tie patys juokdariai (Bogdanovas jų tarpe) įtikinėja skaitytojus, jog kaip tiktai naujoji filosofija išaiškino „pasaulio sudvejinimo“ klaidingumą mokyme amžinai paneigiamų materialistų, kurie kalba apie kažkokį žmogaus sąmonės vykdumą „atspindį“ daiktų, esančių už jo sąmonės. Apie šį „sudvejinimą“ aukščiau minėtieji autoriai yra prirašę aibę jausmingų žodžių. Dėl užmaršumo ar dėl nemokšiškumo jie nepridūrė, kad šie naujieji atradimai buvo jau atrasti 1710 metais.

„Mūsų pažinimas jų (idėjų arba daiktų), — rašo Berklis, — buvo nepaprastai užtemdytas, supainiotas, nukreiptas į pavojingiausias klaidas prielaida dėl dvejojo (two-fold) jutiminių objektų buvimo, būtent: vienas buvimas — *inteligibelinis* arba buvimas prote, kitas — *realus*, už proto“ (t. y. už sąmonės). Ir Berklis šaiposi iš šitos „absurdiškos“ nuomonės, prileidžiančios galimumą mąstyti tai, kas nemąstoma! „Absurdo“ šaltinis yra, žinoma, „daiktų“ ir „idėjų“ skyrimas (87 §), „prileidimas išorinių objektų“. Tas pats šaltinis pagimdo, kaip atrado Berklis 1710 metais ir iš naujo atrado Bogdanovas 1908 metais, tikėjimą į fetišus ir stabus. „Materijos, — sako Berklis, — arba nesuvokiamų daiktų buvimas buvo ne tiktai svarbiausia ateistų ir fatalistų atrama, bet tuo pačiu principu remiasi stambeldystė visais savo įvairiais pavidais“ (94 §).

Čia mes priėjome ir tas „absurdiško“ mokymo apie išorinio pasaulio buvimą „žalingas“ išvadas, kurios privertė

vyskupą Berklį ne tiktai teoriškai griauti šitą mokymą, bet ir aistringai persekioti jo šalininkus, kaip priešus. „Remiantis mokymu apie materiją arba kūninę substanciją, — sako jis, — buvo sukurtos visos bedieviškos ateizmo ir religijos neigimo konstrukcijos... Nėra reikalo pasakoti apie tai, koks didelis ateistų draugas buvo visais laikais materialinė substancija. Visos pasibaisėtinos jų sistemos tiek akivaizdžiai, tiek būtinai priklauso nuo jos, kad visas pastatas neišvengiamai sugrius, jeigu bus pašalintas šis kertinis akmuo. Todėl mums nėra ko kreipti ypatingą dėmesį į absurdiškus atskirų pasigailėtinų ateistų sektų mokymus“ (92 §, cit. leid. 203—204 psl.).

„Materija, jeigu ji bus išvyta iš gamtos, nusineša su savimi tiek skeptinių ir bedieviškų konstrukcijų, tokią neįtikimą daugybę ginčų ir supainiotų klausimų“ („minties ekonomijos principas“, Macho atrastas 1870-aisiais metais! „filosofija, kaip mąstymas apie pasaulį pagal mažiausio jėgų eikvojimo principą“ — Avenarijus 1876 metais!), „kurie buvo rakštis akyje teologams ir filosofams; materija yra davusi tiek nevaisingo darbo žmonių giminei, kad jeigu net tie argumentai, kuriuos mes iškėlėme prieš ją, būtų pripažinti nepakankamai įtikinamais (kai dėl manęs, tai aš juos laikau visiškai akivaizdžiais), tai aš vis dėlto esu įsilikinęs, jog visi tiesos, taikos ir religijos draugai turi pagrindą pageidauti, kad šitie argumentai būtų pripažinti pakankamais“ (96 §).

Atvirai samprotavo, negudriai samprotavo vyskupas Berklis! Mūsų laikais tos pačios mintys apie „ekonomišką“ „materijos“ pašalinimą iš filosofijos įvelkamos į kur kas gudresnę ir „naująją“ terminologiją supainiotą formą, kad naivūs žmonės šias mintis palaikytų „naujausiąją“ filosofija!

Bet Berklis ne tiktai atvirai nušnekėdavo apie savo filosofijos tendencijas, o stengėsi taip pat pridengti idealistinę jos nuogybę, pavaizduoti ją laisvą nuo nesąmonių ir priimtina „sveikam protui“. Dėl mūsų filosofijos, — sakydavo jis, instinktyviai gindamasis nuo kaltinimo tuo, kas dabar būtų pavadinta subjektyviu idealizmu ir solipsizmu, — dėl mūsų filosofijos „mes neprarandame jokių daiktų gamtoje“ (34 §). Gamta palieka, palieka ir realių

daiktų skirtumas nuo chimery, — tiktai „ir vieni ir kiti vienodai egzistuoja sąmonėje“. „Aš visiškai neginčiju buvimo bet kurio daikto, kurį mes galime pažinti su jutimų arba mąstymo pagalba. Kad tie daiktai, kuriuos aš matau savo akimis, liečiu savo rankomis, yra, — realiai yra, tuo aš nė kiek neabejoju. Vienintelis daiktas, kurio buvimą mes neigiame, yra tas, ką *filosofai* (Berklio kursyvas) vadina materija arba kūnine substancija. Jos neigimas nepadaro jokios žalos likusiai žmonių giminei, kuri, drįstu pasakyti, niekuomet nepastebės jos nebuvimo... Ateistui tikrai reikalingas šis tuščio vardo vaiduoklis savo bedieviškumui pagrįsti“... .

Dar aiškiau ši mintis išreikšta 37 §, kur Berklis atsako į kaltinimą tuo, kad jo filosofija panaikina kūnines substancijas: „jeigu žodį *substancija* suprasime gyvenimiška (vulgar) prasme, t. y. kaip kombinaciją jutiminių savybių, tįsumo, tvirtumo, svorio ir pan., tai manęs negalima kaltinti jų panaikinimu. Bet jeigu žodį *substancija* suprasime filosofine prasme — kaip pagrindą akcidenčių arba savybių (esančių) už sąmonės, — tai tada aš tikrai prisipažįstu, kad panaikinu ją, jeigu galima kalbėti apie panaikinimą to, ko niekuomet nebuvo, nebuvo net vaizduotėje“.

Anglų filosofas Freizeris, idealistas, berklizmo šalininkas, išleidęs Berklio raštus ir pridėjęs prie jų savo pastabas, ne be reikalo vadina Berklio mokymą „natūraliuoju realizmu“ (cit. leid. p. X). Šita juokinga terminologija būtinai turi būti pažymėta, nes ji tikrai išreiškia Berklio ketinimą dangstyti realizmu. Mes daug kartų sutiksime tolesniame dėstyme „naujausiuosius“ „pozityvistus“, kurie kita forma, kitu žodiniu apvalkalu kartoja tą pačią gudrybę arba klastą. Berklis neneigia realių daiktų buvimo! Berklis nestoja prieš visos žmonijos nuomonę! Berklis neigia „tiktai“ filosofų mokymą, t. y. pažinimo teoriją, kuri rimtai ir ryžtingai visų savo samprotavimų pagrindu deda pripažinimą išorinio pasaulio ir jo atspindžio žmonių sąmonėje. Berklis neneigia gamtos mokslo, kuris visuomet rėmėsi ir remiasi (daugiausia nesąmoningai) šita, t. y. materialistine, pažinimo teorija: „Mes galime, — skaitome 59 §, — iš mūsų patyrimo“

(Berklis — „gryno patyrimo“ filosofija)* „apie idėjų sam būvį ir jų nuoseklumą mūsų sąmonėje. . . daryti teisingas išvadas apie tai, ką mes patirtume (arba: pamatytume), patekę į sąlygas, žymiai skirtingas nuo tų, kuriose mes esame dabartiniu metu. Tai ir yra gamtos pažinimas, kuris“ (klausykite!) „gali išlaikyti savo reikšmę ir savo tikrumą visiškai nuosekliai ryšium su tuo, kas buvo aukščiau pasakyta“.

Laikysime išorinį pasaulį, gamtą — „kombinacija pojūčių“, kuriuos sukelia mūsų prote dievybė. Pripažinkite tai, atsisakykite ieškoti už sąmonės, už žmogaus šitų pojūčių „pagrindo“ — ir aš savo idealistinės pažinimo teorijos rėmuose pripažinsiu *visą* gamtos mokslą, visą jo išvadų reikšmę ir tikrumą. Man reikalingi kaip tik šitie rėmai ir tiktai šitie rėmai mano išvadamams „taikos ir religijos“ naudai. Tokia Berklio mintis. Su šia mintimi, teisingai išreiškiančia idealistinės filosofijos esmę ir visuomeninę jos reikšmę, mes susidursime vėliau, kada kalbėsime apie machizmo pažiūrą į gamtos mokslą.

O dabar pažymėsime dar vieną naujausią atradimą, pasiskolintą XX amžiuje naujausiojo pozityvisto ir kritinio realisto P. Juškevičiaus iš vyskupo Berklio. Šis atradimas — „empiriosimbolizmas“. Berklio „mėgstamoji teorija“, — sako A. Freizeris, — yra „universalinio natūralinio simbolizmo“ (cit. leid. p. 190) arba „gamtos simbolizmo“ (Natural Symbolism) teorija. Jeigu šie žodžiai nebūtų buvę parašyti 1871 metais išėjusiame leidinyje, tai galima būtų įtarti anglų filosofą fideistą Freizerį plagiatu iš šiuolaikinio matematiko ir fiziko Puankarės ir rusiškojo „marksisto“ Juškevičiaus!

Pati Berklio teorija, sukėlusį Freizerio susižavėjimą, vyskupo išdėstyta šiais žodžiais:

„Idėjų sąryšis“ (nepamirškite, kad Berkliui idėjos ir daiktai — tas pats) „nenumato *priežasties* santykio su *padariniu*, o tiktai žymės arba *ženkle* santykį su daiktu, *pažymimu* tuo ar kitu būdu“ (65 §). „Iš čia aišku, kad tie daiktai, kurie priežasties (under the notion of a cause), padedančios atsirasti padariniui arba prie to atsiradimo

* Freizeris primygtinai tvirtina savo pratarmėje, kad Berklis, kaip ir Lokas, „apeluoja išimtinai į patyrimą“ (p. 117).

prisidedančios, kategorijos požiūriu yra visiškai neišaiškinami ir veda mus į didžias nesąmones, — gali būti visiškai natūraliai išaiškinti, . . . jeigu žiūrėsime į juos kaip į žymes arba ženklus suteikti mums žinioms" (66 §). Surantama, Berklio ir Freizerio nuomone, žinias su šių „empirosimbolių“ pagalba mums teikia ne kas kitas, kaip dievybė. O gnoseologinę *simbolizmo* reikšmę Berklio teorijoje sudaro tai, jog jis turi pakeisti „doktriną“, „pretenduojančią aiškinti daiktus kūninėmis priežastimis" (66 §).

Mes matome dvi filosofines kryptis priežastingumo klausimu. Viena „pretenduoja aiškinti daiktus kūninėmis priežastimis“, — aišku, kad ji yra susijusi su „absurdiška“ ir vyskupo Berklio paneigta „materijos doktrina“. Antroji „priežasties sąvoką“ suveda į savoką „žymės arba ženklą“, tarnaujančio „suteikti mums žinioms“ (iš dievo). Su šitomis dviem kryptimis, apvilktomis XX amžiaus drabužiais, mes susidursime, nagrinėdami machizmo ir dialektinio materializmo pažiūrą į šį klausimą.

Toliau, realumo klausimu reikia dar pastebėti, kad Berklis, atsisakydamas pripažinti daiktų buvimą už sąmonės, stengiasi surasti kriterijų atskirti realiam nuo fiktyvaus. 36-jame § jis sako, kad tos „idėjos“, kurias žmogaus protas sukelia savo nuožiūra, „blyškios, silpnos, nepatvarios palyginti su tomis, kurias mes suvokiame jutimais. Šios pastarosios idėjos, kaip įdiegiamos mums pagal tam tikras gamtos taisykles ar dėsnius, liudija apie veikimą proto, galingesnio ir išmintingesnio, negu žmogaus protas. Tokios idėjos, kaip sakoma, turi daugiau *realumo*, negu pirmesnės; tai reiškia, kad jos yra aiškesnės, labiau sutvarkytos, labiau apibrėžtos ir kad jos nėra jas suvokiančio proto fikcijos“. . . Kitoje vietoje (84 §) Berklis stengiasi realaus sąvoką susieti su tuo, kad tuos pačius jutiminiuosius pojūčius vienu laiku suvokia daugelis žmonių. Pavyzdžiui, kaip išspręsti klausimą: ar realus yra vandens pavirtimas vynu, apie ką mums, sakysime, pasakojama? „Jeigu visi sėdintieji už stalo būtų jį matę, užuodę jo kvapą, gėrę vyną ir pajutę jo skonį, būtų iš savęs patyrę vyno gėrimo padarinius, tai, mano nuomone, negalėtų būti abejonės dėl šito vyno realumo“. Ir Freizeris paaiškina: „Vienalaikis įvairių asmenų

įsisąmoninimas tų pačių *jutiminių* idėjų, skirtingai nuo grynai individualaus arba asmeninio įsisąmoninimo *įsivaizduojamų* objektų ir emocijų, čia laikomas pirmojo pavidalo idėjų *realumo* įrodymu“.

Iš čia matyti, kad Berklio subjektyviojo idealizmo negalima suprasti tuo būdu, tarytum jis ignoruotų skirtumą tarp individualaus ir kolektyvaus suvokimo. Priešingai, šiuo skirtumu jis bando sukurti realumo kriterijų. Kildindamas „idėjas“ iš dievybės poveikio į žmogaus protą, Berkliis tuo būdu prieina prie objektyvaus idealizmo: pasaulis pasirodo esąs ne mano vaizdinys, o rezultatas vienos aukščiausios dvasinės priežasties, sukuriančios ir „gamtos dėsnius“ ir dėsnius atskirti „realesnėms“ idėjoms nuo mažiau realių ir t. t.

Kitame savo veikale „Trys pasikalbėjimai tarp Hilo ir Filonuso“ (1713 m.), kur Berkliis stengiasi ypačiai populiaria forma išdėstyti savo pažiūras, jis tokiu būdu dėsto priešingumą tarp savo ir tarp materialistinės doktrinos:

„Aš teigiu taip pat, kaip ir jūs“ (materialistai), „kad jeigu mus veikia kažkas iš šalies, tai mes turime pripažinti buvimą jėgų, esančių už (mūsų), jėgų, priklausančių būtybei, skirtingai nuo mūsų. Bet čia mes skiriamės nuomonėmis klausimu apie tai, kurios rūšies yra ši galingoji būtybė. Aš teigiu, kad tai yra dvasia, jūs — kad tai yra materija arba aš nežinau kokia (galiu pridurti, kad ir jūs nežinote kokia) trečia prigimtis“... (cit. leid. p. 335).

Freizeris komentuoja: „Čia viso klausimo esmė. Materialistų nuomone, jutiminius reiškinius sukelia *materiali substancija*, arba kažkokia nežinoma „trečia prigimtis“; Berklio nuomone, — Racionali Valia; Jumo ir pozityvistų nuomone, jų kilmė absoliučiai nežinoma, ir mes galime tik tai apibendrinti juos, kaip faktus, induktyviu būdu, pagal paprotį“.

Anglų berklininkas Freizeris prieina čia savu nuosekliai idealistiniu požiūriu tas pačias pagrindines „linijas“ filosofijoje, kurios taip aiškiai apibūdintos materialisto Engelso. Savo veikale „Liudvigas Feuerbachas“ jis skirsto filosofus į „dvi dideles stovyklas“: materialistus ir idealistus. Pagrindiniu skirtumu tarp jų Engelsas, — turįs galvoje žymiai daugiau išvystytas, įvairesnes ir turinges-

nes abiejų krypčių teorijas, negu Freizeris, — laiko tai, kad materialistams gamta yra pirminė, o dvasia antrinė, o idealistams atvirkščiai. Tarp pirmųjų ir antrųjų Engelsas stato Jumo ir Kanto šalininkus, kaip neigiančius pasaulio pažinimo arba bent pilnutinio jo pažinimo galimumą, vadinamas juos *agnostikais*¹³. Savo „L. Feuerbache“ Engelsas šį pastarąjį terminą taiko tikrai Jumo šalininkams (tiems patiems, kuriuos Freizeris vadina ir kurie patys mėgsta vadintis „pozityvistais“), bet straipsnyje „Apie istorinį materializmą“ Engelsas tiesiog kalba apie „neokantinio agnostiko“¹⁴ požiūrį, žiūrėdamas į neokantizmą kaip į agnosticizmo atmainą*.

Mes negalime čia sustoti ties šituo nuostabiai teisingu ir giliu Engerso samprotavimu (samprotavimu, kurį machistai nesivaržydami ignoruoja). Smulkiai apie tai bus kalbama toliau. Kol kas apsiribosime nurodę į šitą marksistinę terminologiją ir į šitą sutapimą kraštutinybių: nuoseklaus materialisto ir nuoseklaus idealisto pažiūrų į pagrindines filosofijos kryptis. Kad pailiustruotume šias kryptis (su kuriomis mums nuolatos teks susidurti tolesniame dėstyme), pažymėsime trumpai pažiūras stambiausių XVIII amžiaus filosofų,ėjusių kitu keliu, negu Berklis.

Štai Jumo samprotavimai „Tyrinėjime apie žmogiškąjį pažinimą“ skyriuje (12-me) apie skeptinę filosofiją: „Galima laikyti akivaizdžiu, kad žmonės yra linkę dėl natūralaus instinkto arba polinkio pasitikėti savo jutomais ir kad, visiškai nesamprotaudami arba net anksčiau, negu ėmęsi samprotauti, mes visuomet spėjame esant išorinį pasaulį (external universe), kuris nepriklauso nuo mūsų suvokimo, kuris egzistuoję ir tuo atveju, jeigu mes ir visi kiti sugebantieji justti padarai išnyktų arba būtų išnaikinti. Net gyviai vadovaujasi tokia nuomone ir šį tikėjimą išoriniais objektais išlaiko visuose savo sumanymuose, planuose ir veiksmuose. . . Bet šią visuotinę ir pirmąją visų žmonių nuomonę greitai sugriauna paprasčiausia

* *Fr. Engels*. „Über historischen Materialismus“, „Neue Zeit“¹⁵, XI. Jg., Bd. I (1892—1893), Nr. 1, S. 18 (*Fr. Engelsas*. „Apie istorinį materializmą“, „Naujasis Laikas“, XI leid. metai, I t. (1892—1893), Nr. 1, 18 psl. *Red.*). Vertimas iš anglų kalbos atliktas paties Engerso. Vertimas į rusų kalbą rinkinyje „Istorinis materializmas“ (S. Peterburgas, 1908, 167 psl.) netikslus.

(slightest) filosofija, kuri moko mus, kad mūsų protui niekuomet negali būti pasiekama kas nors kita, išskyrus vaizdą arba suvokimą, ir kad jutimai tėra tiktai kanalai (inlets), kuriais šie vaizdai siunčiami, negalėdami nustatyti kokio nors netarpiško santykio (intercourse) tarp proto ir objekto. Stalas, kurį mes matome, atrodo mažesnis, jeigu mes paeisime toliau nuo jo, bet realus stalas, egzistuojąs nepriklausomai nuo mūsų, nesikeičia; vadinasi, mūsų protui pasireiškė ne kas kita, kaip tiktai stalo vaizdas (image). Tokie yra akivaizdūs proto nurodymai; ir nė vienas protaujās žmogus niekuomet neabejojo tuo, kad daiktai (existences), apie kuriuos mes sakome: „tas stalas“, „tas medis“, yra ne kas kita, kaip mūsų proto suvokimai... Kuriuo argumentu galima įrodyti, kad suvokimai mūsų prote turi būti sukeliama išorinių daiktų, visiškai skirtingų nuo šių suvokimų, nors ir panašių į juos (jeigu tai galima), o ne kyla arba iš paties proto energijos, arba dėl kurios nematomos ir nežinomos dvasios veikimo, arba dėl kurios nors kitos priežasties, dar labiau mums nežinomos?.. Kuriuo būdu šis klausimas gali būti išspręstas? Suprantama, su patyrimo pagalba, kaip ir visi kiti panašūs klausimai. Bet šiuo atveju patyrimas tyli ir negali netylėti. Protas niekuomet nesusiduria su jokiais daiktais, išskyrus suvokimus, ir jis jokių būdu negali padaryti bet kokio bandymo dėl santykio tarp suvokimų ir objektų. Todėl spėjimas dėl tokio santykio neturi jokio loginio pagrindo. Remtis Aukščiausiosios Būtybės tikrumu mūsų jutimų tikrumui įrodyti — reiškia apeiti klausimą visiškai nelauktu būdu... Jeigu mes iškelsime klausimą dėl išorinio pasaulio, mes neteksime visų argumentų, kuriais galima būtų įrodyti tokios Būtybės buvimą**.

Ir tą patį kalba Jumas „Traktate apie žmogaus prigimtį“, IV dalis, II skyrius: „Apie skepticizmą jutimų atžvilgiu“. „Mūsų suvokimai yra vieninteliai mūsų objektai“ (prancūziškojo Renuvjes ir Piljono 1878 metų vertimo p. 281). Skepticizmu Jumas vadina atsisakymą aiškinti pojūčius daiktų, dvasios ir pan. poveikiu, atsisakymą su-

* *David Hume*. „An Enquiry concerning Human Understanding“, *Essays and Treatises*, vol. II, Lond., 1882, pp. 124—126 (*Davidas Jumas*. „Tyrinėjimas apie žmoگیškąjį pažinimą“, *Apybraižos ir traktatai*, II t., Londonas, 1882, 124—126 psl. *Red.*).

vokimus suvesti į išorinį pasaulį, iš vienos pusės, į dievybę arba nežinomąją dvasią, iš kitos. Ir Jumo prancūziškojo vertimo pratarmės autorius Piljonas (F. Pillon), Machui artimos krypties filosofas (kaip pamatysime žemiau), teisingai sako, kad Jumui subjektas ir objektas tėra „įvairių suvokimų grupės“, „sąmonės elementai, įspūdžiai, idėjos ir t. t.“, kad teturi būti kalbama tiktai apie „šių elementų grupuotę ir kombinaciją“*. Lygiai taip pat anglų jumistas Hekslis, taiklaus ir teisingo posakio „agnosticizmas“ pradininkas, savo knygoje apie Jumą pabrėžia, kad šis pastarasis, laikydamas „pojūčius“ „pirmapradėmis, nesuskaidomomis sąmonės būsenomis“, nėra visai nuoseklus klausimu dėl to, ar pojūčių kilmę reikia aiškinti objektų poveikiu žmogui ar kūrybine proto galia. „Realizmą ir idealizmą jis (Jumas) prileidžia kaip vienodai įtikimas hipotezes“**. Jumas neina toliau už pojūčius. „Raudona ir mėlyna spalvos, rožės kvapas, tai — paprasti suvokimai... Raudona rožė duoda mums sudėtingą suvokimą (complex impression), kuris gali būti išskaidytas į paprastus raudonos spalvos, rožės kvapo ir kt. suvokimus“ (pp. 64—65, ten pat). Jumas prileidžia ir „materialistinę poziciją“ ir „idealistinę“ (p. 82): „suvokimų kolekcija“ gali būti sukelta Fichtės „aš“, gali būti kažko realaus (real something) „paveikslas arba net simbolis“. Taip aiškina Jumą Hekslis.

Kai dėl materialistų, tai štai enciklopedistų galvos, Didro, atsiliepiamas apie Berklį: „*Idealistais* vadinami filosofai, kurie, pripažindami žinomą dalyką tiktai savo buvimą ir buvimą pojūčių, besikaitaliojančių mūsų viduje, neprileidžia nieko daugiau. Ekstravagantinė sistema, kurią, mano nuomone, būtų galėję sukurti tik akli! Ir šią sistemą, žmogaus proto gėdai, filosofijos gėdai, yra visų sunkiausia sugriauti, nors ji visų absurdiškiausia“***. Ir

* *Psychologie de Hume. Traité de la nature humaine etc.* Trad. par Ch. Renouvier et F. Pillon, Paris, 1878. Introduction, p. X (Psichologiniai Jumo tyrinėjimai. Traktatas apie žmogaus prigimtį ir t. t. Vertė Š. Renuvė ir F. Piljonas, Paryžius, 1878. Įvadas, X psl. Red.).

** *Th. Huxley. „Hume“*, Lond., 1879, p. 74 (*T. Hekslis. „Jumas“*, Londonas, 1879, 74 psl. Red.).

*** *Oeuvres complètes de Diderot*, éd. par J. Assézat, Paris, 1875, vol. I, p. 304 (*Didro. Pilnas raštų rinkinys, Ž. Asezo leid., Paryžius, 1875, I t., 304 psl. Red.*).

Didro, visiškai priartėdamas prie šiuolaikinio materializmo pažiūros (kad idealizmui sugriauti nepakanka vienu argumentu ir silogizmu, kad čia nulemia ne teoriniai argumentai), pažymi idealisto Berklio ir sensualisto Kondiljako prielaidų panašumą. Kondiljakas turėtų, jo nuomone, užsiimti Berklio paneigimu, kad būtų išvengta tokių absurdiškų išvadų iš pažiūros į pojūčius, kaip į vienintelį mūsų žinių šaltinį.

„Dalambero ir Didro pasikalbėjime“ šis pastarasis išdėsto savo filosofines pažiūras šitaip: „...Prileiskite, kad fortepionas turi pojūčio sugebėjimą ir atmintį, ir pasakykite, argi jis neimtų tada pats kartoti tas arijas, kurias jūs būtumėte atlikę jo klavišais? Mes — instrumentai, apdovanotieji sugebėjimu justi ir atmintimi. Mūsų jūtimai — klavišai, per kuriuos suduoda mus supanti gamta ir kurie dažnai patys per save suduoda; štai, mano nuomone, viskas, kas dedasi fortepijone, organizuotame panašiai į jus ir į mane“. Dalamberas atsako, kad tokiam fortepijonui reikėtų turėti sugebėjimą įsigyti maisto ir gimdyti mažus fortepionus. — Be abejonės, — atsako Didro. Bet imkite kiaušinį. „Štai kas sutriuškina visas teologijos teorijas ir visas šventyklas žemėje. Kas yra tas kiaušinis? Nejudanti masė, kol į jį pateko gemalas, o kai į jį pateko gemalas, tai kas tatau yra? Nejudanti masė, nes šis gemalas savo ruožtu tėra tiktai inertinis ir grubus skystis. Kuriuo būdu ši masė pereina į kitą organizaciją, į sugebėjimą justi, į gyvybę? Su šilimos pagalba. O kas gamina šilimą? Judėjimas“. Išsiritęs iš kiaušinio gyvis turi visas jūsų emocijas, atlieka visus jūsų veiksmus. „Ar imsite jūs drauge su Dekartu teigti, kad tai — paprasta sekimo mašina? Bet iš jūsų ims kvatoti maži vaikai, o filosofai atsakys jums, kad jeigu tai yra mašina, tai jūs — tokia pat mašina. Jeigu jūs pripažinsite, kad tarp šių gyvių ir jūsų tėra tik organizacijos skirtumas, tai jūs parodysite sveiką protą ir išmintį, jūs būsite teisus; bet iš čia išplauks išvada prieš jus, būtent, kad iš inertinės, tam tikru būdu organizuotos materijos, kitos inertinės materijos, paskiau šilimos ir judėjimo poveikiu, atsiranda pojūčio, gyvybės, atminties, sąmonės, emocijų, mąstymo sugebėjimas“. Viena iš dviejų, — tęsia Didro: — arba reikia prileisti kiaušinyje kažkokį „paslėptą

elementą“, nežinomu būdu patenkantį į jį tam tikros vystymosi stadijos momentu, — elementą, nežinia, ar užimančią erdvę, materialų ar tyčia sukuriamą. Tai prieštarauja sveikam protui ir veda į prieštaravimus ir absurdą. Arba telieka padaryti „paprastą spėjimą, kuris viską išaiškina, būtent — kad pojūčio sugebėjimas yra visuotinė materijos savybė arba jos organizuotumo produktas“. Į Dalambero prieštaravimą, kad šis spėjimas prileidžia tokią savybę, kuri iš esmės nesuderinama su materija, Didro atsako:

„O iš kur jūs žinote, kad pojūčio sugebėjimas iš esmės nesuderinamas su materija, jeigu jūs aplamai nežinote daiktų esmės, nei materijos esmės, nei pojūčių esmės? Argi jūs geriau suprantate judėjimo prigimtį, jo buvimą kuriame nors kūne, jo perdavimą iš vieno kūno į kitą?“ Dalamberas: „Nežinodamas nei pojūčio prigimties, nei materijos prigimties, aš matau, kad sugebėjimas justai yra savybė paprasta, vieninga, nedaloma ir nesuderinama su subjektu arba substratu (suppôt), kuris dalomas“. Didro: „Metafiziniai-teologiniai niekai! Kaip? Argi jūs nematote, kad visos materijos savybės, visos jos formos, prieinamos mūsų pojūčiui, yra iš esmės nedalomos? Negali būti didesnio ar mažesnio laipsnio neapalaidumo. Gali būti pusė apskrito kūno, bet negali būti pusės apskritumo“. . . „Būkite fizikas ir sutikite pripažinti išvestinį tam tikro padarinio pobūdį, kada jūs matote, kaip jis išvedamas, nors jūs ir negalite išaiškinti sąryšio tarp priežasties ir padarinio. Būkite logiški ir nepakeiskite tos priežasties, kuri yra ir kuri viską išaiškina, kažkokia kita priežastimi, kurios negalima suvokti, kurios sąryšį su padariniu dar mažiau galima suprasti ir kuri sukelia begalinę daugybę sunkumų, neišspręsdama nė vieno iš jų“. Dalamberas: „Na, o jeigu aš remsiuos šita priežastim?“ Didro: „Visatoje tėra tiktai viena substancija, ir žmoguje, ir gyvyje. Rankiniai vargonėliai iš medžio, žmogus iš mėsos. Dagilis iš mėsos, muzikantas — iš kitaip organizuotos mėsos; bet ir vienas, ir kitas — vienodos kilmės, vienodos formacijos, turi tas pačias funkcijas, tą patį tikslą“. Dalamberas: „O kuriuo būdu nustatomas garsų atitikimas tarp dviejų jūsų fortepijonų?“ Didro: „. . . Instrumentas, turįs pojūčio sugebėjimą, arba gyvis įsitikino iš patyrimo, kad

po tokio štai garso esti štai tokie padariniai už jo, kad kiti juntantieji instrumentai, panašūs į jį, arba kiti gyviai artėja arba tolsta, reikalauja arba siūlo, sužeidžia arba glamonėja, ir visi šie padariniai sugretinami jo atmintyje ir kitų gyvių atmintyje su tam tikrais garsais; įsidėmėkite, kad žmonių santykiuose nėra nieko, išskyrus garsus ir veiksmus. O kad įvertintumėte visą mano sistemos galią, įsidėmėkite dar, kad prieš ją stovi ta pati nenugalima kliūtis, kurią iškėlė Berklis prieš kūnų buvimą. Buvo pamišimo akimirka, kada juntantis fortepijonas įsivaizdavo, jog jis yra vienintelis pasaulyje esantis fortepijonas ir jog visa visatos harmonija vyksta jame**.

Tai buvo parašyta 1769 metais. Ir tuo mes užbaigsime savo nedidelę istorinę informaciją. Su „pamišusiu fortepijonu“ ir su pasaulio harmonija, vykstančia žmogaus viduje, mums teks ne kartą susidurti benagrinėjant „naujausiąją pozityvizmą“.

Kol kas apsiribosime viena išvada: „naujausieji“ machistai nepateikė prieš materialistus nė vieno, tiesiog nė vieno argumento, kurio nebūtų buvę vyskupo Berklio raštuose.

Kaip kurjoją pažymėsime, jog vienas iš šitų machistų, Valentinovas, neaiškiai jausdamas savo pozicijos melagingumą, pasistengė „paslėpti pėdas“ savo giminytės su Berkliu ir padarė tai gana juokingu būdu. Jo knygos 150 psl. skaitome: „...Kada, kalbant apie Machą, linkčiojama į Berklį, mes klausiamo, apie kurį Berklį kalbama? Ar apie Berklį, iš tradicijos besilaikantį (Valentinovas nori pasakyti: laikomą) solipsistą, ar apie Berklį, ginantį netarpišką dievybės buvimą ir apvaizdą? Aplamai kalbant (?), ar apie Berklį, kaip filosofuojantį vyskupą, triuškinantį ateizmą, ar apie Berklį, kaip gilų analitiką? Su Berkliu, kaip solipsistą ir religinės metafizikos skelbėju, Machas iš tikrųjų neturi nieko bendro“. Valentinovas painioja, nemokėdamas aiškiai susigaudyti, kodėl jam teko ginti „gilų analitiką“ idealistą Berklį nuo materialisto Didro. Didro ryškiai priešpastatė pagrindines filosofines kryptis. Valentinovas supainioja jas ir kartu juokingai guodžia mus: „mes nelaikome, — rašo jis, — filo-

* Ten pat, II t., pp. 114—118.

sofiniu nusikaltimu Macho „artumo“ idealistinėms Berklio pažiūroms, jeigu toks artumas ir iš tikrųjų būtu buvęs“ (149). Supainioti dvi nesutaikomas pagrindines filosofijos kryptis, — koks gi čia „nusikaltimas“? Juk į tai suvedama visa Macho ir Avenarijaus išmintis. Prie šios išminties nagrinėjimo mes ir pereiname.

I SKYRIUS

EMPIRIOKRITICIZMO IR DIALEKTINIO MATERIALIZMO
PAŽINIMO TEORIJA. I

1. POJŪCIAI IR POJŪČIŲ KOMPLEKSAI

Macho ir Avenarijaus pažinimo teorijos pagrindinės prielaidos atvirai, paprastai ir aiškiai yra jų išdėstytos pirmuosiuose filosofiniuose jų kūriniuose. Į šiuos kūrinius mes ir kreipsimės, atidėdami tolesniam dėstymui nagrinėjimą pataisų ir paskutų, kurias vėliau padarė šie rašytojai.

„Mokslo uždavinys, — rašė Machas 1872 metais, — gali būti tik toks: 1. Tyrinėti ryšių tarp vaizdinių dėsnius (psichologija). — 2. Atradinėti ryšių tarp pojūčių dėsnius (fizika). — 3. Aiškinti ryšių tarp pojūčių ir vaizdinių dėsnius (psichofizika)**“. Tai — visiškai aišku.

Fizikos dalykas — ryšiai tarp pojūčių, o ne tarp daiktų ar kūnų, kurių vaizdas yra mūsų pojūčiai. Ir 1883 metais savo „Mechanikoje“ Machas kartoja tą pačią mintį: „Pojūčiai nėra „daiktų simboliai“. Greičiau „daiktas“ yra mintinis simbolis pojūčių kompleksui, turinčiam santykinį patvarumą. Ne daiktai (kūnai), o spalvos, garsai, slėgimai, erdvės, laikai (tai, ką mes paprastai vadiname pojūčiais) yra tikrieji pasaulio *elementai****.“

* E. Mach. „Die Geschichte und die Wurzel des Satzes von der Erhaltung der Arbeit“. Vortrag gehalten in der K. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften am 15. Nov. 1871, Prag, 1872, S. 57—58 (E. Machas. „Darbo išlaikymo dėsnio istorija ir šaknis“. Pranešimas, skaitytas karal. Bohemijos mokslo draugijoje 1871 m. lapkričio 15 d., Praga, 1872, 57—58 psl. Red.).

** E. Mach. „Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt“, 3. Auflage, Leipz., 1897, S. 473 (E. Machas. „Mechanika. Istorinė-kritinė jos vystymosi apybraiža“, 3 leid., Leipzicas, 1897, 473 psl. Red.).

Apie šitą žodelį „elementai“, kuris buvo dvylikos metų „mąstymo“ vaisius, mes kalbėsime žemiau. Dabar mums reikia pažymėti, kad Machas čia tiesiog pripažįsta, jog daiktai arba kūnai yra pojūčių kompleksai, ir kad jis visiškai aiškiai priešpastato savo filosofinį požiūrį priešingai teorijai, pagal kurią pojūčiai yra daiktų „simboliai“ (tiksliau būtų pasakius: daiktų vaizdai arba atvaizdai). Ši pastaroji teorija yra *filosofinis materializmas*. Pavyzdžiui, materialistas Fridrichas Engelsas — žinomas Markso bendradarbis ir marksizmo kūrėjas — nuolatos ir be išimties savo veikaluose kalba apie daiktus ir apie jų mintinius paveikslus arba atvaizdus (Gedanken-Abbilder), ir čia savaime aišku, kad šie mintiniai paveikslai kyla ne kitaip, kaip iš pojūčių. Atrodytų, kad ši pagrindinė „marksizmo filosofijos“ pažiūra turi būti žinoma kiekvienam, kuris apie šią filosofiją kalba, ir ypač kiekvienam, kuris jos vardu rašo spaudoje. Bet dėl nepaprastos painiavos, sukeltos mūsų machistų, tenka kartoti visiems žinomus dalykus. Atsiverčiame pirmąjį „Anti-Diuringo“ straipsnį ir skaitome: „...daiktai ir jų mintiniai atvaizdai...“*. Arba filosofinio skyriaus pirmasis straipsnis: „Iš kur mąstymas ima šiuos principus?“ (kalbama apie pagrindinius kiekvieno žinojimo principus). „Iš savęs paties? Ne... Mąstymas niekadęs negali semtis ir kildinti būties formų iš savęs paties, o tiktai iš išorinio pasaulio... Principai — nėra tyrinėjimo išeities taškas“ (kaip išeina pagal Diuringą, norintį būti materialistu, bet nemokantį nuosekliai laikytis materializmo), „o baigiamasis jo rezultatas; šitie principai nėra pritaikomi gamtai ir žmonijos istorijai, o iš jų abstraguojami; ne gamta, ne žmonija derinasi prie principų, o, atvirkščiai, principai tik tiek tėra teisingi, kiek jie atitinka gamtą ir istoriją. Tokia yra vienintelė materialistinė pažiūra į dalyką, o priešinga Diuringo pažiūra yra idealistinė pažiūra, apverčianti aukštytyn kojomis tikrąjį santykį, konstruojanti tikrąjį pasaulį iš minčių“... (ten pat, S. 21)¹⁶. Ir šitos „vienintelės materialistinės pažiūros“ Engelsas laikosi, kartojame, visur ir be išimties, negailestingai persekiodamas Diuringą už

* *Fr. Engels*. „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft“, 5. Auflage, Stuttgart, 1904, S. 6 (*Fr. Engelsas*. „Pono Eugenijaus Djuringo padarytas perversmas moksle“, 5 leid., Stutgartas, 1904, 6 psl. *Red.*).

mažų mažiausią nukrypimą nuo materializmo į idealizmą. Kiekvienas, kas bent su truputėliu įdėmumo perskaitys „Anti-Diuringą“ ir „Liudvigą Feuerbachą“, ras dešimtis pavyzdžių, kada Engelsas kalba apie daiktus ir apie jų paveikslus žmogaus galvoje, mūsų sąmonėje, mąstyme ir pan. Engelsas nesako, kad pojūčiai arba vaizdiniai yra daiktų „simboliai“, nes nuoseklusis materializmas čia turi „simbolio“ vietoje dėti „vaizdus“, paveikslus arba atvaizdus, kaip mes tai smulkiai parodysime savo vietoje. Bet dabar mes kalbame visai ne apie tą ar kitą materializmo formulavimą, o apie materializmo priešingumą idealizmui, apie skirtingumą tarp dviejų pagrindinių *linijų* filosofijoje. Ar nuo daiktų eiti prie pojūčio ir minties? Arba nuo minties ir pojūčio prie daiktų? Pirmosios, t. y. materialistinės, linijos laikosi Engelsas. Antrosios, t. y. idealistinės, linijos laikosi Machas. Jokie išsisukinėjimai, jokie sofizmai (kurių mes sutiksime dar didžiulę daugybę) nepašalins to aiškaus ir nenuginčijamo fakto, kad E. Macho mokymas apie daiktus, kaip pojūčių kompleksus, yra subjektyvus idealizmas, yra paprastas berklizmo gromulojimas. Jeigu kūnai yra „pojūčių kompleksai“, kaip sako Machas, arba „pojūčių kombinacijos“, kaip sakė Berklis, tai iš to neišvengiamai išeina, kad visas pasaulis tėra tiktai mano vaizdinys. Remiantis tokia prielaida, negalima priėti buvimo kitų žmonių, išskyrus patį save: tai yra gryniausias solipsizmas. Kad ir kaip beišsižadėtų jo Machas, Avenarijus, Pecoldas ir Ko, o tikrovėje be didžiausių loginių nesąmonių jie negali atsikratyti solipsizmu. Kad dar vaizdžiau paaikšintume šį pagrindinį machizmo filosofijos elementą, pateiksime kai kurias papildomas citatas iš Macho kūrinių. Štai pavyzdys iš „Pojūčių analizės“ (rus. Kotliaro vert., Skirmunto leid. M., 1907):

„Mes matome kūną su smaigaliu S. Kada mes paliečiame smaigalį, suvedame jį į kontaktą su mūsų kūnu, mes patiriame dūrimą. Mes galime matyti smaigalį, nejudami dūrimo. Bet kai mes juntame dūrimą, mes rasime smaigalį. Tuo būdu regimasis smaigalys yra nuolatinis branduolys, o dūrimas — kažkas atsitiktinio, kas pagal aplinkybes gali būti ir gali nebūti susiję su branduoliu. Padažnėjus analoginiams reiškiniams, įprantama pagaliau

į *visas* kūnų savybes žiūrėti, kaip į „veiksmus“, kylančius iš tokių pastovių branduolių ir atliktus į mūsų Aš per mūsų kūną, — „veiksmus“, kuriuos mes ir vadiname „pojūčiais“...“ (20 psl.).

Kitais žodžiais: žmonės „įpranta“ laikytis materializmo požiūrio, laikyti pojūčius rezultatu kūnų, daiktų, gamtos poveikio į mūsų jutimo organus. Šis žalingas filosofiniams idealistams „įprotis“ (visos žmonijos ir viso gamtos mokslo įsisavintas!) nepaprastai nepatinka Machui, ir jis ima jį griauti:

„...Bet tuo šitie branduoliai netenka viso jutiminio savo turinio, tapdami plikais abstrakčiais simboliais“...

Sena giesmelė, gerbiamasis p. profesoriau! Tai pažodinis pakartojimas Berklio, kuris sakydavo, kad materija yra plikas abstraktus simbolis. Bet plikutėlis iš tikrųjų vaikšto Ernstas Machas, nes jeigu jis nepripažįsta, kad „jutiminis turinys“ yra objektyvi, nepriklausomai nuo mūsų egzistuojanti, realybė, tai jam tepaliekia vienas „plikas abstraktus“ Aš, būtinai didžiąja raide ir kursyvu parašytas Aš = „pamišęs fortepionas, įsivaizdavęs, kad jis vienas yra pasaulyje“. Jeigu mūsų pojūčių „jutiminis turinys“ nėra išorinis pasaulis, tai, vadinasi, nieko nėra, išskyrus šitą plikutėlį Aš, užsiimantį tuščiais „filosofiniais“ išūkiais. Kvailas ir bevaisis darbas!

„...Tada teisinga tai, kad pasaulis susideda tiktai iš mūsų pojūčių. Bet mes tada *tiktai* ir težinome savo pojūčius, ir prileidimas tų branduolių, kaip ir jų sąveikos, kurios vaisius tėra tiktai pojūčiai, pasirodo visiškai tuščias ir nereikalingas. Tokia pažiūra gali būti gera tiktai *pusiniam* realizmui arba *pusiniam* kriticizmui“.

Mes ištaisai išrašėme visą 6-ąjį Macho „antimetafizinių pastabų“ straipsnį. Tai — visiškas plagiatas iš Berklio. Jokio sumetimo, jokios minties prošvaistės, išskyrus tą, kad „mes juntame tiktai savo pojūčius“. Iš to tėra tiktai viena išvada; būtent, kad „pasaulis susideda tiktai iš *mano* pojūčių“. Žodis „mūsų“, parašytas Macho vietoj žodžio „mano“, parašytas jo neteisėtai. Vienu tuo žodžiu Machas jau parodo tą patį „pusinumą“, kuriuo jis kaltina kitus. Nes jeigu yra „tuščias“ „prileidimas“ išorinio pasaulio, prileidimas to, kad adata egzistuoja nepriklausomai nuo manęs ir kad tarp mano kūno ir adatos smaigalio

vyksta sąveika, jeigu visas šis prileidimas tikrai yra „tuščias ir nereikalingas“, — tai tuščias ir nereikalingas visų pirma yra „prileidimas“ kitų žmonių buvimo. Esu tikrai Aš, o visi kiti žmonės, kaip ir visas išorinis pasaulis, patenka į tuščių „branduolių“ kategoriją. Kalbėti apie „mūsų“ pojūčius negalima šiuo požiūriu, o jeigu Machas kalba apie juos, tai tas tereiskia tikrai didžiausią jo pusinumą. Tai įrodo tikrai, kad jo filosofija — nereikalingi ir tušti žodžiai, kuriais netiki pats autorius.

Štai ypač akivaizdus Macho pusinumo ir painiavos pavyzdys. Tos pačios „Pojūčių analizės“ XI skyriaus 6-jame § skaitome: „Jeigu tuo metu, kai aš ką nors juntų, aš pats ar kas nors kitas galėtų stebėti mano smegenis su pagalba visokiausių fizinių ir cheminių priemonių, tai galima būtų nustatyti, su kuriais organizme vykstančiais procesais yra susiję tam tikros rūšies pojūčiai...“ (197).

Labai gerai! Vadinasi, mūsų pojūčiai yra susiję su tam tikrais procesais, vykstančiais organizme aplamai ir mūsų smegenyse, atskirai paėmus? Taip, Machas visiškai aiškiai daro šį „prileidimą“ — sunkoka būtų jo nedaryti gamtos mokslo požiūriu. Bet leiskite, — juk tai tas pats tu pačių „branduolių ir sąveikos tarp jų“ „prileidimas“, kuri mūsų filosofas paskelbė nereikalingu ir tuščiu! Kūnai, sakoma mums, yra pojūčių kompleksai; eiti toliau už tai, — įtikinėja mus Machas, — laikyti pojūčius produktu kūnų poveikio į mūsų jutimo organus yra metafizika, tuščias, nereikalingas prileidimas ir t. t. pagal Berklį. Bet smegenys yra kūnas. Vadinasi, smegenys yra taip pat ne daugiau kaip pojūčių kompleksas. Išėina, kad su pojūčių komplekso pagalba aš (o aš taip pat ne kas kita, kaip pojūčių kompleksas) juntų pojūčių kompleksus. Kokia žavinga filosofija! Iš pradžių paskelbti pojūčius „tikraisiais pasaulio elementais“ ir ant to pastatyti „originalųjį“ berklizmą, — o po to slapčiomis pratempti atvirkščias pažiūras, kad pojūčiai susiję su tam tikrais procesais organizme. Ar nesusiję šie „procesai“ su medžiagų apykaita tarp „organizmo“ ir išorinio pasaulio? Ar galėtų vykti šita medžiagų apykaita, jeigu atitinkamo organizmo pojūčiai neduotų jam objektyviai teisingo supratimo apie šitą išorinį pasaulį?

Machas nestato sau tokių nepatogių klausimų, mechaniškai sugretindamas berklizmo nuotrupas su pažiūromis gamtos mokslo, kuris stichiškai laikosi materialistinės pažinimo teorijos požiūrio... „Kartais keliamas taip pat klausimas, — rašo Machas tame pačiame straipsnyje, — ar nejunta ir „materija“ (neorganinė)... Vadinasi, dėl to, kad *organinė* materija junta, nekyla nė klausimo? Vadinasi, pojūčiai nėra kažkas pirminio, o yra viena iš materijos savybių? Machas peršoka per visas berklizmo nesąmones!... „Šis klausimas, — sako jis, — yra visiškai natūralus, jeigu remsimės įprastinėmis, plačiai paplitusiomis fizikinėmis pažiūromis, pagal kurias materija yra toji *netarpiška* ir neabejojamai duotoji *realybė*, iš kurios susidaro visa, tiek organiška, tiek neorganiška"... Gerai įsidėmėkime šitą iš tikrųjų vertingą Macho pripažinimą, kad įprastinės ir plačiai paplitusios *fizikinės* pažiūros laiko materiją netarpiška realybe, ir tiktai viena šios realybės atmaina (organinė materija) teturi aiškiai išreikštą savybę justi... „Juk tokiu atveju, — tęsia Machas, — pastate, susidedančiame iš materijos, pojūtis turi atsirasti kažkaip staiga, arba jis turi būti pačiame, taip sakant, šito pastato pamate. *Mūsų* požiūriu šis klausimas iš savo pagrindų yra klaidingas. Mums materija nėra pirmasis duomuo. Toks pirminis duomuo greičiau yra *elementai* (kurie tam tikra apibrėžta prasme vadinami pojūčiais)...

Taigi, pirminiai duomenys yra pojūčiai, nors jie „susiję“ tiktai su tam tikrais procesais organinėje materijoje! Ir, sakydamas tokią nesąmonę, Machas tartum kaltina materializmą („įprastinę, plačiai paplitusią fizikinę pažiūrą“) tuo, kad neišspręstas klausimas, iš kur „atsiranda“ pojūtis. Tai yra pavyzdys, kaip fideistai ir jų pakalikai „paneigia“ materializmą. Argi kuris nors kitas filosofinis požiūris „išsprendžia“ klausimą, kuriam išspręsti surinkta dar nepakankamai duomenų? Argi pats Machas nesako tame pačiame straipsnyje: „kol šis uždavinys (išspręsti, „kaip toli siekia organiniame pasaulyje pojūčiai“) neišspręstas nė vienu specialiu atveju, šio klausimo išspręsti negalima“?

Skirtumas tarp materializmo ir „machizmo“, vadinasi, kalbamuojų klausimu yra toks. Materializmas visiškai

sutinkamai su gamtos mokslu pirminiu duomeniu ima materiją, laikydamas antriniu sąmonę, mąstymą, pojūtį, nes aiškiai išreikšta forma pojūtis yra susijęs tiktai su aukščiausiomis materijos formomis (organinė materija), ir „paties materijos pastato pamate“ galima tiktai spėti egzistuojant sugebėjimą, panašų į pojūtį. Tokia prielaida, pavyzdžiui, žinomo vokiečių gamtininko Ernsto Hekelio, anglų biologo Loido Morgano ir kt., nebekalbant apie aukščiau mūsų pateiktą Didro spėliojimą. Machizmas laikosi priešingo, idealistinio, požiūrio ir iš karto nuveda į nesąmonę, nes, pirma, pirminiu imamas pojūtis, nepaisant to, kad jis yra susijęs tiktai su tam tikrais procesais tam tikru būdu organizuotoje materijoje; o, antra, pagrindinę prielaidą, kad kūnai yra pojūčių kompleksai, griauna prielaida apie buvimą kitų gyvų būtybių ir aplamai kitų „kompleksų“, išskyrus atitinkamą didįjį Aš.

Žodelis „elementas“, kurį daugelis naivių žmonių laiko (kaip pamatysime) kažkokia naujenybe ir kažkoku atradimu, iš tikrųjų tiktai supainioja klausimą nieko nesakančiu terminu, sukuria melagingą tariamybę kažkokio išsprendimo arba žingsnio į priekį. Ši tariamybė yra melaginga, nes tikrovėje lieka dar tirti ir tirti, kuriuo būdu susisieja materija, tariamai visai neįjuntanti, su materija, sudaryta iš tų pačių atomų (arba elektronų) ir tuo pačiu metu turinčia aiškiai išreikštą pojūčio sugebėjimą. Materializmas aiškiai stato dar neišspręstą klausimą ir tuo stumia į jo išsprendimą, stumia į tolesnius eksperimentinius tyrinėjimus. Machizmas, t. y. painaus idealizmo atmaina, užteršia klausimą ir nukreipia į šalį iš teisingo kelio tuščiu žodiniu išsūkiu: „elementas“.

Štai viena paskutinio, suvestinio ir baigiamojo filosofinio Macho veikalo vieta, parodanti visą šito idealistinio išsūkio apgaulingumą. „Pažinime ir paklydime“ skaitome: „Tuo tarpu, kai nėra jokio sunkumo pastatyti (aufzubauen) *bet kuri fizinį* elementą iš pojūčių, t. y. *psichinių* elementų, — negalima nė įsivaizduoti (ist keine Möglichkeit abzusehen), kaip galima būtų pavaizduoti (darstellen) *bet kuri psichinį* pergyvenimą iš elementų, vartojamų šiuolaikinės fizikos, t. y. iš masių ir judėjimų (turint gal-

voje tą šių elementų sustingimą — Starrheit, — kuris yra patogus tiktai šiam specialiam mokslui)**.

Apie daugelio šiuolaikinių gamtininkų sąvokų sustingimą, apie tų gamtininkų metafizines (marksistinė žodžio prasme, t. y. antidialektines) pažiūras Engelsas kalba ne kartą visiškai aiškiai. Mes pamatysime žemiau, kad Machas kaip tik ant šio punkto suklupo, nesupratęs, arba nežinodamas santykio tarp reliatyvizmo ir dialektikos. Bet dabar kalba eina ne apie tai. Mums svarbu čia pažymėti, su kokių ryškumu iškyla Macho *idealizmas*, nepaisant painios, tariamai naujos, terminologijos. Nėra, matote, jokio sunkumo bet kurį fizinių elementą pastatyti iš pojūčių, t. y. psichinių elementų! O, taip, tokie statiniai, žinoma, nesunkūs, nes tai grynai žodiniai statiniai, tuščia scholastika, tarnaujanti fideizmui pratepti. Nenuostabu po to, kad Machas savo kūrinius skiria imanentams, kad Machui ant kaklo puola imanentai, t. y. visų reakcingiausio filosofinio idealizmo šalininkai. Tiktai pavėlavo kokiais dviem šimtais metų Ernsto Macho „naujausiasis pozityvizmas“: Berklis jau pakankamai parodė, kad „pastatyti“ „iš pojūčių, t. y. psichinių elementų“, negalima nieko, išskyrus *solipsizmą*. O kai dėl materializmo, kuriam Machas ir čia priešpastato savo pažiūras, nepavadinodamas „priešo“ tiesiai ir aiškiai, tai mes jau iš Didro pavyzdžio matėme tikrąsias materialistų pažiūras. Ne tai sudaro šias pažiūras, kad pojūtis būtų išvedamas iš materijos judėjimo arba kad jis būtų suvedamas į materijos judėjimą, bet tai, kad pojūtis pripažįstamas viena iš judančios materijos savybių. Engelsas šiuo klausimu laikėsi Didro požiūrio. Nuo „vulgariųjų“ materialistų Fogto, Biuchnerio ir Molešoto Engelsas atsiribojo, tarp kita ko, kaip tik todėl, kad jie nusmukdavo į tą pažiūrą, jog smegenys, esą, išskiria mintį *taip pat*, kaip kepenys išskiria tulžį. Bet Machas, nuolatos priešpastatęs savąsias pažiūras materializmui, ignoruoja, suprantama, visus didžiulesius materialistus, ir Didro, ir Feuerbachą, ir Marksą—Engelsą visiškai taip pat, kaip visi kiti valdiškosios filosofijos valdiškieji profesoriai.

* E. Mach. „Erkenntnis und Irrtum“, 2. Auflage, 1906, S. 12, Anm. (E. Machas. „Pažinimas ir paklydimas“, 2 leidimas, 1906, 12 psl., pastaba. Red.).

Pradinei ir pagrindinei Avenarijaus pažiūrai apibūdinti paimkime jo pirmąjį savarankišką filosofinį darbą: „Filosofija, kaip mąstymas apie pasaulį pagal mažiausio jėgų eikvojimo principą“ („Grynojo patyrimo kritikos prolegomenos“), išėjusį 1876 metais. Bogdanovas savo „Empiriomonizme“ (I kn., 2 leid., 1905, 9 psl., past.) sako, kad „Macho pažiūroms besivystant išeities taškas buvo filosofinis idealizmas, kai tuo tarpu Avenarijui iš pat pradžių yra būdingas realistinis atspalvis“. Bogdanovas pasakė tai todėl, kad patikėjo Macho žodžiais: žr. „Pojūčių analizė“, rus. vert., 288 psl. Bet patikėjo Bogdanovas Machui be reikalo, ir jo tvirtinimas yra diametriškai priešingas tiesai. Atvirkščiai, Avenarijaus idealizmas taip aiškiai pasirodo minėtame 1876 metų veikale, jog pats Avenarijus 1891 metais buvo priverstas tai pripažinti. „Žmogiškojo pasaulio supratimo“ pratarmėje Avenarijus sako: „Kas yra skaitęs pirmąjį mano sistemingą veikalą „Filosofija ir t. t.“, tas iš karto spės, jog aš turiu pamėginti „Grynojo patyrimo kritikos“ klausimus traktuoti pirmiausia idealistiniu požiūriu“ („Der menschliche Weltbegriff“, 1891, Vorwort, S. IX*), bet „filosofinio idealizmo bevaisiškumas“ privertė mane „suabejoti pirmesniojo mano kelio teisingumu“ (S. X). Filosofinėje literatūroje šis idealistinis Avenarijaus pradinis požiūris yra visuotinai pripažintas; iš prancūzų rašytojų pasiremsiu Kovelartu, kuris sako, kad „Prolegomenose“ filosofinis Avenarijaus požiūris yra „monistinis idealizmas“***; iš vokiečių rašytojų paminėsiu Avenarijaus mokinį Rudolfą Vilį, kuris sako, kad „Avenarijus savo jaunystėje — ir ypač savo 1876 metų veikale — buvo visiškai susižavėjęs (ganz im Banne) vadinamuoju teoriškai-pažintiniu idealizmu“****.

Pagaliau juokinga būtų neigti idealizmą Avenarijaus „Prolegomenose“, kada jis ten tiesiog sako, jog „*tiktai pojūtis tegali būti mąstomas kaip esamybė*“ (antrojo vokiškojo leidimo 10 ir 65 psl.; citatose kursyvas visur mūsų).

* — „Žmogiškasis pasaulio supratimas“, 1891, pratarmė, IX psl. Red.

** F. Van Cauwelaert. „L'empiricriticisme“ žurnale „Revue Néo-Scholastique“ 17, 1907, vasaris, 51 psl. (F. Van Kovelartas. „Empiriokriticizmas“ „Necscholastinėje Apžvalgoje“. Red.).

*** Rudolf Willy. „Gegen die Schulweisheit. Eine Kritik der Philosophie“, München, 1905, S. 170 (Rudolfas Vills. „Prieš mokyklinę išmintį. Filosofijos kritika“, Miunchenas, 1905, 170 psl. Red.).

Taip išdėsto pats Avenarijus savo veikalo 116 § turinį. Štai šis straipsnis ištiesai: „Mes pripažinome, kad esamybė (arba: tai, kas yra, das Seiende) yra substancija, apdovanojama pojūčiu; substancija atkrita...“ („ekonomiškiau“, matote, „mažiau jėgų eikvojimo“ mąstyti, kad „substancijos“ nėra ir joks išorinis pasaulis neegzistuoja!) „... lieka pojūtis: todėl tai, kas yra, reikia mąstyti, kaip pojūtį, kurio pagrinde nėra daugiau nieko, svetimo pojūčiui“ (nichts Empfindungsloses).

Taigi, pojūtis egzistuoja be „substancijos“, t. y. mintis egzistuoja be smegenų! Argi iš tikrųjų yra filosofų, galinčių ginti šią besmegenę filosofiją? Yra. Jų tarpe yra profesorius Richardas Avenarijus. Ir ties šituo gynimu, kad ir kaip sunku sveikam žmogui pažiūrėti į jį rimtai, tenka kiek sustoti. Štai Avenarijaus samprotavimas to paties veikalo 89—90 §§:

„...Tas teiginys, kad judėjimas sukelia pojūtį, yra pagrįstas tiktai tariamu patyrimu. Šį patyrimą, kurio atskiras aktas yra suvokimas, sudaro, esą, tai, kad pojūtis atsiranda tam tikros rūšies substancijoje (smegenyse) dėl perteiktojo judėjimo (dirginimų) ir padedant kitoms materialinėms sąlygoms (pvz., kraujui). Tačiau — nepriklausomai nuo to, kad šis atsiradimas niekad netarpiškai (selbst) nebuvo stebimas — sukonstruoti spėjamam patyrimui, kaip visomis savo dalimis tikram patyrimui, reikalingas bent empirinis įrodymas to, kad pojūtis, tariamai sukliamas su perteiktojo judėjimo pagalba tam tikroje substancijoje, jau anksčiau šiokiu ar tokiu būdu toje substancijoje nėra egzistavęs; tad pojūčio atsiradimas negali būti suprastas kitaip, kaip per kūrybos aktą iš perteiktojo judėjimo pusės. Taigi, tiktai įrodžius tai, jog ten, kur dabar atsiranda pojūtis, anksčiau nebuvo jokio, net minimaliausio, pojūčio, tik įrodžius tai, galima būtų nustatyti faktą, kuris, reikšdamas kažkokį kūrybos aktą, prieštarauja visam kitam patyrimui ir iš pagrindų pakeičia visą kitą gamtos supratimą (Naturanschauung). Bet tokio įrodymo neduoda joks patyrimas, ir su jokio patyrimo pagalba jo negalima duoti; atvirksčiai, substancijos, kuri vėliau junta, absoliučiai neturinti pojūčio būseną tėra tiktai hipotezė. Ir ši hipotezė daro sudėtingą ir

aptemdo mūsų pažinimą, užuot padariusi jį paprastą ir aiškų.

„Jeigu vadinamasis patyrimas, kad, esą, su perteiktojo judėjimo pagalba *atsiranda* pojūtis substancijoje, pradedančioje justu nuo to momento, arčiau įsiziūrėjus pasirodė besąs tiktai tariamas, — tai, gal būt, likusiame patyrimo turinyje esama dar pakankamai medžiagos konstatuoti bent santykiniam pojūčių atsiradimui iš judėjimo sąlygų, būtent: konstatuoti, kad pojūtis, esamas, bet paslėptas arba minimalus ar dėl kitų priežasčių mūsų sąmonei nepasiduodantis, perteikiamojo judėjimo poveikiu yra išlaisvinamas arba pakyla, arba pasidaro iššamonintas. Tačiau ir šis patyrimo likusio turinio gabalėlis tėra tiktai tariamybė. Jeigu mes su idealaus stebėjimo pagalba paseksime judėjimą, kylantį iš judančios substancijos A, perteikiamą per eilę tarpinių centrų ir pasiekiantį pojūčiu apdovanotą substanciją B, tai pamatysime, geriausiu atveju, kad pojūtis substancijoje B vystosi arba kyla vienu metu su pasiekiančio judėjimo priėmimu, — bet mes nepamatysime, kad tai įvyko judėjimo *išdavoje*“...

Mes tyčia ištisai išrašėme šią Avenarijaus paneigimą materializmo, kad skaitytojas galėtų matyti, kokiais iš tikrųjų pasigailėtiniais sofizmais operuoja „naujausioji“ empiriokritinė filosofija. Su idealisto Avenarijaus samprotavimu sugretinsime *materialistinį*. . . Bogdanovo samprotavimą, bent nubausdami jį už tai, jog jis išdavė materializmą!

Seniai seniai praėjusiais laikais, prieš ištisus devynerius metus, kada Bogdanovas buvo pusiau „gamtos mokslo materialistas“ (t. y. šalininkas materialistinės pažinimo teorijos, kurios stichiškai laikosi didžioji šiuolaikinių gamtininkų dauguma), kada Bogdanovas tiktai pusiau buvo išmuštas iš vėžių painiotojo Ostvaldo, Bogdanovas rašė: „Nuo senų laikų ir iki šiol aprašomojoje psichologijoje tebesilaiko sąmonės faktų skirstymas į tris grupes: pojūčių ir vaizdinių sritis, jausmo sritis, geidimų sritis. . . Pirmajai grupei priklauso išorinio arba vidinio pasaulio reiškinių *vaizdai*, paimti sąmonėje patys savaimė. . . Toks vaizdas vadinamas „pojūčiu“, jeigu jis tiesiog sukeltas per išorinio jutimo organus jį atitinkančio išori-

nio reiškinių“*. Truputį toliau: „pojūtis... atsiranda sąmonėje, kaip rezultatas kokio nors pastūmėjimo iš išorinės aplinkos, perteikiamo per išorinio jutimo organus“ (222). Arba dar: „Pojūčiai sudaro sąmonės gyvenimo pagrindą, netarpišką jos sąryšį su išoriniu pasauliu“ (240). „Pojūčio procese kiekviename žingsnyje vyksta išorinio dirginimo energijos perėjimas į sąmonės faktą“ (133). Ir net 1905 metais, kada Bogdanovas suspėjo, maloningai padedant Ostvaldui ir Machui, pereiti iš materialistinio požiūrio filosofijoje į idealistinį, jis rašė (iš užmaršumo!) „Empiriomonizme“: „Kaip žinoma, išorinio dirginimo energija, paversta galiniame nervo aparate dar nepakankamai iširta, tačiau svetima bet kuriam misticizmui, „telegrafine“ nervinės srovės forma, pasiekia pirmiausia neuronus, esančius vadinamuosiuose „žemesniuose“ centruose — gangliniuose, nugarkaulio smegenų, subkortikaliuose“ (I kn., 2 leid., 1905, 118 psl.).

Kiekvienam gamtininkui, profesoriškos filosofijos nesu-painiotam, kaip ir kiekvienam materialistui, pojūtis tikrai yra netarpiškas sąmonės ryšys su išoriniu pasauliu, yra išorinio dirginimo energijos pavirtimas sąmonės faktu. Šį pavirtimą kiekvienas žmogus milijonus kartų yra stebėjęs ir tikrai stebi kiekviename žingsnyje. Idealistinės filosofijos sofizmą sudaro tai, kad pojūtis laikomas ne sąmonės ryšiu su išoriniu pasauliu, o pertvara, siena, skiriančia sąmonę nuo išorinio pasaulio, — ne pojūtį atitinkančio išorinio reiškinių vaizdu, o „vieninteliu esamu“. Avenarijus šitam senam sofizmui, dar vyskupo Berklio nuvalkiotam, suteikė tik trupčiuką pakeistą formą. Kadangi mes dar nežinome visų sąlygų, kuriomis vyksta kas minutė mūsų stebimas pojūčio ryšys su tam tikru būdu organizuota materija, — tai todėl pripažinsime egzistuojant vien tikrai pojūtį, — štai kas sudaro Avenarijaus sofizmą.

Kad užbaigtume pagrindinių idealistinių empiriokriticizmo prielaidų apibūdinimą, nurodysime trumpai į angliškuosius ir prancūziškuosius šitos filosofinės srovės atstovus. Apie anglą Karlą Pirsoną Machas tiesiog sako, kad „sutinka su jo gnoseologinėmis (erkenntniskritischen)

* A. Bogdanovas. „Pagrindiniai elementai istorinės pažiuros į gamtą“, S. Peterburgas, 1899, 216 psl.

pažiūromis visais esminiais punktais" („Mechanika“, cit. leid., IX psl.). K. Pirsonas savo ruožtu reiškia savo sutikimą su Machu*. Pirsonui „realūs daiktai“ tėra „jutiminiai suvokimai“ (sense impressions). Visokį pripažinimą daiktų už jutiminių suvokimų ribų Pirsonas paskelbia metafizika. Prieš materializmą (nežinodamas nei Feuerbacho, nei Markso—Engelso) Pirsonas kovoja visų ryžtingiausiu būdu, — argumentai nesiskiria nuo aukščiau išnagrinėtųjų. Bet Pirsonui tiek svetimas čia bet kuris noras dangstyti materializmą (rusiškųjų machistų specialybė), Pirsonas tiek... neatsargus, kad, neprasimanydamas savo filosofijai „naujų“ pravardžių, jis tiesiog tiek savo, tiek ir Macho pažiūras paskelbia „*idealistinėmis*“ (cit. leid. p. 326)! Savo kilmės istoriją Pirsonas tiesiog veda iš Berklio ir Jumo. Pirsono filosofija, kaip mes ne kartą pamatysime žemiau, pasižymi daug didesniu vientisumu ir apgalvotumu, negu Macho filosofija.

Su prancūzų fizikais P. Duhemu ir Anri Puankare Machas specialiai reiškia savo solidarumą**. Apie šitų rašytojų ypatingai painias ir nenuosekliai filosofines pažiūras mums teks kalbėti skyriuje apie naująją fiziką. Čia pakanka pažymėti, kad Puankarei daiktai yra „pojūčių grupės“*** ir kad panašią pažiūrą prabėgomis reiškia ir Duhemas****.

Pereikime prie to, kuriuo būdu Machas ir Avenarijus, pripažinę idealistinį savo pirmųjų pažiūrų pobūdį, *taisė* jas vėlesniuose savo veikaluose.

2. „PASAULIO ELEMENTŲ ATRADIMAS“

Tokia antrašte rašo apie Machą Ciuricho universiteto privatdocentas Fridrichas Adleris, bene vienintelis vokiečių rašytojas, taip pat norįs papildyti Marksą machiz-

* Karl Pearson. „The Grammar of Science“, 2nd ed., Lond., 1900, p. 326 (Karlus Pirsonas. „Mokslo gramatika“, 2 leid., Londonas, 1900, 326 psl. Red.).

** „Pojūčių analizė“, 4 psl. Plg. „Erk. u. Irrt.“ pratarinę, 2 leid. („Erkenntnis und Irrtum“ — „Pažinimas ir paklydimas“. Red.).

*** Henri Poincaré. „La Valeur de la Science“, Paris, 1905 (yra vertimas į rusų kalbą), passim (Anri Puankarė. „Mokslo vertė“, Paryžius, 1905, eilėje vietų. Red.).

**** P. Duhem. „La théorie physique, son objet et sa structure“. P., 1906. Plg. pp. 6, 10 (P. Duhemas. „Fizikinė teorija, jos objektas ir jos sandara“. Paryžius, 1906. Plg. 6, 10 psl. Red.).

mu*. Ir reikia pripažinti šiam naiviam privatdocentui, kad savo atviraširdiškumu jis atlieka machizmui lokio patarnavimą. Bent klausimas statomas aiškiai ir griežtai: ar iš tikrųjų Machas „atrado pasaulio elementus“? Tada, suprantama, tiktai visiškai atsilikę ir nemokiški žmonės gali iki šiol pasilikti materialistais. Arba šitas atradimas yra Macho sugrįžimas į senas filosofines klaidas?

Mes esame matę, kad Machas 1872 metais ir Avenarijus 1876 m. laikosi grynai idealistinio požiūrio; jiems pasaulis yra mūsų pojūtis. 1883 metais išėjo Macho „Mechanika“, ir pirmojo leidimo pratarmėje Machas remiasi kaip tiktai Avenarijaus „Prolegomenomis“, sveikindamas „nepaprastai artimas“ (sehr verwandte) jo filosofijai mintis. Štai samprotavimas šioje „Mechanikoje“ apie elementus: „Visas gamtos mokslas gali tiktai vaizduoti (nachbilden und vorbilden) kompleksus tų *elementų*, kuriuos mes paprastai vadiname *pojūčiais*. Kalba eina apie šių elementų ryšį. Ryšys tarp A (šiluma) ir B (ugnis) priklauso *fizikai*, ryšys tarp A ir N (nervai) priklauso fiziologijai. Nei vieno, nei antro ryšio nėra *skyrimum*, abu yra drauge. Tiktai laikinai mes galime atsyti nuo to arba kito. Net, matyti, grynai mechaniniai procesai yra tuo būdu visuomet ir fiziologiniai“ (cit. vok. leid. S. 498). Tas pats „Pojūčių analizėje“: „... Ten, kur greta posakių: „elementas“, „elementų kompleksas“ arba jų vietoje vartojami pavadinimai: „pojūtis“, „pojūčių kompleksas“, reikia visuomet turėti galvoje, kad elementai tėra *pojūčiai tiktai* šitame sąryšyje“ (būtent: ryšiai A, B, C su K, L, M, t. y. ryšiai „kompleksų, kurie paprastai vadinami kūnais“, su „kompleksu, kurį mes vadiname savo kūnu“), „šiuo atžvilgiu, šitoje funkcionalinėje priklausomybėje. Kitoje funkcionalinėje priklausomybėje jie tuo pačiu metu yra fizikiniai objektai“ (rus. vert., 23 ir 17 psl.). „Spalva yra fizikinis objektas, jeigu mes, pavyzdžiui, atsižvelgiame į jos priklausomybę nuo apšviečiančio ją šviesos šaltinio (kitų

* Friedrich W. Adler. „Die Entdeckung der Weltelemente (Zu E. Machs 70. Geburtstag)“, „Der Kampf“¹⁸, 1908, Nr. 5 (Februar) (Friedrichs V. Adlers. „Pasaulio elementų atradimas (E. Macho septyniadesimtmečio progą)“, „Kova“, 1908, Nr. 5 (vasaris). Red.). Išversta žurnale „The International Socialist Review“¹⁹, 1908, Nr. 10 (April) („Tarptautinė Socialistinė Apžvalga“, 1908, Nr. 10 (balandis). Red.). Vienas to Adlerio straipsnis yra išverstas į rusų kalbą rinkinyje „Istorinis materializmas“.

spalvų, šilimos, erdvės ir t. t.). Bet jeigu mes atsižvelgiame į jos *priklausomybę* nuo *tinklainės* (K, L, M elementų. . .), prieš mus — *psichologinis objektas, pojūtis*“ (ten pat, 24 psl.).

Taigi, pasaulio elementų atradimą sudaro tai, kad

- 1) visa, kas esama, paskelbiama pojūčiu,
- 2) pojūčiai pavadinami elementais,
- 3) elementai dalijami į fiziška ir psichiška; psichiška yra tai, kas priklauso nuo žmogaus nervų ir apamai nuo žmogaus organizmo; fiziška — nepriklauso;
- 4) fizinių elementų ryšys ir psichinių elementų ryšys paskelbiamas nesančiu skyrium vienas nuo kito; jie yra tiktai drauge;
- 5) tiktai laikinai tegalima atsyti nuo to ar kito ryšio;
- 6) „naujoji“ teorija paskelbiama neturinti „vienašališkumo“*.

Vienašališkumo čia tikrai nėra, bet yra padrikiausias priešingų filosofinių požiūrių sujaukimas. Jeigu jūs remiatės *tiktai* pojūčiais, jūs žodeliu „elementas“ neatitaisote savo idealizmo „vienašališkumo“, o tiktai supainiojate dalyką, bailiai slepiatės nuo savo pačių teorijos. Žodžiais jūs pašalinatė priešybę tarp fiziško ir psichiško**, tarp materializmo (kuris pirmine laiko gamtą, materiją) ir idealizmo (kuris pirmine laiko dvasią, sąmonę, pojūtį), — tikrovėje jūs tučtuojau vėl atgaivinatė šitą priešybę, atgaivinatė ją slapta, pasitraukdami nuo pagrindinės savo prielaidos! Nes jeigu elementai yra pojūčiai, tai jūs neturite teisės nė sekundę prileisti, kad elementai egzistuoja *nepriklausomai* nuo mano nervų, nuo mano sąmonės. O jeigu jūs prileidžiate tokius nepriklausomus nuo mano nervų, nuo mano pojūčių fizinius objektus, kurie sukelia pojūtį tiktai veikdami mano tinklainę, tai jūs gėdingai pametatė savo „vienašališką“ idealizmą ir pereinatė į „vienašališko“ materializmo požiūrį! Jeigu spalva yra po-

* Machas „Pojūčių analizėje“: „Elementai paprastai vadinami pojūčiais. Turėdami galvoje tai, kad šiuo pavadinimu suprantama jau tam tikra vienašališka teorija, mes beveik geriau trumpai kalbėti apie elementus“ (27—28).

** „Priešybė tarp Aš ir pasaulio, pojūčio arba reiškinio ir daikto tada išnyksta, ir visas dalykas suvedamas tiktai į elementų sujungimą“ („Pojūčių anal.“, 21 psl.).

jūtis tiktai priklausomai nuo tinklainės (kaip jus verčia pripažinti gamtos mokslas), tai, vadinasi, šviesos spinduliai, krisdami į tinklainę, sukelia spalvos pojūtį. Vadinasi, už mūsų, nepriklausomai nuo mūsų ir nuo mūsų sąmonės yra materijos judėjimas, sakysime, tam tikro ilgio ir tam tikro greičio eterio bangos, kurios, veikdamos tinklainę, sukelia žmogui tos ar kitos spalvos pojūtį. Kaip tik taip gamtos mokslas ir žiūri. Skirtingus tos ar kitos spalvos pojūčius jis aiškina skirtingu ilgiu šviesos bangų, esančių už žmogaus tinklainės, už žmogaus ir nepriklausomai nuo jo. Tai ir yra materializmas: materija, veikdama mūsų jautimo organus, sukelia pojūtį. Pojūtis priklauso nuo smegenų, nervų, tinklainės ir t. t., t. y. nuo tam tikru būdu organizuotos materijos. Materijos buvimas nepriklauso nuo pojūčio. Materija yra pirminė. Pojūtis, mintis, sąmonė yra aukščiausias ypatingu būdu organizuotos materijos produktas. Tokios yra pažiūros materializmo aplamai ir Markso—Engelso, skyrium paėmus. Machas ir Avenarijus *slapta* pratempia materializmą su pagalba žodelio „elementas“, kuris *tariamai* išvaduoja jų teoriją nuo subjektyviojo idealizmo „vienašališkumo“, *tariamai* įgalina prileisti psichiško priklausomybę nuo tinklainės, nervų ir t. t., prileisti fiziško priklausomybę nuo žmogaus organizmo. Tikrovėje, suprantama, prasimanymas su žodeliu „elementas“ tėra visų labiausiai pasigailėtinas sofizmas, nes materialistas, skaitydamas Machą ir Avenarijų, tučtuojau paklaus: kas tai yra „elementai“? Iš tikrųjų, vaikiškumas būtų galvoti, kad, prasimanius naują žodelį, galima atsikratyti pagrindinėmis filosofinėmis kryptimis. Arba „elementas“ yra *pojūtis*, kaip sako visi empiriokritikai, ir Machas, ir Avenarijus, ir Pecoldas*, ir t. t., — tada jūsų filosofija, ponai, yra *idealizmas*, tuščiai mėginąs pridengti savo solipsizmo nuogybę „objektyvesnės“ terminologijos apdaru. Arba „elementas“ nėra pojūtis, — ir tada su jūsų „naujuoju“ žodeliu nesusijusi *visiškai jokia mintis*; tada tai tiesiog tėra puikavimas niekučiu.

* *Joseph Petzoldt*. „Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“, Bd. I, Leipz., 1900, S. 113: „Elementais vadinami pojūčiai įprastine paprasčiausių, daugiau nebesuskaidomų suvokimų (Wahrnehmungen) prasme“ (*Josephas Pecoldas*. „Įvadas į grynopo patyrimo filosofiją“, I t., Leipcigas, 1900, 113 psl. Red.).

Imkite, pvz., Pecoldą — paskutinį empiriokriticizmo žodį, pagal pirmojo ir ypač stambaus rusų empiriokritiko V. Lesevičiaus* apibūdinimą. Apibrėžęs elementus, kaip pojūčius, jis antrajame nurodytojo veikalas tome pareiškia: „Reikia saugotis to, kad teiginyje: „pojūčiai yra pasaulio elementai“ žodis „pojūtis“ būtų laikomas reiškiančiu kažką tiktai subjektyvaus ir todėl oriško, paverčiančiu iliuzija (verflüchtigendes) įprastinį pasaulio vaizdą***.

Ką kam skauda, tas tuo ir skundžiasi! Pecoldas jaučia, kad pasaulis „išgaruoja“ (verflüchtigt sich) arba pavirsta iliuzija, jeigu pojūčiai laikomi pasaulio elementais. Ir gerasis Pecoldas tariasi pataisysiąs dalyką su pagalba išlygos: nereikia laikyti pojūčio kažkuo tiktai subjektyviu! Na, argi tai nėra juokingas sofizmas? Nejaugi dalykas pasikeis dėl to, ar mes „laikysime“ pojūtį pojūčiu ar stengsimės ištempti šio žodžio reikšmę? Argi dėl to išnyks tas faktas, kad pojūčiai yra žmogui susiję su normaliai funkcionuojančiais nervais, tinklaine, smegenimis ir t. t.? kad išorinis pasaulis egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų pojūčio? Jeigu jūs nenorite išsiversti išsisukinėjimais, jeigu jūs rimtai norite „saugotis“ subjektyvizmo ir solipsizmo, tai jums pirmiausia reikia saugotis pagrindinių idealistinių jūsų filosofijos prielaidų; reikia idealistinę jūsų filosofijos liniją (nuo pojūčių į išorinį pasaulį) pakeisti materialistine (nuo išorinio pasaulio į pojūčius); reikia atmesti tuščią ir painų žodinį papuošalą: „elementas“, ir paprastai pasakyti: spalva yra rezultatas fizinio objekto poveikio į tinklainę = pojūtis yra rezultatas materijos poveikio į mūsų jutimo organus.

Paimkime dar Avenarijų. „Elementų“ klausimu visų vertingiausias yra jo paskutinis (ir, tur būt, visų svarbiausias jo filosofijai suprastai) veikalas: „Pastabos apie psichologijos dalyko supratimą“***. Autorius čia pateikė:

* V. Lesevičius. „Kas yra mokslinė“ (skaityk: madinga, profesoriška, eklektinė), „filosofija?“, S. Peterburgas, 1891, 229 ir 247 psl.

** Pecoldas. Bd. 2, Lpz., 1904, S. 329 (2 t., Leipcigas, 1904, 329 psl. Red.).

*** R. Avenarius. „Bemerkungen zum Begriff des Gegenstandes der Psychologie“ žurnale „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“²⁰, Bd. XVIII (1894) ir XIX (1895) (R. Avenarijus. „Pastabos apie psichologijos dalyko supratimą“, „Mokslinės Filosofijos Trimėnesiniame Žurnale“, XVIII t. (1894) ir XIX t. (1895). Red.).

tarp kita ko, nepaprastai „vaizdingą“ lentelę (XVIII tomo 410 psl.), kurios svarbiausią dalį mes ir pakartojame:

	„Elementai, elementų kompleksai;
I. Daiktai arba daiktiška	kūniniai daiktai.
II. Mintys arba mąstoma (Gedankenhaftes)	nekūniniai daiktai, atsiminimai ir fantazijos“.

Sugretinkite su šituo tai, ką sako Machas po visų savo aiškinimų dėl „elementų“ („Pojūčių analizė“, 33 psl.): „Ne kūnai sukelia pojūčius, o elementų kompleksai (pojūčių kompleksai) sudaro kūnus“. Štai jums „pasaulio elementų atradimas“, pralenkęs idealizmo ir materializmo vienašališkumą! Iš pradžių mus įtikins, kad „elementai“ = kažkas naujo, tuo pat metu ir fizinio ir psichinio, o paskum slapta padarys pataisėlę: vietoje grubaus materialistinio materijos (kūnų, daiktų) ir psichinio (pojūčiai, atsiminimai, fantazijos) skyrimo pateikia „naujausio pozityvizmo“ mokymą apie daiktinius elementus ir apie mąstomus elementus. Nedaug telaimėjo Adleris (Fricas) iš „pasaulio elementų atradimo“!

Bogdanovas, prieštaraudamas Plechanovui, rašė 1906 metais: „... Machistu filosofijoje savęs pripažinti aš negaliu. Bendrojoje filosofinėje koncepcijoje aš paėmiau iš Macho tiksliai viena — mintį apie patyrimo elementų neutralumą „fizinio“ ir „psichinio“ atžvilgiu, apie šių apibūdinimų priklausomybę tiksliai nuo patyrimo ryšio“ („Empirionizmas“, III kn., S. Peterburgas, 1906, XLI psl.). Tai vis tiek, kaip kad religingas žmogus būtų pasakęs: negaliu savęs pripažinti religijos šalininku, nes aš esu paėmęs iš šitų šalininkų „tiksliai viena“: tikėjimą į dievą. „Tiksliai viena“, Bogdanovo paimta iš Macho, ir yra pagrindinė machizmo klaida, pagrindinis visos šitos filosofijos neteisūgumas. Bogdanovo nukrypimai nuo empiriokriticizmo, kuriems pats Bogdanovas teikia labai svarbią reikšmę, iš tikrųjų yra visiškai antraeiliai ir neišeina iš ribų smulkių, dalinių, individualinių skirtumų tarp įvairių empiriokritikų, kuriems pritaria Machas ir kurie pritaria Machui (smulčiau apie tai žemiau). Todėl, kai Bogdanovas pyko dėl to, kad jis suplakamas su machistais, jis tuo teparodė tiksliai nesuprantąs pagrindinių materializmo skirtumų nuo

to, kas yra bendra Bogdanovui ir visiems kitiems machistams. Ne tai svarbu, kaip išvystė arba kaip pataisė, arba kaip pablogino Bogdanovas machizmą. Svarbu tai, kad jis pasitraukė nuo materialistinio požiūrio ir tuo neišvengiamai pasmerkė save painiavai ir idealistiniams klaidžijimams.

1899 metais, kaip mes matėme, Bogdanovas laikėsi teisingo požiūrio, kada rašė: „Stovinčio priešais mane žmogaus vaizdas, netarpiškai man regėjimo pateiktas, yra pojūtis“*. Šitos senosios savo pažiūros kritikos Bogdanovas nepasirūpino pateikti. Jis iš žodžių, akiai patikėjo Machui ir ėmė paskui jį kartoti, kad patyrimo „elementai“ esą neutralūs fiziško ir psichiško atžvilgiu. „Kaip išaiškinta naujausios pozityviosios filosofijos, psichinio patyrimo elementai, — rašė Bogdanovas „Empiriomonizmo“ I knygoje (2 leid., 90 psl.), — yra tapatingi aplamai su bet kurio patyrimo elementais, nes yra tapatingi su fizinio patyrimo elementais“. Arba 1906 metais (III kn., XX psl.): „o kai dėl „idealizmo“, — ar galima kalbėti apie jį tik tuo pagrindu, kad „fizinio patyrimo“ elementai pripažįstami tapatingais su „psichiško“ elementais arba su elementariais pojūčiais — kada tai tiesiog neabejojamas faktas“.

Štai kur tikrasis visų filosofinių Bogdanovo nelaimių šaltinis, — šaltinis, bendras jam su visais machistais. Galima ir reikia kalbėti apie idealizmą, kada „fizinio patyrimo elementai“ (t. y. fiziška, išorinis pasaulis, materija) pripažįstami tapatingais su pojūčiais, nes tai yra ne kas kita, kaip berklizmas. Nei naujausios, nei pozityviosios filosofijos, nei neabejojamo fakto čia nėra nė pėdsako, čia tiesiog tėra senų seniausias idealistinis sofizmas. Ir jeigu Bogdanovas būtų paklaustas, kaip gali jis įrodyti šitą „neabejojamą faktą“, kad fiziška tapatinga su pojūčiais, tai nė vieno argumento jūs neišgirsite, išskyrus amžiną idealistų giesmelę: aš juntu tiktai savo pojūčius; „sąmonės liudijimas“ (die Aussage des Selbstbewusstseins — Avenarijaus „Prolegomenose“, antrojo vok. leid. 56 psl., 93 §); arba: „mūsų patyrimė“ (sakančiame, kad „mes — juntančios substancijos“) „pojūtis duotas mums patikimiau, negu

* „Pagrindiniai elementai istorinės pažiūros į gamtą“, 216 psl. Plg. aukščiau pateiktas citatas.

substancialumas“ (ten pat, 55 psl., 91 §) ir t. t., ir t. t., ir pan. „Neabejotamam faktui“ Bogdanovas palaikė (patikėjęs Machui) reakcinį filosofinį išsūkį, nes iš tikrųjų nebuvo pateikta ir negali būti pateikta nė vieno fakto, kuris, kuris paneigtų pažiūrą į pojūtį, kaip į išorinio pasaulio vaizdą, — pažiūrą, kurios laikėsi Bogdanovas 1899 metais ir kurios gamtos mokslas laikosi iki šiol. Fizikas Machas savo filosofiniuose klaidžiojimuose nuėjo visiškai į šalį nuo „šiuolaikinio gamtos mokslo“, — apie šią svarbią aplinkybę, Bogdanovo nepastebėta, mums teks dar daug kalbėti vėliau.

Viena iš aplinkybių, padėjusių Bogdanovui taip greitai peršokti nuo gamtininkų materializmo į painų Macho idealizmą, tai (be Ostvaldo įtakos) — Avenarijus mokymas apie priklausomą ir nepriklausomą patyrimo eilę. Pats Bogdanovas „Empiriomonizmo“ I-joje knygoje dalyką išdėsto šitaip: „Kiek patyrimo duomenys išskyla *priklausomai nuo duotosios nervų sistemos būsenos*, tiek jie sudaro *psichinį duotosios asmenybės pasaulį*; kiek patyrimo duomenys imami *be tokios priklausomybės*, tiek priešais mus yra *fizinis pasaulis*. Todėl Avenarijus šitas dvi patyrimo sritis vadina *priklausoma* ir *nepriklausoma* patyrimo eile“ (18 psl.).

Bėda ir yra ta, kad šis mokymas apie *nepriklausomą* (nuo žmogaus pojūčio) „eilę“ yra materializmo pratempiamas, neteisėtas, savivališkas, eklektinis požiūriu filosofijos, sakančios, kad kūnai yra pojūčių kompleksai, kad pojūčiai yra „tapatingi“ su fiziško „elementais“. Nes jeigu jūs kartą pripažinote, kad šviesos šaltinis ir šviesos bangos egzistuoja *nepriklausomai* nuo žmogaus ir nuo žmogaus sąmonės, spalva priklauso nuo šių bangų poveikio į tinklainę, — tai jūs faktiškai stojote į materialistinį požiūrį ir *iki pamatų sugriovėte* visus idealizmo „neabejotamus faktus“ su visais „pojūčių kompleksais“, naujausiojo pozityvizmo atrastais elementais ir panašiomis nesąmonėmis.

Bėda ir yra ta, kad Bogdanovas (kartu su visais rusiškaisiais machistais) neįsigilino į pradines idealistines Macho ir Avenarijus pažiūras, neišsiaiškino pagrindinių idealistinių jų prielaidų, — ir todėl nepamatė neteisėtumo ir eklektiškumo vėlesnio jų mėginimo slapta pratempti

materializmą. O tuo tarpu, kiek yra visuotinai pripažintas filosofinėje literatūroje pradinis Macho ir Avenarijaus idealizmas, tiek pat yra visuotinai pripažinta, kad vėliau empiriokriticizmas stengėsi pasukti į materializmo pusę. Prancūzų rašytojas Kovelartas, mūsų aukščiau cituotas, Avenarijaus „Prolegomenose“ mato „monistinį idealizmą“, „Grynojo patyrimo kritikoje“ (1888—1890) — „absoliutų realizmą“, o „Žmoغيškajame pasaulio supratime“ (1891) — mėginimą „paaikškinti“ šį pasikeitimą. Pastebėsime, kad realizmo terminas čia vartojamas idealizmo priešybės prasme. Aš, sekdamas Engelsu, vartoju šia prasme *tiktai* žodį: materializmas, ir šią terminologiją laikau vienintele teisinga, ypač turėdamas galvoje tai, kad žodis „realizmas“ yra nuvalkiotas pozityvistų ir kitų painiotojų, svyruojančių tarp materializmo ir idealizmo. Čia pakanka pastebėti, kad Kovelartas turi galvoje tą neabejojamą faktą, jog Avenarijui „Prolegomenose“ (1876) pojūtis yra vientelis, kas esama, gi „substancija“ — pagal „minties ekonomijos“ principą! — eliminuota, o „Grynojo patyrimo kritikoje“ fiziška laikoma *nepriklausoma eile*, gi psichiška, vadinasi, ir pojūčiai — priklausoma.

Avenarijaus mokinys Rudolfas Vilis taip pat pripažįsta, kad Avenarijus, buvęs „visiškas“ idealistas 1876 metais, vėliau „taikstė“ (Ausgleich) su šituo mokymu „naivųjų realizmą“ (aukščiau cituot. veikalas, ten pat) — t. y. tą gaivališkai, nesąmoningai materialistinį požiūrį, kurio laikosi žmonija, pripažindama išorinio pasaulio buvimą nepriklausomai nuo mūsų sąmonės.

Oskaras Evaldas, autorius knygos apie „Avenarijų, kaip empiriokriticizmo ikūrėją“, sako, kad ši filosofija jungia savyje prieštarigus idealistinius ir „realistinius“ (reikėjo sakyti: materialistinius) elementus (ne machistine, o žmoniška žodžio elementas prasme). Pavyzdžiui, „absoliutus (nagrinėjimas) įamžintų naivųjų realizmą, santykinis — paskelbtų nuolatinį išimtinį idealizmą“*. Avenarijus absoliučiu nagrinėjimu vadina tai, kas Machui atitinka ryšį „elementų“ už mūsų kūno, o santykinį tai, kas Machui atitinka priklausančių nuo mūsų kūno „elementų“ ryšį.

* Oskar Ewald. „Richard Avenarius als Begründer des Empiriokriticismus“, Brln., 1905, S. 66 (Oskaras Evaldas. „Richardas Avenarijus kaip empiriokriticizmo ikūrėjas“, Berlynas, 1905, 66 psl. Red.).

○ Bet ypačiai įdomus mums nagrinėjamoju atžvilgiu atsiliepiamas Vunto, kuris pats laikosi — kaip kad dauguma aukščiau minėtų rašytojų — supainioto idealistinio požiūrio, tačiau kuris ar tik ne visų atidžiausiai išnagrinėjo empiriokriticizmą. P. Juškevičius šia proga sako taip: „Įdomu, kad empiriokriticizmą Vuntas laiko moksliskiausia paskutinio tipo materializmo forma“*, t. y. to tipo materialistų, kurie dvasiška laiko kūninių procesų funkcija (ir kuriuos — pridursime nuo savęs — Vuntas vadina stovinčiais viduryje tarp spinozizmo ir absoliutaus materializmo**).

Tai tiesa, kad V. Vunto atsiliepiamas nepaprastai įdomus. Bet labiausiai „įdomu“ čia tai, kaip p. Juškevičius žiūri į tas filosofines knygas ir straipsnius, apie kuriuos jis traktuoja. Tai — tipiškas pavyzdys, kaip žiūri į dalyką machistai. Gogolio Petruška skaitė ir rasdavo įdomiu dalyku, kad iš raidžių visados išeina žodžiai. Ponas Juškevičius skaitė Vuntą ir rado „įdomiu“, kad Vuntas apkaltino Avenarijų materializmu. Jeigu Vuntas neteiskus, kodėl gi to nepaneigti? Jeigu jis teiskus, kodėl gi nepaaiškinti materializmo priešpastatymo empiriokriticizmui? Ponas Juškevičius randa „įdomiu“ tai, ką sako idealistas Vuntas, bet išsiaiškinti dalyką šitas machistas laiko visiškai nereikalingu (tur būt, pagal „minties ekonomijos“ principą)...

Dalykas tas, jog, pranešęs skaitytojui, kad Vuntas kaltina Avenarijų materializmu, ir nutylėjęs tai, kad Vuntas vienas empiriokriticizmo puses laiko materializmu, kitas — idealizmu, o vienu ir kitų ryšį dirbtiniu, — Juškevičius *visiškai iškraipė dalyką*. Arba šis džentelmenas absoliučiai nesupranta to, ką jis skaito, arba jis vadovosi noru melagingai pagirti save Vunto lūpomis: ir mus, girdi, taip pat valdiški profesoriai laiko ne kažkokiais painiotojais, o materialistais.

Minėtasis Vunto straipsnis sudaro didelę knygą (daugiau kaip 300 puslapių), skirtą smulkiausiajam nagrinėjimui iš pradžių imanentinės mokyklos, paskui empiriokritikų.

* P. Juškevičius. „Materializmas ir kritinis realizmas“, S. Peterburgas, 1908, 15 psl.

** W. Wundt. „Über naiven und kritischen Realismus“, „Philosophische Studien“²¹, Bd. XIII, 1897, S. 334 (V. Vuntas. „Apie naivųjį ir kritinį realizmą“ „Filosofiniuose Tyrimuose“, XIII t., 1897, 334 psl. *Red.*).

Kodėl Vuntas sujungė šias dvi mokyklas? Todėl, kad jis laiko jas *artimomis giminėmis*, — ir ši nuomonė, kurios laikosi taip pat Machas, Avenarijus, Pecoldas ir imanantai, yra neabejojamai teisinga, kaip mes pamatysime žemiau. Pirmojoje minėtojo straipsnio dalyje Vuntas parodo, kad imanantai yra idealistai, subjektyvistai, fideizmo šalininkai. Tai ir vėl, kaip pamatysime žemiau, yra visiškai teisinga nuomonė, Vunto tiktai išreikšta su nereikalingu profesoriško mokslingumo balastu, su nereikalingomis detalėmis ir išlygėlėmis, kurios paaiškinamos tuo, kad pats Vuntas yra idealistas ir fideistas. Jis bara imanantus ne už tai, kad jie yra idealistai ir fideizmo šalininkai, o už tai, kad jie neteisingai, jo nuomone, išveda šiuos didžius principus. Toliau, antrąją ir trečiąją straipsnio dalį Vuntas skiria empiriokriticizmui. Ir čia jis visiškai aiškiai nurodo, kad gan svarbūs teoriniai empiriokriticizmo teiginiai (supratimas „patyrimo“ ir „principinė koordinacija“, apie kurią mes kalbėsime žemiau) yra *tapatingi* jam su imanentais (die empiriokritische in Übereinstimmung mit der immanenten Philosophie annimmt, Vunto straipsnio S. 382). Kiti teoriniai Avenarijaus teiginiai yra skolinti iš materializmo, ir visumoje empiriokriticizmas yra „*margas mišinys*“ (bunte Mischung, minėt. str. S. 57), kuriame „skirtingos sudėtinės dalys yra *visiškai nesusietos viena su kita*“ (an sich einander völlig heterogen sind, 56 psl.).

Materialistiniais Avenarijaus—Macho jovalo gabaliukais Vuntas svarbiausia laiko pirmojo mokymą apie „*nepriklausomą gyvybinę eilę*“. Jeigu jūs remiatės „sistema C“ (taip vadina Avenarijus, didelis mėgėjas mokslinio žaidimo naujais terminais, — žmogaus smegenis arba apšalimui nervų sistemą), — jeigu psichiška jums yra smegenų funkcija, tai šita „sistema C“ yra „metafizinė substancija“, — sako Vuntas (min. straipsnio 64 psl.), ir jūsų mokymas yra materializmas. Metafizikais, reikia pasakyti, materialistus apšaukia daugelis idealistų ir visi agnostikai (jų tarpe kantininkai ir jumistai), nes jiems atrodo, kad, esą, pripažinimas, jog egzistuoja išorinis pasaulis, nepriklausomas nuo žmogaus sąmonės, yra išėjimas iš patyrimo ribų. Apie šią terminologiją ir apie visišką jos neteisingumą marksizmo požiūriu mes kalbėsime savo vietoje. Dabar mums svarbu pažymėti tai, kad kaip tik Avenarijaus

(o taip pat ir Macho, kitais žodžiais reiškiančio tą pačią mintį) prileidimas „nepriklausomos“ eilės — kaip visuotinai pripažįsta filosofai įvairių partijų, t. y. įvairių filosofijos srovių, — yra *skolinimasis iš materializmo*. Jeigu jūs remiatės tuo, kad visa esama yra pojūtis arba kad daiktai yra pojūčių kompleksai, tai jūs negalite, negriaudami visų pagrindinių savo prielaidų, visos „savo“ filosofijos, priėti tai, kad *nepriklausomai* nuo mūsų sąmonės egzistuoja *fiziška* ir kad pojūtis yra tam tikru būdu organizuotos materijos *funkcija*. Machas ir Avenarijus sujungia savo filosofijoje pagrindines idealistines prielaidas ir atskiras materialistines išvadas kaip tik todėl, kad jų teorija — pavyzdys to „elgetiško eklektinio srėbalo“²², apie kurį su pelnyta panieka kalbėjo Engelsas*.

Paskutiniame filosofiniame Macho veikle „Pažinimas ir paklydimas“, 1906 m. 2 leid., šis eklektizmas ypačiai bado akis. Mes jau esame matę, jog Machas ten pareiškia: „visiškai nesunku kiekvieną fizinį elementą pastatyti iš pojūčių, t. y. psichinių elementų“, — ir toje pačioje knygoje skaitome: „Priklausomybės už U (= Umgrenzung, t. y. „erdvinė mūsų kūno riba“, Seite 8) yra fizika plačiausiaja prasme“ (S. 323, § 4). „Kad gautume šias priklausomybes grynu pavidalu (rein erhalten), reikia kiek galint pašalinti įtaką stebėtojo, t. y. elementų, esančių U viduje“ (ten pat). Taip. Taip. Iš pradžių zylė žadėjo uždegti jūrą, t. y. pastatyti fizinius elementus iš psichinių, o paskum pasirodė, kad fiziniai elementai yra už ribos psichinių elementų, „esančių mūsų kūno viduje“! Filosofija, nieko nepasakysi!

Dar pavyzdys: „Tobulų (idealių, vollkommenes) dujų, tobulo skysčio, tobulo elastingo kūno nėra; fizikas žino, kad jo fikcijos tiktai apytikriai atitinka faktus,

* „Liudvigo Feuerbacho“ pratarmė, pažymėta 1888 metų vasario mėnesio data. Šitie Engelso žodžiai taikomi aplamai profesoriškai vokiečių filosofijai. Machistai, norintieji būti marksistais, nemokėdami įsigilinti į šitos Engelso minties reikšmę ir turinį, kartais slapstosi už apgailėtino pasiteisinimo: „Engelsas dar nežinojo Macho“ (Fricas Adleris veikle „*Ist. mat.*“, 370 psl.). Kuo ši nuomonė pagrįsta? Tuo, kad Engelsas necituoja Macho ir Avenarijaus? Kitų pagrindų nėra, o šis pagrindas netikęs, nes Engelsas *nieko* iš eklektikų neišvardina, o nežinoti Avenarijaus, kuris nuo 1876 metų leido „mokslinės“ filosofijos trimėnesinį žurnalą, vargu ar galėjo Engelsas.

savivališkai supaprastindamos juos; jis žino apie šitą nukrypimą, kuris negali būti pašalintas" (S. 418, § 30).

Apie kokį nukrypimą (Abweichung) čia kalbama? Ko nukrypimas nuo ko? Minties (fizikinės teorijos) nuo faktų. O kas yra mintys, idėjos? Idėjos yra „pojūčių pėdsakai“ (S. 9). O kas yra faktai? Faktai, tai — „pojūčių kompleksai“; taigi, pojūčių pėdsakų nukrypimas nuo pojūčių kompleksų negali būti pašalintas.

Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad Machas *pamiršta* savo paties teoriją ir, imdamas kalbėti apie įvairius fizikos klausimus, samprotauja paprastai, be idealistinių įmantrybių, t. y. materialistiškai. Visi „pojūčių kompleksai“ ir visa ta didžioji berklstinė išmintis lekia šalin. Fizikų teorija pasirodo besanti atspindys kūnų, skysčių, dujų, egzistuojančių už mūsų ir nepriklausomai nuo mūsų, ir šis atspindys yra, žinoma, apytikris, bet „savivališku“ ši apytikrumą, arba supaprastinimą, vadinti neteisinga. Į pojūtį Machas *tikrovėje* čia žiūri kaip tik taip, kaip į jį žiūri visas gamtos mokslas, „neapvalytas“ Berklio ir Jumo mokiinių, t. y. kaip į *išorinio pasaulio vaizdą*. Paties Macho teorija yra subjektyvus idealizmas, o kai reikalingas objektyvumo momentas, — Machas į savuosius samprotavimus nesivaržydamas įterpia priešingos, t. y. materialistinės pažinimo teorijos prielaidas. Nuoseklus idealistas ir nuoseklus reakcionierius filosofijoje Eduardas Hartmanas, *pritariąs machistinei kovai prieš materializmą*, prieina labai arti prie tiesos, sakydamas, kad filosofinė Macho pozicija yra „naiviojo realizmo ir absoliutaus iliuzionizmo sujaukimas (Nichtunterscheidung)“*. Tai yra tiesa. Mokyamas, kad daiktai yra pojūčių kompleksai ir kt., yra absoliutus iliuzionizmas, t. y. solipsizmas, nes šiuo požiūriu visas pasaulis yra ne kas kita, kaip mano iliuzija. O mūsų cituotasis Macho samprotavimas, kaip ir visa eilė kitų jo atskirų samprotavimų, yra vadinamasis „naivusis realizmas“, t. y. nesąmoningai, gaivališkai iš gamtiniųų perimtoji materialistinė pažinimo teorija.

Avenarijus ir profesoriai, einantieji jo pėdomis, mėgina šitą sujaukimą pridengti „principinės koordinacijos“ teo-

* *Eduard von Hartmann*. „Die Weltanschauung der modernen Physik“, Lpz., 1902, S. 219 (*Eduardas von Hartmanas*. „Šiuolaikinės fizikos pasaulėžiūra“, Leipcigas, 1902, 219 psl. Red.).

rija. Mes pereisime tuojau prie jos nagrinėjimo, bet pirmiau baigsime klausimą dėl to, kad Avenarijus yra kaltinamas materializmu. Ponas Juškevičius, kuriam pasirodė įdomus jo nesuprastas Vunto atsiliepimas, nepasidomėjo pats sužinoti ar nesiteikė pranešti skaitytojui, kaip pažiūrėjo į šį kaltinimą artimiausi Avenarijaus mokiniai ir papėdininkai. O tuo tarpu tai yra būtina dalykui išaiškinti, jei mes domimės klausimu dėl Markso filosofijos, t. y. materializmo, santykio su empiriokriticizmo filosofija. Ir be to, jeigu machizmas yra painiava, materializmo sujaukimas su idealizmu, tai svarbu žinoti, kur patraukė — jeigu galima taip pasakyti — ši srovė, kada valdiškiėji idealistai ėmė ją nuo savęs stumti už nuolaidas materializmui.

Vuntui atsakė, tarp kita ko, du labiausiai gryni ir ortodoksaliūs Avenarijaus mokiniai, J. Pecoldas ir Fr. Karstanjenas. Pecoldas su išdidžiu pasipiktinimu atmetė vokiečių profesoriui gėdą darantį kaltinimą materializmu ir pasirėmė... kuo jūs manote?.. Avenarijaus „Prolegomenomis“, kur, girdi, panaikinta substancijos sąvoka! Patogi teorija, jeigu galima jai priskirti ir grynai idealistinius veikalus ir savivališkai padarytas materialistines prielaidas! Avenarijaus „Grynojo patyrimo kritika“, žinoma, neprieštarauja šiam mokymui — t. y. materializmui, — rašė Pecoldas, — bet ji tiek pat maža teprieštarauja ir tiesiog priešingam, spiritualistiniam mokymui*. Puikus gynimas! Kaip tik tai Engelsas ir vadino elgetišku eklektiniu srėbalu. Bogdanovas, kuris nenori savęs pripažinti machistu ir kuris nori, kad jį pripažintų (*filosofijoje*) marksistu, seka paskui Pecoldą. Jis mano, kad „empiriokriticizmui nerūpi... nei materializmas, nei spiritualizmas, nei iš viso bet kokia metafizika“**, kad „tiesa yra... ne „aukso viduryje“ tarp susiduriančių kryptų“ (materializmo ir spiritualizmo), „o už jų abiejų“***. Iš tikrųjų tai, kas Bogdanovui pasirodė tiesa, tėra painiava, blaškymasis tarp materializmo ir idealizmo.

* J. Petzoldt. „Einf. i. d. Ph. d. r. Erf.“, Bd. I, S. 351, 352 („Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“, Bd. I, S. 351, 352. — J. Pecoldas. „Įvadas į grynojo patyrimo filosofiją“, I t., 351, 352 psl. Red.).

** „Empiriomonizmas“, 1 kn., 2 leid., 21 psl.

*** Ten pat, 93 psl.

Karstanjenas, prieštaraudamas Vuntui, rašė, kad jis visiškai atmeta „pakišimą (Unterschiebung) materialistinio momento“, „kuris visiškai svetimas grynojo patyrimo kritikai“*. „Empiirikriticizmas yra skepticizmas *κατ'ἔξοχην* (pirmiausia) sąvokų turinio atžvilgiu“. Trupinėlis tiesos yra šiame primygtiniame machizmo neutralumo pabrėžime: Macho ir Avenarijaus pataisą jų pradinio idealizmo atžvilgiu ištiesai sudaro prileidimas pusinių nuolaidų materializmui. Vietoje Berklio nuoseklaus požiūrio: išorinis pasaulis yra mano pojūtis, — gaunamas kartais Jumo požiūris: pašalinu klausimą dėl to, ar kas nors yra už mano pojūčių. O šis agnosticizmo požiūris neišvengiamai pamerkia svyruoti tarp materializmo ir idealizmo.

3. PRINCIPINĖ KOORDINACIJA IR „NAIVUSIS REALIZMAS“

Avenarijaus mokymas apie principinę koordinaciją yra jo išdėstytas „Žmogiškajame pasaulio supratime“ ir „Pastabose“. Šios pastarosios parašytos vėliau, ir Avenarijus čia pabrėžia, kad jis dėsto, tiesa, kiek kitaip, ne ką nors skirtingo nuo „Grynojo patyrimo kritikos“ ir „Žmogiškojo pasaulio supratimo“, o *tą patį* („Bemerk.“**). 1894, S. 137 cituot. žurnale). Šio mokymo esmė yra teiginys apie „*nenutrūkstamą* (unauf lösliche) *mūsų Aš* (des Ich) *ir aplinkos koordinaciją*“ (t. y. savitarpio santykiavimo ryšį) (S. 146). „Kalbant filosofiškai, — sako čia pat Avenarijus, — galima pasakyti: „*Aš ir ne-Aš*““. Ir viena ir antra, ir mūsų *Aš* ir aplinką, mes „*visuomet randame drauge*“ (immer ein Zusammen-Vorgefundenes). „Joks pilnās aprašymas duomens (arba to, kas mūsų randama: des Vorgefundenen) negali apimti „*aplinkos*“ be tam tikro *Aš* (ohne ein Ich), *kurio* aplinka yra ši aplinka, — bent to *Aš*, kuris aprašinėja šita randama“ (arba duomenį: das Vorgefundene, S. 146). *Aš* vadinamas čia koordinacijos

* *Fr. Carstanjen*. „Der Empiirikritizismus, zugleich eine Erwiderung auf W. Wundt's Aufsätze“, „Vierteljahrsschr. f. wiss. Philos.“, Jahrg. 22 (1898), SS. 73 ir 213 („Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“, Jahrg. 22 (1898), SS. 73 ir 213. — *Fr. Karstanjenas*. „Empiirikriticizmas, kartu — atsakymas į V. Vunto straipsnius“, „Mokslinės Filosofijos Trumėnėsinis Žurnalas“, 22-ji leid. metai (1898), 73 ir 213 psl. Red.).

** — „Bemerkungen zum Begriff des Gegenstandes der Psychologie“ — „Pastabos apie psichologijos dalyko supratimą“. Red.

centrinu nariu, aplinka — *priešnariu* (Gegenglied). (Žr. „Der menschliche Weltbegriff“*. 2 leid., 1905, 83—84 psl., 148 § ir sek.)

Avenarijus pretenduoja į tai, kad šituo mokymu jis pripažįsta visą vertingumą vadinamojo *naiviojo realizmo*, t. y. įprastinės, nefilosofinės, naivios pažiūros visų žmonių, kurie negalvoja apie tai, ar yra jie patys ir ar yra aplinka, išorinis pasaulis. Machas, reikšdamas savo solidarumą su Avenarijum, taip pat stengiasi pasirodyti esąs „naivaus realizmo“ gynėjas („Pojūčių analizė“, 39 psl.). Rusiškieji machistai, visi be išimties, patikėjo Machui ir Avenarijui, kad tai iš tikrųjų yra „naivaus realizmo“ gynimas: pripažįstamas Aš, pripažįstama aplinka — ko gi jums daugiau bereikia?

Kad susigaudytume, kieno pusėje yra čia daugiausia tikrojo *naivumo*, pradėsime kiek iš tolo. Štai populiarius vieno filosofo pasikalbėjimas su skaitytoju:

„*Skaitytojas*: Turi egzistuoti daiktų sistema (įprastinės filosofijos nuomone), o iš daiktų turi būti išvedama sąmonė“.

„*Filosofas*: Dabar tu kalbi, sekdamas paskui filosofus iš profesijos. . . o ne sveiko žmogiškojo proto ir tikros sąmonės požiūriu. . .“

„Pasakyk man ir gerai pagalvok, prieš atsakydamas: ar iškyla kuris nors daiktas tavyje ar priešais tave kitaip, negu kad kartu su šito daikto įsisąmoninimu arba pėr jo įsisąmoninimą? . . .“

„*Skaitytojas*: Gerai apgalvojęs dalyką, aš turiu su tavim sutikti“.

„*Filosofas*: Dabar tu kalbi pats nuo savęs, iš savo sielos, nuo savo sielos. Nesistenk gi iššokti pats iš savęs, aprėpti daugiau, negu tu gali aprėpti (arba pagauti), būtent: sąmonę *ir* (filosofo kursyvas) daiktą, daiktą *ir* sąmonę; arba tiksliau: nei vieno, nei antro skyrium, o tai, kas tik vėliau išskaidoma į vieną ir antrą, tai, kas neabejojamai yra subjektyviai-objektyvu ir objektyviai-subjektyvu“.

Štai jums visa empiriokritinės principinės koordinacijos esmė, visa esmė to, kaip naujausiasis pozityvizmas

* — „Žmogiškasis pasaulio supratimas“. Red.

naujausiai gina „naivųjį realizmą“! „Nenutrūkstamos“ koordinacijos idėja čia yra išdėstyta visiškai aiškiai ir kaip tik tuo požiūriu, tarytum tai — tikrasis gynimas įprastinės žmonių pažiūros, nesužalotos „filosofų iš profesijos“ gudragalviavimo. O tuo tarpu pateiktasis pasikalbėjimas paimtas iš veikalo, *išėjusio 1801 metais* ir parašyto *subjektyviojo idealizmo* klasikinio atstovo Johano Gotlibo Fichtės*.

Nieko kito, išskyrus subjektyviojo idealizmo perfrazavimą, nagrinėjamame Macho ir Avenarijaus mokyme nėra. Jų pretenzijos, kad jie, esą, pakilo aukščiau už materializmą ir idealizmą, pašalina priešybę tarp požiūrio, einančio nuo daikto į sąmonę, ir atvirkščio požiūrio, — yra tuščia panaujintojo fichteizmo pretenzija. Fichtė taip pat įsivaizduoja, kad jis, esą, „nenutrūkstamai“ susiejo „aš“ ir „aplinką“, sąmonę ir daiktą, kad jis, esą, „išsprendė“ klausimą, pasiremdamas tuo, jog žmogus negali išsokti pats iš savęs. Kitais žodžiais tariant, pakartotas Berklio argumentas: aš juntu tik savo pojūčius, aš neturiu teisės prileisti „objektus pačius savaime“ už mano pojūčio. Skirtingi Berklio 1710 metais, Fichtės 1801, Avenarijaus 1891—1894 metais pasisakymo būdai nėra kiek nekeičia dalyko esmės, t. y. pagrindinės filosofinės subjektyviojo idealizmo linijos. Pasaulis yra mano pojūtis; ne-Aš „spėjamas“ (sukuriamas, sudaromas) mūsų Aš; daiktas nenutrūkstamai susijęs su sąmone; nenutrūkstamoji mūsų Aš ir aplinkos koordinacija yra empiriokritinė principinė koordinacija; — tai vis tas pats teiginys, tas pats senas šlamštą su truputį padažyta arba perdažyta iškaba.

Rėmimasis „naiviuoju realizmu“, tariamai ginamu tokiomis filosofijomis, yra pigių pigiausias *sofizmas*. „Naivusis realizmas“ kiekvieno sveiko žmogaus, nebuvusio bepročių namuose arba neapmokyto filosofų idealistų, yra tas, kad daiktai, aplinka, pasaulis egzistuoja *nepriklausomai* nuo mūsų pojūčio, nuo mūsų sąmonės, nuo mūsų Aš ir aplamai nuo žmogaus. Tas pats *patyrimas* (ne machistine,

* *Johann Gottlieb Fichte*. „Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie. — Ein Versuch die Leser zum Verstehen zu zwingen“, Berlin, 1801, SS. 178—180 (*Johann Gottlibas Fichtė*. „Aiškus kaip saulė pranešimas plačiajai visuomenei apie tikrąją naujausiosios filosofijos esmę. — Mėginimas priversti skaitytojus suprasti“, Berlynas, 1801, 178—180 psl. Red.).

o žmoniška žodžio prasme), kuris sukūrė mummyse nesugriaunamą įsitikinimą, kad *nepriklausomai* nuo mūsų egzistuoja kiti žmonės, o ne paprasti aukštumo, žemumo, geltonumo, kietumo ir t. t. mano pojūčių kompleksai, — tas pats *patyrimas* sukuria mūsų įsitikinimą tuo, kad daiktai, pasaulis, aplinka egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų. Mūsų pojūčiai, mūsų sąmonė tėra tiksliai išorinio pasaulio *vaizdas*, ir savaime suprantama, kad atvaizdas negali būti be to, kas atvaizduojama, bet tai, kas atvaizduojama, egzistuoja nepriklausomai nuo atvaizduojančio. „Naivusis“ žmoniškos įsitikinimas yra materializmo *sąmoningai* dedamas į jo pažinimo teorijos pagrindą.

Ar nėra toks „principinės koordinacijos“ įvertinimas išdava išankstinio materialistų nusistatymo prieš machizmą? Nė kiek. Filosofai-specialistai, kuriems svetima bet kokia simpatija materializmui, kurie net neapkenčia jo ir pripažįsta tas ar kitas idealizmo sistemas, sutinka su tuo, kad Avenarijaus ir Ko principinė koordinacija yra subjektyvusis idealizmas. Pavyzdžiui, Vuntas, kurio įdomusis atsiliepimas buvo p. Juškevičiaus nesuprastas, tiesiog sako, kad Avenarijaus teorija, jog nesąs galimas pilnas aprašymas duomens arba to, kas mūsų randama, be tam tikro Aš, be stebėtojo arba aprašinėtojo, — tėra „apgaulingas supainiojimas tikrojo patyrimo turinio su samprotavimu apie jį“. Gamtos mokslas, — sako Vuntas, — visiškai abstraguoja nuo bet kurio stebėtojo. „O tokia abstrakcija galima tiksliai todėl, kad būtinumas matyti (hinzudenken, pažodžiui — primąstyti) kiekviename patyrimo turinyje individą, pergyvenantį patyrimą, kad šis būtinumas, kurį pripažįsta empiriokritinė filosofija sutartinai su imanentine, aplamai tėra spėjimas, empiriškai nepagrįstas ir kyląs iš apgaulingo supainiojimo tikrojo patyrimo turinio su samprotavimu apie jį“ (cit. straipsnis, S. 328). Nes imanentai (Šupė, Remkė, Lekleras, Subertas-Zoldernas), kurie patys pabrėžia — kaip matysime žemiau — savo karštą pritarimą Avenarijui, remiasi *kaip tiksliai* šia idėja apie „nenutrūkstamą“ subjekto ir objekto ryšį. O V. Vuntas, prieš nagrinėdamas Avenarijų, smulkiai parodė, jog imanentinė filosofija tėra tiksliai berklizmo „modifikacija“, jog, kaip beišsižadėtų imanentai Berklio, o tikrovėje žodiniai skirtumai neturi mums uždengti

„gilesnio filosofinių mokymų turinio“, būtent: berklizmo arba fichteizmo*.

Anglų rašytojas Normanas Smitas, nagrinėdamas Avenarijaus „Grynojo patyrimo filosofiją“, šitą išvadą išreiškia dar žymiai tiesiau ir ryžtingiau:

„Dauguma susipažinusių su Avenarijaus „Žmogiškuoju pasaulio supratimu“, matyti, sutiks su tuo, jog, kokia bebūtų įtikinama jo kritika (idealizmo), pozityvieji jo rezultatai yra visiškai iliuzoriniai. Jeigu mes pamėginsime jo patyrimo teoriją išaiškinti taip, kaip ją norima pavaizduoti, būtent kaip tikrai realistinę (genuinely realistic), tai ji išslysta nuo bet kurio aiškaus išdėstymo: visą jos reikšmę išsemia neigimas subjektyvizmo, kurį ji, esą, sugriauna. Bet kada mes išversime techninius Avenarijaus terminus į labiau įprastinę kalbą, — tada pamatysime, kur tikrasis šios mistifikacijos šaltinis. Avenarijus atitraukė dėmesį nuo silpnųjų savo pozicijos punktų, nukreipdamas svarbiausią savo ataką kaip tik į šitą silpnąjį punktą“ (t. y. idealistinį punktą), „kuris yra lemtingas jo paties teorijai“**. „Per visus Avenarijaus samprotavimus jam gerai patarnauja termino „patyrimas“ neapibrėžtumas. Tai šis terminas (experience) reiškia tą, kas patiria; tai jis reiškia tai, kas patiriama; pastaroji prasmė pabrėžiama tada, kai kalbama apie mūsų Aš (of the self) prigimtį. Šitos dvi termino „patyrimas“ prasmės praktikoje sutampa su svarbiu jo skyrimu absoliutaus ir santykinio nagrinėjimo“ (aukščiau aš esu nurodęs į šito skyrimo reikšmę Avenarijaus raštuose); „ir šitie du požiūriai tikrovėje jo filosofijoje nesutaikyti. Nes kada jis daro, kaip teisėtą, tą prielaidą, jog patyrimas idealiai papildomas minties“ (pilnutinis aplinkos aprašymas idealiai papildomas minties apie stebintį Aš), „tai jis daro prielaidą, kurios jis neišvengia sujungti su savo paties teigimu, jog, esą, niekas neegzistuoja be santykio su mūsų Aš (to the self). Idealus papildymas duotosios realybės, kuri gaunama suskaidžius materialinius kūnus į elementus, nepri-

* Cit. str. C §: „Imanentinė filosofija ir Berkljo idealizmas“, SS. 373, 375. Plg. 386 ir 407. Apie solipsizmo neišvengiamumą šiuo požiūriu: S. 381.

** Norman Smith. „Avenarius' Philosophy of Pure Experience“ žurnale „Mind“²³, vol. XV, 1906, pp. 27—28 (Normanas Smitas. „Avenarijaus grynojo patyrimo filosofija“ — žurnale „Mintis“, XV t., 1906, 27—28 psl. Red.)

einamus mūsų jutimams“ (kalbama apie materialinius elementus, gamtos mokslo atrastus, apie atomus, elektronus ir pan., bet ne apie tuos išgalvotus elementus, kuriuos prasimanė Machas ir Avenarijus), „arba iš žemės aprašymo tokiais laikais, kada nė vienos žmogiškos būtybės joje nebuvo, — tai, griežtai kalbant, nėra patyrimo papildymas, o papildymas to, ką mes patiriame. Tai papildo tiktai vieną iš tų koordinacijos grandžių, apie kurias Avenarijus sakė, kad jos neišskiriamos. Tat veda mus į tai, kas ne tiktai niekadoms nebuvo patirta (nebuvo patyrimo objektas, has not been experienced), bet į tai, kas niekadoms jokiū būdu negali būti patirta panašių į mus būtybių. Bet čia kaip tiktai į pagalbą Avenarijui ateina dviprasmiškumas termino: patyrimas. Avenarijus samprotauja, jog mintis yra tiek pat teisinga (tikra, genuine) patyrimo forma, kaip ir jutiminis suvokimas; o tuo būdu jis grįžta prie seno nuvalkioto (time-worn) subjektyviojo idealizmo argumento, būtent, kad mintis ir realybė neatskiriamos, nes realybė gali būti suvokta tiktai mintimi, o mintis prileidžia buvimą to, kas mąsto. Taigi, ne koks nors originalus ir gilus realizmo atgaivinimas, o tiesiog grubiausio (crudest) pavidalo subjektyviojo idealizmo atgaivinimas, — štai koks yra galutinis pozityviųjų Avenarijaus samprotavimų rezultatas“ (p. 29).

Avenarijaus, ištiesai kartojančio Fichtės klaidą, mistifikacija čia puikiai demaskuota. Garsusis materializmo (Smitas be reikalo sako: realizmo) ir idealizmo priešybės pašalinimas su pagalba žodelio „patyrimas“ iš karto pasirodė besąs mitas, kai tiktai mes pradėjome eiti prie apibrėžtų konkrečių klausimų. Toks yra klausimas dėl žemės buvimo *iki žmogaus, iki bet kurios juntančios būtybės*. Mes tuojuau kalbėsime apie tai smulkiau. O dabar pastebėsime, kad kaukę nuo Avenarijaus, nuo fiktyvaus jo „realizmo“ nuplėšia ne tik N. Smitas, jo teorijos priešininkas, bet ir imanentas V. Šupė, kuris karštai sveikino „Žmogiškojo pasaulio supratimo“ pasirodymą, kaip *nai-viojo realizmo patvirtinimą**. Dalykas tas, kad su *tokiu*

* Žr. atvirą V. Šupės laišką R. Avenarijui žurnale „Viertjschr. f. wiss. Philos.“, Bd. 17, 1893, SS. 364—388 („Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“, Bd. 17, 1893, SS. 364—388. — „Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“, 17 t., 1893, 364—388 psl. Red.).

„realizmu“, t. y. su tokia materializmo mistifikacija, kurią pateikė Avenarijus, *visiškai* sutinka V. Šupė. Į tokį „realizmą“, — rašė jis Avenarijui, — aš visados pretendavau su tokia pat teise, kaip jūs, hochverehrter Herr College (didžiai gerbiamas ponas kolega), nes mane, imantą, apšmeižė, kad aš esąs subjektyvusis idealistas. „Manasis mąstymo supratimas... puikiai sutaikomas (verträgt sich vortrefflich) su jūsų, didžiai gerbiamas ponas kolega, „Grynojo patyrimo teorija““ (384 psl.). „Sąryšį ir nenutrūkstamą dviem koordinacijos nariams“ suteikia tikrovėje tiktai mūsų Aš (das Ich, t. y. abstraktiška, fichtiška, sąmonė, nuo smegenų atplėšta mintis). „Tai, ką jūs norėjote eliminuoti, tai jūs tylomis prileidote“, — rašė (388 psl.) Šupė Avenarijui. Ir sunku pasakyti, kas skaudžiau nuplėšia kaukę mistifikatoriui Avenarijui, — ar Smitas savo tiesiu ir aiškiu paneigimu, ar Šupė savo entuziastingu atsiliepimu apie baigiamąjį Avenarijaus veikalą. Filosofijoje — Vilhelmo Šupės pabučiavimas nėra kiek nėra geresnis, negu politikoje Piotro Struvės ar p. Menšikovo pabučiavimas²⁴.

Taip pat O. Evaldas, kuris giria Machą už tai, kad jis nepasidavė materializmui, kalba apie principinę koordinaciją: „Jeigu centrinio nario ir priešnario savitarpio santykiavimą paskelbsime gnoseologiniu būtinumu, nuo kurio negalima nukrypti, tai — kad ir kaip rėksmingai stambiomis raidėmis būtų iškaboje parašytas žodis: „empiriokriticizmas“, — tai reiškia laikytis tokio požiūrio, kuris nieku nesiskiria nuo absoliučiojo idealizmo“. (Terminas neteisingas; reikėjo pasakyti: subjektyvusis idealizmas, nes absoliutusis Hegelio idealizmas susitaiko su žemės, gamtos, fizinio pasaulio buvimu be žmogaus, laikydamas gamtą tiktai absoliučios idėjos „kitabūčiu“). „Atvirksčiai, jeigu nesilaikysime nuosekliai šitos koordinacijos ir suteiksime priešnariams jų nepriklausomybę, tai iš karto iškyla visos metafizinės galimybės, ypačiai transcendentalinio realizmo pusėn“ (cit. veik., 56—57 psl.).

Metafizika ir transcendentaliniu realizmu p. Fridlenderis, besislapstąs po Evaldo slapyvardė, vadina *materializmu*. Pats gindamas vieną iš idealizmo atmainų, jis visiškai sutinka su machistais ir su kantininkais tuo, kad

materializmas yra metafizika, „nuo pradžios iki galo labiausiai nežmoniška metafizika“ (134 psl.). Kai dėl materializmo „transcenso“ ir metafiziškumo tai — Bazarovo ir visų mūsų machistų vienmintis, ir apie tai mums teks atskirai kalbėti vėliau. O čia svarbu ir vėl pažymėti, kaip *tikrovėje* išgaruoja tuščia gelerteriška* pretenzija pralenkti idealizmą ir materializmą, kaip klausimas statomas su nenumaldomu nesutaikomumu. „Suteikti nepriklausomybę priešnariams“, tai reiškia (jei išversime iš imantrios besivaipiančio Avenarijaus kalbos į paprastą žmonišką kalbą) laikyti gamtą, išorinį pasaulį nepriklausomu nuo žmogaus sąmonės ir pojūčio, o tai yra materializmas. Kurti pažinimo teoriją, remiantis prielaida dėl nenutrūkstamo objekto ryšio su žmogaus pojūčiu („pojūčių kompleksai“ = kūnai; „pasaulio elementai“ tapatingi fiziško ir psichiško atžvilgiu; Avenarijaus koordinacija ir pan.) reiškia neišvengiamai nuriedėti į idealizmą. Tokia yra paprasta ir neišvengiama tiesa, kurią šiek tiek idėmiau pažiūrėjus lengva atrasti po glėbiais vargte išvargtos, sąmoningai dalyką užtemdančios ir atbaidančios plačiąją visuomenę nuo filosofijos, tariamai mokslinės Avenarijaus, Šupės, Evaldo ir kitų terminologijos.

Avenarijaus teorijos „sutaikymas“ su „naiviuoju realizmu“ galų gale sukėlė abejones net jo mokiniams. R. Vilis sako, pvz., kad įprastinį teigimą, jog Avenarijus, esą, atėjo prie „naiviojo realizmo“, reikia suprasti cum grano salis**. „Kaip dogma naivusis realizmas būtų buvęs ne kas kita, kaip tikėjimas daiktais savyje, esančiais už žmogaus (ausserpersönliche), jų jutiminiu-apčiuopiamu pavidalu“***. Kitais žodžiais: vienintelė pažinimo teorija, iš tikrųjų sukuriama tikrai, o ne fiktyviai, sutinkamai su „naiviuoju realizmu“, Vilio nuomone, yra materializmas! O Vilis, suprantama, atmeta materializmą. Bet jis priverstas pripažinti, kad „patyrimo“ vieningumą, „aš“ ir aplinkos vieningumą Avenarijus „Žmogiškajame pasaulio supratime“ atgaivina „su pagalba eilės sudėtingų ir iš dalies be galo dirbtinių padedamųjų ir tarpininkaujančių

* — tariamai moksliška. *Red.*

** — su dideliu rezervu. *Red.*

*** R. Willy. „Geg. d. Schulw.“, S. 170 („Gegen die Schulweisheit“, S. 170. — R. Vilis. „Prieš mokyklinę išmintį“, 170 psl. *Red.*).

sąvokų“ (171). „Žmogiškasis pasaulio supratimas“, būdamas reakcija prieš pradinį Avenarijaus idealizmą, „iš-tusiai turi pobūdį *sutaikymo* (eines Ausgleiches) sveiko proto naiviojo realizmo su teoriniu-pažintiniu mokyklinės filosofijos idealizmu. Tačiau kad toks sutaikymas galėtų atgaivinti patyrimo (Vilis sako: Grunderfahrung, t. y. pagrindinio patyrimo; dar naujas žodelis!) vieningumą ir ištisumą, to aš netvirtinčiau“ (170).

Vertingas prisipažinimas! Sutaikyti idealizmą su materializmu Avenarijaus „patyrimui“ nepavyko. Vilis, atrodo, atmeta patyrimo *mokyklinę filosofiją*, kad pakeistų ją trigubai supainiota „pagrindinio“ patyrimo filosofija...

4. AR BUVO GAMTA IKI ŽMOGAUS?

Mes jau esame matę, kad šis klausimas yra ypatingai nuodingas Macho ir Avenarijaus filosofijai. Gamtos mokslas įsakmiai tvirtina, kad žemė buvo tokioje būklėje, kada nei žmogaus nei iš viso kokios nors gyvos būtybės joje nebuvo ir negalėjo būti. Organinė materija yra vėlesnis reiškiny, ilgo vystymosi vaisius. Vadinasi, nebuvo juntančios materijos, — nebuvo jokių „pojūčių kompleksų“, — jokio Aš, kuris, esą, „nenutrūkstamai“ susijęs su aplinka, pagal Avenarijaus mokymą. Materija yra pirminė, mintis, sąmonė, pojūtis — labai aukšto išsivystymo produktas. Tokia yra materialistinė pažinimo teorija, kurios stichiškai laikosi gamtos mokslas.

Kyla klausimas, ar pastebėjo ižymieji empiriokriticizmo atstovai šitą jų teorijos prieštaravimą gamtos mokslui? Pastebėjo ir tiesiai išskėlė klausimą dėl to, kokiais samprotavimais reikia pašalinti šitą prieštaravimą. Trys pažiūros į šį klausimą, paties R. Avenarijaus, po to jo mokinių J. Pecoldo ir R. Vilio, yra ypačiai įdomios materializmo požiūriu.

Avenarijus bando pašalinti prieštaravimą gamtos mokslui su pagalba teorijos apie „potencialų“ centrinę narį koordinacijoje. Koordinaciją, kaip mes žinome, sudaro „nenutrūkstamas“ Aš ir aplinkos ryšys. Aiškiam šios teorijos absurdiškumui pašalinti įvedama „potencialaus“ centrinio nario sąvoka. Pavyzdžiui, ką daryti

su žmogaus išsivystymu iš gemalo? Ar yra aplinka (= „priešnaris“), jeigu „centrinis narys“ yra embrionas? Embrioninė sistema C, — atsako Avenarijus, — yra „potencialus centrinis narys būsimosios individualios aplinkos atžvilgiu“ („Pastabos“, minėt. str. 140 psl.). Potencialus centrinis narys niekadės nėra lygus nuliui, — net tada, kai dar nėra gimdytojų (elterliche Bestandteile), o tėra tiksliai „aplinkos sudėtinės dalys“, galinčios tapti gimdytojais (S. 141).

Taigi, koordinacija nenutrūkstama. Tai teigti yra privaloma empiriokritikui, siekiant išgelbėti savo filosofijos pagrindus, pojūčius ir jų kompleksus. Žmogus yra centrinis šios koordinacijos narys. O kai žmogaus nėra, kai jis dar nėra gimęs, tai vis dėlto centrinis narys nėra lygus nuliui, jis tiksliai tapo *potencialiu* centriniu nariu! Galima tiksliai stebėtis, kokiū būdu atsiranda žmonių, galinčių rimtai žiūrėti į tokį filosofą, kuris pateikia tokius samprotavimus! Net Vuntas, kuris pabrėžia, kad jis visai nėra kiekvienos metafizikos (t. y. kiekvieno fideizmo) priešas, yra priverstas pripažinti čia „mistinį patyrimo sąvokos užtemdymą“ su pagalba žodelio: „potencialus“, naikinančio bet kurią koordinaciją (cit. str. 379 psl.).

Iš tikrųjų, nejaugi galima rimtai kalbėti apie koordinaciją, kurios nenutrūkstumą sudaro tai, kad vienas narys yra potencialus?

Ir argi tai ne mistika, ne tiesioginis fideizmo prieangis? Jeigu galima mąstyti potencialų centrinį narį būsimosios aplinkos atžvilgiu, tai kodėl nemąstyti jo *buvusios* aplinkos atžvilgiu, t. y. *po* žmogaus *mirties*? Jūs pasakysite: Avenarijus nepadarė šios išvados iš savo teorijos. Taip, bet nuo to absurdiška ir reakcinė teorija pasidarė tiksliai bailesnė, bet nepasidarė geresnė. Avenarijus 1894 m. nebaisė jos sakyti iki galo arba pabijoję ją baigti sakyti, nuosekliai ją apgalvoti ligi galo, o štai R. Šubertas-Zoldernas, kaip matysime, *būtent šia teorija* rėmėsi 1896 m. *kaip tiksliai* teologinėms išvadoms, nusipelnėdamas 1906 metais *pagyrimą* iš Macho, kuris pasakė: Šubertas-Zoldernas eina „*labai artimais*“ (machizmui) „*keliomis*“ („Pojūčių analizė“, 4 psl.). Engelsas turėjo visišką teisę persekioti Diuringą, atvirą ateistą, už tai, kad jis savo filosofijoje nenuosekliai *palikdavo landas* fideizmui.

Engelsas kelis kartus kaltina tu — ir visiškai teisingai — materialistą Diuringą, kuris nedarė, bent 70-siais metais, teologinių išvadų. O pas mus atsiranda žmonių, norinčių, kad jie būtų laikomi marksistais, ir nešančių į mases filosofiją, kuri visiškai priartėja prie fideizmo.

„...Galėtų atrodyti, — rašė ten pat Avenarijus, — jog kaip tik empiriokritiniu požiūriu gamtos mokslas neturi teisės kelti klausimo dėl tokių mūsų dabartinės aplinkos laikotarpių, kurie laiko atžvilgiu buvo anksčiau, negu buvo žmogus“ (S. 144). Avenarijaus atsakymas: „tas, kuris to klausia, negali išvengti to, kad primąstyti pats save“ (sich hinzuzudenken, t. y. įsivaizduotų save ten dalyvaujantį). „Iš tikrųjų, — tęsia Avenarijus, — tai, ko nori gamtininkas (nors jis pats to pakankamai aiškiai ir nesuprastų), iš esmės yra tiktai štai kas: kuriuo būdu turi būti apibūdinta žemė arba pasaulis iki gyvų būtybių arba žmogaus atsiradimo, jeigu aš primąstysiu save žiūrovu, — maždaug taip pat, kaip kad būtų įmanoma, kad mes stebėtume kitos planetos arba net kitos saulės sistemos istoriją iš mūsų žemės su patobulintų prietaisų pagalba“.

Daiktas negali egzistuoti nepriklausomai nuo mūsų sąmonės; „mes visados primąstome patys save, kaip protą, siekiantį pažinti tą daiktą“.

Ši teorija dėl būtinumo „primąstyti“ žmogaus sąmonę prie kiekvieno daikto, prie gamtos iki atsirandant žmogui, mano čia išdėstyta pirmojoje pastraipoje „naujausiojo pozityvisto“ R. Avenarijaus žodžiais, o antrojoje — subjektyviojo idealisto J. G. Fichtės* žodžiais. Šios teorijos sofistika tokia akivaizdi, kad nesmagu ją nagrinėti. Jeigu mes „primąstysime“ save, tai mūsų dalyvavimas bus *įsivaizduojamas*, o žemės buvimas iki žmogaus yra *tikras*. Tikrovėje įkaitusios, pasakysime pavyzdžiui, žemės būklės žiūrovu žmogus *negalėjo* būti, ir „mąstyti“ jo dalyvavimą ten yra *obskurantizmas*, visiškai toks pat, kaip kad jeigu aš imčiau ginti pragaro buvimą argumentu: jeigu aš „primąstyčiau“ save, kaip stebėtoją, tai galėčiau stebėti pragarą. Empiriokriticizmo „sutaikymas“

* J. G. Fichte. „Rezension des „Aenesidemus““, 1794, Sämtliche Werke, Bd. I, S. 19 (J. G. Fichtė. „„Enezidemo“ recenzija“, 1794, Raštai, I t., 19 psl. Red.).

su gamtos mokslu yra tas, kad Avenarijus maloningai sutinką „primąstyti“ tai, ko gamtos mokslas *negali* pri-leisti. Nė vienas šiek tiek išsimokslinęs ir šiek tiek sveikas žmogus neabejoja tuo, kad žemė buvo tada, kai joje *negalėjo* būti jokios gyvybės, jokio pojūčio, jokio „centrinio nario“, ir, vadinasi, visa Macho ir Avenarijaus teo-rija, iš kurios seka, kad žemė yra pojūčių kompleksas („kūnai yra pojūčių kompleksai“), arba „kompleksas elementų, kuriuose psichiška yra tapatinga su fizišku“, arba „priešnaris, prie kurio centrinis narys niekadoms negali būti lygus nuliui“, yra *filosofinis obskurantizmas*, yra subjektyviojo idealizmo privedimas iki absurdo.

J. Pecoldas pamatė absurdiškumą pozicijos, kurioje at-sidūrė Avenarijus, ir susigėdo. Savo „Įvade į grynojo patyrimo filosofiją“ (II t.) jis paskiria ištisą straipsnį (65-jį) „klausimui dėl pirmesniųjų (arba: ankstesniųjų, — frühere) žemės laikotarpių tikrumo“.

„Avenarijaus mokyme, — sako Pecoldas, — Aš (das Ich) vaidina kitą vaidmenį, negu Šupei“ (pastebėsime, kad Pecoldas tiesiai ir ne kartą pareiškia: mūsų filosofija yra įkurta *trijų* žmonių: Avenarijaus, Macho ir Šupės), „bet vis dėlto dar, gal būt, perdaug žymų jo teorijai“ (Pecoldą, matyti, paveikė tai, kaip Šupė nuplėšė kaukę Avenarijui, pasakęs, kad jam faktiškai taip pat viskas tiksliai Aš ir tesiremia; Pecoldas nori pasitaisyti). „Avena-rijus kartą sako, — tęsia Pecoldas: — „Mes galime, žino-ma, mąstyti tokią vietovę, kur dar nebuvo įžengusi žmo-gaus koja, bet tam, kad būtų galima *mąstyti* (Avenari-jaus kursyvas) tokią aplinką, tam reikalinga tai, ką mes pažymime Aš (Ich-Bezeichnetes), *kieno* (Avenarijaus kur-syvas) mintis yra ši mintis“ („V. f. wiss. Ph.“, 18. Bd., 1894, S. 146, Anm.*)“.

Pecoldas atsako:

„Tačiau gnoseologiškai svarbų klausimą sudaro visiškai ne tai, ar galime mes aplamai mąstyti tokią vietovę, o tai, ar turime mes teisę mąstyti ją egzistuojančią arba egzistavusią nepriklausomai nuo bet kurio individualaus mąstymo“.

* — „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“, 18. Bd., 1894, S. 146, Anmerkung — „Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“, 18 t., 1894, 146 psl., pastaba. Red.

Kas teisinga, tas teisinga. Mąstyti ir „primąstyti“ žmonės gali sau visokiausią pragarą, visokiausius velnius, Lunačarskis net „primąstė“ sau... na, tarsime švelniai, religines sąvokas²⁵; bet pažinimo teorijos uždavinys ir yra parodyti tokių primąstymų nerealumą, fantastiškumą, reakcingumą.

„...Nes kad mąstymui reikalinga sistema C (t. y. smegenys), tai juk savaime suprantama Avenarijui ir mano ginamai filosofijai“...

Netiesa. Avenarijaus 1876 metų teorija yra teorija minties be smegenų. Ir jo 1891—1894 metų teorijoje yra, kaip tuoju pamatysime, toks pat idealistinės nesąmonės elementas.

„...Tačiau ar šita sistema C yra, sakysime, antrinės žemės epochos (Sekundärzeit) *buvimo sąlyga*“? (Pecoldo kursyvas). Ir Pecoldas, pateikęs čia jau mano cituotą Avenarijaus samprotavimą apie tai, ko iš tikrųjų nori gamtos mokslas ir kaip mes galime „primąstyti“ stebėtoją, — atsako:

„Ne, mes norime žinoti, ar turime mes teisę mąstyti tos tolimos epochos žemę taip pat buvus, kaip aš mąstau ją buvus vakar arba prieš minutę. Arba iš tikrųjų reikia žemės buvimą sąlygoti tuo (kaip norėjo *Vilis*), kad mes turėtume teisę bent mąstyti, jog drauge su žeme kalbamuoju metu yra kokia nors sistema C, nors ir visų žemiausio išsivystymo laipsnio?“ (apie šitą Vilio idėją mes tuoju pasakysime).

„Avenarijus išvengia keistos Vilio išvados su pagalba tos minties, kad keliąs klausimą asmuo negali savęs nuąstyti (sich wegdenken, t. y. įsivaizduoti save nesantį) arba negali išvengti neprimąstęs savęs (sich hinzuzudenken: žr. „Žmogiškasis pasaulio supratimas“, pirmojo vok. leid. S. 130). Bet tuo būdu Avenarijus daro individualų Aš asmens, keliančio klausimą arba mintį apie tokį Aš, sąlyga ne paprastam aktui minties apie negyvenamą žemę, o sąlyga mūsų teisei mąstyti žemės buvimą tuo metu.

„Šitų klaidingų kelių lengva išvengti, jeigu neteiksime šitam Aš tokios žymios teorinės reikšmės. Vienintelis dalykas, ko turi reikalauti pažinimo teorija, atsižvelgiant į tas ar kitas pažiūras į tai, kas nutolę nuo mūsų erdvėje

ir laike, yra — kad tai būtų įmanoma ir galėtų būti vienareikšmiškai (eindeutig) apibrėžta; visa kita yra specialijų mokslų uždavinys“ (II t., 325 psl.).

Pecoldas perkrikštijo priežastingumo dėsni vienareikšmio apibrėžtumo dėsniu ir įvedė į savo teoriją, kaip mąstysime žemiau, tokio dėsniu *aprioriškumą*. Tai reiškia, kad nuo Avenarijaus subjektyviojo idealizmo ir solipsizmo („suteikia perdaug didelę reikšmę mūsų Aš“, sakoma tai profesorišku žargonu!) Pecoldas gelbėjasi su *kantinių* idėjų pagalba. Stoka objektyviojo momento Avenarijaus mokyje, negalimumas sutaikyti jį su reikalavimais gamtos mokslo, skelbiančio žemę (objektą) buvus ilgą laiką iki atsirandant gyvoms būtybėms (subjektui), — privertė Pecoldą griebtis priežastingumo (vienareikšmio apibrėžtumo). Žemė buvo, nes jos buvimas iki žmogaus priežastingai susijęs su dabartiniu žemės buvimu. Pirmą, iš kur atsirado priežastingumas? A priori*, — sako Pecoldas. Antra, argi priežastingumu nesusieti taip pat vaizdiniai apie pragarą, velnius ir Lunačarskio „primąstymus“? Trečia, „pojūčių kompleksų“ teorija, šiaip ar taip, pasirodo besanti Pecoldo sugriauta. Pecoldas neišsprendė jo paties pripažinto Avenarijaus prieštaravimo, o dar labiau susipainiojo, nes sprendimas tegali būti tikrai vienas: pripažinimas to, kad mūsų sąmonės atvaizduojamas išorinis pasaulis egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų sąmonės. Tikrai šis materialistinis sprendimas tikrai suderinamas su gamtos mokslu ir tikrai jis pašalina idealistinių Pecoldo ir Macho priežastingumo klausimo sprendimą, — apie tai mes kalbėsime atskirai.

Trečiasis empiriokritikas, R. Vilis, pirmą kartą iškėlė klausimą dėl šio keblumo Avenarijaus filosofijai 1896 metais straipsnyje: „Der Empiriokritizismus als einzig wissenschaftlicher Standpunkt“ („Empiriokriticizmas, kaip vienintelis mokslinis požiūris“). Ką daryti su pasauliu iki žmonių? — klausia čia Vilis** ir atsako, iš pradžių sekdamas Avenarijų: „mes *mintimi* nusikeliame į praeitį“. Bet po to jis sako, kad *patyrimu* visiškai nėra privaloma laikyti žmogaus patyrimą. „Nes į gyvių pasaulį —

* — Iš anksto, nepriklausomai nuo patyrimo. Red.

** „V.-schr. für wiss. Philosophie“, 20 tomas, 1896, S. 72.

tebūna tai menkiausias kirminas — mes turime tiesiog žiūrėti, kaip į primityvius žmones (Mittmenschen), jeigu mes gyvių gyvenimą imame ryšium su bendriniu patyrimu“ (73—74). Taigi, iki žmogaus žemė buvo „patyrimas“ kirmino, kuris ėjo „centrinio nario“ pareigas Avenarijaus „koordinacijai“ ir Avenarijaus filosofijai išgelbėti! Nenuostabu, kad Pecoldas stengėsi atsiriboti nuo tokio samprotavimo, kuris ne tiktai yra nesąmonių perlas (kirminui priskiriamos geologų teorijas atitinkančios idėjos apie žemę), bet ir nė kiek nepadeda mūsų filosofui, nes žemė buvo ne tiktai iki žmogaus, bet ir aplamai iki bet kurių gyvų būtybių.

Antrą kartą Vilis samprotavo apie tai 1905 metais. Kirminas pasirodė besąs pašalintas*. Bet Pecoldo „viena-reikšmiškumo dėsnis“, žinoma, nepatenkino Vilio, tematančio čia tik „loginį formalizmą“. Klausimas dėl pasaulio iki žmogaus — sako autorius, — pecoldiškai pastatytas, mus atveda, gal būt, „vėl prie vadinamojo sveiko proto daiktų savyje?“ (t. y. prie materializmo! Iš tikrųjų gi baisus dalykas!). Ką reiškia milijonai metų be gyvybės? „Ar nėra jau ir laikas daiktas savyje? Žinoma, ne!** Na, o jeigu taip, vadinasi, daiktai už žmogaus tėra tiktai vaizdiniai, gabalėliai fantazijos, kurią žmonės apmeta su pagalia keleto nuotrupų, mūsų randamų savo aplinkoje. Kodėl gi negalėtų ir taip būti iš tikrųjų? Nejaugi filosofui reikia bijoti gyvenimo srovės?.. Aš sakau sau: mesk sistemų gudragalviavimus ir gaudyk akimirksnį (ergreife den Augenblick), tą akimirksnį, kurį tu pergyveni ir kuris tiktai vienas suteikia laimę“ (177—178).

Taigi. Taigi. Arba materializmas, arba solipsizmas, juk štai ką priėjo, nepaisant visų savo rėkšmingų frazių, R. Vilis, benagrindamas klausimą dėl gamtos iki žmogaus.

Išdava. Čia pasisakė trys empiriokritiniai augūrai, kurie prakaituodami darbavosi, sutaikydami savo filosofiją su gamtos mokslu, lopydami solipsizmo plyšius. Avena-

* R. Willy. „Geg. d. Schulw.“, 1905, SS. 173—178 („Gegen die Schulweisheit“, 1905, SS. 173—178. — R. Vilis. „Prieš mokyklinę išmintį“, 1905, 173—178 psl. Red.).

** Apie tai mes skyrium pasišnekėsime su machistais tolesniame dėsnyje.

rijus pakartojo Fichtės argumentą ir tikrąjį pasaulį pakeitė įsivaizduojamu pasauliu. Pecoldas pasitraukė nuo Fichtės idealizmo ir pasislinko prie Kanto idealizmo. Vilis, patyręs fiasko su „kirminu“, numojo ranka ir netyčia išplepėjo tiesą: arba materializmas, arba solipsizmas arba net nepripažinimas nieko, išskyrus dabartinį akimirksnį.

Mums telieka tiktai parodyti skaitytojui, *kaip* suprato ir kaip išdėstė šį klausimą mūsų tėvyniniai machistai. Štai jums Bazarovas „Apybraižose „apie“ marksizmo filosofiją“, 11 psl.:

„Mums pasilieka dabar, mūsų ištikimojo vadamecum'o* (kalbama apie Plechanovą) vadovaujamiems, nusileisti į paskutinę ir visų baisiausių solipsistinio pragaro sferą, — į tą sferą, kur, kaip tikina Plechanovas, kiekvienam subjektyviajam idealizmui gresia būtinumas vaizduoti sau pasaulį ichtiozaurų ir archeopteriksų stebėjimo formomis. „Persikelkime mintimi, — rašo jis, Plechanovas, — į tą epochą, kada žemėje buvo tiktai labai tolimi žmogaus protėviai, — pavyzdžiui, į antrinę epochą. Kyla klausimas, kokie tada buvo dalykai dėl erdvės, laiko ir priežastingumo? Kieno subjektyvios formos buvo jie tuo metu? Ichtiozaurų subjektyvios formos? Ir kieno protas diktavo tada savo dėsnius gamtai? Archeopterikso protas? Į šiuos klausimus Kanto filosofija negali atsakyti. Ir ji turi būti atmesta, kaip visiškai nesuderinama su šiuolaikiniu mokslu“. („L. Feuerbachas“, 117 psl.)“.

Čia Bazarovas nutraukia Plechanovo citatą kaip tiktai prieš labai svarbią — mes tuojau tai pamatysime — frazę: „Idealizmas sako: be subjekto nėra objekto. Žemės istorija rodo, kad objektas buvo kur kas anksčiau, negu atsirado subjektas, t. y. kur kas anksčiau, negu atsirado organizmai, turintieji pastebimą sąmonės laipsnį... Išsivystymo istorija parodo materializmo teisingumą“.

Tęsiame citatą iš Bazarovo;

„... Bet ar duoda ieškomą atsakymą Plechanovo daiktas savyje? Prisiminkime, kad ir pagal Plechanovą apie daiktus, kokie jie yra savyje, mes negalime turėti jokio

* — vadovo. Red.

supratimo, — mes žinome tikrai jų pasireiškimus, tikrai rezultatus jų poveikio į mūsų jutimo organus. „Be šio poveikio jie jokio pavidalo neturi“ („L. Feuerbachas“, 112 psl.). Kokie gi jutimo organai buvo ichtiozaurų epochoje? Aišku, tikrai ichtiozaurų ir į juos panašių jutimo organai. Tikrai ichtiozaurų vaizdiniai buvo tada tikri, realūs pasireiškimai daiktų savyje. Vadinasi, ir pagal Plechanovą paleontologas, jeigu jis nori pasilikti ant „realaus“ pagrindo, turi rašyti antrinės epochos istoriją ichtiozaurų stebėjimo formomis. Ir čia, vadinasi, nepažengėme nė žingsnio į priekį palyginti su solipsizmu“.

Toks yra, ištiesai paimtas (mes atsiprašome skaitytoją už citatos ilgumą, bet kitaip buvo negalima), machisto samprotavimas, kurį reikėtų įamžinti, kaip pirmarūšį painiavos pavyzdį.

Bazarovas įsivaizduoja, kad sučiupo Plechanovo išsprūdusį žodį. Jeigu, girdi, daiktai savyje be poveikio į mūsų jutimo organus jokio pavidalo neturi, tai, vadinasi, jie neegzistavo antrinėje epochoje kitaip, negu ichtiozaurų jutimo organų „pavidalas“. Ir tai materialisto samprotavimas?! Jeigu „pavidalas“ yra rezultatas „daiktų savyje“ poveikio į jutimo organus, tai iš to išeina, kad daiktai *neegzistuoja nepriklausomai* nuo bet kokių jutimo organų??

Bet prileiskime valandėlę, kad Bazarovas tikrai „nesuprato“ Plechanovo žodžių (kad ir kaip būtų neįtikimas toks prileidimas), kad jie pasirodė jam neaiškūs. Tebūna net taip. Mes klausiamo: ar Bazarovas purkštauja prieš Plechanovą (kurį juk machistai iškelia kaip vienintelį materializmo atstovą!), ar nori išsiaiškinti klausimą dėl *materializmo*? Jeigu Plechanovas jums pasirodė neaiškus arba prieštaringas ir pan., kodėl nepaėmėte jūs kitų materialistų? Todėl, kad jūs jų nežinote? Bet nemokšiš-kumas nėra argumentas.

Jeigu Bazarovas iš tikrųjų nežino, kad pagrindinė materializmo prielaida yra pripažinimas išorinio pasaulio, buvimo *daiktų* už mūsų sąmonės ir nepriklausomai nuo jos, tada mes matome iš tikrųjų nepaprastą didžiausio nemokšiš-kumo atveją. Skaitytojui mes priminsime Berklį, kuris 1710 metais prikaišiojo materialistams, kad jie pripažįstą „objektus savaime“, egzistuojančius nepriklau-

somai nuo mūsų sąmonės ir šios sąmonės atspindimus. Žinoma, kiekvienam valia stoti į Berklio ar į bet kieno kito pusę *prieš* materialistus, tai neginčijama, bet taip pat neginčijama, kad kalbėti apie materialistus ir iškraipyti ar ignoruoti pagrindinę *viso* materializmo prielaidą reiškia klausimą nedovanotinai supainioti.

Ar teisingai pasakė Plechanovas, kad idealizmui nėra objekto be subjekto, o materializmui objektas egzistuoja nepriklausomai nuo subjekto, daugiau ar mažiau teisingai atspindimas jo sąmonėje? Jeigu tai *nėra* teisinga, tai žmogus, bent trupučiuką gerbiąs marksizmą, turėjo parodyti *šitą* Plechanovo klaidą ir atsižvelgti *ne* į Plechanovą, bet į ką nors kitą, Marksą, Engelsą, Feuerbachą, dėl klausimo apie materializmą ir gamtą iki žmogaus. O jeigu tai teisinga arba bent jeigu jūs negalite čia surasti klaidos, tai jūsų mėginimas sumaišyti kortas, supainioti skaitytojo galvoje elementariausią supratimą apie materializmą skirtingai nuo idealizmo yra literatūrinis nepadorumas.

O tiems marksistams, kurie domisi klausimu *nepriklausoma* nuo kiekvieno Plechanovo pasakyto žodelio, mes pateiksime nuomonę L. Feuerbacho, kuris, kaip žinoma (gal būt, *ne* Bazarovui?), buvo materialistas ir per kurį Marksas ir Engelsas, kaip žinoma, nuo Hegelio idealizmo atėjo prie savosios materialistinės filosofijos. Atsakydamas R. Haimui, Feuerbachas rašė:

„Gamtą, kuri nėra žmogaus arba sąmonės objektas, žinoma, spekuliatyvinei filosofijai arba bent idealizmui yra kantis daiktas savyje“ (mes toliau kalbėsime smulkiai, kaip mūsų machistai painioja kantiinį ir materialistinį daiktą savyje), „abstrakcija be realybės, bet kaip tiksliai gamta ir neša idealizmui krachą. Gamtos mokslas būtinai atveda mus, bent esant dabartinei gamtos mokslo būklei, į tokį punktą, kada dar nebūvo sąlygų žmogaus buvimui, kada gamta, t. y. žemė, nebuvo dar žmogaus akies ir žmogaus sąmonės objektas, kada gamta buvo, vadinasi, absoliučiai nežmogiška būtybė (absolut unmenschliches Wesen). Idealizmas gali į tai atsakyti: bet ši gamta yra tavo mąstoma (von dir gedachte) gamta. Žinoma, bet iš to neišeina, kad šios gamtos tam tikru laikotarpiu nebuvo iš tikrųjų, lygiai taip pat, kaip iš tos aplinkybės, jog Sokratas ir Platonas neegzistuoja man, jeigu aš

nemąstau apie juos, neišeina, kad Sokratas ir Platonas nėra egzistavę savo metu iš tikrųjų be manęs“*.

Štai kaip samprotavo Feuerbachas apie materializmą ir idealizmą požiūriu gamtos iki žmogaus. Avenarijaus sofizmą („primąstyti stebėtoją“) Feuerbachas paneigė, nežinodamas „naujausiojo pozityvizmo“, bet qerai žinodamas senuosius idealistinius sofizmus. O juk Bazarovas ničnieko neduoda be šito idealistų sofizmo pakartojimo: „jeigu aš ten būčiau buvęs (žemėje epochoje iki žmogaus), tai pasaulį būčiau pamatęs šitoki“ („Apybraizos apie marksizmo filosofiją“, 29 psl.). Kitais žodžiais: jeigu aš padarysiu prielaidą, aiškiai absurdišką ir prieštaraujančią gamtos mokslui (esą, žmogus galėjęs būti stebėtojas epochos iki žmogaus), tai aš suvesiu savo filosofijos galus su galais!

Iš to galima spręsti, kiek Bazarovas išmano dalyką ir kokie yra jo literatūriniai metodai, kai jis dargi net neprasižijo apie „keblumą“, su kuriuo vargo Avenarijus, Pecoldas ir Vilis, ir čia pat taip viską suvertė į krūvą, pateikė skaitytojui tokią neįtikimą painiavą, kad tarp materializmo ir solipsizmo nebeliko skirtumo! Idealizmas pavaizduotas kaip „realizmas“, o materializmui priskirtas neigimas daiktų buvimo už jų poveikio į jutimo organus! Taip, taip, arba Feuerbachas nežinojo elementaraus skirtumo tarp materializmo ir idealizmo, arba Bazarovas ir Ko visiškai naujoviškai perdirbo elementarias filosofijos tiesas.

Arba štai jums dar Valentinovas. Pasižiūrėkite į šį filosofą, kuris, žinoma, yra susižavėjęs Bazarovu: 1) „Berklio yra pradininkas koreliatyvistinės subjekto ir objekto santykinio duotumo teorijos“ (148). Bet tai visai nėra Berklio idealizmas, nieko panašaus! Tai — „gili analizė“! 2) „Realistiškiausiu pavidalu, be savo įprastinio idealistinio aiškinimo (tiktai aiškinimo!) formų (!) pagrindinės teorijos prielaidos yra suformuluotos Avenarijaus“ (148).

* L. Feuerbach. „Sämtliche Werke, herausg. von Bolin und Jodl, Band VII, Stuttgart, 1903, S. 510; arba Karl Grün. „L. Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass, sowie in seiner philosophischen Charakterentwicklung“, I. Band, Lpz., 1874, SS. 423—435 (L. Feuerbachas. Raštai, Bolino ir Jodio leid., VII t., Stutgartas, 1903, 510 psl.; arba Karlas Griunas. „L. Feuerbachas savo laiškuose ir literatūriniame palikime, o taip pat savo filosofiniame išsivystyme“, I t., Leipcigas, 1874, 423—435 psl. Red.).

Kaip matyti, mistifikacija suvilioja kūdikius! 3) „Avenarijus pažiūra į pažinimo išeities tašką: kiekvienas individas suranda save tam tikroje aplinkoje, kitaip individas ir aplinka pateikiami, kaip susiję ir neišskiriami (!) tos pačios koordinacijos nariai“ (148). Žavinga! Tai ne idealizmas, — Valentinovas ir Bazarovas pakilo aukščiau už materializmą ir idealizmą, tai „realistiškiausias“ objekto ir subjekto „neišskiriamumas“. 4) „Ar teisingas priešingas teigimas: nėra tokio priešnario, kurio neatitiktų centrinis narys — individas? Suprantama (!), neteisingas... Archėjinėje epochoje žaliavo miškai... o žmogaus nebuvo“ (148). Neišskiriamumą, vadinasi, galima išskirti! Argi tai nėra „suprantama“? 5) „Vis dėlto, pažinimo teorijos požiūriu, klausimas dėl objekto savaime yra nesąmonė“ (148). Na, ką čia bekalbėti! Kada nebuvo juntančių organizmų, daiktai vis tiek buvo „kompleksai elementų“, *tapatingų* su pojūčiais! 6) „Imanentinė mokykla, Šuberto-Zolderno ir Šupės asmenyje, šitas (!) mintis apvilko netinkama forma ir priėjo solipsizmo aklavietę“ (149). Pačiose „šitose mintyse“ solipsizmo nėra, ir empiriokriticizmas visai nėra pakartojimas reakcinės teorijos imanentų, kurie meluoja, pareikšdami apie savo simpatijas Avenarijui!

Tai ne filosofija, ponai machistai, o padrikas žodžių kratinyš.

5. AR ŽMOGUS MAŠTO SU SMEGENŲ PAGALBA?

Bazarovas su visu ryžtingumu atsako į šį klausimą teigiamai. „Jeigu Plechanovo tezei, — rašo jis, — „sąmonė yra vidinė (? Bazarovas) materijos būseną“ suteiksime labiau patenkinamą formą, pavyzdžiui, „kiekvienas psichinis procesas yra smegenų proceso funkcija“, tai jos neginčys nei Machas, nei Avenarijus“... („Apybraižos „apie“ marksizmo filosofiją“, 29 psl.).

Pelei nėra stipresnio žvėries už katę. Rusiškiesiems machistams nėra stipresnio materialisto už Plechanovą. Nejaugi iš tikrųjų *tiktai* Plechanovas arba pirmą kartą Plechanovas iškėlė tą materialistinę tezę, kad sąmonė yra vidinė materijos būseną? Ir jeigu Bazarovui nepatiko materializmo formulavimas Plechanovo veikaluose, kam

reikėjo atsižvelgti į Plechanovą, o ne į Engelsą, ne į Feuerbachą?

Todėl, kad machistai bijo pripažinti tiesą. Jie kovoja prieš materializmą, o dedasi kovoją prieš Plechanovą: bailus ir beprincipiškas metodus.

Bet pereikime prie empiriokriticizmo. Avenarijus „nesiginčys“ prieš tai, kad mintis yra smegenų funkcija. Šitie Bazarovo žodžiai yra tiesiog netiesa. Avenarijus ne tik tai *ginčija* materialistinę tezę, o sukuria ištiesą „teoriją“ būtent šiai tezei paneigti. „Mūsų smegenys, — sako Avenarijus „Žmogiškajame pasaulyje supratime“, — nėra mąstymo būstinė, sostas, kūrėjas, nėra jo instrumentas arba organas, nešiotojas arba substratas ir t. t.“ (S. 76, — pritariamai cituota Macho „Pojūčių analizėje“, 32 psl.). „Mąstymas nėra smegenų gyventojas arba valdovas, pusė arba dalis ir t. t., bet ir ne produktas ir net ne fiziologinė funkcija arba net aplamai būseną“ (ten pat). Ir ne mažiau ryžtingai pasisako Avenarijus savo „Pastabose“: „vaizdiniai“ „nėra smegenų funkcijos (fiziologinės, psichinės, psichofizinės)“ (115 §, cit. str. S. 419). Pojūčiai nėra „psichinės smegenų funkcijos“ (116 §).

Taigi, pagal Avenarijų smegenys nėra minties organas, mintis nėra smegenų funkcija. Paimkime Engelsą, ir mes tučtuojau pamatysime tiesiog šitam priešingus, atvirai materialistiškus formulavimus. „Mąstymas ir sąmonė, — sako Engelsas „Anti-Diuringe“, — yra žmogaus smegenų produktai“ (penktojo vok. leid. 22 psl.)²⁶. Ta pati mintis yra daug sykių pakartota šitame veikalė. „Liudvige Feuerbache“ skaitome šį Feuerbacho pažiūrų ir Engelso pažiūrų išdėstymą: „tas medžiaginis (stofflich), jutimais mūsų suvokiamas pasaulis, kuriam mes patys priklausome, yra vienintelis tikras pasaulis“, „mūsų sąmonė ir mąstymas, kad ir kokie jie atrodytų esą antjutiūminiai, tėra medžiaginio, kūninio organo, smegenų, produktas (Erzeugniss). Materija nėra dvasios produktas, o dvasia tėra tikrai aukščiausiasis materijos produktas. Tai, žinoma, yra grynas materializmas“ (4-sis vok. leid., 18 psl.). Arba 4 psl. gamtos procesų atsispindėjimas „mąstančiose smegenyse“²⁷ ir t. t. ir pan.

Šitą materialistinį požiūrį atmeta Avenarijus, vadindamas „smegenų mąstymą“ „gamtos mokslo fetišizmu“

(„Žmogiškasis pasaulio supratimas“, 2 vok. leid., 70 psl.). Vadinasi, dėl griežto savo nesutarimo šiuo atžvilgiu su gamtos mokslu Avenarijus nedaro sau nė mažiausių iliuzijų. Jis pripažįsta, — kaip pripažįsta ir Machas ir visi imanantai, — kad gamtos mokslas laikosi stichiško, nesąmoningo materialistinio požiūrio. Jis pripažįsta ir tiesiai pareiškia, kad *besąlygiškai nesutaria* su „*viešpataujančiąja psichologija*“ („Pastabos“, 150 ir daug kitų psl.). Ši viešpataujančioji psichologija daro neleistiną „introjekciją“ — toks yra naujasis žodelis, mūsų filosofo vargte išsvargtas, — t. y. įdėjimą minties į smegenis, arba pojūčių į mus. Šitie „du žodžiai“ (į mus = in uns), — sako ten pat Avenarijus, — ir yra ta prielaida (Annahme), kurią empiriokriticizmas ginčija. „Šis regimojo ir t. t. įdėjimas (Hineinverlegung) į žmogų ir yra tai, ką mes vadiname *introjekcija*“ (S. 153, 45 §).

Introjekcija „iš principo“ pasitraukia nuo „natūralaus supratimo apie pasaulį“ (natürlicher Weltbegriff), sakydama: „manyje“, užuot sakiusi „priešais mane“ (vor mir, S. 154), „iš sudėtinės (realios) aplinkos dalies darydama sudėtinę (idealaus) mąstymo dalį“ (ten pat). „Iš amechaniško“ (naujas žodis vietoje: psichiško), „kuris laisvai ir aiškiai pasireiškia duomenyje (arba: tame, kas mūsų randama, im Vorgefundenen), introjekcija daro kažką paslaptinai besislapstantį (latituojančią, — sako „naujoviškai“ Avenarijus) centrinėje nervų sistemoje“ (ten pat).

Mes matome tą pačią *mistifikaciją*, kurią mes esame matę tuo atveju, kai empiriokritikai ir imanantai vykdė savo garsųjį „naiviojo realizmo“ gynimą. Avenarijus elgiasi pagal Turgenevo sukčiaus patarimą²⁸: daugiausia reikia šaukti prieš tas ydas, kurias pats žinai turįs. Avenarijus stengiasi apsimesti kovoją prieš idealizmą: girdi, iš introjekcijos paprastai ešas išvedamas filosofinis idealizmas, išorinis pasaulis paverčiamas pojūčiu, vaizdiniu ir pan. O aš, girdi, ginu „naivųjį realizmą“, vienodą realumą visko, kas yra duota, ir „Aš“, ir aplinkos, neįdėdamas išorinio pasaulio į žmogaus smegenis.

Sofistika čia visiškai toji pati, kurią mes esame stebėję garsiosios koordinacijos pavyzdžiu. Nukreipdamas skaitytojo dėmesį puoimais prieš idealizmą, Avenarijus tikrovėje trupučiuką kitais žodžiais gina tą patį

idealizmą: mintis nėra smegenų funkcija, smegenys nėra minties organas, pojūčiai nėra nervų sistemos funkcija, ne, pojūčiai, tai — „elementai“, viename sąryšyje tiktai psichiniai, o kitame sąryšyje (nors ir „*tapatingi*“ elementai, bet) fiziniai. Su nauja supainiota terminologija, su naujais įmantriais žodeliais, tariamai išreiškiančiais naują „teoriją“, Avenarijus tiktai patūpčiojo vienoje vietoje ir grįžo prie pagrindinės idealistinės savo prielaidos.

Ir jeigu mūsų rusiškieji machistai (pvz., Bogdanovas) nepastebėjo „mistifikacijos“ ir įžiūrėjo idealizmo paneigimą „naujajame“ jo gynime, tai empiriokriticizmo nagrinėjime, kurį padaro filosofai-specialistai, mes sutinkame blavų įvertinimą Avenarijaus idėjų esmės, atskleidžiamos pašalinus įmantrią terminologiją.

Bogdanovas rašė 1903 metais (straipsnis „Autoritarinis mąstymas“ rinkinyje „Iš visuomenės psichologijos“, 119 ir sek. psl.):

„Richardas Avenarijus pateikė visų darniausią ir labiausiai užbaigtą filosofinį dvasios ir kūno dualizmo išsivystymo vaizdą. Jo „mokymo apie introjekciją“ esmė yra ši“ (netarpiškai mes stebime tiktai fizinius kūnus, tiktai pagal hipotezę sprendami apie svetimus pergyvenimus, t. y. apie psichiška pas kitą žmogų). „... Hipotezė sukomplikuojama tuo, kad kito žmogaus pergyvenimai yra jo kūno viduje, įdedami (introjekuojami) į jo organizmą. Tai jau nereikalinga ir net sukelti daugybę prieštaravimų hipotezė. Avenarijus sistemingai pažymi šiuos prieštaravimus, išvystydamas nuoseklią eilę istorinių momentų dualizmo ir paskiau filosofinio idealizmo išsivystymo eigoje; — bet čia mums nėra reikalo sekti pasakui Avenarijų“... „Introjekcija iškyla kaip dvasios ir kūno dualizmo išaiškinimas“.

Bogdanovas pateko ant profesoriškos filosofijos meškerės, patikėjęs, kad „introjekcija“ yra nukreipta prieš idealizmą. Bogdanovas patikėjo *žodžiu* tuo introjekcijos įvertinimu, kuris pateiktas paties Avenarijaus, nepastebėjęs *geluonio*, nukreipto prieš materializmą. Introjekcija neigia, kad mintis yra smegenų funkcija, kad pojūčiai yra žmogaus centrinės nervų sistemos funkcija, t. y. neigia visų elementariausią fiziologijos tiesą materializmo sutriuškinimo tikslais. „Dualizmas“ pasirodo besąs

paneigtas *idealistiškai* (nepaisant visos diplomatinės Avenarijaus rūstybės prieš idealizmą), nes pojūtis ir mintis pasirodo besą ne antriniai, ne išvestiniai iš materijos, o *pirminiai*. Dualizmas čia Avenarijaus tiek tiksliai tepaneigtas, kiek jo yra „paneigtas“ buvimas objekto be subjekto, materijos be minties, išorinio pasaulio, nepriklausančio nuo mūsų pojūčių, t. y. paneigtas *idealistiškai*: absurdiškas neigimas to, kad regimasis medžio vaizdas yra mano tinklainės, nervų ir smegenų funkcija, pasidarytų reikalingas Avenarijui paremti teorijai apie „nenutrūkstamą“ ryšį „pilnutinio“ patyrimo, apimančio ir mūsų „Aš“, ir medį, t. y. aplinką.

Mokymas apie introjekciją yra painiava, pratempianti idealistinę nesąmonę ir prieštaraujanti gamtos mokslui, kuris nepalenkiamai laikosi to, kad mintis yra smegenų funkcija, kad pojūčiai, t. y. *išorinio pasaulio* vaizdai, sukeliama daiktų poveikio į mūsų jutimo organus, egzistuoja *mumyse*. Materialistinį „dvasios ir kūno dualizmo“ pašalinimą (t. y. materialistinį monizmą) sudaro tai, kad dvasia neegzistuoja nepriklausomai nuo kūno, kad dvasia yra antrinis dalykas, smegenų funkcija, išorinio pasaulio atspindys. Idealistinį „dvasios ir kūno dualizmo“ pašalinimą (t. y. idealistinį monizmą) sudaro tai, kad dvasia nėra kūno funkcija, kad dvasia, vadinas, yra pirminė, kad „aplinka“ ir „Aš“ egzistuoja tiksliai nenutrūkstamame tų pačių „elementų kompleksų“ ryšyje. Išskyrus šiuos du, tiesiogiai priešingus, „dvasios ir kūno dualizmo“ pašalinimo būdus, negali būti jokio trečio būdo, jeigu neskaitysime eklektizmo, t. y. materializmo ir idealizmo beprasmiško sujaukimo. Štai šis Avenarijaus sujaukimas ir pasirodė Bogdanovui ir Ko „tiesa už materializmo ir idealizmo“.

Bet specialistai-filosofai yra ne tokie naivūs ir patiklūs, kaip rusiškieji machistai. Tiesa, kiekvienas iš šių ponų ordinarinių profesorių gina „savą“ sistemą materializmui paneigti arba bent materializmui ir idealizmui „sutaikyti“, — bet konkurento atžvilgiu jie nesivaržydami demaskuoja padrikus materializmo ir idealizmo gabalėlius visokiausiose „naujausiose“ ir „originaliose“ sistemose. Jeigu ant Avenarijaus meškerės pateko keletas jaunų inteligentų, tai seno žvirblio, Vunto, pelais apgauti nepavyko.

Idealistas Vuntas labai nemandagiai nuplėšė kaukę nuo besikraipancio Avenarijaus, *pagyręs jį už antimaterialistinę tendenciją mokymo apie introjekciją.*

„Jeigu empiriokriticizmas, — rašė Vuntas, — prikiša vulgariajam materializmui tai, kad jis tokiais posakiais, kaip: smegenys „turi“ mintį arba „vykdo“ mąstymą, išreiškia santykį, kuris aplanai negali būti konstatuotas faktiniu stebėjimu ir aprašymu“ (V. Vuntui, tur būt, „faktas“ yra tai, kad žmogus mąsto be smegenų pagalbos!), „...tai šis priekaištas, suprantama, yra pagrįstas“ (cit. str., S. 47—48).

Na, žinoma! Prieš materializmą idealistai visuomet eis su pusiniais Avenarijum ir Machu! Gaila tiktai, — priduria Vuntas, — kad šita introjekcijos teorija „neturi jokio ryšio su mokymu dėl nepriklausomos gyvybinės eilės, aiškiai būdama tiktai atgaline data iš šalies prijungta prie šio mokymo gana dirbtiniu būdu“ (S. 365).

Introjekcija, — sako O. Evaldas, — „ne daugiau kaip empiriokriticizmo fikcija, reikalinga jam savo klaidoms pridengti“ (l. c.*, 44). „Mes matome keistą prieštaravimą: iš vienos pusės, pašalinimas introjekcijos ir atgaivinimas natūralaus supratimo apie pasaulį turi gražinti pasauliui gyvo realumo pobūdį; iš antros pusės, su pagalba principinės koordinacijos empiriokriticizmas veda į grynai idealistinę teoriją dėl priešnario ir centrinio nario abso-
liučiojo savitarpio santykiavimo. Avenarijus tuo būdu sukasi ratu. Jis pradėjo žygį prieš idealizmą ir sudėjo ginklus prieš idealizmą atviro karinio susirėmimo su juo išvakarėse. Jis norėjo išvaduoti objektų pasaulį iš subjekto valdžios, — ir iš naujo pririšo šį pasaulį prie subjekto. Tai, ką jis iš tikrųjų kritiškai sunaikina, yra idealizmo karikatūra, o ne tikrai teisinga gnoseologinė jo išraiška“ (l. c., 64—65).

„Dažnai cituojamas Avenarijaus posakis, — sako Normanas Smitas, — kad smegenys nėra nei minties sostas, nei organas, nei nešiotojas, yra neigimas tų vienintelių terminų, kuriuos mes teturime vieno ir kito santykiui apibrėžti“ (cit. str., p. 30).

* — loco citato — cituotoje vietoje. Red.

Nenuostabu taip pat, kad introjekcijos teorija, kuriai pritaria Vuntas, sužadina simpatiją atviro spiritualisto Džemso Uordo*, kuris kariauja sistemingą karą prieš „natūralizmą ir agnosticizmą“, ypač prieš T. Hekslį (ne dėl to, kad jis buvo nepakankamai aiškus ir ryžtingas materialistas, dėl ko jam prikaišiojo Engelsas, o) dėl to, kad po jo agnosticizmu iš esmės slėpėsi materializmas.

Pastebėsime, kad anglų machistas K. Pirsonas, ignoruodamas visokiausias filosofines gudrybes, nepripažindamas nei introjekcijos, nei koordinacijos, nei „pasaulio elementų atradimo“, gauna neišvengiamą tokių „priedangų“ netekusio machizmo rezultata, būtent: gryną subjektyvųjį idealizmą. Jokių „elementų“ Pirsonas nežino. „Jutiminiai suvokimai“ (sense-impressions) — pirmas ir paskutinis jo žodis. Jis nė kiek neabejoja tuo, kad žmogus mąsto su smegenų pagalba. Ir prieštaravimas tarp šitos tezės (vienintelės sutinkančios su mokslu) ir jo filosofijos išėities taško paliko nuogas, krintaš į akis. Pirsonas neriasi iš kailio, kariaudamas prieš sąvoką materijos, kaip kažko egzistuojančio nepriklausomai nuo mūsų jutiminių suvokimų (jo „Mokslo gramatikos“ VII sk.). Kartodamas visus Berklio argumentus, Pirsonas skelbia, kad materija — niekas. Bet kada imama kalbėti apie smegenų santykį su mintimi, tai Pirsonas ryžtingai pareiškia: „Iš valios ir sąmonės, susijusių su materialiniu mechanizmu, mes negalime daryti išvados, kad yra kas nors panašaus į valią ir sąmonę be šito mechanizmo“**. Pirsonas net iškelia tezę, kaip atitinkamos savo tyrinėjimų dalies išdavą: „Sąmonė neturi jokios prasmės už ribų nervų sistemos, kuri yra gimininga mūsiškei; nelogiška yra teigti, kad visa materija yra sąmoninga“ (bet logiška prileisti, kad visa materija turi savybę, iš esmės giminingą pojūčiui, atspindėjimo savybę), „dar labiau nelogiška teigti, kad sąmonė arba valia egzistuoja už materijos“ (ten pat, p. 75, 2-ji tezė). Painiava Pirsonui išėjo pasibaisėtina! Materija — ne kas kita, kaip jutiminių suvokimų grupės; tai jo

* James Ward. „Naturalism and Agnosticism“, 3rd ed., Lond., 1906, vol. II, pp. 171, 172 (*Džemasas Uordas*. „Natūralizmas ir agnosticizmas“, 3 leid., Londonas, 1906, II t., 171, 172 psl. Red.).

** „The Grammar of Science“, 2nd ed., Lond., 1900, p. 58 („Mokslo gramatika“, 2 leid., Londonas, 1900, 58 psl. Red.).

prielaida; tai jo filosofija. Vadinasi, pojūtis ir mintis yra pirminiai; materija — antrinė. Ne, sąmonės be materijos ir net, esą, be nervų sistemos nėra! T. y. sąmonė ir pojūtis pasirodo besą antriniai. Vanduo ant žemės, žemė ant banginio, banginis ant vandens. Macho „elementai“, Avenarijaus koordinacija ir introjekcija nė kiek nepašalina šios painiavos, o tiktai aptemdo dalyką, mėto pėdas su mokslingų filosofinių nesąmonių pagalba.

Tokia pat nesąmonė, apie kurią užtenka pasakyti porą žodžių, yra ypatinga terminologija Avenarijaus, sukūrusio begalybę įvairių „notalų“, „sekuralų“, „fidencialų“ ir kt. ir kt. Mūsų rusiškieji machistai daugiausia droviai apeina šitas profesoriškas nesąmones, tik retkarčiais iššaudami į skaitytoją (apkurtinimo tikslais) koku nors „egzistencialu“ ir pan. Bet jeigu nąvūs žmonės laiko šiuos žodelius ypatinga biomechanika, tai vokiškieji filosofai — patys „įmantrių“ žodžių mėgėjai — juokiasi iš Avenarijaus. Ar pasakyti: „notalas“ (notus = žinomas) ar pasakyti, kad man tai ir tai yra žinoma, visiškai vis tiek, — sako Vuntas straipsnyje, pavadintame „Scholastinis empiriokritinės sistemos pobūdis“. Ir iš tikrųjų, tai yra gryniausia ir beviltiškausia scholastika. Vienas iš ištikimiausių Avenarijaus mokinių, R. Vilis, turėjo drąsos atvirai tuo prisipažinti. „Avenarijus svajojo apie biomechaniką, — sako jis, — bet smegenų gyvenimo supratimą galima priėti tiktai su pagalba faktinių atradimų, o visai ne tuo būdu, kaip mėgino tai padaryti Avenarijus. Avenarijaus biomechanika visiškai nesiremia jokiais naujais stebėjimais; jos būdingasis bruožas — grynai schematinės sąvokų konstrukcijos; ir tokios konstrukcijos, kurios neturi nė pobūdžio hipotezių, atskleidžiančių tam tikrą perspektyvą, — tai yra paprasti spekuliacijos šablonai (blosse Spekulierschablonen), kurie lyg siena užtveria mums reginį į tolį“*.

Rusiškieji machistai greit pasirodys panašūs į mados mėgėjus, kurie žavisi buržuazinių Europos filosofų jau sudėvėta skrybėlaite.

* R. Willy. „Gegen die Schulweisheit“, S. 169. Žinoma, pedantas Pecoldas nepadarys tokių prisipažinimų. Jis su filisterio pasitenkinimu gromuloja „biologinę“ Avenarijaus scholastiką (I t., II sk.) (R. Vilis. „Prieš mokyklinę išmintį“, 169 psl. Red.).

6. APIE MACHO IR AVENARIJAUS SOLIPSIZMĄ

Mes esame matę, kad empiriokriticizmo filosofijos išei- ties taškas ir pagrindinė prielaida yra subjektyvusis idea- lizmas. Pasaulis yra mūsų pojūtis, — štai ši pagrindinė prielaida, užtušuojama, bet nė kiek nepakeičiama žodeliu „elementas“, teorijomis dėl „nepriklausomos eilės“, dėl „koordinacijos“ ir „introjekcijos“. Šios filosofijos absur- diškumą sudaro tai, kad ji nuveda į solipsizmą, į pripa- žinimą esančiu tiktai vieno filosofuojančio individo. Bet mūsų rusiškieji machistai įtikinėja skaitytoją, kad Ma- cho „kaltinimas“ „idealizmu ir net solipsizmu“ yra „kraš- tutinis subjektyvizmas“. Taip sako Bogdanovas „Pojūčių analizės“ pratarmėje, XI psl., ir begaline daugybe būdų tai kartoja visa machistinė kompanija.

Išnagrinėję, kuriomis priedangomis nu solipsizmo nau- dojasi Machas ir Avenarijus, mes turime dabar pridėti viena: teigimų „kraštutinis subjektyvizmas“ yra visiškai būdingas Bogdanovui ir Ko, nes filosofinėje literatūroje skirtingiausių kryptių rašytojai seniai atrado pagrindinę machizmo nuodėmę po visomis jos priedangomis. Apsiri- bosime paprasta *santrauka* nuomonių, pakankamai paro- dančių mūsų machistų *nežinojimo* „subjektyvizmą“. Kartu pažymėsime, kad filosofai-specialistai beveik visi prijaučia įvairioms idealizmo atmainoms: jų akyse idea- lizmas visiškai ne priekaištas, kaip kad mums — marksis- tams, bet jie konstatuoja *tikrąją* Macho filosofijos kryptį, priešpastydami vienai idealizmo sistemai kitą, taip pat idealistinę, sistemą, kuri jiems atrodo nuoseklesnė.

O. Evaldas Avenarijaus mokymams nagrinėti skirtoje knygoje: „Empiriokriticizmo kūrėjas“ volens-nolens* pa- smerkia save solipsizmui (l. c., 61—62 psl.).

Hansas Kleinpeteris, mokinys Macho, kuris „Erkennt- nis und Irrtum“** pratarmėje atskirai pažymi savo solida- rumą su juo: „Kaip tiktai Machas yra pavyzdys, kaip gali būti suderinamas teorinis-pažintinis idealizmas su gamtos mokslo reikalavimais“ (eklektikams viskas „su- derinama“!), „pavyzdys to, kad gamtos mokslas gali labai

* — norom nenorom. Red.

** — „Pažinimas ir paklydimas“. Red.

gerai remtis solipsizmu, nesustodamas ties juo" („Archiv für systematische Philosophie“²⁹, Band VI, 1900, S. 87*).

E. Liuka, nagrinėdamas Macho „Pojūčių analizę“: jei paliksime nuošalyje nesusipratimus (Missverständnisse), tai „Machas laikosi grynojo idealizmo“. „Nesuprantama, kuriuo būdu Machas neigia tai, kad jis berklininkas“ („Kant-Studien“³⁰, Band VIII, 1903, S. S. 416, 417**).

V. Jeruzalemas — reakcingiausias kantininkas, su kuriuo Machas reiškia savo solidarumą toje pačioje prartarmėje (minčių „glaudesnė giminystė“, negu Machas anksčiau manė: S. X, Vorwort*** „Erk. u. Irrt.“, 1906): — „nuoseklusis fenomenalizmas atveda į solipsizmą“, — ir todėl reikia po truputį šį tą pasiskolinti iš Kanto! (žr. „Der kritische Idealismus und die reine Logik“, 1905, S. 26****).

R. Henigsvaldas: . . . „alternatyva imanentams ir empiriokritikams: arba solipsizmas, arba metafizika Fichtės, Selingo ar Hegelio dvasia“ („Über die Lehre Hume's von der Realität der Aussendinge“, 1904, S. 68*****).

Anglų fizikas Oliveris Lodžas knygoje, skirtoje materialistui Hekeliui iškoneveikti, prabėgomis, kaip apie kažką visiems žinomą, kalba apie „solipsistus, kaip Pirsonas ir Machas“ (Sir Oliver Lodge. „La vie et la matière“, P., 1907, p. 15*****).

Machisto Pirsono atžvilgiu Anglijos gamtininkų organas „Nature“³¹ („Gamta“) pasakė geometro E. T. Diksono lūpomis visiškai aiškią nuomonę, kurią verta pateikti ne todėl, kad ji būtų nauja, o todėl, kad rusiškieji machistai filosofinę Macho painiavą naiviai palaikė „gamtos mokslo filosofija“ (Bogdanovas, „Pojūčių analizės“ prartarmės XII ir kt. psł.).

„Viso Pirsono veikalo pagrindas, — rašė Diksonas, — yra teiginys, jog, kadangi mes nieko negalime tiesiog žinoti, išskyrus jutiminius suvokimus (sense-impressions),

* — „Sistėmingosios Filosofijos Archyvas“, VI t., 1900, 87 psł. Red.

** — „Kantiniai Tyrimai“, VIII t., 1903, 416, 417 psł. Red.

*** — X psł., Prartarmė. Red.

**** — „Kritinis idealizmas ir grynoji logika“, 1905, 26 psł. Red.

***** — „Jumo mokymas apie išorinio pasaulio realumą“, 1904, 68 psł. Red.

***** — Oliveris Lodžas. „Gyvybė ir materija“, Paryžius, 1907, 15 psł. Red.

tai todėl daiktai, apie kuriuos mes paprastai kalbame, kaip apie objektyvius arba išorinius dalykus, yra ne kas kita, kaip jutiminių suvokimų grupės. Bet profesorius Pirsonas pripažįsta buvimą svetimų sąmonių, jis pripažįsta tai ne tiktai tylomis, tuo, kad kreipiasi į jas su savo knyga, bet ir tiesiogiai daugelyje savo knygos vietų". Apie svetimos sąmonės buvimą Pirsonas sprendžia iš analogijos, stebėdamas kitų žmonių kūno judesius: jeigu reali yra svetima sąmonė, vadinasi, pripažįstamas ir buvimas kitų žmonių už manęs! „Žinoma, mes tuo būdu negalėtume paneigti nuoseklaus idealisto, kuris imtų teigti, kad ne tiktai išoriniai daiktai, bet ir svetimos sąmonės yra nereališios ir yra tiktai jo vaizduotėje; bet pripažinti svetimų sąmonių realumą — reiškia pripažinti realumą tų priemonių, su kurių pagalba mes sprendžiame apie svetimą sąmonę, t. y. . . žmonių kūnų išorinio pavidalo realumą". Išėitis iš keblios padėties — pripažinimas „hipotezės", kad mūsų jutiminius suvokimus atitinka objektyvi realybė už mūsų. Ši hipotezė patenkinamai išaiškina mūsų jutiminius suvokimus. „Aš negaliu rimtai abejoti tuo, kad profesorius Pirsonas pats tiki ja, kaip ir kiti žmonės. Bet jeigu jam tektų aiškiai tai pripažinti, tai jis būtų priverstas iš naujo parašyti beveik kiekvieną savo „Mokslo gramatikos" puslapį"*.

Pašaipia — štai kuo sutinka galvojantieji gamtininkai idealistinę filosofiją, sukeliančią Macho entuziazmą.

Štai pagaliau vokiečių fiziko L. Bolcmano atsiliepiamas. Machistai, gal būt, pasakys, kaip pasakė Fr. Adleris, kad tai — senosios mokyklos fizikas. Bet *dabar* kalba eina visai ne apie fizikos teorijas, o apie pagrindinį filosofijos klausimą. Prieš žmones, „susizavėjusius naujomis gnoseologinėmis dogmomis", Bolcmanas rašė: „Nepasitikėjimas vaizdiniais, kuriuos mes galime tik išvesti iš tiesioginių jutiminių suvokimų, atvedė į kraštutinumą, tiesiog atvirksčią pirmesniai naiviam tikėjimui. Sakoma: mums tėra duoti tiktai jutiminiai suvokimai, toliau mes neturime teisės nė žingsnio žengti. Bet jeigu šie žmonės būtų nuoseklūs, tai jie turėtų iškelti tolesnį klausimą: ar

* „Nature", 1892, July 21, p. 269 („Gamta", 1892, liepos 21 d., 269 psl. Red.).

yra duoti mums mūsų pačių vakarykščiai jutiminiai suvokimai? Netarpiškai yra duotas mums tiktai vienas jutiminis suvokimas arba tiktai viena mintis, — būtent ta, apie kurią mes mąstome duotuoju momentu. Vadinasi, norint būti nuosekliam, reikia neigti ne tiktai buvimą kitų žmonių, išskyrus mano paties Aš, bet ir buvimą visų kitų vaizdinių praeityje”*.

Tariamai „naują“, „fenomenologinį“ Macho ir Ko požiūrį šis fizikas visiškai pelnytai tretiruoja, kaip seną filosofinio subjektyviojo idealizmo nesąmonę.

Ne, „subjektyvioju“ aklumu serga tie žmonės, kurie „nepastebėjo“ solipsizmo, kaip pagrindinės Macho klaidos.

* *Ludwig Boltzmann*. „Populäre Schriften“, Lpz., 1905, S. 132. Plg. SS. 168, 177, 187 ir kt. (*Liudvigas Bolcmanas*. „Populiarūs straipsniai“, Leipcigas, 1905, 132 psl. Plg. 168, 177, 187 ir kt. psl. Red.).

II SKYRIUS

EMPIRIOKRITICIZMO IR DIALEKTINIO MATERIALIZMO
PAŽINIMO TEORIJA. II1. „DAIKTAS SAVYJE“,
ARBA V. ČERNOVAS PANEIGIA FR. ENGELSA

Apie „daiktą savyje“ mūsų machistų prirašyta tiek, jog, surinkus tai į vieną vietą, susidarytų ištisos kupetos spausdinto popieriaus. „Daiktas savyje“ — tikra Bogdanovo ir Valentinovo, Bazarovo ir Černovo, Bermano ir Juškevičiaus bête noire*. Nėra tokių „smarkių“ žodžių, kurių jie nebūtų siuntę jo adresu, nėra tokių pajuokų, kuriomis jie nebūtų jo apibėrę. Ir prieš ką gi jie kariauja dėl šito nelemto „daikto savyje“? Čia prasideda rusiškojo machizmo filosofų pasiskirstymas pagal politines partijas. Visi machistai, norintieji būti marksistais, kariauja prieš *plechanovinį* „daiktą savyje“, kaltindami Plechanovą tuo, kad jis susipainiojo ir nusmuko į kantizmą, ir tuo, kad jis pasitraukė nuo Engelso. (Apie pirmąjį kaltinimą mes kalbėsime ketvirtajame skyriuje, apie antrąjį kalbėsime čia.) Machistas p. V. Černovas, narodnikas, užkietėjęs marksizmo priešas, tiesiog pradeda žygį už „daiktą savyje“ prieš Engelsą.

Gėda prisipažinti, bet nuodėmė būtų slėpti, jog ši kartą atviras priešiškusis marksizmui padarė iš p. Viktoro Černovo *daugiau* principišką literatūrinį priešininką, negu mūsų draugai pagal partiją ir oponentai filosofijoje³². Nes tiktai *negryna sąžinė* (arba nebent dar priedo nepažinimas materializmo?) padarė tai, kad machistai, norintieji būti marksistais, diplomatiškai paliko nuošalyje

* Pažodžiui: juodas žvėris; pabaisa, neapykantos objektas. Red.

Engelsą, visiškai ignoravo Feuerbachą ir tūpčiojo vien tik aplink Plechanovą. Tai kaip tiktai yra tūpčiojimas, nuobodžios ir smulkios rietenos, priekabės prie Engelo mokinio, bailiai išsisukinėjant nuo tiesaus mokytojo pažiūrų nagrinėjimo. Ir kadangi šių paskubomis padarytų pastabų uždavinys yra parodyti machizmo teisingumą ir Markso bei Engelo materializmo teisingumą, tai mes paliksime nuošalyje norinčių būti marksistais machistų peštynes su Plechanovu ir kreipsimės tiesiog į Engelsą, kurį paneigia empiriokritikas p. V. Černovas. Jo rinkinyje „Filosofiniai ir sociologiniai etiudai“ (M., 1907 — rinkinys straipsnių, be nedaugelio išimčių parašytų prieš 1900 metus) straipsnis: „Marksizmas ir transcendentalinė filosofija“ tiesiog pradamas nuo mėginimo priešpastyti Marksą Engelsui ir pastarojo kaltinimo „naiviu-dogmatiniu materializmu“, „grubiausia materialistine dogmatika“ (29 ir 32 psl.). Ponas V. Černovas skelbia „pakankamu“ pavyzdžiu Engelo samprotavimą prieš kantinį daiktą savyje ir prieš filosofinę Jumo liniją. Nuo šio samprotavimo mes ir pradėsime.

Savo „Liudvige Feuerbache“ Engelsas skelbia pagrindinėmis filosofinėmis kryptimis materializmą ir idealizmą. Materializmas laiko gamtą pirmine, dvasią — antrine, į pirmą vietą deda būtį, į antrą — mąstymą. Idealizmas elgiasi atvirkščiai. Šį pagrindinį skirtumą tarp „dviejų didelių stovyklų“, į kurias skirstosi idealizmo ir materializmo „įvairių mokyklų“ filosofai, Engelsas deda kertiniu akmeniu, tiesiog kaltindamas „painiava“ tuos, kas kita prasme vartoja posakius idealizmas ir materializmas.

„Aukščiausias visos filosofijos klausimas“, „didysis pagrindinis visos, ypačiai naujausios, filosofijos klausimas“, — sako Engelsas, — yra „klausimas dėl mąstymo santykio su būtimi, dvasios — su gamta“. Paskirstęs filosofus į „dvi dideles stovyklas“ pagal šį pagrindinį klausimą, Engelsas nurodo, kad „yra ir antroji pusė“ pagrindinio filosofijos klausimo, būtent: „kaip santykiauja mūsų mintys apie supantį mus pasaulį su pačiu šituo pasauliu? Ar gali mūsų mąstymas pažinti tikrąjį pasaulį, ar

galime mes savo vaizdiniais ir sąvokomis apie realų pasaulį susidaryti teisingą tikrovės atspindį?***

„Milžiniška filosofų dauguma teigiamai išsprendžia šį klausimą“, — sako Engelsas, priskirdamas čia ne tik tai visus materialistus, bet ir visų nuosekliausių idealistus, pavyzdžiui, absoliutų idealistą Hegelį, kuris realųjį pasaulį laikė įkūnijimu tam tikros amžinos „absoliučios idėjos“, ir žmogaus dvasia, teisingai pažindama realųjį pasaulį, pažįsta jame ir per jį „absoliučią idėją“.

„Bet greta to“ (t. y. greta materialistų ir nuosekliųjų idealistų) „yra eilė kitų filosofų, kurie ginčija galimumą pažinti ar bent išsamiai pažinti pasaulį. Naujausių filosofų tarpe prie jų priklauso Jumas ir Kantas, ir jie vaidino labai žymų vaidmenį filosofiniame išsivystyme“...³³

Ponas V. Černovas, pateikdamas šiuos Engelso žodžius, šoka į mūšį. Prie žodžio „Kantas“ jis daro šią pastabą: „1888 metais gana keista buvo vadinti „naujausiais“ tokius filosofus, kaip Kantas ir ypačiai Jumas. Tuo metu natūraliau buvo išgirsti Koheno, Langės, Rilio, Laaso, Libmano, Geringo ir pan. vardus. Bet Engelsas, matyti, nebuvo stiprus „naujausioje“ filosofijoje“ (33 psl., 2 past.).

Ponas V. Černovas ištikimas pats sau. Ir ekonominiais ir filosofiniais klausimais jis vienodai panašus į Turge-nevo Vorošilovą³⁴, kuris naikina čia nemokšą Kautskį**, čia nemokšą Engelsą, vien tik pasiremdamas „mokslininkų“ vardais! Bėda tik tai ta, kad visi p. Černovo paminėti autoritetai yra tie patys *neokantininkai*, apie kuriuos Engelsas *tame pačiame* savo „L. Feuerbacho“ *puslapyje* kalba kaip apie teorinius *reakcionierius*, mėginančius atgaivinti seniai paneigtą Kanto ir Jumo mokymų lavoną. Šaunusis p. Černovas nesuprato, kad Engelsas kaip tik tai autoritetinguosius (machizmui) profesorius painiotojus ir paneigia savo samprotavimu!

* *Fr. Engels.* „L. Feuerbach“ etc. (*Fr. Engelsas.* „L. Feuerbachas“ ir t. t. *Red.*), 4-sis vok. leid., S. 15. Rus. vert., Ženevos 1905 m. leid., 12—13 psl. Ponas V. Černovas verčia Spiegelbild — „veidrodinis atspindys“, kaltindamas Plechanovą tuo, kad jis Engelso teoriją perteikiąs „žymiai susilpnintu pavidalu“: girdi, kalba rusiškai tiesiog apie „atspindį“, ne apie „veidrodinį“. Tai — priekabė; Spiegelbild vartojamas vokiečių kalboje ir tiesiog Abbild (atspindys, atvaizdas, vaizdas. *Red.*) prasme.

** *V. Iljino* „Agrarinis klausimas“, 1 d., S. Peterburgas, 1908, 195 psl. (žr. *V. I. Leninas.* Raštai, 5 tomas, Vilnius, 1951, 130 psl. *Red.*).

Nurodęs į tai, kad jau Hegelis pateikė „lemiamuosius“ argumentus prieš Jumą ir Kantą ir kad Feuerbachas šiuos argumentus papildė labiau sąmojingais, negu giliais samprotavimais, Engelsas tęsia:

„Visų griežčiausias šių, kaip ir visų kitų, filosofinių išsūkių (arba prasimanymų, Schrullen) paneigimas yra praktika, būtent eksperimentas ir industrija. Jeigu teisingumą mūsų supratimo tam tikro gamtos reiškinių mes galime įrodyti tuo, kad patys jį įvykdome, sukeliame jį iš jo sąlygų, be to, priverčiame jį tarnauti mūsų tikslams, tai kantiniam nesugaujamam (arba nesuvokiamam: unfassbaren — šis svarbus žodis praleistas ir Plechanovo vertime ir p. V. Černovo vertime) „daiktui savyje“ atei-na galas. Cheminės medžiagos, susidarancios gyvulių ir augalų kūnuose, buvo tokie „daiktai savyje“, kol organinė chemija pradėjo gaminti jas vieną po kitos; tuo pačiu „daiktas savyje“ darėsi „daiktu mums“, kaip, pavyzdžiui, alizarinas, dažanti raudės medžiaga, kurią mes dabar gauname ne iš laukuose auginamos raudės šaknų, bet daug pigiau ir paprasčiau iš akmens anglies dervos“ (minėt. veik. 16 psl.)³⁵.

Ponas V. Černovas, pateikdamas šitą samprotavimą, galutinai nebeišveria ir visiškai sunaikina vargšą Engelsą. Klausykite: „Kad iš akmens anglies dervos „pigiau ir paprasčiau“ galima gauti alizariną, dėl to, žinoma, nenustebtė nė vienas neokantininkas. Bet kad kartu su alizarinu iš tos pačios dervos tokiu pat pigiu būdu galima gauti „daikto savyje“ paneigimą, — tai, žinoma, ne vieniems neokantininkams pasirodys nuostabus ir negirdėtas atradimas“.

„Engelsas, matyti, sužinojęs, kad pagal Kantą „daiktas savyje“ yra nepažinus, perdirbo šią teoremą į atvirkštinę ir nusprendė, kad viskas, kas nepažinta, yra daiktas savyje...“ (33 psl.).

Klausykite, p. machiste: meluokite, bet gi žinokite saiką! Juk jūs čia pat, publikos akyse, iškraipote tą pačią Engelso citatą, kurią jūs norite „sutašyti“, net nesupratę, apie ką čia eina kalba!

Pirmiausia, netiesa, kad Engelsas „gauna daikto savyje paneigimą“. Engelsas tiesiai ir aiškiai pasakė, kad griau-na *kantinį nesugaujamą* (arba nepažinų) daiktą savyje.

Ponas Černovas supainioja materialistinę Engelso pažiūrą į daiktų buvimą nepriklausomai nuo mūsų sąmonės. Antra, jeigu Kanto teorema skelbia, kad daiktas savyje yra nepažinus, tai „atvirkštinė“ teorema bus: *tai, kas nepažinu, yra daiktas savyje, ir p. Černovas pakeitė tai, kas nepažinu, tuo, kas nepažinta*, nesuprasdamas, kad tokiu pakeitimu jis ir vėl supainiojo ir iškreipė materialistinę Engelso pažiūrą!

Poną V. Černovą taip išmušė iš vėžių tie valdiškosios filosofijos reakcionieriai, kuriuos jis pasiėmė sau vadovais, kad jis ėmė triukšmauti ir rėkti prieš Engelsą, *ničnieko nesupratęs* iš duotojo pavyzdžio. Pamėginkime išaiškinti machizmo atstovui, koks čia yra reikalas.

Engelsas tiesiai ir aiškiai sako, kad prieštarauja ir Jumiui ir Kantui kartu. Tuo tarpu apie jokus „nepažinius daiktus savyje“ Jumas nė nekalba. Kas gi yra šių dviejų filosofų bendro? Tas, kad jie *iš principo atitveria* „reiškinius“ nuo to, kas reiškiasi, pojūtį nuo to, kas juntama, daiktą mums nuo „daikto savyje“, ir Jumas nieko nenori žinoti apie „daiktą savyje“, pačią mintį apie jį laiko filosofiskai neleistina, laiko „metafizika“ (kaip sako jumistai ir kantininkai); o Kantas pripažįsta „daikto savyje“ buvimą, bet paskelbia jį „nepažiniu“, iš principo skirtingu nuo reiškinių, priklausančiu iš principo kitai sričiai, „anapusiškumo“ (Jenseits) sričiai, neprieinamai žinojimui, bet apreiškiamai tikėjimui.

Kas sudaro Engelso prieštaravimo esmę? Vakar mes nežinojome, kad akmens anglies dervoje esama alizarino. Šiandien mes tai sužinojome. Kyla klausimas, ar buvo vakar alizarinas akmens anglies dervoje?

Žinoma, taip. Bet kuris abejojimas tuo būtų pasityčiojimas iš šiuolaikinio gamtos mokslo.

O jeigu taip, tai iš čia išplaukia trys svarbios gnoseologinės išvados:

- 1) Daiktai egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų sąmonės, nepriklausomai nuo mūsų pojūčio, už mūsų, nes neabejojama, kad alizarinas buvo vakar akmens anglies dervoje, ir taip pat neabejojama, kad mes vakar nieko nežinojome apie šį buvimą, jokių pojūčių iš šito alizarino negavome.

2) Nėra ir negali būti visiškai jokio principinio skirtumo tarp reiškinių ir daikto savyje. Skirtumas tėra paprastai tarp to, kas pažinta, ir to, kas dar nepažinta, o filosofiniai prasimanymai apie ypatingas ribas tarp vieno ir antro, apie tai, kad daiktas savyje yra „anapus“ reiškinių (Kantas), arba kad galima ir reikia atsitverti kažkokia filosofine pertvara nuo klausimo dėl nepažinto dar tuo ar kitu atžvilgiu, bet už mūsų esančio pasaulio (Jumas), — visa tai grynai niekai, Schrulle, išsūkis, prasimanymas.

3) Pažinimo teorijoje, kaip ir visose kitose mokslo srityse, reikia samprotauti dialektiškai, t. y. ne laikyti mūsų pažinimą užbaigtu ir nekintamu, o nagrinėti, kuriuo būdu iš *nežinojimo* atsiranda *žinojimas*, kuriuo būdu nepilnas, netikslus žinojimas darosi pilnesnis ir tikslesnis.

Jeigu jūs ėmėte laikytis požiūrio, kad žmogiškasis pažinimas išsivysto iš nežinojimo, jūs pamatysite, kad milijonai pavyzdžių, tokių pat paprastų, kaip alizarino atradimas akmens anglies dervoje, milijonai stebėjimų ne tiktai iš mokslo ir technikos istorijos, bet ir iš kasdienio visų ir kiekvieno gyvenimo parodo žmogui „daiktų savyje“ pavirtimą „daiktais mums“, „reiškinių“ atsiradimą, kada mūsų jutimo organai patiria išorinį pastūmėjimą iš tų ar kitų daiktų, — „reiškinių“ išnykimą, kada ta ar kita kliūtis pašalina galimumą mums žinomai esančiam daiktui veikti mūsų jutimo organus. Vienintelė ir neišvengiama iš to išvada, — kurią daro visi žmonės gyvoje žmonių praktikoje ir kurią sąmoningai deda savo gnoseologijos pagrindu materializmas, — yra ta, kad už mūsų ir nepriklausomai nuo mūsų egzistuoja objektai, daiktai, kūnai, kad mūsų pojūčiai yra išorinio pasaulio vaizdai. Atvirksčioji Macho teorija (kūnai yra pojūčių kompleksai) yra pasigailėtina idealistinė nesąmonė. O p. Černovas savo „nagrinėjimu“ Engelso dar kartą parodė savo vorošilovines savybes: paprastas Engelso pavyzdys pasirodė jam „keistas ir naivus“! Tiktai gelerteriškus prasimanymus jis laiko filosofija, nemokėdamas atskirti profesoriško eklektizmo nuo nuoseklios materialistinės pažinimo teorijos.

Nagrinėti visus tolesnius p. Černovo samprotavimus nėra nei galimumo, nei reikalo: tai yra tokia pat preten-

ciozinė nesąmonė (kaip teigimas, jog atomas materialistams yra daiktas savyje!). Pažymėsime tiktai liečiantį mūsų temą (ir, rodos, kai ką išmušusį iš vėžių) samprotavimą apie Marksą, kuris, esą, skiriasi nuo Engelso. Turima galvoje *antroji* Markso tezė apie Feuerbachą ir Plechanovo vertimas žodžio: Diesseitigkeit*.

Štai ta 2-ji tezė:

„Klausimas dėl to, ar žmogaus mąstymas turi daiktinį tikrumą, — visiškai nėra teorijos klausimas, o praktinis klausimas. Praktikoje žmogus turi įrodyti savo mąstymo tikrumą, t. y. realumą, galią, šiapusiškumą. Ginčas dėl realumo arba nerealumo mąstymo, kuris izoliuojasi nuo praktikos, yra grynai scholastinis klausimas“³⁶.

Plechanovas, užuot parašęs „įrodyti mąstymo šiapusiškumą“ (pažodinis vertimas), parašė: įrodyti, kad mąstymas „nesustoja šiapus reiškinių“. Ir p. V. Černovas šaukia: „prieštaravimas tarp Engelso ir Markso pašalintas be galo paprastai“, „išeina, esą Marksas, kaip kad Engelsas, teigė daiktų savyje pažinumą ir mąstymo anapusiškumą“ (minėt. veik., 34, past.).

Ir turėk, kad nori, reikalą su Vorosilovu, kuris su kiekviena fraze krauna aibę painiavos! Tai nemokšiškumas, p. Viktoras Černovai, nežinoti, kad visi materialistai yra už pažinumą daiktų savyje. Tai yra nemokšiškumas, p. Viktoras Černovai, arba beribis apsileidimas, jeigu jūs peršokate per *pačią pirmąją* tezės frazę, negalvodami, kad mąstymo „daiktinis tikrumas“ (gegenständliche Wahrheit) reiškia *ne ką kita*, kaip *buvimą* daiktų (= „daiktų savyje“), kuriuos mąstymas *teisingai* atspindi. Tai — nemokšiškumas, p. Viktoras Černovai, jeigu jūs teigiate, kad, esą, iš Plechanovo atpasakojimo (Plechanovas patikė atpasakojimą, o ne vertimą) „išeina“, kad Marksas gina mąstymo *anapusiškumą*. Nes „šiapus reiškinių“ žmogaus mąstymą sustabdo tiktai jumistai ir kantininkai. Visiems materialistams, jų tarpe XVII amžiaus materialistams, kuriuos naikina vyskupas Berklis (žr. įvadą), „reiškiniai“ yra „daiktai mums“ arba „objektų pačių savaime“ *kopijos*. Žinoma, laisvas Plechanovo atpasakojimas nėra privalomas tiems, kurie nori pažinti patį

* — šiapusiškumas. Red.

Markšą, bet privaloma įsigilinti į Markso samprotavimą, o ne vorošiloviškai smarkauti.

Įdomu pažymėti, kad jeigu tarp žmonių, vadinančių save socialistais, mes sutinkame nenorą ar nesugebėjimą įsigilinti į Markso „tezes“, tai kartais buržuaziniai rašytojai, filosofijos specialistai, parodo daugiau sąžiningumo. Man yra žinomas vienas toks rašytojas, studijavęs Feuerbacho filosofiją ir ryšium su ja nagrinėjęs Markso „tezes“. Šis rašytojas yra Albertas Levis, paskyręs savo knygos apie Feuerbachą antrosios dalies trečią skyrių išnagrinėti Feuerbacho įtakai Marksui*. Nesustodami ties tuo, ar Levis visur teisingai aiškina Feuerbachą ir kaip jis įprastu buržuaziniu požiūriu kritikuoja Markšą, pateiksime tik tai, kaip Albertas Levis vertina filosofinį garsiųjų Markso „tezių“ turinį. Dėl pirmosios tezės A. Levis sako: „Markšas pripažįsta, iš vienos pusės, drauge su visu pirmesniuoju materializmu ir su Feuerbachu, kad mūsų daiktų vaizdinius atitinka realūs ir atskiri (savarankiški, distincts) objektai už mūsų“...

Kaip skaitytojas mato, Albertui Leviui iš karto paaiškėjo pagrindinė ne tiktai marksistinio, o *bet kurio* materializmo, „*viso pirmesniojo*“ materializmo, pozicija: pripažinimas realių objektų už mūsų, kuriuos „atitinka“ mūsų vaizdiniai. Ši abėcėlė, liečianti *visą* materializmą aplamai, nežinoma tiktai Rusijos machistams. Levis tęsia:

„... Iš antros pusės Markšas apgailestauja, kad materializmas paliko idealizmui vertinti aktyvių jėgų“ (t. y. žmonių praktikos) „reikšmę“. „Šias aktyvias jėgas, Markso nuomone, reikia išplėsti iš idealizmo, kad jos būtų įvestos taip pat į materialistinę sistemą; bet, suprantama, šioms jėgoms reikia suteikti tą realų ir jutiminį pobūdį, kurio negalėjo pripažinti joms idealizmas. Taigi, Markso mintis ši: lygiai taip pat, kaip mūsų vaizdinius atitinka realūs objektai už mūsų, lygiai taip pat fenomenalią mūsų veiklą atitinka reali veikla už mūsų, daiktų veikla; šia prasme žmonija dalyvauja tame, kas absoliutu, ne tiktai su pagalba teorinio pažinimo, bet ir su pa-

* *Albert Lévy*. „La Philosophie de Feuerbach et son influence sur la littérature allemande“, Paris, 1904 (*Albertas Levis*. „Feuerbacho filosofija ir jos įtaka vokiečių literatūrai“, Paryžius, 1904. *Red.*), pp. 249—338 — Feuerbacho įtaka Marksui; pp. 290—298 — „tezių“ nagrinėjimas.

galba praktinės veiklos; ir tuo būdu visa žmogaus veikla įgyja tą vertingumą, tą didybę, kuri leidžia jai eiti lygiomis su teorija: revoliucinė veikla nuo šiol įgyja metafizinę reikšmę“... .

A. Levis — profesorius. O padorus profesorius negali neiškeikti materialistų metafizikais. Profesoriams idealistams, jumistams ir kantininkams bet kuris materializmas esąs „metafizika“, nes jis už fenomeno (reiškinio, daikto mums) mato tai, kas realu už mūsų; todėl A. Levis iš esmės yra teisus, kai jis sako, jog Marksui žmonijos „fenomenalią veiklą“ atitinka „daiktų veikla“, t. y. žmonijos praktika turi ne tiktai fenomenalią (jumistiška ir kantininkiška žodžio prasme), bet ir objektyviai realią reikšmę. Praktikos kriterijus, kaip mes smulkiai parodysime savo vietoje (6 §), turi visiškai skirtingą reikšmę Machui ir Marksui. „Žmonija dalyvauja tame, kas absoliutu“, tai reiškia: žmogaus pažinimas atspindi absoliučią tiesą (žr. žemiau, 5 §), žmonijos praktika, tikrindama mūsų vaizdinius, patvirtina juose tai, kas atitinka absoliučią tiesą. A. Levis tęsia:

„... .Priejęs šį punktą, Marksas natūraliai susiduria su kritikos atsikirtimu. Jis prileido buvimą daiktų savyje, kurių atžvilgiu mūsų teorija tėra jų žmogiškasis vertimas; jis negali išvengti paprasto atsikirtimo: kas gi jums užtikrina vertimo tikrumą? Kuo įrodoma, kad žmogiškoji mintis pateikia jums objektyvią tiesą? Į šį prieštaravimą Marksas atsako antrojoje tezėje“ (p. 291).

Skaitytojas mato, kad A. Levis nė minutės neabejoja, jog Marksas pripažįsta egzistuojant daiktus savyje!

2. APIE „TRANSCENSA“, ARBA V. BAZAROVAS „APDOROJA“ ENGELSA

Bet jeigu rusiškieji machistai, norintieji būti marksistais, diplomatiškai apėjo *vieną* iš griežčiausių ir labiausiai apibrėžtų Engelso pareiškimų, tai užtat *kitą* jo pareiškimą jie „apdorojo“ visiškai černoviškai. Kad ir koks nuobodus, kad ir koks sunkus yra uždavinys taisyti citatų prasmės sužalojimus ir iškraipymus, — bet jo negali išvengti tas, kas nori kalbėti apie rusiškuosius machistus.

Štai Bazarovas apdoroja Engelsą.

Straipsnyje „Apie istorinį materializmą“* Engelsas kalba apie anglų agnostikus (Jumo linijos filosofus) štai ką:

„... Mūsų agnostikas sutinka, kad visas mūsų žinojimas pagrįstas tais pranešimais (Mitteilungen), kuriuos mes gauname su savo jutimų pagalba“... .

Taigi, pažymėsime mūsų machistams, kad agnostikas (jumistas) taip pat remiasi *pojūčiais* ir nepripažįsta jokio kito žinojimo šaltinio. Agnostikas — grynas „pozityvistas“, „naujausiojo pozityvizmo“ šalininkų žiniai!

„... Bet, — priduria jis (agnostikas), — iš kur mes žinome, kad mūsų jutimai duoda mums teisingus jų suvokiamų daiktų paveikslus (Abbilder)? Ir toliau jis mums praneša, jog, kalbėdamas apie daiktus ar jų savybes, jis iš tikrųjų turi galvoje ne pačius situos daiktus ar jų savybes, apie kuriuos jis nieko patikimo negali žinoti, bet tik tuos išpūdžius, kuriuos jie padarė jo jutimams“... .³⁷

Kurias dvi filosofinių kryptių linijas priešpastato čia Engelsas? Viena linija — kad jutimai pateikia mums teisingus daiktų paveikslus, kad mės žinome *pačius tuos daiktus*, kad išorinis pasaulis veikia mūsų jutimo organus. Tai — materializmas, su kuriuo nesutinka agnostikas. O kas gi sudaro jo linijos *esmę*? Tai, kad jis *neina toliau* pojūčių, tai, kad *jis sustoja šiapus reiškinių*, atsisakydamas matyti ką nors „patikimo“ už pojūčių ribų. Apie *pačius situos daiktus* (t. y. apie daiktus savyje, apie „objektus pačius savaime“, kaip sakydavo materialistai, su kuriais ginčijosi Berklis) mes nieko patikimo negalime žinoti, — toks visiškai apibrėžtas agnostiko pareiškimas. Vadinasi, materialistas šitame giuče, apie kurį kalba Engelsas, teigia buvimą daiktų savyje ir jų pažinumą. Agnostikas *neprileidžia nė pačios minties* apie daiktus savyje, pareikšdamas, kad nieko patikimo apie juos mes negalime žinoti.

Kyla klausimas, kuo skiriasi Engelso išdėstytas agnostiko požiūris nuo Macho požiūrio? „Nauju“ žodeliu „ele-

* „Socializmo išsivystymo iš utopijos į mokslą“ angliškojo vertimo prarmė, paties Engelo išversta į vokiečių kalbą „*Neue Zeit*“, XI, 1 (1892—1893, Nr. 1), S. 15 ir sek. Vertimas į rusų kalbą — jeigu aš neklystu, vienintelis — rinkinyje: „Istorinis materializmas“, 162 ir sek. psl. Citata Bazarovo pateikiama rinkinyje „Apybraižos „apie“ marksizmo filosofiją“, 64 psl.

mentos“? Bet juk tai yra grynas vaikiškumas — manyti, jog nomenklatūra gali pakeisti filosofinę liniją, jog pojūčiai, pavadinti „elementais“, liovėsi buvę pojūčiai! Arba „nauja“ idėja dėl to, kad tie patys elementai viename sąryšyje sudaro fiziška, o kitame psichiška? Bet argi jūs nepastebėjote, kad Engelso agnostikas *taip pat* į „pačių šitų daiktų“ vietą pastato „įspūdžius“? Vadinasi, iš *esmės*, agnostikas *taip pat* skiria fizinius ir psichinius „įspūdžius“! Ir vėl skirtumą sudaro *išimtinai* nomenklatūra. Kada Machas sako: kūnai yra pojūčių kompleksai, tada Machas — berklininkas. Kada Machas „pasitaiso“: „elementai“ (pojūčiai) gali būti viename sąryšyje fiziniai, kitame — psichiniai, tada Machas — agnostikas, jumistas. Iš šitų dviejų *linijų* Machas neišeina savo filosofijoje, ir tiktai visiškas naivumas gali patikėti šitam painiotojui žodžiu, kad jis, esą, iš tikrųjų „pralenkė“ ir materializmą ir idealizmą.

Engelsas tyčia nepateikia savo dėstyme vardų, kritikuodamas ne atskirus jumizmo atstovus (filosofai iš profesijos labai yra linę vadinti originaliomis sistemomis mažyčius pakeitimus, padarytus to ar kito iš jų terminologijoje arba argumentacijoje), — o *visą* jumizmo liniją. Engelsas kritikuoja ne atskirus dalykus, o *esmę*, jis *ima tą pagrindinį dalyką*, kuriuo *skiriasi* nuo materializmo *visi* jumistai, ir todėl Engelso kritika tinka ir Miliui, ir Heksliui, ir Machui. Ar mes pasakysime, kad materija yra nuolatinis pojūčių galimumas (pagal Dž. St. Milį), arba kad materija yra daugiau ar mažiau patvarūs „elementų“ — pojūčių — kompleksai (pagal Ė. Machą), — mes likome agnosticizmo arba jumizmo *ribose*; abu požiūrius arba, teisingiau, abu šiuos formulavimus *apima* agnosticizmo išdėstymas Engelso veikale: agnostikas neina toliau pojūčių, pareikšdamas, kad jis *negali* nieko patikimo žinoti apie jų šaltinį arba apie jų originalą ir pan. Ir jeigu Machas teikia didžiulę reikšmę savo nesutarimui sakytuoju klausimu su Miliu, tai kaip tik todėl, kad Machui tinka charakteristika, Engelso duota ordinariams profesoriams: Flohknacker, jūs, ponai, sutraiškėte blusą, darydami pataisėles ir keisdami nomenklatūrą, užuot atsisakę nuo pagrindinio pusinio požiūrio!

Kaip gi paneigia materialistas Engelsas, — straipsnio pradžioje Engelsas atvirai ir griežtai priešpastato savo materializmą agnosticizmui, — išdėstytuosius argumentus?

„... Nėra kalbos, — sako jis, — tai yra toks požiūris, kurį, atrodo, sunku paneigti viena tik argumentacija. Bet, prieš pradėdami argumentuoti, žmonės veikė. „Pradžioje buvo veiksmas“. Ir žmogaus veikla jau buvo išsprendusi šį sunkumą ilgai prieš tai, negu žmogaus gudragalviavimas jį prasimanė. The proof of the pudding is in the eating (pudingo įrodymas arba pudingo išmėginimas, patikrinimas yra tas, kad jis suvalgomas). Tą akimirksnį, kai mes pavartojame sau kokį nors daiktą pagal mūsų suvokiamas jo savybes, — tą patį akimirksnį mes neklytamai išmėginame mūsų jutiminių suvokimų teisingumą ar neteisingumą. Jei šie suvokimai buvo neteisingi, tada ir mūsų sprendimas apie galimumą panaudoti atitinkamą daiktą būtinai bus neteisingas, ir bet kuris tokio panaudojimo mėginimas neišvengiamai nepavyks. Bet jeigu mes pasieksime savo tikslą, jei mes pamatysime, kad daiktas atitinka mūsų vaizdinį apie jį, kad jis duoda tą rezultatą, kurio mes laukėme iš jo panaudojimo, — tada turėsime teigiamą įrodymą, kad šiose ribose mūsų suvokimai apie daiktą bei jo savybes sutampa su tikrove, esančia už mūsų“...

Taigi, materialistinė teorija, teorija, kad mintis atspindi daiktus, išdėstyta čia su pilnutiausiu aiškumu: už mūsų yra daiktai. Mūsų suvokimai ir vaizdiniai — jų vaizdai. Šių vaizdų patikrinimas, atskyrimas teisingų nuo neteisingų atliekamas praktikos. Bet paklausykime Engelso dar truputį toliau (Bazarovas nutraukia čia citatą iš Engelso, arba iš Plechanovo, nes į patį Engelsą jis, matyti, neranda reikalo atsižvelgti).

„... O jeigu, atvirksčiai, pamatysime, kad padarėme klaidą, tada dažniausiai netrukus mokame surasti klaidos priežastį; mes randame, kad suvokimas, sudaręs mūsų tyrimo pagrindą, arba pats buvo nepilnas ir paviršutiniškas, arba buvo susietas su kitų suvokimų rezultatais tokiu būdu, kurio nepateisina dalykų padėtis“ (rus. vertimas „Istoriniame materializme“ neteisingas). „Kol mes savo jutimus kaip reikiant vystome ir jais naudojames,

kol mes laikome savo veiklą ribose, kurias nustato taisyklingai gauti ir panaudoti suvokimai, — tol mes visuomet matysime, kad mūsų veiksmų pasisekimas įrodo mūsų suvokimų sutikimą (Übereinstimmung) su daiktine (gegenständlich) suvokiamųjų daiktų prigimtimi. Nėra nė vieno atsitikimo, kiek iki šiol mums žinoma, kad mes būtume priversti padaryti išvadą, jog mūsų moksliskai patikrinti jutiminiai suvokimai sukelia mūsų smegenyse tokius išorinio pasaulio vaizdinius, kurie savo prigimtimi nukrypsta nuo tikrovės, arba kad tarp išorinio pasaulio ir mūsų jutiminių suvokimų to pasaulio yra prigimtinis nesuderinamumas.

„Bet čia pasirodo neokantinis agnostikas ir sako“...³⁸

Paliksime kitam kartui neokantininkų argumentų nagrinėjimą. Pažymėsime, kad trupučiuoką žinantis dalyką arba net tiesiog atidus žmogus negali nesuprasti, kad Engelsas dėsto čia tą patį materializmą, prieš kurį visur ir visuomet kariauja visi machistai. Ir pažiūrėkite gi dabar į bazarovinius Engelso apdoravimo metodus:

„Čia Engelsas tikrai, — rašo Bazarovas dėl mūsų pažymėtosios citatos dalies, — pasisako prieš Kanto idealizmą“... .

Netiesa. Bazarovas painioja. Toje ištraukoje, kurią pateikė jis ir pilniau pateikė mes, *nėra nė garso nei* apie kantizmą *nei* apie idealizmą. Jeigu Bazarovas iš tikrųjų būtų perskaitęs visą Engelso straipsnį, tai jis nebūtų galėjęs nepamatyti, kad apie neokantizmą ir apie visą Kanto liniją Engelsas ima kalbėti *tiktai sekančioje* pastraipoje, ten, kur mes nutraukėme savo citatą. Ir jeigu Bazarovas būtų atidžiai perskaitęs ir apgalvojęs tą ištrauką, kurią jis pats pacitavo, tai jis nebūtų galėjęs nepamatyti, kad agnostiko argumentuose, kuriuos čia paneigia Engelsas, nėra *visiškai nieko* nei idealistiško, nei kantiško, nes idealizmas prasideda tiktai tada, kai filosofas sako, jog daiktai yra mūsų pojūčiai; kantizmas prasideda tada, kai filosofas sako: daiktas savyje yra, bet jis yra nepažinomas. Bazarovas supainiojo kantizmą su jumizmu, o supainiojo jis tai todėl, kad, pats būdamas pusiau berklininkas, pusiau jumistas iš machistinės sektos, nesupranta (kaip bus žemiau smulkiai parodyta) skirtumo tarp jumistiškos ir materialistinės opozicijos kantizmui.

„. . . Bet — deja! — tęsia Bazarovas, — jo argumentacija yra nukreipta prieš Plechanovo filosofiją tokiu pat laipsniu, kaip ir prieš Kanto filosofiją. Plechanovo-Ortodokso mokykloje, kaip tai pastebėjo jau Bogdanovas, yra lemtingas nesusipratimas su sąmone. Plechanovui — kaip ir visiems idealistams — atrodo, kad viskas, kas yra jautimiškai duota, t. y. įsisąmoninama, yra „subjektyvu“, kad remtis tiktai tuo, kas faktiškai duota, — reiškia būti solipsistu, kad realią būį galima rasti tiktai už ribų visko, kas yra netarpiškai duota. . .“

Cia visiškai panašu į Černovą ir jo tikinimus, kad Libnechtas buvęs tikrai rusiškas narodnikas! Jeigu Plechanovas yra idealistas, pasitraukęs nuo Engelso, tai kodėl gi jūs, tariamasis Engelso šalininkas, nesate materialistas? Juk tai tiesiog pasigailėtina mistifikacija, drg. Bazarovai! Machistiniu žodeliu: „*tai, kas netarpiškai duota*“, jūs pradodate painioti skirtumą tarp agnosticizmo bei idealizmo ir materializmo. Supraskite gi, kad „*tai, kas netarpiškai duota*“, „*faktiškai duota*“, yra machistų, imanentų ir kitų reakcionierių filosofijoje painiava, yra maskaradas, kuriame agnostikas (o kartais Macho raštuose ir idealistas) puošiasi materialisto drabužiais. Materialistui „*faktiškai duotas*“ yra išorinis pasaulis, kurio vaizdas yra mūsų pojūčiai. Idealistui „*faktiškai duotas*“ yra pojūtis, o išorinis pasaulis paskelbiamas „*pojūčių kompleksu*“. Agnostikui „*netarpiškai duotas*“ yra taip pat pojūtis, bet agnostikas *neina toliau* nei į materialistinį išorinio pasaulio realumo pripažinimą, nei į idealistinį pasaulio pripažinimą mūsų pojūčiu. Todėl jūsų posakis: „*realią būį (pagal Plechanovą) galima rasti tiktai už ribų visko, kas netarpiškai duota*“, yra nesąmonė, neišvengiamai kylanti iš jūsų machistinės pozicijos. Bet jeigu jūs turite teisę užimti kurią norite poziciją, jų tarpe ir machistinę, tai jūs neturite teisės kraipyti Engelsą, jeigu jūs kalbate apie jį. O iš Engelso žodžių aiškių aiškiausiai matyti, kad materialistui reali būtis yra už žmogaus „*jutiminių suvokimų*“, įspūdžių ir vaizdinių *ribų*, o agnostikui už šitų suvokimų *ribų* negalima išeiti. Bazarovas patikėjo Machu, Avenarijum ir Šupe, jog, esą, tai, kas „*netarpiškai*“ (arba faktiškai) duota, sujungia suvokiantį Aš ir suvokiamąją aplinką garsiojoje „*nenutrūkstamoje*“ koor-

dinacijoje ir stengiasi nepastebimu skaitytojui būdu pakišti materialistui Engelsui šią nesąmonę!

„...Aukščiau pateiktoji ištrauka iš Engeldo lyg tyčia pastarojo parašyta tam, kad populiariausia ir visiems prieinama forma išsklaidytų šį idealistinį nesusipratimą...“

Bazarovas ne be reikalo buvo Avenarijaus mokykloje! Jis tęsia jo mistifikaciją: besidangstant kova prieš idealizmą (apie kurį čia Engelsas visiškai nekalba), pravežti kontrabanda *idealistinę* „koordinaciją“. Neblogai, drg. Bazarovai!

„...Agnostikas klausia: iš kur mes žinome, kad mūsų subjektyvūs jutimai pateikia mums teisingą daiktų supratimą?...“

Painiojate, drg. Bazarovai! Engelsas nesako pats ir net savo priešui, agnostikui, nepriskiria tokios nesąmonės, kaip „*subjektyvūs*“ jutimai. Kitokių jutimų, išskyrus žmogaus, t. y. „*subjektyvius*“, — nes mes samprotaujame žmogaus, o ne nelabojo požiūriu, — nebūna. Jūs vėl imate Engelsui pakišti machizmą: girdi, agnostikas laiko jutimus, tiksliau: pojūčius, *tiktai* subjektyviais (agnostikas to *nelaiko!*), o mes su Avenarijūm „koordinavome“ objektą į nenutrūkstamą ryšį su subjektu. Neblogai, drg. Bazarovai!

„...Bet ką jūs vadinate „teisingu“, — prieštarauja Engelsas. — Teisinga yra tai, ką patvirtina mūsų praktika; vadinasi, kiek mūsų jutiminiai suvokimai yra patvirtinami patyrimo, jie nėra „*subjektyvūs*“, t. y. nėra savavališki, arba iliuzoriniai, bet teisingi, realūs, kaip tokie...“

Painiojate, drg. Bazarovai! Klausimą dėl daiktų buvimo už mūsų pojūčių, suvokimų, vaizdinių jūs pakeitėte klausimu dėl kriterijaus, ar teisingi mūsų vaizdiniai apie „tuos pačius“ daiktus, arba tiksliau: jūs antruoju klausimu *užtvieriate* pirmąjį. O Engelsas tiesiai ir aiškiai sako, kad nuo agnostiko jį skiria ne tiktai agnostiko abejojimas paveikslų teisingumu, bet ir agnostiko abejojimas tuo, ar galima kalbėti apie *pačius daiktus*, ar galima „patikimai“ žinoti apie jų buvimą. Kam prireikė Bazarovui šito klastojimo? Tam, kad užtemdytų, supainiotų *pagrindinį* materializmui (ir Engelsui, kaip materialistui) klausimą dėl buvimo už mūsų sąmonės daiktų, sukeliančių

pojūčius savo poveikiu jutimo organams. Negalima būti materialistu, neišsprendžiant teigiamai šio klausimo, bet galima būti materialistu, skirtingai žiūrint į klausimą dėl mums jutimų pateikiamų paveikslų teisingumo kriterijaus.

Ir vėl painioja Bazarovas, priskirdamas Engelsui absurdišką ir nemokšišką formulavimą ginče su agnostiku, esą, mūsų jutiminiai suvokimai patvirtinami „patyrimo“. Engelsas nepavartojo ir negalėjo čia pavartoti šito žodžio, nes Engelsas žinojo, kad patyrimu remiasi ir idealistas Berklis, ir agnostikas Jumas, ir materialistas Didro.

„...Tose ribose, kuriose mes praktikoje turime reikalą su daiktais, *daikto ir jo savybių vaizdiniai sutampa su esančia už mūsų tikrove*. „Sutapti“ — tai truputį ne tas, kas būti „ieroglifu“. Sutampa — tai reiškia: tam tikrose ribose jutiminis vaizdinys ir yra (Bazarovo kursyvas) už mūsų esanti tikrovė...“

Pabaiga vainikuoja darbą! Engelsas apdorotas pagal Machą, iškeptas ir pateiktas su machistiniu padažu. Kad tiktai neužspringtų mūsų garbingieji virėjai.

„Jutiminis vaizdinys ir yra už mūsų esanti tikrovė“!! Tai kaip tiktai ir yra tas pagrindinis machizmo absurdas, pagrindinė jo painiava ir melas, iš kurio išriedėjo visa kita šios filosofijos nesąmonė ir už kurį Machą ir Avenarijų bučiuoja prisiekę reakcionieriai ir klerikalizmo skelbėjai, imanantai. Kad ir kaip sukinėjosi V. Bazarovas, kad ir kaip jis gudragalviavo, kad ir koks buvo diplomatas, apeidamas opiuosius punktus, o vis dėlto galų gale prasarė ir išdavė visą savo machistinę prigimtį! Pasakyti: „jutiminis vaizdinys ir yra už mūsų esanti tikrovė“ — reiškia *sugrįžti į jumizmą arba net berklizmą*, kuris slėpėsi „koordinacijos“ migloje. Tai yra agnostiko idealistinis melas arba išsisukinėjimas, draugas Bazarovai, nes jutiminis vaizdinys nėra už mūsų esanti tikrovė, o tiktai šios tikrovės vaizdas. Jūs norite įsikibti rusiškojo žodžio: *совпадать** dviprasmiškumo? Jūs norite priversti neišmanantį skaitytoją patikėti, kad „совпадать“ čia reiškia „būti tuo pačiu“, o ne „atitikti“? Tai reiškia

* *Совпадать* — sutapti, atitikti, būti tuo pačiu. Red.

visą falsifikavimą Engeldo, kad jis atrodytų panašus į Machą, paremti citatos prasmės iškraipymu, ne daugiau.

Paimkite vokišką originalą, ir jūs pamatysite žodžius „stimmen mit“, t. y. atitinka, susiderina* — pastarasis vertimas pažodinis, nes Stimme reiškia balsą. Žodžiai „stimmen mit“ *negali* reikšti *sutapti* prasme: „*būti* tuo pačiu“. O ir skaitytojui, nemokančiam vokiečių kalbos, bet su truputėliu įdėmumo skaitančiam Engelsą, visiškai aišku, negali nebūti aišku, kad Engelsas visą laiką, per visą savo nagrinėjimą „jutiminių vaizdinių“ traktuoja kaip už mūsų esančios tikrovės *vaizdą* (Abbild), kad, vadinasi, žodį „совпадать“ galima rusiškai pavartoti išimtinai atitikimo, suderinamumo ir pan. prasme. Priskirti Engelsui mintį, kad „jutiminis vaizdinys *ir yra* už mūsų esanti tikrovė“, tai — toks perlas machistinio iškraipymo, materializmo pakeitimo agnosticizmu ir idealizmu, kad negalima nepripažinti Bazarovą sumušus visus rekordus!

Kyla klausimas, kaip gali neišėję iš proto žmonės, būdami sveiko proto ir tvirtos atminties, teigti, jog, esą, „jutiminis vaizdinys (bet kuriose ribose, tai vis tiek) ir yra už mūsų esanti tikrovė“? Žemė yra tikrovė, esanti už mūsų. Ji negali nei „sutapti“ (prasme: būti tuo pačiu) su mūsų jutiminiu vaizdiniu, nei būti su juo nenutrūkstamoje koordinacijoje, nei būti „kompleksu elementų“, kitame sąryšyje tapatingų su pojūčiu, nes žemė buvo tada, kada nebuvo nei žmogaus, nei jutimo organų, nei materijos, organizuotos į tokią aukščiausią formą, kurioje bent kiek aiškiai yra pastebima materijos savybė turėti pojūčius.

Dalykas ir yra tas, kad visam idealistiniam šito teigimo absurdiškumui pridengti ir tarnauja tos vargte išvargtos „koordinacijos“, „introjekcijos“, naujai atrastų pasaulio elementų teorijos, kurias mes nagrinėjome pirmajame skyriuje. Bazarovo formulavimas, netyčia ir neatsargiai jo mestas, yra puikus tuo, kad ryškiai atskleidžia pasibaisėtiną nesąmonę, kurią šiaip reikia iškasinėti iš po gelerteriškų, tariamai mokslinių, profesoriškų tarškučių krūvos.

* Originale: согласуются. Red.

Šlovė jums, draugas Bazarovai! Mes jums gyvam pastatysime paminklą: vienoje pusėje parašysime jūsų posakį, o antroje: rusiškajam machistui, palaidojusiam machizmą rusiškųjų marksistų tarpe!

Dėl dviejų punktų, Bazarovo paliestų pateiktojoje citatoje: praktikos kriterijus agnostikų (jų tarpe machistų) požiūriu ir materialistų požiūriu ir skirtumas tarp atspindžio (arba: atvaizdo) teorijos ir tarp simbolių (arba ieroglifų) teorijos, — mes kalbėsime skyrium. O dabar dar truputį pratęsime citatą iš Bazarovo:

„... O kas gi yra už šitų ribų? Apie tai Engelsas nesako nė žodžio. Jis niekur neparodo noro padaryti tą „transcensą“, tą išėjimą už jutimiškai duotojo pasaulio ribų, kuriuo yra pagrįsta plechanovinė pažinimo teorija...“

Už kokių „šitų“ ribų? Už ribų tos Macho ir Avenarijus „koordinacijos“, kuri tariamai nenutrūkstamai sulieja Aš ir aplinką, subjektą ir objektą? Pats klausimas, kurį stato Bazarovas, neturi prasmės. O jeigu jis būtų pastatęs klausimą žmoniškai, tai būtų aiškiai pamatęs, kad išorinis pasaulis yra „už“ žmogaus pojūčių, suvokimų, vaizdinių „ribų“. Bet žodelis „transcensas“ vėl ir vėl išduoda Bazarovą. Tai — specifiškai kantinis ir juminis „išsūkis“, išvedimas *principinės* ribos tarp *reiškinio* ir *daikto savyje*. Pereiti nuo reiškinio arba, jeigu norite, nuo mūsų pojūčio, suvokimo ir pan. į daiktą, esantį už suvokimo, yra *transcensas*, sako Kantas, ir šis *transcensas* yra leistas ne mokslui, o tikėjimui. Transcensas yra visiškai neleistinas, — prieštarauja Jumas. Ir kantininkai, kaip kad jumistai, vadina materialistus *transcendentaliniais* realistais, „metafizikais“, darančiais neteisėtą *perėjimą* (lotyniškai transcensus) iš vienos srities į kitą, iš principo skirtingą, sritį. Šiuolaikinių filosofijos profesorių, besilaikančių reakcinės Kanto ir Jumo linijos, veikaluose jūs galite sutikti (imkite kad ir vardus, Vorosilovo-Černovo išvardintus) begalinius kartojimus tūkstančiais būdų šitų kaltinimų materializmo „metafiziškumu“ ir „transcensu“. Bazarovas permė ir žodelį ir minčių eigą iš reakcinių profesorių ir švaistosi juo „naujausiojo

pozityvizmo“ vardu! O visas reikalas tas, kad pati „transcenso“ idėja, t. y. idėja dėl *principinės* ribos tarp reiškimo ir daikto savyje, yra absurdiška agnostikų (jų tarpe jumistų ir kantininkų) ir idealistų idėja. Mes jau paaiškinome tai Engelson pavyzdžiu su alizarinu ir dar paaiškiname Feuerbacho ir J. Dicgeno žodžiais. Bet pirma užbaikime Bazarovo „apdorojimą“ Engelson:

„... Vienoje savo „Anti-Diuringo“ vietoje Engelsas sako, kad „būtis“ už jutiminio pasaulio yra „offene Frage“, t. y. klausimas, kuriam išspręsti ir net iškelti mes neturime jokių duomenų“.

Šią argumentą Bazarovas kartoja paskui vokiečių machistą Fridrichą Adlerį. Ir šis pastarasis pavyzdys ar tik ne blogesnis už „jutiminį vaizdinį“, kuris „ir yra už mūsų esanti tikrovė“. „Anti-Diuringo“ 31-jame psl. (penktasis vok. leid.) Engelsas sako:

„Pasaulio vieningumą sudaro ne jo būtis, nors jo būtis yra jo vieningumo prielaida, nes pasaulis pirma turi *egzistuoti*, prieš tai, kol jis gali būti *vieningas*. Būtis yra apamai atviras klausimas (offene Frage), pradedant nuo tos ribos, kur baigiasi mūsų akiratis (Gesichtskreis). Tikrąjį pasaulio vieningumą sudaro jo materialumas, o šis pastarasis įrodomas ne pora apgavikiškų frazių, o ilgu ir sunkiu filosofijos ir gamtos mokslo išsivystymu“³⁹.

Pažiūrėkite gi į šį naują mūsų virėjo paštetą: Engelsas kalba apie būtį už tos ribos, kur pasibaigia mūsų akiratis, t. y., pavyzdžiui, apie žmonių būtį Marse ir pan. Aišku, kad tokia būtis iš tikrųjų yra atviras klausimas. O Bazarovas, lyg tyčia nepateikdamas citatos pilnutinai, atpasakoja Engelson taip, lyg būtų atviras klausimas dėl „*būties už jutiminio pasaulio*“!! Tai nesąmonių nesąmonė, ir čia Engelsonui priskiriama pažiūra tų filosofijos profesorių, kuriems Bazarovas įprato tikėti žodžiu ir kuriuos J. Dicgenas teisingai vadino diplomuotais klerikalizmo arba fideizmo liokajais. Iš tikrųjų, fideizmas tiesiog teigia, kad yra kažkas „už jutiminio pasaulio“. Materialistai, solidarūs su gamtos mokslu, ryžtingai atmeta tai. Viduryje stovi profesoriai, kantininkai, jumistai (jų tarpe machistai) ir kt., kurie „surado tiesą už materializmo ir idealizmo“ ir kurie „taiksto“: tai, girdi, atviras klausimas. Jeigu

Engelsas kada nors būtų ką nors panašaus pasakęs, tai būtų gėda vadinti save marksistu.

Bet gana! Pusė puslapėlio citatų iš Bazarovo yra toks painiavos raizginys, kad mes esame priversti apsiriboti tuo, ką esame pasakę, nebesekdami toliau visų machistinės minties svyravimų.

3. L. FEUERBACHAS ir J. DICGENAS APIE DAIKTĄ SAVYJE

Kad parodytume, kiek yra absurdiški mūsų machistų teigimai, kad, esą, materialistai Marksas ir Engelsas neigė buvimą daiktų savyje (t. y. daiktų už mūsų pojūčių, vaizdinių ir pan.) ir jų pažinimą, kad jie, esą, pripažino kokią nors principinę ribą tarp reiškinių ir daikto savyje, — mes pateiksime dar keletą citatų iš Feuerbacho. Visa mūsų machistų nelaimė yra ta, kad jie ėmėsi kalbėti apie dialektinį materializmą, remdamiesi reakcinių profesorių žodžiais, nežinodami *nei* dialektikos *nei* materializmo.

„Šiuolaikinis filosofinis spiritualizmas, — sako L. Feuerbachas, — vadinąs save idealizmu, daro materializmui tokį, jo nuomone, naikinantį priekaištą: materializmas, girdi, esąs dogmatizmas, t. y. jis remiasi jutiminiu (sinnlichen) pasauliu, kaip neginčijama (ausgemacht), objektyvia tiesa, laiko ją pasauliu savyje (an sich), t. y. egzistuojančiu be mūsų, kai tuo tarpu iš tikrųjų pasaulis tėra tiktai dvasios produktas“ (Sämtliche Werke, X. Band. 1866, S. 185*).

Rodos, tai aišku? Pasaulis savyje yra pasaulis, egzistuojąs *be mūsų*. Tai — Feuerbacho materializmas, kaip XVII amžiaus materializmas, ginčijamas vyskupo Berklio, buvo pripažinimas „objektų pačių savaime“, esančių už mūsų sąmonės. Feuerbacho „An sich“ (pats savaime arba „savyje“) yra tiesiog priešingas Kanto „An sich“: atsiminkite aukščiau pateiktą citatą iš Feuerbacho, kaltinančio Kantą tuo, kad jam „daiktas savyje“ yra „abstrakcija be realybės“. Feuerbachui „daiktas savyje“ yra „abstrakcija *su* realybe“, t. y. esantis už mūsų pasaulis, visiškai pažinus, niekuo iš principo nesiskirias nuo „reiškinių“.

* — Raštai, X t., 1866, 185 psl. Red.

Feuerbachas labai sąmojingai ir vaizdžiai paaikšina, kaip absurdiška yra pripažinti kažkokį „transcensą“ iš reiškinų pasaulio į pasaulį savyje, kažkokią nepereinamą prarają, kunigų sukurtą ir filosofijos profesorių iš jų perimta. Štai vienas iš tokių paaikškinimų:

„Žinoma, fantazijos kūriniai taip pat yra gamtos kūriniai, nes ir fantazijos galia, panašiai, kaip kad visos kitos žmogaus galios, yra pagaliau (zuletz), savo pagrindu, savo kilme gamtos galia, bet vis dėlto žmogus yra būtybė, skirtinga nuo saulės, mėnulio ir žvaigždžių, nuo akmenų, gyvių ir augalų, žodžiu, — nuo visų tų būtybių (Wesen), kurias jis pažymi bendru terminu: gamta, — ir, vadinasi, žmogaus vaizdiniai (Bilder) apie saulę, mėnulį bei žvaigždes ir visas kitas gamtos būtybes (Naturwesen), nors ir šitie vaizdiniai yra gamtos kūriniai, bet *kitokie* kūriniai, skirtingi nuo jų objektų gamtoje“ (Werke, Band VII. Stuttg., 1903, S. 516*).

Mūsų vaizdinių objektai skiriasi nuo mūsų vaizdinių, daiktas savyje skiriasi nuo daikto mums, nes pastarasis tėra tiktai pirmojo dalis arba viena pusė, kaip kad pats žmogus tėra tiktai viena jo vaizdiniuose atspindimos gamtos dalelė.

... Mano skonio nervas yra toks pat gamtos kūriny, kaip druska, bet iš to neišeina, kad druskos skonis netarpiškai, kaip toks, būtų objektyvi jos savybė, — kad tai, kas yra (ist) druska tik kaip pojūčio objektas, ji būtų taip pat pati savaime (an und für sich), — kad druskos pojūtis liežuvyje būtų savybė druskos, kaip mes ją mąstome be pojūčio (des ohne Empfindung gedachten Salzes)... Keletas puslapių anksčiau: „Kartumas, kaip skonis, yra subjektyvi druskos objektyviosios savybės išraiška“ (514).

Pojūtis yra rezultatas objektyviai, už mūsų esančio daikto savyje poveikio mūsų jutimo organams, tokia yra Feuerbacho teorija. Pojūtis yra subjektyvus vaizdas objektyvaus pasaulio, pasaulio an und für sich.

... Taip ir žmogus yra gamtos būtybė (Naturwesen), kaip kad saulė, žvaigždė, augalas, gyvis, akmuo, bet vis dėlto jis skiriasi nuo gamtos ir, vadinasi, gamta žmogaus

* — Raštai, VII t., Štutgartas, 1903, 516 psl. Red.

galvoje ir širdyje skiriasi nuo gamtos už žmogaus galvos ir už žmogaus širdies“.

„... Žmogus yra vienintelis dalykas, kuriame, kaip pripažįsta patys idealistai, realizuotas „subjekto ir objekto tapatybės“ reikalavimas; nes žmogus yra tas dalykas, kurio lygybė ir vieningumas su mano būtybe nekelia jokio abejojimo... O argi vienas žmogus nėra kitam, dargi visų artimiausiam, fantazijos objektas, išivaizdavimo objektas? Argi kiekvienas nesupranta kito žmogaus savotiškai, savaip (in und nach seinem Sinne)?... Ir jeigu net tarp žmogaus ir žmogaus, tarp mąstymo ir mąstymo yra toks skirtumas, kurio negalima ignoruoti, tai kiek didesnis turi būti skirtumas tarp nemąstančios, nežmogiškos, su mumis netapatingos būtybės pačios savaime (Wesen an sich) ir tos pačios būtybės, kaip mes ją mąstome, išivaizduojame ir suprantame?“ (518 psl., ten pat).

Bet kuris paslaptingas, įmantrus, gudragalviškas skirtumas tarp reiškinių ir daikto savyje yra perdėm filosofinė nesąmonė. Tikrovėje kiekvienas žmogus milijonus kartų yra stebėjęs paprastą ir akivaizdų „daikto savyje“ pavirtimą reiškiniu, „daiktu mums“. Šis pavirtimas ir yra pažinimas. Machizmo „mokymas“, kad jeigu mes žinome *tiktai* pojūčius, tai negalime žinoti apie *buvimą* ko nors už pojūčių ribų, yra senas idealistinės ir agnostinės filosofijos sofizmas, pateiktas su nauju padažu.

Jozefas Dicgenas — dialektinis materialistas. Mes parodysime žemiau, kad jis dažnai pasisako netiksliai, kad jis dažnai patenka į painiavą, kurios ir nusitvėrė įvairūs neprotingi žmonės (jų tarpe Eugenijus Dicgenas) ir, žinoma, mūsų machistai. Bet išnagrinėti vyraujančią jo filosofijos liniją, aiškiai atskirti materializmą nuo svetimų elementų, to padaryti jie nepasistengė arba neįstengė.

„Paimkime kaip „daiktą savyje“ pasaulį, — sako Dicgenas savo veikalė „Protinio darbo esmė“ (1903 m. vok. leid., 65 psl.); — lengva suprasti, kad „pasaulis savyje“ ir pasaulis, koks jis mums *reiškiasi*, pasaulio reiškiniai, skiriasi vienas nuo antro ne daugiau, negu visuma nuo dalies“. „Reiškinys skiriasi nuo to, kas *reiškiasi*, nė daugiau ir ne mažiau, kaip dešimt mylių kelio skiriasi nuo viso kelio“ (71—72). Jokio principinio skirtumo, jokio „transcenso“, jokio „įgimto nesuderinamumo“ čia nėra ir negali

būti. Bet skirtumas, žinoma, yra, yra perėjimas už jutimi-
nių suvokimų *ribų* į *buvimą* daiktų už mūsų.

„Mes sužinome (erfahren, patiriame), — sako Dicgenas „Socialisto ekskursijose į pažinimo teorijos sritį“ (1903 metų vok. leid., „Kleinere philosoph. Schriften“*, 199 psl.), — kad bet kuris patyrimas yra dalis to, kas, tariant kartu su Kantu, išeina už bet kurio patyrimo *ribų*“. „Šamonei, kuri suvokė savo esmę, kiekviena dalelytė, ar tai būtų dulkių ar akmens ar medžio dalelytė, yra kažkas *nepažinaus ligi galo* (Unauskenntliches), t. y. kiekviena dalelytė yra neišsemiamą medžiaga žmogiškajam pažintiniam sugebėjimui, vadinasi, kažkas išeinančio už patyrimo *ribų*“ (199).

Matote: *tardamas kartu su Kantu*, t. y. pripažindamas — išimtinai populiarinimo tikslais, priešpastatymui — *klaidingą* ir painią Kanto terminologiją, Dicgenas pripažįsta išėjimą „už patyrimo *ribų*“. Tai — geras pavyzdys to, į ką kabinasi machistai, pereidami nuo materializmo į agnosticizmą: mes, girdi, nenorime išeiti „už patyrimo *ribų*“, mums „jutiminis vaizdinys *ir yra* už mūsų esanti tikrovė“.

„Nesveika mistika, — sako Dicgenas, kaip tiktai prieš tokią filosofiją, — nemoksliskai skiria absoliučią tiesą nuo santykinės. Ji padaro iš pasireiškiančio daikto ir „daikto savyje“, t. y. iš reiškinio ir tiesos, dvi kategorijas, toto coelo (visiškai, visa linija, iš principo) skirtingas tarp savęs ir neįeinančias į jokią bendrą kategoriją“ (S. 200).

Spręskite dabar, kiek žino ir koks sąmojingas yra rusiškasis machistas Bogdanovas, kuris nenori prisipažinti esąs machistas ir kuris nori, kad jis būtų laikomas filosofijoje marksistu.

„Aukso vidurį“ — tarp „panpsichizmo ir panmaterializmo“ („Empiriomozimas“, II kn., 2 leid., 1907 m., 40—41 psl.) — „užėmė kritiškesnio atspalvio materialistai, kurie, atsisakę nuo „daikto savyje“ besąlygiško nepažinumo, tuo pačiu metu laiko jį *iš principo* (Bogdanovo kursyvas) skirtingu nuo „reiškinio“ ir todėl visuomet tiktai „miglotai pažiniu“ reiškinyje, laiko jį esančiu už patyrimo pagal turinį (t. y., matyti, pagal „elementus“, kurie

* — „Smulkieji filosofiniai raštai“. Red

yra ne tokie, kaip patyrimo elementai), bet esančiu ribose to, kas vadinama patyrimo formomis, t. y. laiko, erdvės ir priežastingumo ribose. Toks maždaug yra XVIII amžiaus prancūzų materialistų ir iš naujausių filosofų — Engelso ir jo rusiškojo pasekėjo Beltovo⁴⁰ — požiūris“.

Tai — ištisinis painiavos kamuolys. 1) *XVII amžiaus* materialistai, su kuriais ginčijasi Berklis, pripažįsta „objektus pačius savaime“ besąlygiškai pažiniais, nes mūsų vaizdiniai, idėjos tėra tikrai kopijos arba atspindžiai šių objektų, esančių „už proto“ (žr. „Įvadą“). 2) Prieš „principinį“ skirtumą tarp daikto savyje ir reiškinio ryžtingai prieštarauja *Feuerbachas*, po jo J. Dicgenas, o Engelsas trumpu pavyzdžiu apie „daiktų savyje“ pavirtimą „daiktais mums“ sugriauna šią nuomonę. 3) Pagaliau, kad materialistai laiko daiktus savyje „visuomet tikrai miglotai pažiniais reiškinyje“, yra tiesiog nesąmonė, kaip mes esame matę iš to, kaip Engelsas paneigė agnostiką; priežastis, dėl kurios Bogdanovas iškraipė materializmą — jo nesupratimas absoliučios tiesos santykio su santykine (apie tai mes kalbėsime žemiau). Kai dėl daikto savyje, „esančio už patyrimo“, ir dėl „patyrimo elementų“, — tai čia jau prasideda machistinė painiava, apie kurią mes pakankamai esame kalbėję aukščiau.

Pakartoti paskui reakcinius profesorius neįtikimą nesąmonę apie materialistus, — išsižadėti 1907 metais Engelso, — bandyti 1908 metais „apdoroti“ Engelsą, kad jis atrodytų kaip agnostikas, — štai ji, rusiškųjų machistų „naujausiojo pozityvizmo“ filosofija!

4. AR YRA OBJEKTYVI TIESA?

Bogdanovas pareiškia: „man marksizme glūdi bet kurios tiesos besąlyginio objektyvumo neigimas, bet kurių amžinų tiesų neigimas“ („Empiriomonizmas“, III kn., IV—V psl.). Ką tai reiškia: *besąlyginis* objektyvumas? „Tiesa amžiniems laikams“ yra „objektyvi tiesa absoliučia žodžio prasme“, — sako ten pat Bogdanovas, tesutikdamas pripažinti „objektyviają tiesą, tikrai tam tikros epochos ribose“.

Čia aiškiai supainioti du klausimai: 1) ar yra objektyvi tiesa, t. y. ar gali būti žmogaus vaizdiniuose toks turi-

nys, kuris nepriklauso nuo subjekto, nepriklauso nei nuo žmogaus, nei nuo žmonijos? 2) Jeigu taip, tai ar gali žmogaus vaizdiniai, išreiškiantieji objektyviąją tiesą, išreikšti ją iš karto, ištiesai, besąlygiškai, absoliučiai, ar tiksliai apytikriai, santykiškai? Šis antrasis klausimas yra klausimas dėl santykio tarp absoliučios tiesos ir santykinės tiesos.

Į antrąjį klausimą Bogdanovas atsako aiškiai, tiesiai ir konkrečiai, neigdamas net mažiausią absoliučios tiesos prileidimą ir kaltindamas Engelsą *eklektizmu* už tokį prileidimą. Apie šį A. Bogdanovo atradimą Engelso eklektizmo mes kalbėsime toliau atskirai. O dabar sustokime ties pirmuoju klausimu, kurį Bogdanovas, nesakydamas to tiesiai, išsprendžia taip pat neigiamai, — nes galima neigti santykinumo elementą tuose ar kituose žmogaus vaizdiniuose, neneigiant objektyvios tiesos, bet negalima neigti absoliučios tiesos, neneigiant objektyvios tiesos buvimo.

„...Objektyvios tiesos kriterijaus, — rašo Bogdanovas kiek toliau, IX psl., — Beltovo prasme nėra, tiesa tėra ideologinė forma — organizuojanti žmoniškojo patyrimo forma“...

Cia nieko bendro neturi nei „Beltovo prasmė“, nes kalba eina apie vieną iš pagrindinių filosofijos klausimų, o visiškai ne apie Beltovą, nei tiesos *kriterijus*, apie kurį reikia kalbėti skyrium, nepainiojant šio klausimo su klausimu dėl to, ar yra objektyvi tiesa? Neigiamas Bogdanovo atsakymas į šį pastarąjį klausimą yra aiškus: jeigu tiesa tėra *tiktai* ideologinė forma, tai, vadinasi, negali būti tiesos, nepriklausančios nuo subjekto, nuo žmonijos, nes kitos ideologijos, išskyrus žmoniškąją, mes su Bogdanovu nežinome. Ir dar aiškesnis yra neigiamas Bogdanovo atsakymas iš jo frazės antrosios pusės: jeigu tiesa yra žmoniškojo patyrimo forma, tai, vadinasi, negali būti tiesos, nepriklausančios nuo žmonijos, negali būti objektyvios tiesos.

Bogdanovo neigimas objektyvios tiesos yra agnosticizmas ir subjektyvizmas. Šito neigimo absurdiškumas yra aiškus kad ir iš aukščiau pateiktojo vieno gamtos mokslų tiesos pavyzdžio. Gamtos mokslas neleidžia abejoti tuo, kad jo teigimas dėl žemės buvimo iki žmonijos yra

tiesa. Su materialistine pažinimo teorija tai yra visiškai suderinama: buvimas atspindinčio daikto, nepriklausančio nuo atspindinčiųjų (išorinio pasaulio nepriklausymas nuo sąmonės), yra pagrindinė materializmo prielaida. Gamtos mokslo teigimas, kad žemė buvo iki žmonijos, yra objektyvi tiesa. Su machistų filosofija ir su jų mokymu apie tiesą šis gamtos mokslo teiginys yra nesutinkamas: jeigu tiesa yra organizuojanti žmogiškojo patyrimo forma, tai negali būti teisingas teigimas dėl žemės buvimo už bet kurio žmogiškojo patyrimo.

Bet to maža. Jeigu tiesa tėra tiktai organizuojanti žmogiškojo patyrimo forma, tai, vadinasi, tiesa yra ir, sakysime, katalikybės mokymas. Nes nėra nė mažiausio abejojimo, kad katalikybė yra „organizuojanti žmogiškojo patyrimo forma“. Bogdanovas pats pajuto šį reikšmę, reikiantį savo teorijos melą, ir nepaprastai įdomu pažiūrėti, kaip jis bandė išsikapanoti iš balos, į kurią jis pateko.

„Objektyvumo pagrindas, — skaitome „Empiriomonizmo“ 1-joje knygoje, — turi būti kolektyvinio patyrimo sferoje. Objektyviais mes vadiname tuos patyrimo duomenis, kurie turi vienodą gyvenimišką reikšmę mums ir kitiems žmonėms, tuos duomenis, kuriais ne tiktai mes be prieštaravimo pagrindžiame savo veiklą, bet kuriais, mūsų įsitikinimu, turi remtis ir kiti žmonės, kad nepatektų į prieštaravimą. Objektyvų fizinio pasaulio pobūdį sudaro tai, kad jis egzistuoja ne man asmeniškai, o visiems“ (neteisingai! jis egzistuoja *nepriklausomai* nuo „visų“) „ir visiems turi apibrėžtą reikšmę, mano įsitikinimu, tokią pat, kaip man. Fizinės eilės objektyvumas yra jos *visuotinis reikšmingumas*“ (25 psl., Bogdanovo kursyvas). „Objektyvumas fizinių kūnų, su kuriais mes susiduriame savo patyrimo, gali gale nustatomas įvairių žmonių pasisakymų savitarpio patikrinimo ir suderinimo pagrindu. Aplačiai, fizinis pasaulis, tai — socialiai suderintas, socialiai harmonizuotas, žodžiu, *socialiai organizuotas patyrimas*“ (36 psl., Bogdanovo kursyvas).

Nekartosime, jog tai yra iš pagrindų neteisingas, idealistinis apibrėžimas, jog fizinis pasaulis egzistuoja nepriklausomai nuo žmonijos ir nuo žmogiškojo patyrimo, jog fizinis pasaulis buvo tada, kada negalėjo būti jokio žmogaus patyrimo „socialumo“ ir jokios „organizacijos“

ir t. t. Mes dabar sustojame ties machistinės filosofijos demaskavimu iš antros pusės: objektyvumas apibrėžiamas taip, kad šis apibrėžimas tinka religijos mokymui, kuris neabejojamai turi „visuotinių reikšmingumą“ ir t. t. Paklauskime Bogdanovo toliau: „Dar kartą priminsime skaitytojui, kad „objektyvus“ patyrimas visai nėra tas pats, kas „socialinis“ patyrimas... Socialinis patyrimas toli gražu ne visas socialiai organizuotas, ir visuomet jame yra įvairūs prieštaravimai, tad vienos jo dalys nesiderina su kitomis; velniai ir aitvarai gali būti tam tikros tautos arba tam tikros tautos grupės, pavyzdžiui, valstiečių, socialinio patyrimo sferoje; bet ši socialiai organizuota arba objektyvų patyrimą jų dar netenka dėl to įjungti, nes jie nesiderina su visu kitu kolektyviniu patyrimu ir netelpa ši organizuojančias jo formas, pavyzdžiui, į priešastingumo grandinę“ (45).

Žinoma, mums labai malonu, kad pats Bogdanovas „neįjungia“ socialinio patyrimo dėl velnių, aitvarų ir pan. į objektyvų patyrimą. Bet ši geravalė pataisėlė fideizmo neigimo dvasia nė kiek nepataiso visos Bogdanovo pozicijos pagrindinės klaidos. Bogdanovinis objektyvumo ir fizinio pasaulio apibrėžimas besąlygiškai sugriūva, nes religijos mokymas yra daugiau „visuotinai reikšmingas“, negu mokslo mokymas: didžioji žmonijos dalis iki šiol tebesilaiko pirmojo mokymo. Katalikybė ilgaamžio jos išsivystymo „socialiai organizuota, harmonizuota, suderinta“; į „priešastingumo grandinę“ ji „telpa“ visiškai neginčijamai, nes religijos atsirado ne be priežasties, jos laikosi liaudies masėje šių laikų sąlygomis visiškai neatsitiktinai, filosofijos profesorai prisitaiko prie jų visiškai „dėningai“. Jeigu šis neabejotinai visuotinio reikšmingumo ir neabejotinai aukštai organizuotas socialiai-religinis patyrimas „nesiderina“ su mokslo „patyrimu“, tai, vadinasi, tarp vieno ir antro yra principinis, pagrindinis skirtumas, kurį Bogdanovas nutrynė, atmesdamas objektyvią tiesą. Ir kad ir kaip „besitaisyti“ Bogdanovas, sakydamas, kad fideizmas arba klerikalizmas nesiderina su mokslu, vis dėlto pasilieka neabejojamas faktas, kad Bogdanovo neigimas objektyvios tiesos visiškai „derinasi“ su fideizmu. Šiuolaikinis fideizmas visiškai neatmeta mokslo; jis neatmeta tikrai mokslo „per dideles pretenzijas“.

būtent, pretenziją į objektyvią tiesą. Jeigu yra objektyvi tiesa (kaip mano materialistai), jeigu gamtos mokslas, atspindėdamas išorinį pasaulį žmogaus „patyrimė“, tik-tai vienas tesugeba duoti mums objektyvią tiesą, tai bet kuris fideizmas besąlygiškai atmetamas. O jeigu objektyvios tiesos nėra, tiesa (kartu ir mokslinė) tėra tik-tai organizuojanti žmogiškojo patyrimo forma, tai tuo pačiu pripažįstama pagrindinė klerikalizmo prielaida, atidaromos jam durys, nuvaloma vieta religinio patyrimo „organizuojančioms formoms“.

Kyla klausimas, ar šis neigimas objektyvios tiesos priklauso asmeniškai Bogdanovui, kuris nenori prisipažinti esąs machistas, ar jis kyla iš Macho ir Avenarijus mokyimo pagrindų? Į šį klausimą galima atsakyti tik-tai pastarąją prasme. Jeigu pasaulyje yra tik-tai pojūtis (Avenarijus, 1876 m.), jeigu kūnai tėra pojūčių kompleksai (Machas „Pojūčių analizė“), tai aišku, kad priešais mus yra filosofinis subjektyvizmas, neišvengiamai vedąs į objektyvios tiesos neigimą. Ir jeigu pojūčiai vadinami „elementais“, kurie viename ryšyje duoda fizišką, kitame — psichišką, tai tuo, kaip mes matėme, tik-tai supainiojamas, o ne atmetamas pagrindinis empiriokriticizmo išeities taškas. Avenarijus ir Machas mūsų žinojimo šaltiniu pripažįsta pojūčius. Jie, vadinasi, stoja į empirizmo (visas žinojimas iš patyrimo) arba sensualizmo (visas žinojimas iš pojūčių) požiūrį. Bet šitas požiūris veda į skirtumus tarp pagrindinių filosofijos krypčių, idealizmo ir materializmo, o ne pašalina jų skirtumus, kad ir koku „nauju“ žodiniu apdaru („elementai“) jūs jį būtumėte apvilkę. Ir solipsistas, t. y. subjektyvus idealistas, ir materialistas gali pripažinti pojūčius mūsų žinių šaltiniu. Ir Berklis ir Didro kilo iš Loko. Pirmoji pažinimo teorijos prielaida, be abejojimo, yra ta, kad vienintelis mūsų žinių šaltinis — pojūčiai. Pripažinęs šią pirmąją prielaidą, Machas supainioja antrąją svarbią prielaidą: apie objektyvų realumą, duotą žmogui jo pojūčiuose, arba esantį žmogaus pojūčių šaltiniu. Remiantis pojūčiais galima eiti subjektyvizmo linija, atvedančia į solipsizmą („kūnai yra pojūčių kompleksai arba kombinacijos“), ir galima eiti objektyvizmo linija, atvedančia į materializmą (pojūčiai yra kūnų, išorinio pasaulio vaizdai). Pirmajam požiūriui —

agnosticizmui arba truputį toliau: subjektyviam idėalizmui — objektyvios tiesos negali būti. Antrajam požiūriui, t. y. materializmui, esminis dalykas yra objektyvios tiesos pripažinimas. Šis senas filosofinis klausimas dėl dviejų tendencijų arba teisingiau: dėl dviejų galimų išvadų iš empirizmo ir sensualizmo prielaidų yra Macho neišspręstas, nepašalintas, jo nepralenkta, o *supainiotas* tuščiais tauškalais su žodžiu „elementas“ ir pan. Bogdanovo neigimas objektyvios tiesos yra neišvengiamas viso machizmo rezultatas, o ne nukrypimas nuo jo.

Engelsas savo „L. Feuerbache“ vadina Jumą ir Kantą filosofais, kurie „ginčija galimumą pažinti arba bent išsamiai pažinti pasaulį“. Vadinasi, Engelsas į pirmą vietą iškelia tai, kas yra bendro Jumui ir Kantui, o ne tai, kas juos skiria. Engelsas kartu nurodo, kad „tai, kas lemiamai šiai (Jumo ir Kanto) pažiūrai paneigti, yra jau Hegelio pasakytą“ (ketvirtojo vok. leid. 15—16 psl.)⁴¹. Šia proga man rodosi nebus neįdomu pažymėti, kad Hegelis, paskelbdamas *materializmą* „nuoseklia empirizmo sistema“, rašė: „Empirizmui aplamai tai, kas yra išoru (das Äusserliche), yra tikra, ir jeigu po to empirizmas pripažįsta ką nors antjutiminio, tai jis neigia jo pažinimą (soll doch eine Erkenntnis desselben (d. h. des Übersinnlichen) nicht stattfinden können) ir laiko reikalingu remtis vien tik tuo, kas priklauso suvokimui (das der Wahrnehmung Angehörige). Tačiau ši pagrindinė prielaida, nuosekliai besivystydama (Durchführung), davė tai, kas vėliau buvo pavadinta *materializmu*. Šiam materializmui materija, kaip tokia, yra tai, kas tikrai objektyvu“ (das wahrhaft Objektiv)*.

Visos žinios yra iš patyrimo, iš pojūčių, iš suvokimų. Tai teisinga. Bet kyla klausimas, „ar priklauso suvokimui“, t. y. ar suvokimo šaltinis yra *objektyvi realybė*? Jeigu taip, tai jūs — materialistas. Jeigu ne, tai jūs nenuoseklūs ir neišvengiamai nueisite į subjektyvizmą, į agnosticizmą, — vis tiek, ar jūs neigsite daikto savyje pažinimą, laiko, erdvės, priežastingumo objektyvumą

* Hegel. „Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse“, Werke, VI. Band (1843), S. 83. Plg. S. 122 (Hegel). „Filosofinių mokslų enciklopedijos metmenys“, Raštai, VI t. (1843), 83 psl. Plg. 122 psl. Red.).

(pagal Kantą) ar neprileisite nė minties apie daiktą sa-
vyje (pagal Jumą). Jūsų empirizmo, jūsų patyrimo filoso-
fijos nenuoseklumas šiuo atveju bus tas, kad jūs neigiate
objektyvų turinį patyrimo, objektyvią tiesą patyriminia-
me pažinime.

Kanto ir Jumo linijos šalininkai (tarp pastarųjų Machas
ir Avenarijus, kiek jie nėra grynį berklininkai) vadina
mus, materialistus, „metafizikais“ už tai, kad mes pripa-
žįstame objektyvią realybę, duotą mums patyrimo, pripa-
žįstame objektyvų, nuo žmogaus nepriklausantį, mūsų
pojūčių šaltinį. Mes, materialistai, sekdami Engelsu, va-
dinome kantininkus ir jumistus *agnostikais* už tai, kad
jie neigia objektyvią realybę, kaip mūsų pojūčių šaltinį.
Agnostikas yra graikiškas žodis: *a* reiškia graikiškai *ne*;
gnosis — *žinojimą*. Agnostikas sako: *nežinau*, ar yra
objektyvi realybė, kurią atspindi, atvaizduoja mūsų po-
jūčiai, skelbiu negalimu tai žinoti (žr. aukščiau žodžius
Engelso, išdėsčiusio agnostiko poziciją). Iš čia — agnos-
tiko neigimas objektyviosios tiesos ir pakantumas, mies-
čioniškas, filisteriškas, bailus pakantumas mokymui apie
velnius, aitvarus, katalikiškus šventuosius ir panašius da-
lykus. Machas ir Avenarijus, pretencioziškai išskeldami
„naują“ terminologiją, tariamai „naują“ požiūrį, tikrovėje
tekartoja, painiodamiesi ir klaidžiodami, agnostiko atsak-
ymą: iš vienos pusės, kūnai yra pojūčių kompleksai
(grynas subjektyvizmas, grynas berklizmas); iš antros
pusės, perkrikštijus pojūčius elementais, galima mąstyti
jų buvimą nepriklausomai nuo mūsų jutimo organų!

Machistai mėgsta deklamuoti ta tema, kad jie — filo-
sofai, visiškai pasitikintieji mūsų jutimo organų paliudijimais,
kad jie laiko pasaulį iš tikrųjų tokiu, koks jis mums
atrodo, pilnu garsų, spalvų ir t. t., kai tuo tarpu materia-
listams, girdi, pasaulis esąs negyvas, jame nesą garsų ir
spalvų, jis savaime skirijasis nuo to, koks atrodo ir pan.
Panašiai deklamuoti lavinasi, pavyzdžiui, J. Pecoldas ir
savo „Įvade į grynojo patyrimo filosofiją“ ir „Pasaulio
problemoje pozityvistiniu požiūriu“ (1906). Sekdamas Pe-
coldu, tą patį plepa p. Viktoras Černovas, žavėdamasis
„nauja“ idėja. O iš tikrųjų machistai yra subjektyvistai
ir agnostikai, nes jie *nepakankamai* pasitiki mūsų jutimo
organų paliudijimais, nenuosekliai laikosi sensualizmo.

Jie nepripažįsta objektyvios, nuo žmogaus nepriklausančios realybės, kaip mūsų pojūčių šaltinio. Jie nelaiko pojūčių teisinga šios objektyvios realybės nuotrauka, imdami tiesiog prieštarauti gamtos mokslui ir atidarydami duris fideizmui. Priešingai, materialistui pasaulis yra turtingesnis, gyvesnis, įvairesnis, negu jis atrodo, nes kiekvienas mokslo išsivystymo žingsnis atskleidžia jame naujas puses. Materialistui mūsų pojūčiai yra vienintelės ir galutinės objektyvios realybės vaizdai, — galutinės ne ta prasme, kad ji jau iki galo pažinta, o ta, kad be jos nėra ir negali būti kitos. Šis požiūris galutinai uždaro duris ne tiktai bet kuriam fideizmui, bet ir tai profesoriškai scholastikai, kuri, nematydama objektyvios realybės, kaip mūsų pojūčių šaltinio, „išveda“ su vargte išvargtų žodinių konstrukcijų pagalba sąvoką objektyvumo, kaip visuotinai reikšmingo, socialiai organizuoto ir pan. ir t. t., neįstengdama, dažnai ir nenorėdama atskirti objektyvios tiesos nuo mokymo apie velnius ir aitvarus.

Machistai paniekinamai trauko pečiais dėl „pasenusių“ pažiūrų „dogmatikų“ — materialistų, kurie tebesilaiko *materijos* sąvokos, tariamai sugriautos „naujausiojo mokslo“ ir „naujausiojo pozityvizmo“. Apie naujas fizikos teorijas, liečiančias materijos sandarą, mes kalbėsime skyrium. Bet visiškai neleistina painioti, kaip kad daro machistai, mokymą apie tokią ar kitokią materijos sandarą su gnoseologine kategorija, — painioti klausimą dėl naujų materijos pavidalų (pavyzdžiui, elektronų) naujų savybių su senu pažinimo teorijos klausimu, su klausimu dėl mūsų žinojimo šaltinių, dėl objektyviosios tiesos buvimo ir pan. Machas „atrado pasaulio elementus“: raudona, žalia, kieta, minkšta, garsu, ilga ir pan., sakoma mums. Mes klausiamo: ar žmogui, kada jis mato raudona, junta kieta ir pan., yra duota objektyvi realybė ar ne? Šis senų seniausias filosofinis klausimas yra Macho supainiotas. Jei neduota, tai jūs neišvengiamai kartu su Machu nusiritate į subjektyvizmą ir agnosticizmą, į jūsų pelnytą imanentų, t. y. filosofinių Menšikovų, glėbį. Jeigu duota, tai reikalinga filosofinė sąvoka šiai objektyviai realybei, ir ši sąvoka yra seniai, labai seniai sudaryta, ši sąvoka ir yra *materija*. Materija yra filosofinė kategorija pažymėti objektyviai realybei, kuri yra duota žmogui jo

pojūčiuose, kuri kopijuojama, fotografuojama, atspindima mūsų pojūčių, egzistuoja nepriklausomai nuo jų. Todėl kalbėti apie tai, kad tokia sąvoka galinti „pasenti“, yra *kūdikiškas vapėjimas*, yra beprasmis kartojimas madingos *reakcinės* filosofijos argumentų. Ar galėjo per du tūkstančius filosofijos vystymosi metų pasenti kova tarp idealizmo ir materializmo? Tarp Platono ir Demokrito tendencijų arba linijų filosofijoje? Kova tarp religijos ir mokslo? Tarp objektyvios tiesos neigimo ir jos pripažinimo? Antjutiminio žinojimo šalininkų kova su jo priešininkais?

Klausimas dėl to, ar priimti ar atmesti materijos sąvoką, yra klausimas dėl žmogaus pasitikėjimo savo jutimo organų paliudijimais, klausimas dėl mūsų pažinimo šaltinio, klausimas, kuris buvo statomas ir svarstomas nuo pat filosofijos pradžios, klausimas, kurį klounai-profesorai gali perrenginėti tūkstančiais būdų, bet kuris negali pasenti, kaip negali pasenti klausimas dėl to, ar žmogaus pažinimo šaltinis yra regėjimas ir lytėjimas, klausia ir uoslė. Laikyti mūsų pojūčius išorinio pasaulio vaizdais — pripažinti objektyviąją tiesą — laikytis materialinės pažinimo teorijos požiūriu, — tai vis tas pats. Tam pailiustruoti pateiksiu tiksliai citatą iš Feuerbacho ir iš dviejų filosofijos vadovėlių, — kad skaitytojas galėtų matyti, koks elementarus yra šis klausimas.

„Kaip tai tuščia, — rašė L. Feuerbachas, — nepripažinti pojūčiui, kad jis yra objektyvaus išganytojo evangelija, apreiškimas (Verkündigung)“*. Kaip matote, keista pasibaisėtina terminologija, bet visiškai aiški filosofinė linija: pojūtis atskleidžia žmogui objektyviąją tiesą. „Mano pojūtis yra subjektyvus, bet jo pagrindas arba priežastis (Grund) objektyvi“ (S. 195) — palyginkite aukščiau pateiktą citatą, kur Feuerbachas sako, kad materializmas remiasi jutiminiu pasauliu, kaip galutine (ausgemachte), objektyvia tiesa.

Sensualizmas, — skaitome mes Franko „Filosofijos žodyne“**, — yra mokymas, kuris visas mūsų idėjas išveda

* Feuerbach. Sämtliche Werke, X. Band, 1866, SS. 194—195 (Feuerbachas. Raštai, X tomas, 1866, 194—195 psl. Red.).

** „Dictionnaire des sciences philosophiques“, Paris, 1875 („Filosofinių mokslų žodynas“, Paryžius, 1875. Red.).

„iš jutimų patyrimo, suveddamas pažinimą į pojūtį“. Sensualizmas esti subjektyvus (skepticiizmas ir berklizmas), moralinis (epikurizmas) ir objektyvus. „Objektyvusis sensualizmas yra materializmas, nes materija arba kūnai yra, materialistų nuomone, vieninteliai objektai, kurie gali veikti mūsų jutimus“ (atteindre nos sens).

„Jeigu sensualizmas, — sako Šveglėris savo „Filosofijos istorijoje“, — teigė, kad tiesa arba tai, kas esama, tegali būti pažinta vien tik su jutimų pagalba, tai teliko tiktai (kalbama apie XVIII amžiaus pabaigos filosofiją Prancūzijoje) objektyviai suformuluoti šį teiginį ir — priešais mus materializmo tezė: tiktai tai, kas suvokiama jutimais, egzistuoja; nėra kitos būties, išskyrus materialinę būti“*.

Štai šitas elementarias tiesas, suspėjusias patekti į vadovėlius, ir pāmīršo mūsų machistai.

5. ABSOLIUTI IR SANTYKINĖ TIESA, ARBA APIE A. BOGDANOVO ATRASTĄ ENGELSO EKLEKTIZMĄ

Bogdanovo atradimas jo padarytas 1906 metais „Empirionizmo“ 3-sios knygos pratarmėje. „Engelsas „Anti-Diuringe“, — rašo Bogdanovas, — pasisako beveik ta prasme, kuria aš ką tik apibūdinau tiesos santykinumą“ (V psl.) — t. y. bet kurių amžinųjų tiesų neigimo prasme, „bet kurios tiesos besąlygiško objektyvumo neigimo“ prasme. „Engelsas neteisis savo neryžtingumu, tuo, kad jis, nepaisant visos jo ironijos, pripažįsta kažkokias, kad ir pasigailėtinas, „amžinąsias tiesas““ (VIII psl.). „Tiktai nenuoseklumas prileidžia čia eklektines išlygas, kaip kad Engelso...“ (IX psl.). Pateiksime vieną pavyzdį, kaip Bogdanovas paneigia Engelso eklektizmą. „Napoleonas mirė 1821 metų gegužės 5 dieną“, — sako Engelsas „Anti-Diuringe“ (skyrius apie „amžinąsias tiesas“), aiškindamas Diuringui, kuo tenka apsiriboti, kokiomis Platteiten, „lėkštybėmis“ tenkintis tam, kas istorijos moksluose pretenduoja į atradimą amžinųjų tiesų. Ir štai Bogdanovas tokiu būdu atsako Engelsui: „Kokia čia „tiesa“? Ir kas

* Dr. Albert Schweglėris. „Geschichte der Philosophie im Umriss“, 15-te Aufl., S. 194 (Dr. Albertas Šveglėris. „Filosofijos istorijos apybraiža“, 15 leid., 194 psl. Red.).

joje „amžino“? Konstatavimas pavienio santykio, kuris, gal būt, jau mūsų kartai nebeturi jokios realios reikšmės, negali būti išeities tašku jokiam veikimui, niekur nevada“ (IX psl.). Ir VIII psl.: „Argi „Plattheiten“ galima pavadinti „Wahrheiten“? Argi „lėkštybės“ — tiesos? Tiesa — tai gyva organizuojanti patyrimo forma, ji mus kur nors veda mūsų veikloje, suteikia atramos tašką gyvenimo kovoje“.

Iš šitų dviejų citatų pakankamai aiškiai matyti, kad vietoje Engelo paneigimo Bogdanovas pateikia *deklamaciją*. Jeigu tu negali tvirtinti, kad teiginys „Napoleonas mirė 1821 m. gegužės 5 d.“ klaidingas arba netikslus, tai tu pripažįsti jį teisingu. Jeigu tu netvirtini, kad jis galėtų būti paneigtas ateityje, tai tu pripažįsti šią tiesą amžina. O vadinti atsikirtimu tokias frazes, kad tiesa yra „gyva organizuojanti patyrimo forma“, — reiškia pateikti kaip filosofiją paprastą *žodžių rinkinį*. Ar žemė turėjo tą istoriją, kuri dėstoma geologijoje, ar žemė buvo sukurtą per septynias dienas? Argi leistina nuo šito klausimo išsukinėti frazėmis apie „gyvą“ (ką tai reiškia?) tiesą, kuri kažkur „veda“ ir pan.? Argi žemės istorijos ir žmonijos istorijos žinojimas „neturi realios reikšmės“? Juk tai gi yra tiesiog išpūstos nesąmonės, kuriomis Bogdanovas pridengia savo *atsitraukimą*. Nes tai yra atsitraukimas, kada jis ėmėsi įrodyti, jog Engelo prileidimas amžinųjų tiesų yra eklektizmas, ir tuo pačiu metu tikrai žodžių triukšmu ir tarškesiu kratosi klausimu, palikdamas nepaneigtu, kad Napoleonas tikrai mirė 1821 metų gegužės 5 dieną ir kad laikyti šią *tiesą* paneigiama ateityje yra nesąmonė.

Engelo paimtasis pavyzdys yra labai elementarus, ir kiekvienas be vargo sugalvos dešimtis tokių pavyzdžių *tiesų*, kurios yra amžinos, absoliučios, kuriomis abejoti leistina tikrai pamišėliams (kaip sako Engelsas, pateikdamas kitą tokį pat pavyzdį: „Paryžius yra Prancūzijoje“). Kodėl Engelsas čia kalba apie „lėkštybes“? Todėl, kad jis paneigia ir išjuokia dogmatinį, metafizinį materialistą Diuringą, kuris nemokėjo pritaikyti dialektikos klausimui dėl santykio tarp absoliučios ir santykinės tiesos. Būti materialistu reiškia pripažinti objektyvią tiesą, atskleidžiamą mums jutimo organų. Pripažinti objektyvią, t. y. nepriklausomą nuo žmogaus ir žmonijos tiesą, reiškia

šiai ar taip pripažinti absoliučią tiesą. Štai šitas „šiai ar taip“ ir skiria materialistą-metafiziką Diuringą nuo materialisto-dialektiko Engelso. Diuringas sudėtingiausiai mokslo aplamai ir istorijos mokslo, imant skyrium, klausimais svaidėsi į dešinę ir į kairę žodžiais: paskutinė, galutinė, amžina tiesa. Engelsas jį išjuokė: žinoma, — atsakė jis, — amžinos tiesos yra, bet neprotinga vartoti didžius žodžius (gewaltige Worte) paprastų dalykų atžvilgiu. Norint pastūmėti materializmą į priekį, reikia mesti tuščią žaidimą žodžiu: amžinoji tiesa, reikia mokėti dialektiškai iškelti ir išspręsti klausimą dėl santykio tarp absoliučios ir santykinės tiesos. Štai dėl ko vyko kova prieš trisdešimt metų tarp Diuringo ir Engelso. O Bogdanovas, kuris išgudrino „nepastebėti“ *tame pačiame skyriuje* Engelso pateikto absoliučios ir santykinės tiesos klausimo išaiškinimo, — Bogdanovas, kuris išgudrino apkaltinti Engelsą „eklektizmu“ už tai, kad jis pripažino elementarų kiekvienam materializmui teiginį, — Bogdanovas tikrai dar kartą parodė tuo savo absoliutų nežinojimą nei materializmo, nei dialektikos.

„Mes prieiname prie klausimo, — rašo Engelsas minėtojo „Anti-Diuringo“ skyriaus (I dal., IX sk.) pradžioje, — ar gali iš viso žmogiškojo pažinimo produktai, ir jeigu taip, tai kurie, turėti suvereninę reikšmę ir besąlygišką teisę (Anspruch) į tiesą“ (penktojo vokiško leidimo S. 79). Ir Engelsas šį klausimą išsprendžia šitaip:

„Mąstymo suverenumas vykdomas eilėje žmonių, mąstančių nepaprastai nesuvereniai; pažinimas, kuris turi besąlygišką teisę į tiesą, — eilėje santykinų (reliatyvių) klaidų; nei viena nei kita“ (nei absoliučiai teisingas pažinimas nei suverenų mąstymas) „negali būti pilnutinai įvykdyta kitaip, kaip tik žmonijai gyvenant be galo ilgą laiką“.

„Mes čia vėl turime tą prieštaravimą, su kuriuo jau buvome susidūrę aukščiau, prieštaravimą tarp pobūdžio, kurį turi žmogaus mąstymas, iš būtinumo atrodantis mums absoliutus, ir jo vykdymą atskiruose žmonėse, kurie mąsto tikrai ribotai. Šis prieštaravimas tegali būti išspręstas tikrai tokioje viena paskui kitą sekančių žmonijos kartų eilėje, kuri, mums, mažų mažiausia, praktikoje yra begalinė. Šia prasme žmogaus mąstymas yra tiek pat suverenų,

kiek ir nesuverenus, ir jo pažinimo galia yra tiek pat neribota, kiek ir ribota. Suverenus ir neribotas pagal savo prigimtį (arba sutvarkymą, Anlage), pašaukimą, gali- mybę, galutinį istorinį tikslą; nesuverenus ir ribotas pa- gal atskirą įvykdymą, pagal tuo ar kitu laiku duotą tik- rove" (81)*.

„Lygiai taip pat, — tęsia Engelsas, — yra su amžino- siomis tiesomis“⁴².

Šis samprotavimas nepaprastai svarbus tuo klausimu dėl *reliatyvizmo*, mūsų žinių santykinumo principo, kurį pabrėžia visi machistai. *Visi* machistai primygtinai teigia, kad jie reliatyvistai, — bet rusiškieji machistai, kartodami žodelius paskui vokiečius, bijo arba nemoka aiškiai ir tiesiai iškelti klausimą dėl reliatyvizmo santykio su dialektika. Bogdanovui (kaip ir visiems machistams) mūsų žinių santykinumo pripažinimas *pašalina* kad ir mažiausią absoliučios tiesos pripažinimą. Engelsui iš santykinų tiesų susideda absoliuti tiesa. Bogdanovas — reliatyvistas. Engelsas — dialektikas. Štai dar ne mažiau svarbus Engelso samprotavimas iš to paties „Anti-Diuringo“ skyriaus.

„Tiesa ir paklydimas, kaip ir visos loginės kategori- jos, kurios juda tarp poliarių priešybių, turi absoliučią reikšmę tiktai nepaprastai apribotoje srityje; mes tai jau esame matę, ir p. Diuringas tai būtų žinojęs, jeigu jis būtų bent kiek susipažinęs su dialektikos pradais, su pirmomis jos prielaidomis, kurios kaip tiktai traktuoja apie visų poliarių priešybių nepakankamumą. Kai tiktai mes im- sime taikyti priešybę tarp tiesos ir paklydimo už aukščiau minėtos siauros srities ribų, ši priešybė pasidarys santy- kinė (reliatyvi) ir, vadinasi, netinkama tiksliam moksl- niam išsireiškimo būdai. O jeigu mes pamėginsime tai- kyti šią priešybę už nurodytosios srities ribų, kaip abso- liučią, tai mes jau visai susilauksime fiasko: abudu prie- šybės poliai pavirs kiekvienas savo priešybe, t. y. tiesa pasidarys paklydimu, paklydimas — tiesa“ (86)⁴³. Seka

* Plg. V. Černovas, minėt. veik., 64 psl. ir sek. Machistas p. Černovas visiškai laikosi nenorinčio savęs pripažinti machistu Bogdanovo pozicijos. Skirtumas tas, kad Bogdanovas stengiasi užtrinti savo nesutarimą su Engelsu, pavaizduoti kaip atsitiktinumą ir pan., o Černovas jaučia, kad kalbama apie kovą ir prieš materializmą ir prieš dialektiką.

pavyzdys — Boilio dėsnis (dujų tūris yra atvirkščiai proporcingas slėgimui). „Tiesos grūdas“, esąs šitame dėsnyje, tėra absoliuti tiesa tiktai tam tikrose ribose. Dėsnis pasirodo esąs tiesa „tiktai apytikriai“.

Taigi, žmogaus mąstymas pagal savo prigimtį gali mums duoti ir duoda absoliučią tiesą, kuri susideda iš santykiinių tiesų sumos. Kiekviena mokslo išsivystymo pakopa prideda naujų grūdų prie šios absoliučios tiesos sumos, bet kiekvieno mokslinio teiginio tiesos ribos yra santykinės, ir jos čia išplečiamos, čia susiaurinamos tolesnio žinojimo didėjimo. „Absoliučią tiesą, — sako J. Dicgenas „Ekskursijose“, — mes galime matyti, girdėti, užuosti, paliesti, be abejo, taip pat *pažinti*, bet ji neįeina ištisai (geht nicht auf) į pažinimą“ (S. 195). „Savaime suprantama, kad paveikslas neišsemia objekto, kad dailininkas pasilieka už savo modelio. . . Kaip gali paveikslas „sutapti“ su modeliu? Apytikriai, taip“ (197). „Mes galime tiktai santykiškai (reliatyviai) pažinti gamtą ir jos dalis; nes kiekviena dalis, nors ji tėra tiktai santykinė gamtos dalis, turi vis dėlto absoliutaus prigimtį, prigimtį gamtinės visumos savaime (des Naturganzen an sich), pažinimo neišsemiamos. . . Iš kur gi mes žinome, kad už gamtos reiškinių, už santykiinių tiesų yra universali, neribota, absoliuti gamta, kuri ne visiškai atskleidžia save žmogui? . . . Iš kur šitas žinojimas? Jis mums įgimtas. Jis duotas kartu su sąmone“ (198). Pastarasis teigimas yra vienas iš Dicgeno netikslumų, kurie privertė Marksą viename laiške Kugelmanui pažymėti painiavą Dicgeno pažiūrose⁴⁴. Tiktai įsikimbant į panašias neteisingas vietas galima kalbėti apie atskirą Dicgeno filosofiją, skirtingą nuo dialektinio materializmo. Bet pats Dicgenas pasitaiso *tame pačiame puslapyje*: „Jeigu aš sakau, kad žinojimas apie begalinę, absoliučią tiesą yra mums įgimtas, kad jis yra vieningas ir vienintelis žinojimas a priori*, tai vis dėlto ir patyrimas patvirtina šitą įgimtą žinojimą“ (198).

Iš visų šių Engelso ir Dicgeno pareiškimų aiškiai matyti, kad dialektiniam materializmui nėra neperžengiamos ribos tarp santykinės ir absoliučios tiesos. Bogdanovas visiškai to nesuprato, jeigu jis galėjo rašyti: „ji (senojo

* — iš anksto, nepriklausomai nuo patyrimo. Red.

materializmo pasaulėžiūra) nori būti besąlygiškai *objektyviu daiktų esmės pažinimu* (Bogdanovo kursyvas) ir yra nesuderinama su istoriniu kiekvienos ideologijos sąlyginumu" („Empiriomonizmas“, III knyga, IV psl.). Šiuolaikinio materializmo, t. y. marksizmo, požiūriu istoriškai sąlyginės yra *ribos* mūsų žinių priartėjimo prie objektyvios, absoliučios tiesos, bet *besąlygiškas* yra šios tiesos buvimas, besąlygiška yra tai, kad mes artėjame prie jos. Istoriskai sąlyginiai yra paveikslo konturai, bet besąlygiška yra tai, kad tas paveikslas vaizduoja objektyviai esantį modelį. Istoriskai sąlygiška yra tai, kada ir kuriomis sąlygomis mes savo pažinimu daiktų esmės priėjome iki alizarino atradimo akmens anglies dervoje arba iki elektronų atradimo atome, bet besąlygiška yra tai, kad kiekvienas toks atradimas yra „besąlygiškai objektyvaus pažinimo“ žingsnis į priekį. Vienu žodžiu, istoriškai sąlyginė yra bet kuri ideologija, bet besąlygiška yra tai, kad kiekvieną mokslinę ideologiją (skirtingai, sakysime, nuo religinės) atitinka objektyvi tiesa, absoliuti gamta. Jūs pasakysite: toks skyrimas santykinės ir absoliučios tiesos yra neapibrėžtas. Aš atsakysiu jums: jis kaip tiktai tiek „neapibrėžtas“, kad sukliudytų mokslui pavirsti dogma bloga šito žodžio prasme, kažkuo negyvu, sustingusiu, sustyrusiu, bet jis tuo pačiu metu kaip tiktai tiek yra „apibrėžtas“, kad ryžtingiausiai ir galutinai atsiribotų nuo fideizmo ir nuo agnosticizmo, nuo filosofinio idealizmo ir nuo Jumo bei Kanto pasekėjų sofistikos. Čia yra riba, kurios jūs nepastebėjote, ir, jos nepastebėję, nusiritote į reakcinės filosofijos balą. Tai — riba tarp dialektinio materializmo ir reliatyvizmo.

Mes — reliatyvistai, skelbia Machas, Avenarijus, Pecoldas. Mes — reliatyvistai, antrina jiems p. Černovas ir keletas rusiškųjų machistų, norinčių būti marksistais. Taip, p. Černovai ir draugai machistai, čia ir yra jūsų klaida. Nes padėti reliatyvizmą į pažinimo teorijos pagrindą — reiškia neišvengiamai pasmerkti save arba absoliučiam skepticizmui, agnosticizmui ir sofistikai, arba subjektyvizmui. Reliatyvizmas, kaip pažinimo teorijos pagrindas, yra ne tiktai pripažinimas mūsų žinių santykinumo, bet ir neigimas bet kurio objektyvaus, nepriklausomai nuo žmonijos esančio, masto arba modelio,

prie kurio artėja mūsų santykinis pažinimas. Pliko reliatyvizmo požiūriu galima pateisinti bet kurią sofistika, galima pripažinti „sąlyginiu“, ar mirė Napoleonas 1821 metų gegužės 5 dieną ar nemirė, galima paskelbti paprastu „patogumu“ žmogui ar žmonijai prileidimą greta mokslinės ideologijos („patogi“ vienu atžvilgiu) religinės ideologijos (labai „patogios“ kitu atžvilgiu) ir t. t.

Dialektika, — kaip aiškino dar Hegelis, — turi savyje reliatyvizmo, neigimo, skepticizmo momentą, bet *nesuvedama* į reliatyvizmą. Materialistinė Markso ir Engelso dialektika neabejotamai turi savyje reliatyvizmą, bet nesuvedama į jį, t. y. pripažįsta visų mūsų žinių santykinumą ne objektyvios tiesos neigimo prasme, o ta prasme, kad istoriškai sąlyginės yra ribos, kuriomis mūsų žinios prisiartina prie tos tiesos.

Bogdanovas rašo kursyvu: „*Nuoseklusis marksizmas neprileidžia tokios dogmatikos ir tokios statikos*“, kaip kad amžinos tiesos („Empiriomonizmas“, III knyga, IX psl.). Tai yra painiava. Jeigu pasaulis yra amžinai judanti ir besivystanti materija (kaip mano marksistai), kurią atspindi besivystanti žmogaus sąmonė, tai kaip čia tinka „statika“? Kalba eina visiškai ne apie nekintamą daiktų esmę ir ne apie nekintamą sąmonę, o apie *atitikimą* tarp sąmonės, atspindinčios gamtą, ir gamtos, atspindimos sąmonės. Šiuo — ir tik tai šiuo — klausimu „dogmatikos“ terminas turi ypatingą būdingą filosofinį prieskonį: tai pamėgtasis idealistų ir agnostikų žodelis *prieš* materialistus, kaip jau mes esame matę iš gana „seno“ materialisto Feuerbacho pavyzdžio. Senų seniausias šlamštas — štai kas pasirodo besą visi prieštaravimai prieš materializmą, daromi garsojo „naujausiojo pozityvizmo“ požiūriu.

6. PRAKTIKOS KRITERIJUS PAŽINIMO TEORIJOJE

Mes esame matę, kad Marksas 1845 metais, Engelsas 1888 ir 1892 metais įveda praktikos kriterijų į materializmo pažinimo teorijos pagrindą⁴⁵. Už praktikos kelti klausimą, „ar atitinka žmogaus mąstymą daiktinė“ (t. y. objektyvi) „tiesa“, yra scholastika, — sako Marksas 2-joje tezėje apie Feuerbachą. Geriausias kantinio ir jumistinio agnosticizmo, kaip ir kitų filosofinių išsūkių (Schrullen)

paneigimas yra praktika, — kartoja Engelsas. „Mūsų veiksmų pasisekimas įrodo mūsų suvokimų sutikimą (atitikimą, Übereinstimmung) su daiktine (objektyvia) suvokiamųjų daiktų prigimtimi“, — atsako Engelsas agnostikams⁴⁶.

Palyginkite su tuo Macho samprotavimą apie praktikos kriterijų. „Kasdieniniame mąstyme ir šiokiadienėje kalboje paprastai *tariama, iliuzoriška* priešpastatoma *tikrovei*. Laikydami pieštuką prieš save ore, mes matome jį tiesų; panėrę jį nuožulniai į vandenį, mes matome jį sulinkusį. Pastaruoju atveju sakoma: „pieštukas *atrodo sulinkęs, bet tikrovėje* jis yra tiesus“. Tačiau kuo remdamiesi mes *vieną* faktą vadiname tikrove, o *kitą* pažeminame ligi iliuzijos reikšmės? . . . Kai mes darome tą natūralią klaidą, kad nepaprastais atvejais vis dėlto laukiame paprastų reiškinių pasirodymo, tai mūsų lūkesčiai, žinoma, būna apvilti. Bet faktai dėl to nekalti. Kalbėti tokiais atvejais apie *iliuziją* teturi prasmę praktiniu požiūriu, bet nė kiek ne moksliniu. Lygiai tiek pat neturi jokios prasmės moksliniu požiūriu dažnai svarstomas klausimas, ar iš tikrųjų egzistuoja pasaulis, ar jis tėra tiktai mūsų iliuzija, ne daugiau kaip sapnas. Bet ir visų beprasmiškiausias sapnas yra faktas, ne blogesnis už bet kurį kitą“ („Požiūrių analizė“, 18—19 psl.).

Teisinga, kad faktas būna ne tiktai beprasmiškas sapnas, bet ir beprasmiška filosofija. Abejoti tuo negalima, susipažinus su Ernsto Macho filosofija. Kaip pats paskutinis sofistai, jis painioja moksliskai istorinį ir psichologinį žmogaus paklydimų tyrinėjimą, tyrinėjimą visokiausių žmonių „beprasmiškų sapnų“, kaip kad tikėjimas velniais, aitvarais ir pan., su gnoseologiniu atskyrimu tikro ir „beprasmiško“. Tai yra tas pats, kaip kad jeigu ekonomistas pasakytų, kad ir Senioro⁴⁷ teorija, pagal kurią kapitalistui visą pelną duoda darbininko darbo „paskutinė valanda“, ir Markso teorija, — vienodai yra faktas, ir moksliniu požiūriu neturi prasmės klausimas dėl to, kuri teorija reiškia objektyvią tiesą ir kuri — buržuazijos prietarus ir jos profesorių parsišlavimą. Odininkas J. Dicgenas mokslinę, t. y. materialistinę, pažinimo teoriją laikė „universalium ginklu prieš religinį tikėjimą“

(„Kleinere philosophischen Schriften“, S. 55*), o ordinariam profesoriui Ernstui Machui „moksliniu požiūriu neturi prasmės“ skirtumas tarp materialistinės ir tarp subjektyviai-idealitinės pažinimo teorijos! Mokslas yra nepartinis materializmo kovoje prieš idealizmą ir religiją, tai — mėgstamoji idėja ne vieno Macho, o visų šiuolaikinių buržuazinių profesorų, šitų, anot teisingo to paties J. Dicgeno posakio, „diplomuotų liokajų, mulkinančių liaudį vargte išvargtu idealizmu“ (S. 53, ten pat).

Tai būtent toks vargte išvargtas profesoriškas idealizmas, kai kriterijus praktikos, skiriančios visiems ir kiekvienam iliuziją nuo tikrovės, E. Macho iškeliamas už mokslo ribų, už pažinimo teorijos ribų. Žmogiškoji praktika įrodo materialistinės pažinimo teorijos teisingumą, — sakydavo Marksas ir Engelsas, paskelbdami „scholastika“ ir „filosofiniais išsūkiais“ mėginimus išspręsti pagrindinį gnoseologinį klausimą apeinant praktiką. O Machui praktika yra viena, o pažinimo teorija — visai kita; jas galima sustatyti greta, nesąlygojant antrosios pirmąją. „Pažinimas, — sako Machas savo paskutiniame kūrinyje: „Pažinimas ir paklydimas“ (antrojo vokiškojo leidimo 115 psl.), — yra biologiškai naudingas (förderndes) psichinis pergyvenimas“. „Tiktai pasisekimas gali atskirti pažinimą nuo paklydimo“ (116). „Sąvoka yra fizikinė darbo hipotezė“ (143). Mūsų rusiškieji machistai, norintieji būti marksistais, su nuostabiu naivumu laiko tokias Macho frazes įrodymu to, kad jis *artėja* prie marksizmo. Bet Machas čia tiek pat *artėja* prie marksizmo, kiek Bismarkas *artėjo* prie darbininkų judėjimo, arba vyskupas Eulogijus prie demokratizmo. Machui tokie teiginiai yra *greta* jo idealitinės pažinimo teorijos, o ne apibrėžia pasirinkimą tos ar kitos aiškios linijos gnoseologijoje. Pažinimas gali būti biologiškai naudingas, naudingas žmogaus praktikoje, gyvybei išlaikyti, rūšiai išlaikyti, tik tada, jei jis atspindi objektyvią tiesą, nepriklausomą nuo žmogaus. Materialistui žmogiškosios praktikos „pasisekimas“ įrodo mūsų vaizdinių sutikimą su objektyvia mūsų suvokiamųjų daiktų prigimtimi. Solipsistui „pasisekimas“ yra visa

* — „Smulkieji filosofiniai raštai“, 55 psl. Red.

tai, ko *man* reikia *praktikoje*, kurią galima nagrinėti atskirai nuo pažinimo teorijos. Jeigu į pažinimo teorijos pagrindą įjungtume praktikos kriterijų, tai mes neišvengiamai gauname materializmą, — sako marksistas. Praktika tebūna materialistiška, o teorija yra atskiras reikalas, — sako Machas.

„Praktiškai, — rašo jis „Pojūčių analizėje“, — atlikdami kuriuos nors veiksmus, mes tiek pat maža tegalime apsieiti be Aš vaizdinio, kaip, siekdami ranka kurio nors daikto, mes negalime apsieiti be kūno vaizdinio. Fiziologiškai mes pasiliegame egoistais ir materialistais taip pat nuolat, kaip kad mes nuolat matome saulės tekėjimą. Bet teoriškai mums visiškai nėra reikalo laikytis šitos pažiūros“ (284—285).

Egoizmas čia nei į tvorą, nei į mieta, nes tai — visiškai negnoseologinė kategorija. Nieko bendro neturi čia nė tariamasis saulės sukimasis aplink žemę, nes į praktiką, esančią mums kriterijum pažinimo teorijoje, reikia įjungti taip pat astronominių stebėjimų, atradimų ir t. t. praktiką. Pasilieka vertingas Macho pripažinimas, kad savo praktikoje žmonės vadovaujasi visiškai ir išimtinai materialistine pažinimo teorija, o mėginimas ją „teoriškai“ apeiti reiškia tiktai gelerteriškai-scholastinius ir vargte išvargtus idealistinius Macho siekimus.

Kiek nenaujos yra šitos pastangos išskirti praktiką, kaip kažką nenagrinėtino gnoseologijoje, kad būtų nuvalyta vieta agnosticizmui ir idealizmui, parodo šis pavyzdys iš vokiečių klasikinės filosofijos istorijos. Kelyje nuo Kanto į Fichtę čia stovi G. E. Šulcė (filosofijos istorijoje vadinamas Šulcė-Enezidemas). Jis atvirai gina skeptinę liniją filosofijoje, vadindamas save Jumo (o iš senųjų — Pirono ir Seksto) pasekėju. Jis ryžtingai atmeta bet kokią daiktą savyje ir objektyvaus žinojimo galimumą, ryžtingai reikalauja, kad mes neitume toliau „patyrimo“, toliau pojūčių, ir kartu numato ir prieštaravimą iš kitos stovyklos: „Kadangi skeptikas, dalyvaudamas gyvenimo įvykiuose, pripažįsta neabejotamą objektyvių daiktų tikrumą, atitinkamai elgiasi ir pripažįsta tiesos kriterijų, — tai paties skeptiko elgesys yra geriausias ir aki-

vaizdžiausias jo skepticizmo paneigimas“*. „Tokie argumentai, — pasipiktinęs atsako Šulcė, — tetinka tiktai juodnugariams (Pöbel, S. 254), nes mano skepticizmas nepaliečia gyvenimo praktikos, pasilikdamas filosofijos ribose“ (255).

Lygiai taip pat ir subjektyvus idealistas Fichtė tikisi idealizmo filosofijos ribose rasti vietą tam „realizmui, kuris neišvengiamas (sich aufdringt) mums visiems ir net ryžtingiausiam idealistui, kai reikalas paliečia veikimą, realizmui, pripažįstančiam, kad objektai egzistuoja visiškai nepriklausomai nuo mūsų, už mūsų“ (Werke, I, 455).

Netoli tenuėjo nuo Šulcės ir Fichtės naujasis Macho pozityvizmas! Kaip kurjozą pažymėsime, kad Bazarovui šiuo klausimu ir vėl nėra pasaulyje nieko, išskyrus Plechanovą: nėra stipresnio žvėries už katę. Bazarovas juokiasi iš „saltovitalinės filosofijos Plechanovo“ („Apybraižos“, 69 psl.), kuris tikrai parašė beprasmišką sakinį, kad, esą, „tikėjimas“ išorinio pasaulio buvimu „yra neišvengiamas filosofijos salto vitale“ (gyvybinis šuolis) („Pastabos prie L. Feuerbacho“, 111 psl.). Žodis „tikėjimas“, kad ir paimtas į kabutes, pakartotas paskui Jumą, parodo Plechanovo terminų painiavą, — kalbos nėra. Tačiau kam čia Plechanovas?? Kodėl Bazarovas nepaėmė kito materialisto, na, kad ir Feuerbacho? Tiktai todėl, kad jis jo nežino? Bet nemokšiškumas nėra argumentas. Ir Feuerbachas, kaip kad Marksas ir Engelsas, daro Šulcės, Fichtės ir Macho požiūriu neleistiną „šulį“ į praktiką pagrindiniais pažinimo teorijos klausimais. Kritikuodamas idealizmą, Feuerbachas išdėsto jo esmę tokia vaizdžia citata iš Fichtės, kuri puikiausiai muša visą machizmą. „Tu manai, — rašė Fichtė, — kad daiktai yra tikri, kad jie egzistuoja už tavo ribų, tiktai todėl, kad tu juos matai, girdi, lieti. Bet regėjimas, lytėjimas, klausia tėra tiktai pojūčiai. . . Tu junti ne objektus, o tiktai savo pojūčius“ (Feuerbachas, Werke, X. Band, S. 185). Ir Feuerbachas atsako: žmogus nėra abstraktus Aš, o arba vyras, arba moteris, ir klausimą dėl to, ar pasaulis yra pojūtis, galima sulyginti su

* G. E. Schulze. „Aenesidemus oder über die Fundamente der von dem Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementarphilosophie“, 1792, S. 253 (G. E. Šulcė. „Enezidemas, arba apie Jenos profesoriaus Reinholdo pateiktosios elementarios filosofijos pagrindus“, 1792, 253 psl. *Red.*)

klausimu: ar kitas žmogus yra mano pojūtis ar mūsų santykiai praktikoje įrodo atvirkščią dalyką? „Tai ir yra pagrindinė idealizmo klaida, kad jis klausimą dėl pasaulio objektyvumo ir subjektyvumo, tikrumo ar netikrumo stato ir sprendžia tiktai teoriniu požiūriu“ (ten pat, 189). Feuerbachas pažinimo teorijos pagrindan deda visą žmogiškosios praktikos visumą. Žinoma, — sako jis, — ir idealistai praktikoje pripažįsta ir mūsų Aš ir svetimo *Tu* realumą. Idealistams „šis požiūris tinka tiktai gyvenimui, o ne spekuliacijai. Bet spekuliacija, prieštaraujanti gyvenimui, tiesos požiūriu daranti mirties, sielos, atsiskyrimo nuo kūno, požiūrį, — tokia spekuliacija yra negyva, melaginga spekuliacija“ (192). Prieš *jusdami*, mes kvėpuojame; mes negalime egzistuoti be oro, be valgio ir gėrimo.

„Tai, vadinasi, kalbama apie valgį ir gėrimą, nagrinėjant klausimą dėl pasaulio idealumo ar realumo? — sušunka pasipiktinęs idealistas. — Koks šlykštumas! Koks pažeidimas gero papročio iš visų jėgų keikti materializmą mokslinė prasme iš filosofijos katedros ir iš teologijos katedros, tam, kad už vakarieniškos stalo būtų praktikuojamas materializmas grubiausia prasme“ (195). Ir Feuerbachas sušunka, kad subjektyvų pojūčių lyginti su objektyviu pasauliu „reiškia poliuciją lyginti su pradėjimu“ (198).

Pastaba ne iš ypatingai mandagių, bet ji ne į kaktą, o į akį pataiko tiems filosofams, kurie moko, kad jutiminius vaizdinus ir yra už mūsų esanti tikrovė.

Gyvenimo, praktikos požiūris turi būti pirmas ir pagrindinis pažinimo teorijos požiūris. Ir jis neišvengiamai atveda į materializmą, iš anksto atmesdamas begalinius profesoriškosios scholastikos prasimanymus. Žinoma, čia nereikia pamiršti, kad praktikos kriterijus niekuomet negali pagal pačią dalyko esmę *pilnutinai* patvirtinti arba paneigti kurį nors žmogiškąjį vaizdinį. Šis kriterijus taip pat tiek „neapibrėžtas“, kad neleistų žmogaus žinioms pavirsti „absoliutu“, ir tuo pačiu metu tiek apibrėžtas, kad negailestingai kovotų prieš visas idealizmo ir agnosticizmo atmainas. Jeigu tai, ką patvirtina mūsų praktika, yra vienintelė, galutinė, objektyvi tiesa, — tai iš čia išeina, kad vieninteliu keliu į šią tiesą pripažįstamas materialistinio požiūrio besilaikančio mokslo kelias.

Pavyzdžiui, Bogdanovas sutinka pripažinti Markso pinigų apyvartos teorijai objektyvų teisingumą tiksliai „mūsų laikams“, vadindamas „dogmatizmu“ priskyrimą šiai teorijai „antistoriškai-objektyvaus“ teisingumo („Empiriomonizmas“, III knyga, VII psl.). Tai vėl painiava. Šios teorijos sutikimo su praktika negali pakeisti jokios būsimos aplinkybės dėl tos pačios paprastos priežasties, dėl kurios yra *amžina* tiesa, kad Napoleonas mirė 1821 metų gegužės 5 dieną. Bet kadangi praktikos kriterijus, — t. y. *visų* kapitalistinių šalių išsivystymo eiga per paskutiniuosius dešimtmečius, — įrodo tiksliai objektyvią tiesą aplamai *visos* visuomeninės-ekonominės Markso teorijos, o ne tos arba kitos jos dalies, formulavimo ir pan., tai aišku, kad kalbėti čia apie marksistų „dogmatizmą“ reiškia daryti nedovanotiną nuolaidą buržuazinei ekonomijai. Vienintelė išvada iš tos nuomonės, kurios laikosi marksistai, kad Markso teorija yra objektyvi tiesa, yra ši: eidami Markso teorijos *keliu*, mes vis labiau ir labiau artėsime prie objektyvios tiesos (niekuomet jos neišsėmdami); o eidami *bet kuriuo kitu keliu*, mes negalime nieko prieiti, išskyrus painiavą ir melą.

III SKYRIUS

DIALEKTINIO MATERIALIZMO
IR EMPIRIOKRITICIZMO PAŽINIMO TEORIJA. III

1. KAS YRA MATERIJĄ? KAS YRA PATYRIMAS?

Su pirmuoju iš šių klausimų nuolat kimba prie materialistų idealistai, agnostikai ir tame tarpe machistai; su antruoju — materialistai prie machistų. Pamėginkime išsiaiškinti, koks čia yra reikalas.

Avenarijus sako materijos klausimu:

„Nuvalyto „pilnutinio patyrimo“ viduje nėra „fiziško“ — „materijos“ metafizine absoliučia prasme, nes „materija“ šia prasme tėra tikta abstrakcija: ji būtų priešnarių visuma, abstraguojant nuo bet kurio centrinio nario. Kaip principinėje koordinacijoje, t. y. „pilnutiniame patyrimo“, priešnaris neįmanomas (undenkbar) be centrinio nario, taip ir „materija“ metafizine absoliutine prasme yra visiška nesąmonė (Unding) („Bemerkungen“, minėt. žurn. S. 2*, § 119).

Iš šitos tauškalynės matyti viena: Avenarijus vadina fiziška arba materiją absoliutu ir metafizika, nes pagal jo principinės koordinacijos (arba dar naujoviškai: „pilnutinio patyrimo“) teoriją priešnaris yra neatskiriamas nuo centrinio nario, aplinka neatskiriama nuo Aš, ne-Aš neatskiriamas nuo Aš (kaip sakydavo J. G. Fichtė). Kad ši teorija yra perrengtas subjektyvus idealizmas, apie tai mes jau esame kalbėję savo vietoje, ir avenarinių puolimų prieš „materiją“ pobūdis yra visiškai aiškus: idealistas neigia fiziško būti nepriklausomai nuo psichikos ir todėl atmeta sąvoką, sudarytą filosofijos tokiai būčiai.

* — „Bemerkungen zum Begriff des Gegenstandes der Psychologie“, S. 2 — „Pastabos apie psichologijos dalyko supratimą“, 2 psl. Red.

Kad materija yra „fiziška“ (t. y. tai, kas žmogui geriausiai žinoma ir netarpiškai duota, ko būvimu niekas neabejoja, išskyrus bepročių namų gyventojus), — to Avenarijus neneigia, jis tiktai reikalauja priimti „jo“ teoriją apie nenutrūkstamą ryšį tarp aplinkos ir Aš.

Machas tą pačią mintį reiškia paprasčiau, be filosofinio kraipymosi: „Tai, ką mes vadiname materija, tėra tiktai tam tikras dėsningas *elementų* („pojūčių“) ryšys“ („Pojūčių analizė“, 265 psl.). Machui atrodo, kad, iškeldamas tokį teigimą, jis daro „radikalų perversmą“ įprastinėje pasauležiūroje. Tikrovėje tai senų seniausias subjektyvus idealizmas, kurio nuogumas pridengtas žodeliu „elementas“.

Pagaliau angliškasis machistas Pirsonas, pasiutusiai kariaujantis prieš materializmą, sako: „Moksliniu požiūriu negali būti prieštaravimo prieš tai, kad tam tikros daugiau ar mažiau pastovios jutiminių suvokimų grupės būtų klasifikuojamos jungiant jas išvien ir pavadinant materija — mes tuo būdu prieiname labai arti prie Dž. St. Milio apibrėžimo: materija yra nuolatinis pojūčių galimumas, — bet toks materijos apibrėžimas visiškai nepanašus į tą, kad materija yra daiktas, kuris juda“ („The Grammar of Science“, 1900, 2nd ed., p. 249*). Čia nėra „elementų“ fygos lapelio, ir idealistas tiesiog ištiesia ranką agnostikui.

Skaitytojas mato, kad visi šitie empiriokriticizmo kūrėjų samprotavimai visiškai ir išimtinai sukasi rémuose senojo gnoseologinio klausimo dėl mąstymo santykio su būtimi, pojūčio su fizišku. Reikėjo begalinio rusiškųjų machistų naivumo įžiūrėti čia kažkam, kas bent šiek tiek liestų „naujausiąjį gamtos mokslą“ arba „naujausiąjį pozityvizmą“. Visi mūsų paminėtieji filosofai, kas atvirai, kas maivydamasis, pakeičia pagrindinę filosofinę materializmo liniją (nuo būties į mąstymą, nuo materijos į pojūtį) priešinga idealizmo linija. Jų neigimas materijos yra senų seniausiai žinomas išsprendimas teoriškai-pažintinių klausimų ta prasme, kad neigiamas išorinis, objektyvus mūsų pojūčių šaltinis, neigiama objektyvi realybė, atitinkanti mūsų pojūčius. Ir atvirksčiai, pripažinimas tos

* — „Mokslo gramatika“, 1900, 2 leid., 249 psl. Red.

filosofinės linijos, kurią neigia idealistai ir agnostikai, išreiškiamas apibrėžimais: materija yra tai, kas, veikdamas mūsų jutimo organus, sukelia pojūtį; materija yra objektyvi realybė, duota mums pojūtyje, ir pan.

Bogdanovas, dėdamasis ginčijąs tikrai su Beltovu ir bailiai aplenkdamas Engelsą, piktinasi panašiais apibrėžimais, kurie, matote, „pasirodo esą paprasti pakartojimai“ („Empiriomonizmas“, III, XVI psl.) tos „formulės“ (*Engelso*, užmiršta pridurti mūsų „marksistas“), kad vienai filosofijos krypciai materija yra pirminė, dvasia — antrinė, kitai krypciai — atvirksčiai. Visi rusiškieji machistai susižavėję kartoja bogdanovinį „nuneigimą“! O tuo tarpu visai nedidelis galvojimas būtų galėjęs parodyti šiems žmonėms, kad negalima, pagal dalyko esmę negalima duoti kitokio dviejų pastarųjų gnoseologijos sąvokų apibrėžimo, išskyrus nurodymą į tai, kuri iš jų laikoma pirmine. Ką reiškia duoti „apibrėžimą“? Tai pirmiausia reiškia duotąją sąvoką įjungti į kitą, platesnę. Pavyzdžiui, kada aš apibrėžiu: asilas yra gyvulys, aš „asilo“ sąvoką įjungiu į platesnę sąvoką. Dabar kyla klausimas, ar yra platinės sąvokos, kuriomis galėtų operuoti pažinimo teorija, negu sąvokos: būtis ir mąstymas, materija ir pojūtis, fiziška ir psichiška? Ne. Tai — kraštutiniai plačios, visų plačiausios sąvokos, toliau kurių iš esmės (jeigu neturėsime galvoje *visuomet* galimų *nomenklatūros* pakeitimų) iki šiol gnoseologija nenuėjo. Tikrai šarlataniškumas arba didžiausias menkaprotiškumas gali reikalauti tokio šių dviejų kraštutiniai plačių sąvokų „eilių“ „apibrėžimo“, kuris nebūtų „paprastas pakartojimas“: viena arba antra imama pirmine. Paimkite tris aukščiau pateiktus samprotavimus apie materiją. Į ką jie visi suvedami? Į tai, kad šitie filosofai eina nuo psichiško, arba Aš, į fizišką, arba aplinką, kaip nuo centrinio nario į priešnarį, — arba nuo pojūčio į materiją, — arba nuo jutiminio suvokimo į materiją. Ar galėjo iš esmės Avenarijus, Machas ir Pirsonas duoti kokį nors kitą pagrindinių sąvokų „apibrėžimą“, išskyrus jų filosofinės linijos *krypties* nurodymą? Ar galėjo jie kitaip apibrėžti, dar kaip nors ypatingai apibrėžti, kas yra Aš, kas yra pojūtis, kas yra jutiminis suvokimas? Pakanka aiškiai pastatyti klausimą, kad suprastume, kokią didžiausią nesąmonę kalba ma-

chistai, reikalaujami iš materialistų tokio materijos apibrėžimo, kuris nebūtų suvedamas į pakartojimą to, kad materija, gamta, būtis, fiziška yra pirminis dalykas, o dvasia, sąmonė, pojūtis, psichiška — antrinis.

Markso ir Engelo genialumas, tarp kita ko, ir pasireiškė tuo, kad jie niekino gelerterišką žaidimą naujais žodeliais, įmantriais terminais, gudriais „izmais“, o paprastai ir tiesiai sakė: yra materialistinė ir idealistinė linija filosofijoje, o tarp jų yra įvairūs agnosticizmo atspalviai. Tuščios pastangos surasti „naują“ požiūrį filosofijoje apibūdina tokį pat dvasios skurdą, kaip tuščios pastangos sukurti „naują“ vertės teoriją, „naują“ rentos teoriją ir pan.

Apie Avenarijų jo mokinys Karstanjenas praneša, jog jis privačiame pasikalbėjime pasakęs: „Aš nepažįstu nei fiziško, nei psichiško, o tik tai trečia“. Į vieno rašytojo pastabą, kad šito trečiojo sąvokos Avenarijus nedavė, Pecoldas atsakė: „Mes žinome, kodėl jis negalėjo iškelti tokios sąvokos. Trečia neturi priešpriešinės sąvokos (Gegenbegriff — santykiaujančios sąvokos)... Klausimas: kas yra trečia? nelogiškai pastatytas“ („Einf. i. d. Ph. d. r. E.“, II, 329*). Kad pastarosios sąvokos negalima apibrėžti, tai Pecoldas supranta. Bet jis nesupranta to, kad rėmimasis „trečiu“ yra paprastas išsūkis, nes kiekvienas iš mūsų žino ir kas yra fiziška ir kas yra psichiška, bet niekas iš mūsų dabartiniu metu nežino, kas yra „trečia“. Šiuo išsūkiu Avenarijus tik tai pėdas sumėtė, *tikrovėje* paskelbdamas Aš pirminiu dalyku (centrinis narys), o gamtą (aplinką) antriniu dalyku (priešnaris).

Žinoma, materijos ir sąmonės priešybė irgi turi abso-
liučią reikšmę tik tai labai aprėžtos ribose: kalbamu-
ju atveju išimtinai ribose pagrindinio gnoseologinio
klausimo dėl to, ką pripažinti pirminiu dalyku ir ką an-
triniu. Už šitų ribų kalbamojo priešpastatymo santyki-
numas yra neabejojamas.

Įsižiūrėkime dabar, kaip empiriokritinėje filosofijoje
vartojamas žodis: patyrimas. „Grynojo patyrimo kritikos“
pirmasis straipsnis dėsto šį „prileidimą“: „bet kuri mūsų
aplinkos dalis taip santykiauja su žmogiškais individualais,

* — „Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“, II, 329 —
„Įvadas į grynojo patyrimo filosofiją“, II t., 329 psl. *Red.*

jog jei ji pasirodė, tai jie paskelbia apie savo patyrimą: tai ir tai sužinau patyrimo būdu; tai ir tai yra patyrimas; arba: kilo iš patyrimo, priklauso nuo patyrimo“ (rus. vert. 1 psl.). Taigi, patyrimas apibrėžiamas vis tomis pačiomis sąvokomis: Aš ir aplinka, ir „mokymas“ apie „nenutrūkstamą“ ryšį tarp jų ligi tam tikro laiko laikomas nusišėpus. Toliau. „Sintetinė gryojo patyrimo sąvoka“: „būtent patyrimo, kaip tokio pareiškimo, kuriam, visoje jo sudėtyje, prielaida eina tik aplinkos dalys“ (1—2). Jeigu priimsime, kad aplinka egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus „pareiškimų“ ir „pasisakymų“, tai atsiveria galimamas aiškinti patyrimą materialistiškai! „Analitinė gryojo patyrimo sąvoka“: „būtent patyrimo, kaip tokio pareiškimo, prie kurio neprimaišyta nieko, kas savo ruožtu nebūtų patyrimas, ir kuris, vadinasi, yra ne kas kita, kaip patyrimas“ (2). Patyrimas yra patyrimas. Ir atsiranda gi žmonių, kurie šias tariamai mokslines nesąmones laiko tikru giliamintiškumu!

Reikia dar pridurti, kad Avenarijus „Gryojo patyrimo kritikos“ II tome žiūri į „patyrimą“, kaip į *psichiško* „specialų atveją“, kad jis dalija patyrimą į sachhafte Werte (daiktines vertybes) ir į gedankenhafte Werte (mąstomąsias vertybes), kad „patyrimas plačiąja prasme“ įjungia šias pastarąsias, kad „pilnutinis patyrimas“ sutapatinamas su principine koordinacija („Bemerkungen“). Vieni žodžiu: „ko nori, to prašai“. „Patyrimas“ pridengia ir materialistinę ir idealistinę liniją filosofijoje, palaimindamas jų supainiojimą. Jeigu mūsų machistai patikliai ima „grynąjį patyrimą“ kaip gryną pinigą, tai filosofinėje literatūroje įvairių kryptių atstovai vienodai nurodo Avenarijaus piktnaudžiavimą šia sąvoka. „Kas yra grynasis patyrimas, — rašo A. Rilis, — Avenarijaus raštuose palieka neapibrėžta, ir jo pareiškimas: „grynasis patyrimas yra toks patyrimas, prie kurio neprimaišyta nieko tokio, kas savo ruožtu nebūtų patyrimas“, aiškiai sukasi ratu“ („Systematische Philosophie“, Lpz., 1907, S. 102*). Avenarijaus raštuose grynasis patyrimas, — rašo Vuntas, — čia reiškia bet kurią fantaziją, čia pasisakymus su „daiktishkumo“ pobūdžiu („Phil. Studien“, XIII. Band, S. 92—

* — „Sistemingoji Filosofija“, Leipcigas, 1907, 102 psl. Red.

93*). Avenarijus *ištēmpia* patyrimo sąvoką (S. 382). „Nuo tikslaus apibrėžimo terminų: patyrimas ir grynas patyrimas, — rašo Kovelartas, — priklauso visos šitos filosofijos prasmė. Avenarijus neduoda tokio tikslaus apibrėžimo“ („Rev. Néo-scolastique“, 1907, févr., p. 61**). „Neapibrėžtumas termino: patyrimas gerai patarnauja Avenarijui“, pratempiant idealizmą po priedanga kovos prieš jį, — sako Normanas Smitas („Mind“, vol. XV, p. 29***).

„Aš iškilmingai pareiškiu: mano filosofijos vidinė prasmė, jos siela yra tai, kad žmogus iš viso neturi nieko, išskyrus patyrimą; žmogus prieina viską, ką jis prieina, tiktai per patyrimą“... Ar ne tiesa, koks tai yra karštas grynojo patyrimo filosofas? Šių žodžių autorius — subjektyvus idealistas J. G. Fichtė („Sonn. Ber. etc.“, S. 12****). Iš filosofijos istorijos yra žinoma, kad patyrimo sąvokos aiškinimas skyrė klasikinius materialistus ir idealistus. Dabartiniu metu įvairiausių atspalvių profesoriška filosofija savo reacingumą aprengia deklamacijos apie „patyrimą“ apdarais. Patyrimu remiasi visi imantiniai. Machas išgiria savo knygos „Pažinimas ir paklydimas“ 2-jo leidimo pratarmėje profesoriaus V. Jeruzalemo knygą, kurioje mes skaitome: „Dieviškosios pirmapradės būtybės pripažinimas neprieštarauja jokiam patyrimui“ („Der krit. Id. etc.“, S. 222****).

Galima tiktai pasigailėti žmonių, kurie patikėjo Avenarijum ir Ko, kad, esą, žodeliu „patyrimas“ galima pakilti viršum „pasenusio“ skirtumo tarp materializmo ir idealizmo. Jeigu Valentinas ir Juškevičius kaltina Bogdanovą, truputį atsitraukusį nuo grynojo machizmo, piktnaudžiaujant žodžiu patyrimas, tai šie ponai parodo čia tiktai savo nemokšišumą. Bogdanovas yra „nekaltas“ šiuo punktu: jis *tiktai* vergiškai perėmė Macho ir Avenarijaus painiavą.

* — „Philosophische Studien“, XIII. Band, S. 92—93 — „Filosofiniai Tyrimai“, XIII t., 92—93 psl. Red.

** — „Revue Néo-scolastique“, 1907, févr., p. 61 — „Neoscholastinė Apžvalga“, 1907, vasaris, 61 psl. Red.

*** — „Mintis“, XV t., 29 psl. Red.

**** — „Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie“, S. 12 — „Aiškus kaip saulė pranešimas plačiajai visuomenei apie tikrąją naujausiosios filosofijos esmę“, 12 psl. Red.

***** — „Der kritische Idealismus und die reine Logik“, S. 222 — „Kritinis idealizmas ir grynoji logika“, 222 psl. Red.

Kada jis sako: „sąmonė ir netarpiškas psichinis patyrimas — tapatingos sąvokos“ („Empiriomonizmas“, II, 53), gi materija yra „ne patyrimas“, o „nežinoma, kuo sukeliamą visa, kas žinoma“ („Empiriomonizmas“, III, XIII), — tai jis aiškina patyrimą *idealistiškai*. Ir jis, žinoma, ne pirmas* ir ne paskutinis kuria idealistines sistemiškutes, pagrįstas žodeliu patyrimas. Kai jis prieštarauja reakciniams filosofams, sakydamas, kad mėginimai išeiti už patyrimo ribų tikrovėje atveda „tiktai į tuščias abstrakcijas ir prieštaraujančius vaizdus, kurių visi elementai vis dėlto buvo imami iš patyrimo“ (I, 48), — jis tuščioms žmogaus sąmonės abstrakcijoms priešpastato tai, kas egzistuoja už žmogaus ir nepriklausomai nuo jo sąmonės; t. y. aiškina patyrimą materialistiškai.

Lygiai taip pat ir Machas, laikydamasis idealizmo išei ties požiūrio (kūnai yra pojūčių arba „elementų“ kompleksai), neretai nuslysta į materialistinį žodžio patyrimas aiškinimą. „Ne iš savęs reikia filosofuoti (nicht aus uns herausphilosophieren), — sako jis „Mechanikoje“ (3-sis vok. leid., 1897, S. 14), — o imti iš patyrimo“. Patyrimas čia priešpastatomas filosofavimui iš savęs, t. y. aiškinamas kaip kažkas objektyvaus, duoto žmogui iš šalies, aiškinamas materialistiškai. Dar pavyzdys: „Tai, ką mes stebime gamtoje, atsispaudžia mūsų vaizdiniuose, kad ir nesuprasta ir neišanalizuota mūsų, ir šitie vaizdiniai paskui savo visų bendriausiais ir patvariausiai (stärksten) bruožais seka (nachahmen) gamtos procesais. Šiame patyrimo mes turime tokią atsargą (Schatz), kuri visada yra mums po ranka...“ (ten pat, S. 27). Čia gamta yra laikoma pirminiu dalyku, pojūčiai ir patyrimas — išvestiniais. Jeigu Machas nuosekliai būtų laikęsis tokio požiūrio pagrindiniais gnoseologijos klausimais, tai jis būtų išgelbėjęs žmoniją nuo daugelio ir kvailų idealistinių „kompleksų“. Trečias pavyzdys: „Glaudus ryšys tarp minties ir patyrimo kuria šiuolaikinį gamtos mokslą. Patyrimas gimdo mintį. Ji išvystoma toliau ir vėl sulygina-

* Anglijoje seniai jau tokiu būdu lavinasi draugas Be'fortas Baksas, kuriam neseniai prancūziškasis jo knygos „The roots of reality“ („Realybės šaknys“. Red.) recenzentas pasakė ne be kandumo: „patyrimas — tiktai kitas žodis vietoje sąmonės“, pasidarykite gi atvirai idealistui! („Revue de philosophie“⁴⁸, 1907, Nr. 10, p. 399).

ma su patyrimu" ir t. t. („Erkenntnis und Irrtum“, S. 200*). Specialioji Macho „filosofija“ čia išmesta laukan, ir autorius stichiškai pereina į įprastinį požiūrį gamtininkų, kurie į patyrimą žiūri materialistiškai.

Išdava: žodis „patyrimas“, ant kurio stato savo sistemas machistai, nuo senų senovės buvo priedanga idealistinėms sistemoms ir dabar tarnauja Avenarijui ir Ko eklektiniam perėjimui iš idealistinės pozicijos į materializmą ir atgal. Įvairūs šios sąvokos „apibrėžimai“ reiškia tiktai tas dvi pagrindines linijas filosofijoje, kurias taip ryškiai atskleidė Engelsas.

2. PLECHANOVO KLAIDA DĖL SĄVOKOS: „PATYRIMAS“

Savo pratarmės „L. Feuerbachui“ (1905 m. leid.) X—XI puslapyje Plechanovas sako:

„Vienas vokiečių rašytojas pastebi, kad empiriokriticizmui *patyrimas* tėra tiktai tyrinėjimo dalykas, o visai ne pažinimo priemonė. Jeigu tai yra taip, tai empiriokriticizmo priešpastatymas materializmui netenka prasmės, ir samprotavimai tema apie tai, kad empiriokriticizmas turi pakeisti materializmą, pasirodo visiškai tušti ir nereikalingi“.

Tai — visiška painiava.

Fr. Karstanjenas, vienas iš „ortodoksiškiausių“ Avenarijus pasekėjų, savo straipsnyje apie empiriokriticizmą (atsakymas Vuntui) sako, jog „„Grynojo patyrimo kritikai“ patyrimas yra ne pažinimo priemonė, o tiktai tyrinėjimo dalykas“**. Išaina, pasak Plechanovo, kad Fr. Karstanjeno pažiūrų priešpastatymas materializmui netenka prasmės!

Fr. Karstanjenas beveik paraidžiui atpasakoja Avenarijų, kuris savo „Pastabose“ griežtai priešpastato savąjį supratimą patyrimo, kaip to, kas mums duota, ką mes randame (das Vorgefundene) — pažiūrai į patyrimą, kaip į „pažinimo priemonę“ „viešpataujančių, iš esmės visiškai metafizinių, pažinimo teorijų prasme“ (l. c., S. 401). Tą

* — „Pažinimas ir paklydimas“, 200 psl. Red.

** „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“, Jahrg. 22, 1898, S. 45 („Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“, 22-ji metal, 1898, 45 psl. Red.).

pat sako paskui Avenarijų ir Pecoldas savajame „Įvade į grynojo patyrimo filosofiją“ (I t., S. 170). Išeina, pasak Plechanovo, kad Karstanjeno, Avenarijaus ir Pecoldo pažiūrų priešpastatymas materializmui netenka prasmės! Arba Plechanovas „nebaigė skaityti“ Karstanjeno ir Ko, arba jis paėmė savo rėmimąsi „vienu vokiečių rašytoju“ iš penktųjų rankų.

Ką gi reiškia šis Plechanovo nesuprastasis išymiausių empiriokritikų teigimas? Karstanjenas nori pasakyti, kad Avenarijus savo „Grynojo patyrimo kritikoje“ tyrinėjimo dalyku ima patyrimą, t. y. visokius „žmogaus pasisakymus“. Avenarijus netyrinėja čia, — sako Karstanjenas (cit. str. S. 50), — ar šitie pasisakymai yra realūs, ar jie priklauso, pavyzdžiui, *vaiduokliams*; jis tik grupuoja, sistemina, formaliai klasifikuoja visokiausius žmogiškus pasisakymus, *ir idealistinius, ir materialistinius* (S. 53), nenagrinėdamas klausimo esmės. Karstanjenas yra visiškai teisus, vadindamas šį požiūrį „daugiausia skepticizmu“ (S. 213). Karstanjenas, tarp kita ko, gina šitame straipsnyje savo brangųjį mokytoją nuo Vunto mesto gėdingo (vokiečių profesoriaus požiūriu) kaltinimo materializmu. Susimildami, kokie gi mes materialistai! — tokia yra Karstanjeno prieštaravimų prasmė, — jeigu mes kalbame apie „patyrimą“, tai visai ne ta įprastine, paplitusia prasme, kuri veda arba galėtų vesti į materializmą, o ta prasme, kad mes tyrinėjame visa tai, ką žmonės „pasisako“, kaip patyrimą. Karstanjenas ir Avenarijus laiko pažiūrą į patyrimą, kaip į pažinimo priemonę, materialistine (tai, gal būt, ir labiausiai įprasta, bet vis dėlto neteisinga, kaip mes esame matę iš Fichtės pavyzdžio). Avenarijus atsiriboja nuo tos „viespataujančios“ „metafizikos“, kuri atkakliai laiko smegenis minties organu, nesiskaitydama su introjekcijos ir koordinacijos teorijomis. Tai, kas mūsų rasta arba kas duota (das Vorgefundene), Avenarijus kaip tik supranta kaip nenutrūkstamą ryšį tarp Aš ir aplinkos, kas veda į supainiotą idealistinį „patyrimo“ aiškinimą.

Taigi, už žodžio „patyrimas“, be abejo, gali slypėti ir materialistinė, ir idealistinė linija filosofijoje, lygiai taip pat ir jumistinė ir kantinė, tačiau nei apibrėžimas patyri-

mo, kaip tyrinėjimo dalyko*, nei jo apibrėžimas, kaip pažinimo priemonės, dar nieko šiuo atžvilgiu neišsprendžia. O specialiai Karstanjeno pastabos prieš Vuntą visiškai neturi nieko bendro su klausimu dėl empiriokriticizmo priešpastatymo materializmui.

Kaip kurjozą pažymėsime, jog Bogdanovas ir Valentinovas, atsakydami šiuo punktu Plechanovui, parodė nė kiek ne geresnį žinojimą. Bogdanovas pareiškė: „ne visai aišku“ (III, XI psl.), „empiriokriticistų dalykas išsiaiškinti šį formulavimą ir priimti sąlygą arba jos nepriimti“. Patogi pozicija: aš, girdi, ne machistas ir aiškintis, kuria prasme kalba apie patyrimą kažkoks Avenarijus ar Karstanjenas, aš neprivalau! Bogdanovas nori naudotis machizmu (ir machistine painiava su „patyrimu“), bet nenori už ją atsakyti.

„Grynasis“ empiriokritikas Valentinovas išrašė Plechanovo pastabą ir viešai pašoko kankaną, išjuokdamas tai, kad Plechanovas nepasakė rašytojo vardo ir nepaaiškino, koks čia reikalas (cit. kn. 108—109 psl.). Ir kartu šitas empiriokritinis filosofas pats *nė žodžio* neatsakė iš esmės, pripažinęs, kad jis „trejetą kartų, jeigu ne daugiau, perskaitė“ Plechanovo pastabą (ir, matyti, nieko nesuprato) Na, ir machistai!

3. DĖL PRIEŽASTINGUMO IR BŪTINUMO GAMTOJE

Priežastingumo klausimas turi ypačią svarbią reikšmę to ar kito naujausiojo „izmo“ filosofinei linijai nustatyti, ir todėl mes turime sustoti ties šiuo klausimu kiek smulčiau.

Pradėsime nuo išdėstymo materialistinės pažinimo teorijos kalbamuoju punktu. L. Feuerbacho pažiūros jo ypatingai aiškiai išdėstytos aukščiau minėtame atsakyme R. Haimui.

„Gamta ir žmogiškasis protas, — sako Haimas, — jam (Feuerbachui) visiškai išsiskiria, ir tarp jų iškasama ištisa

* Plechanovui, gal būt, pasirodė, kad Karstanjenas pasakė: „pažinimo objektas, nepriklausomas nuo pažinimo“, o ne „tyrinėjimo dalykas“? Tada tai būtų buvęs tikrai materializmas. Bet nei Karstanjenas, nei apylamai kas nors, susipažinęs su empiriokriticizmu, nepasakė ir negalėjo pasakyti tokio dalyko.

praraja, neperžengiama nei iš vienos, nei iš antros pusės. Haimas šį priekaištą pagrindžia mano „Religijos esmės“ 48 §, kur sakoma, kad „gamta tegali būti suprastata tik tai per pačią gamtą, kad jos būtinumas nėra žmogiškas ar loginis, metafizinis ar matematinis, kad gamta viena tik tai tėra tokia esybė, kuriai negalima pritaikyti jokio žmogiško masto, nors mes ir lyginame jos reiškinius su analoginiais žmogiškais reiškiniais, pritaikome jai žmogiškus posakius ir sąvokas, kad ji pasidarytų mums suprantama, pavyzdžiui: tvarka, tikslas, dėsnis, esame priversti jai taikyti tokius posakius dėl mūsų kalbos esmės“. Ką tai reiškia? Ar aš noriu tuo pasakyti: gamtoje nėra jokios tvarkos, taip kad, pavyzdžiui, po rudens gali eiti vasara, po pavasario — žiema, po žiemos — ruduo? Nėra tikslo, taip kad, pavyzdžiui, tarp plaučių ir oro, tarp šviesos ir akies, tarp garso ir ausies nėra jokio suderinimo? Nėra tvarkos, taip kad, pavyzdžiui, žemė sukasi čia elipsu, čia ratu, apsisuka aplink saulę čia per metus, čia per ketvirtį valandos? Kokia nesąmonė! Ką gi aš norėjau pasakyti šitoje ištraukoje? Nieko daugiau, kaip tik išvesti skirtumą tarp to, kas priklauso gamtai, ir to, kas priklauso žmogui; šitoje ištraukoje nekalbama, kad nieko tikro neatitinką gamtoje žodžius ir vaizdinius apie tvarką, tikslą, dėsnį, čia neigiamas tik tai minties ir būties tapatingumas, neigiamas, kad tvarka ir t. t. egzistuoja gamtoje kaip tik taip, kaip žmogaus galvoje arba jutime. Tvarka, tikslas, dėsnis yra ne daugiau kaip žodžiai, kuriais žmogus išverčia gamtos darbus į savo kalbą, kad juos suprastų; šitie žodžiai nėra beprasmiai, nėra be objektyvaus turinio (nicht sinn-d. h. gegenstandlose Worte); bet vis dėlto reikia skirti originalą nuo vertimo. Tvarka, tikslas, dėsnis žmogiška prasme reiškia kažką savivališko.

„Iš tvarkos, tikslingumo ir dėsningumo atsitiktinumo gamtoje teizmas *tiesiog* daro išvadą dėl savivališkos jų kilmės, dėl buvimo esybės, skirtingos nuo gamtos ir įnešančios tvarką, tikslingumą ir dėsningumą į gamtą, kuri pati savaime (an sich) yra chaotiška (dissolute), neturinti jokio apibrėžtumo. Teistų protas... yra protas, prieštaraujantis gamtai, absoliučiai nesuprantantis gamtos esmės. Teistų protas sudrasko gamtą į dvi esybes, — vieną ma-

terialinę, antrą formalinę arba dvasinę" (Werke, VII. Band, 1903, S. 518—520*).

Taigi, Feuerbachas pripažįsta objektyvų dėsningumą gamtoje, objektyvų priežastingumą, kuriuos žmogiškieji vaizdiniai apie tvarką, dėsni ir kt. atspindi tiktai apytikriai teisingai. Pripažinimas objektyvaus gamtos dėsningumo Feuerbachui yra nenutrūkstamai susijęs su pripažinimu objektyvaus realumo išorinio pasaulio, dalykų, kūnų, daiktų, kuriuos atspindi mūsų sąmonė. Feuerbacho pažiūros — nuosekliai materialistinės. Ir bet kurias kitokias pažiūras, teisingiau, kitokią filosofinę liniją priežastingumo klausimu, neigimą objektyvaus dėsningumo, priežastingumo, būtinumo gamtoje, Feuerbachas teisingai priskiria fideizmo kryptčiai. Nes iš tikrųjų aišku, kad subjektyvistinė linija priežastingumo klausimu, tvarkos ir būtinumo gamtoje išvedimas ne iš išorinio objektyvaus pasaulio, o iš sąmonės, iš proto, iš logikos ir pan. ne tiktai atplėšia žmogiškąjį protą nuo gamtos, ne tiktai pirmąjį priešpastato antrajai, bet gamtą daro proto *dalimi*, užuot protą laikius gamtos dalele. Subjektyvistinė linija priežastingumo klausimu yra filosofinis idealizmas (kurio atmainos yra ir Jumo ir Kanto priežastingumo teorijos), t. y. daugiau ar mažiau susilpnintas, praskiestas fideizmas. Pripažinimas objektyvaus dėsningumo gamtoje ir apytikriai teisingo šito dėsningumo atsispindejimo žmogaus galvoje yra materializmas.

Kai dėl Engelso, tai jam neteko, jeigu neklystu, priešpastatyti specialiai priežastingumo klausimu savo materialistinio požiūrio kitoms kryptims. To daryti jam nebuvo reikalo, jei jis visiškai aiškiai atsiribojo nuo visų agnostikų labiau pagrindiniu klausimu dėl išorinio pasaulio objektyvaus realumo aplamai. Tačiau kas šiek tiek atidžiai skaitė filosofinius jo kūrinius, tam turi būti aišku, kad Engelsas neprileido nė šešėlio abejojimo dėl objektyvaus dėsningumo, priežastingumo, būtinumo buvimo gamtoje. Apsiribosime nedaugeliu pavyzdžių. Jau pirmajame „Anti-Diuringo“ straipsnyje Engelsas sako: „Kad pažintume atskiras puses“ (arba bendrojo pasaulinių reiškinių paveikslo detales), „mes esame priversti išplėsti jas

* — Raštai, VII t., 1903, 518—520 psl. Red.

iš natūralaus (natürlich) arba istorinio jų sąryšio ir tyrinėti kiekvieną skyrium pagal jos savybes, pagal atskiras jos priežastis ir padarinius" (5—6). Kad šis natūralus sąryšis, gamtos reiškinių sąryšis egzistuoja objektyviai, tai yra akivaizdu. Engelsas ypačiai pabrėžia dialektinę pažiūrą į priežastį ir padarinį: „Priežastis ir padarinys yra vaizdiniai, kurie turi reikšmę, kaip tokie, tiktai taikant tam tikram atskiram atvejui; bet kai tiktai mes imsime tą atskirą atveją nagrinėti bendrame jo sąryšyje su visa pasaulio visuma, šie vaizdiniai susitinka ir susipina universalios sąveikos vaizdinyje, kuriame priežastys ir padariniai nuolat keičiasi vietomis; tai, kas čia arba dabar yra priežastis, tampa ten arba tada padariniu ir atvirkščiai" (8). Vadinasi, žmogiškoji priežasties ir padarinio sąvoka visuomet šiek tiek supaprastina objektyvų gamtos reiškinių ryšį, tiktai apytikriai jį atspindėdama, dirbtinai izoliuodama tas ar kitas vieno vieningo pasaulinio proceso puses. Jeigu mes randame, kad mąstymo dėsniai atitinka gamtos dėsnius, tai tat darosi visiškai suprantama, — sako Engelsas, — jeigu turėsime galvoje, kad mąstymas ir sąmonė yra „žmogaus smegenų produktai ir žmogus pats gamtos produktas". Suprantama, kad „žmogaus smegenų produktai, būdami galų gale patys gamtos produktais, neprieštarauja kitam gamtiniam sąryšiui (Naturzusammenhang), o jį atitinka" (22)⁴⁹. Kad yra gamtinis, objektyvus gamtos reiškinių sąryšis, dėl to nėra nė abejonės. Apie „gamtos dėsnius", apie „būtinumą gamtoje" (Naturnotwendigkeiten) Engelsas nuolat kalba, nelaikydamas reikalingu specialiai aiškinti visuotinai žinomus materializmo teiginius.

„Liudvige Feuerbache" mes taip pat skaitome, kad „bendrieji išorinio pasaulio ir žmogaus mąstymo judėjimo dėsniai iš esmės yra tapatingi, o savo pasireiškimu skirtingi tik tiek, kad žmogaus galva gali juos taikyti sąmoningai, kai tuo tarpu gamtoje — iki šiol didžiąja dalimi ir žmonijos istorijoje — jie prasiskina kelią nesąmoningai, išorinio būtinumo pavidalu, begalinėje tariamų atsitiktinumų eilėje" (38). Ir Engelsas kaltina senąją natūrfilosofiją tuo, kad ji pakeitė „dar nežinomus jai tikruosius" (gamtos reiškinių) „ryšius idealiais, fantastiniais" (42)⁵⁰. Pripažinimas objektyvaus dėsningumo, priežastingumo,

būtinumo gamtoje yra visiškai aiškus Engelso raštuose greta su pabrėžimu santykinio pobūdžio mūsų, t. y. žmoniškųjų, apytikrių šito dėsningumo atspindžių tose ar kitose sąvokose.

Pereidami prie J. Dicgeno, mes turime pirmiausia pažymėti vieną iš nesuskaitomų dalyko iškraipymų, daromų mūsų machistų. Vienas iš „Apybraižų „apie“ marksizmo filosofiją“ autorių, p. Gelfondas, pareiškia mums: „Pagrindiniai Dicgeno pasaulėžiūros punktai gali būti reziumuoti šiais teiginiais: „... 9) priešastinė priklausomybė, kurią mes priskiriame daiktams, tikrovėje neegzistuoja pačiuose daiktuose“ (248). *Tai — visiška nesąmonė.* P. Gelfondas, kurio paties pažiūros iš esmės yra tikras šiupinys iš materializmo ir agnosticizmo, *nežmoniškai išdarakė* J. Dicgeną. Žinoma, J. Dicgeno veikaluose galima rasti nemaža painiavos, netikslumų, klaidų, džiuginančių machistų širdis ir verčiančių kiekvieną materialistą pripažinti J. Dicgeną ne visai nuosekliu filosofu. Bet priskirti materialistui J. Dicgenui tiesioginį paneigimą materialistinės pažiūros į priešastingumą, tai gali tiktai Gelfondai, tiktai rusiškieji machistai.

„Objektyvus mokslinis pažinimas, — sako J. Dicgenas savo kūrinyje „Protinio darbo esmė“ (1903 m. vok. leid.), — ieško priešasčių ne tikėjime, ne spekuliacijoje, o patyrimo, indukcijoje, ne a priori, o a posteriori*. Gamtos mokslas ieško priešasčių ne už reiškinių, ne anapus jų, o juose arba su jų pagalba“ (S. 94—95). „Priežastys yra mąstymo galios produktai. Bet jie — ne gryni jos produktai, jie yra jos pagimdyti sąjungoje su jutimine medžiaga. Jutiminė medžiaga suteikia tuo būdu pagimdytai priešasčiai objektyvų jos būvį. Kaip mes iš tiesos reikalaujame, kad ji būtų objektyvaus reiškinio tiesa, taip mes iš priešasties reikalaujame, kad ji būtų tikra, kad ji būtų objektyviai duoto padarinio priešastis“ (S. 98—99). „Daikto priešastis yra jo ryšys“ (S. 100).

Iš čia matyti, kad p. Gelfondas pateikė teigimą, *tiesiog prieštaraujantį tikrovei*. Materializmo pasaulėžiūra, J. Dicgeno išdėstoma, pripažįsta, kad „priešastinė priklausomybė“ yra „pačiuose daiktuose“. Machistiniam šiupiniui

* — ne iki patyrimo, o po patyrimo. Red.

p. Gelfondui prireikė supainioti materialistinę ir idealistinę liniją priešastingumo klausimu.

Pereikime prie šios antrosios linijos.

Avenarijus aiškų pareiškimą dėl jo filosofijos išėties taškų šiuo klausimu padaro pirmajame savo kūrinyje: „Filosofija, kaip mąstymas apie pasaulį pagal mažiausio jėgų eikvojimo principą“. 81 § skaitome: „Nejusdami (nepažindami patyrimo: erfahren) jėgos, kaip kažko, kas sukelia judėjimą, mes nepatiriame ir bet kokio judėjimo būtinumo... Visa, ką mes juntame (erfahren), yra tai, kad viena seka paskui kita“. Priešais mus — gryniausio pavidalo juminis požiūris: pojūtis, patyrimas nieko nesaiko mums apie jokią būtinumą. Filosofas, teigiąs (remdamasis „minties ekonomijos“ principu), kad egzistuoja tik tai pojūtis, negalėjo prieti jokios kitos išvados. „Kiek, — skaitome toliau, — supratimas apie priešastingumą reikalauja jėgos ir būtinumo arba prievartos, kaip integralinių sudėtinių dalių padariniui apibrėžti, tiek ir jis atkrinta kartu su jais“ (82 §). „Būtinumas pasilieka, kaip padarinių laukimo tikimybės laipsnis“ (83 §, tezė).

Tai — visiškai apibrėžtas subjektyvizmas priešastingumo klausimu. Ir, pasiliekant šiek tiek nuosekliai, negalima prieti kitos išvados, nepripažįstant objektyvios realybės, kaip mūsų pojūčių šaltinio.

Imame Machą. Specialiame skyriuje apie „priešastingumą ir aiškinimą“ („Wärmelehre“, 2. Auflage, 1900, S. 432—439*) skaitome: „Juminė kritika (priešastingumo sąvokos) pasilieka galioje“. Kantas ir Jumas skirtingai sprendžia priešastingumo problemą (su kitais filosofais Machas nė nesiskaito!); prie Jumo sprendimo „jungiamės mes“. „Išskyrus loginį (Macho kursyvas), jokio kito būtinumo, pavyzdžiui, fizikinio, nėra“. Tai kaip tik tai pažiūra, prieš kurią taip ryžtingai kovojo Feuerbachas. Machui nė į galvą neateina neigti savo giminytę su Jumu. Tik tai rusiškėji machistai galėjo prieti iki to, kad imtų teigti juminio agnosticizmo „sujungiamumą“ su Markso ir Engelso materializmu. Macho „Mechanikoje“ skaitome: „Gamtoje nėra nei priešasties, nei padarinių“

* — Mach. E. „Die Prinzipien der Wärmelehre“, 2. Auflage, 1900 — Machas, E. „Principai mokymo apie šilumą“, 2 leid., 1900. Red.

(S. 474, 3. Auflage, 1897). „Aš daug kartų esu išdėstęs, kad visos priežastingumo dėsnio formos kyla iš subjektyvių siekimų (Trieben); gamtai nėra būtina juos atitikti“ (495).

Čia reikia pažymėti, kad mūsų rusiškieji machistai nuostabiai naiviai pakeičia klausimą dėl visų samprotavimų apie priežastingumo dėsnį materialistinės ar idealistinės krypties klausimu dėl tokio ar kitokio šio dėsnio formulavimo. Jie patikėjo vokiečių profesoriais-empiriokritikais, kad jeigu bus pasakyta: „funkcionalinis santykis“, tai tatai sudarys „naujausiojo pozityvizmo“ atradimą, išvaduos nuo „fetišizmo“ posakių, kaip „būtinumas“, „dėsnis“ ir pan. Žinoma, tai yra gryniausi niekai, ir Vuntas turėjo visišką teisę pasijuokti iš šito *žodžio pakeitimo* (cit. straipsnio „Phil. Studien“* S. 383 ir 388), nė kiek nepakeičiančio dalyko esmės. Pats Machas kalba apie priežastingumo dėsnio „visas formas“ ir „Pažinime ir paklydime“ (2 leid., S. 278) daro savaime suprantamą išlygą, kad funkcijos sąvoka gali tiksliau išreikšti „elementų priklausomybę“ tikrai tada, kada yra pasiektas galimumas išreikšti tyrinėjimo rezultatus *matuojamaisiais* dydžiais, — o tai net tokiuose moksluose, kaip chemija, tepasiekta tikrai iš dalies. Tur būt, pagal požiūrį mūsų machistų, kurie yra patiklūs profesoriniams atradimams, Feuerbachas (nebekalbant jau apie Engelsą) nežinojo to, kad tvarkos, dėsningumo ir pan. sąvokos gali būti tam tikromis sąlygomis išreikštos matematiškai apibrėžtu funkcionaliniu santykiu!

Tikrai svarbų teoriškai-pažintinį klausimą, skiriantį filosofines kryptis, sudaro ne tai, kokio tikslumo pasiekė mūsų aprašymai priežastinių ryšių ir ar gali šie aprašymai būti išreikšti tikslia matematine formule, — o tai, ar mūsų šitų ryšių pažinimo šaltinis yra objektyvus gamtos dėsningumas, arba mūsų proto savybės, būdingas jam sugebėjimas pažinti tam tikras apriorines tiesas ir pan. Štai kas griežtai skiria materialistus Feuerbachą, Marksą ir Engelsą nuo agnostikų (jumistų) Avenarijus ir Macho.

Atskirose savo kūrinių vietose Machas, — kurį būtų nuodėmė kaltinti nuoseklumu, — neretai „užmiršta“ savo sutikimą su Jumu ir savo subjektyvistinę priežastingumo

* — „Philosophische Studien“, — „Filosofiniai Tyrimai“. Red.

teoriją, samprotaudamas „paprastai“ kaip gamtininkas, t. y. stichiškai-materialistiniu požiūriu. Pavyzdžiui, „Mechanikoje“ mes skaitome: „Gamta moko mus rasti jos reiškiniuose vienodumą“ (prancūz. vert. p. 182). Jeigu mes *randame* vienodumą gamtos reiškiniuose, tai, vadinasi, tas vienodumas egzistuoja objektyviai, už mūsų proto? Ne. Tuo pačiu gamtos vienodumo klausimu Machas pareiškia tokius dalykus: „Jėga, raginanti mus papildyti mintyse faktus, stebėtus tiktai pusiau, yra asociacijos jėga. Ją stiprina kartojimas. Ji atrodo mums tada jėga, nepriklausanti nuo mūsų valios ir nuo atskirų faktų, vairuojanti ir mintis, ir (Macho kursyvas) faktus, laikanti juos atitinkančius viens kitą, kaip vienu ir kitų *dėsnis*. Kad mes tariamės galį pranašauti su pagalba tokio dėsnio, tai įrodo tiktai (!) pakankamą mūsų aplinkos vienodumą, bet anaipol neįrodo pranašavimų pasisekimo *būtinumo*“ („Wärmelehre“, S. 383).

Vadinasi, galima ir reikia ieškoti kažkio būtinumo, *išskyrus* aplinkos, t. y. gamtos, vienodumą! Kur ieškoti, tai — paslaptis idealistinės filosofijos, kuri bijosi pripažinti žmogaus pažintinį sugebėjimą paprastu gamtos atspindžiu. Paskutiniame savo veikale „Pažinimas ir paklydimas“ Machas net apibrėžia gamtos dėsnį, kaip „laukimo apribojimą“ (2 leid., S. 450 ir sek.)! Solipsizmas vis dėlto atsiima savo.

Pažiūrėkime į kitų tos pačios filosofinės krypties rašytojų poziciją. Anglas Karlas Pirsonas pasisako su įprastu jam apibrėžtumu: „Mokslo dėsniai yra daug daugiau žmogaus proto produktai, negu išorinio pasaulio faktai“ („The Grammar of Science“, 2nd ed., p. 36*). „Ir poetai ir materialistai, kurie kalba apie gamtą, kaip apie žmogaus viešpatį (sovereign), per daug dažnai pamiršta, kad reiškinų tvarka ir sudėtingumas, sukeliantieji jų pasigėrėjimą, mažų mažiausia, tiek pat yra žmogaus pažintinio sugebėjimo produktas, kiek ir jo paties atsiminimai ir mintys“ (185). „Plačiai apimantis gamtos dėsnio pobūdis yra dėkingas už savo buvimą žmogaus proto išradingumui“ (ib.). „Žmogus yra gamtos dėsnio *kūrėjas*“, skelbia trečiojo skyriaus 4 §. „Kur kas daugiau prasmės turi teigimas,

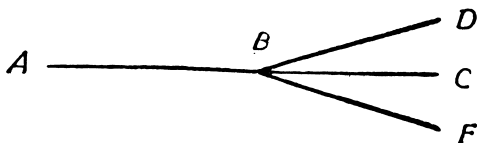
* — „Mokslo gramatika“, 2 leid., 36 psl. Red.

kad žmogus duoda gamtai dėsnius, negu atvirksčias teigimas, kad gamta duoda dėsnius žmogui", — nors, — su kartėliu prisipažįsta garbingasis profesorius, — ši pastaroji (materialistinė) pažiūra, „deja, yra per daug paplitusi mūsų laikais“ (p. 87). IV skyriuje, paskirtame priežastingumo klausimui, 11 § formuluoja Pirsono tezę: „Būtinumas priklauso sąvokų pasauliui, o ne suvokimų pasauliui“. Pirsonui, reikia pastebėti, suvokimai arba jūtiminiai įspūdžiai „ir yra“ už mūsų esanti tikrovė. „Tame vienodume, su kuriuo kartojasi tam tikros suvokimų eilės, toje suvokimų rutinoje nėra jokio vidinio būtinumo; bet būtina mąstančių būtybių buvimo sąlyga yra suvokimų rutinos buvimas. Vadinasi, būtinumas glūdi mąstančios būtybės prigimtyje, o ne pačiuose suvokimuose; jis yra pažintinio sugebėjimo produktas“ (p. 139).

Mūsų machistas, su kuriuo ne kartą reiškia visišką solidarumą „pats“ E. Machas, tuo būdu laimingai priėjo grynai kantinį idealizmą: žmogus duoda gamtai dėsnius, o ne gamta žmogui! Dalykas yra ne tas, kad paskui Kantą būtų kartojamas mokymas apie aprioriškumą, — tai nulemia ne idealistinę liniją filosofijoje, o ypatingą šitos linijos formulavimą, — o tas, kad protas, mąstymas, sąmonė yra čia pirminiai, gamta — antrinė. Ne protas yra gamtos dalelytė, vienas iš aukščiausių jos produktų, jos procesų atspindys, o gamta yra dalelytė proto, kuris tuo būdu pats savaime iš paprasto, įprastinio, visiems pažįstamo žmogiškojo proto ištempiamas į „besaikį“, kaip sakė J. Diczgenas, paslaptinę, dievišką protą. Kantinė-machistinė formulė: „žmogus duoda dėsnius gamtai“ yra fideizmo formulė. Jeigu mūsų machistai išplečia akis, skaitydami Engelso raštuose, kad pagrindinis skiriamasis materializmo požymis yra pripažinimas pirminiu dalyku gamtos, o ne dvasios, — tai tas tiktai parodo, kiek jie nesugeba skirti iš tikrųjų svarbias filosofines kryptis nuo profesoriško žaidimo mokslingumu ir įmantriais žodeliais.

J. Pecoldas, dėtąs ir vystąs savo dviejų tomų veikale Avenarijų, gali būti reakcinės machizmo scholastikos pūkų pavyzdys. „Dar ir iki šiol, — skelbia jis, — praėjus 150 metų po Jumo, substancialumas ir priežastingumas tebeaparižuoja mąstymo drąsą“ („Įvadas į grynojo patyrimo filosofiją“, I t., 31 psl.). Suprantama, už visus

„drąsesni“ yra solipsistai, kurie atrado pojūtį be organinės materijos, mintį be smegenų, gamtą be objektyvaus dėsningumo! „Ir paskutinis, mūsų dar nepaminėtas, priešastingumo formulavimas, būtinumas arba *gamtos būtinumas* turi savyje kažką neaiškaus ir mistiško“ — „fetišizmo“, „antropomorfizmo“ ir t. t. idėją (32 ir 34). Vargšai mistikai, Feuerbachas, Marksas ir Engelsas! Visą laiką kalbėjo apie būtinumą gamtoje ir dar, be to, vadino Jumo linijos šalininkus teoriniais reakcionieriais... Pecoldas yra aukščiau už bet kurį „antropomorfizmą“. Jis atrado didįjį „vienareikšmiškumo dėsnį“, pašalinantį bet kurį neaiškumą, bet kuriuos „fetišizmo“ pėdsakus ir kt., ir kt., ir kt. Pavyzdys: jėgų lygiagretainis (S. 35). Jo negalima „įrodyti“, jį reikia pripažinti kaip „patyrimo faktą“. Negalima prileisti, kad kūnas, gaudamas tuos pačius pastūmėjimus, juda skirtingu būdu. „Mes negalime prileisti tokio neapibrėžtumo ir savivališkumo gamtoje; mes turime reikalauti iš jos apibrėžtumo, dėsningumo“ (35). Taip. Taip. Mes reikalaujame iš gamtos dėsningumo. Buržuazija reikalauja iš savo profesorių reakcingumo. „Mūsų mąstymas reikalauja iš gamtos apibrėžtumo, ir gamta visuomet klauso šito reikalavimo, — mes net pamatysime, kad tam tikra prasme ji yra priversta jo paklusti“ (36). Kodėl, pastumtas linija *AB*, kūnas juda į *C*, o ne į *D*, ne į *F* ir t. t.?

„Kodėl gamta nepasirenka nė vienos iš nesuskaitomos daugybės kitų galimų krypčių?“ (37). Todėl, kad jos būtų „daugiareikšmės“, o didysis empiriokritinis Jozefo Pecoldo atradimas reikalauja *vienareikšmiškumo*.

Panašiomis neapsakomomis nesąmonėmis „empiriokritikai“ užpildo dešimtis puslapių!

... Mes ne kartą esame pažymėję, kad mūsų teiginys semia savo galią ne iš atskirų patyrimų sumos, kad mes, atvirksčiai, reikalaujame iš gamtos jo pripažinimo (seine

Geltung). Ir iš tikrųjų, dar prieš tapdamas dėsniu, jis jau yra mums principas, su kuriuo mes prieiname prie tikrovės, t. y. postulatą. Jis turi galią, taip sakant, a priori, nepriklausomai nuo bet kurio atskiuro patyrimo. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad grynojo patyrimo filosofijai nedera skelbti apriorines tiesas, grįžtant tuo būdu į visų nevaisingiausią metafiziką. Bet mūsų a priori terečia tiksliai loginis, ne psichologinis ir ne metafizinis" (40). Na, žinoma, pavadinus a priori loginiu, dėl to tuojau išnyksta visas tokios idėjos reakcingumas, ir ji pakyla į „naujausiojo pozityvizmo“ aukštumą!

Vienareikšmio psichinių reiškinių apibrėžtumo, — moko mus J. Pecoldas toliau, — negali būti: fantazijos vaidmuo, didžiųjų išradėjų reikšmė ir pan. sudaro čia išimtis, o gamtos dėsnis arba dvasios dėsnis nepakenčia „jokių išimčių“ (65). Mes matome gryniausią metafiziką, kuris neturi supratimo apie santykinumą skirtumo tarp atsitiktinio ir būtino.

Man nurodys, gal būt, — tęsia Pecoldas, — į motyvavimą istorijos įvykių arba charakterio išsivystymo poezijos kūrinuose? „Jeigu mes atidžiai pažiūrėsime, tai pamatysime, kad vienareikšmiškumo nėra. Nėra nei vieno istorinio įvykio ir nei vienos dramos, kurioje mes negalėtume išsivaizduoti dalyvių, skirtingai veikiančius duotomis psichinėmis sąlygomis“ (73). „Vienareikšmiškumo psichinėje srityje ne tiktai nėra, bet mes turime teisę reikalauti iš tikrovės jo nebuvimo (Pecoldo kursyvas). Tuo būdu mūsų mokymas iškyla... į rangą *postulato*... t. y. būtinos sąlygos kiekvieno ankstyvesnio patyrimo, *loginio a priori*“ (Pecoldo kursyvas, S. 76).

Ir šituo „loginiu a priori“ Pecoldas toliau operuoja abiejuose savo „Įvado“ tomuose ir 1906 m. išėjusioje knyguotėje „Pasaulio paveikslas pozityvistiniu požiūriu“*. Priešais mus — antras pavyzdys įžymaus empiriokritiko, nepastebimai nusiritusio į kantizmą ir skelbiančio reakcingiausius mokymus trupučiuką pakeistu padažu. Ir tai —

* J. Petzoldt. „Das Weltproblem vom positivistischen Standpunkte aus“, Lpz., 1906, S. 130 (J. Pecoldas. „Pasaulio problema pozityvistiniu požiūriu“, Leipzig, 1906, 130 psl. Red): „Ir empiriniu požiūriu gali būti loginis a priori: priežastingumas yra loginis a priori pa'yriminiam (erfahrungsmaßsig, duotajam patyrimo) mūsų aplinkos pastovumui“.

ne atsitiktinumas, nes Macho ir Avenarijaus mokymas apie priešastingumą yra iš pačių savo pagrindų idealistinis melas, kad ir kokiomis skambiomis frazėmis apie „pozityvizmą“ jis būtų dangstomas. Skirtumas tarp juminės ir kantinės priešastingumo teorijos yra antraeilis skirtumas tarp agnostikų, kurie sutaria pagrindiniu dalyku: neigimu objektyvaus gamtos dėsningumo, tuo būdu neišvengiamai pasmerkdami save toms ar kitoms idealistinėms išvadoms. Truputį „sąžiningesnis“ už J. Pecoldą empiriokritikas, Rudolfas Vilis, kuris gėdinasi savo giminytės su imanentais, atmeta, pavyzdžiui, visą Pecoldo „vienareikšmiškumo“ teoriją, kaip neduodančią nieko, išskyrus „loginį formalizmą“. Bet ar pagerina savo poziciją R. Vilis, išsižadėdamas Pecoldo? Nė kiek. Nes jis išsižada kantinio agnosticizmo išimtinai juminio agnosticizmo naudai: „Mes jau seniai žinome, — rašo jis, — nuo Jumo laikų, kad „būtinumas“ yra grynai loginė charakteristika (Merkmal), ne „transcendentalinė“, arba, kaip aš noriau pasakyčiau ir kaip jau esu sakęs, grynai žodinė (sprachlich) charakteristika“ (R. Willy: „Gegen die Schulweisheit“, Münch., 1905, S. 91; cf. 173, 175*).

Agnostikas vadina mūsų, materialistinę, pažiūrą į būtinumą „transcendentaline“, nes požiūriu tos pačios kantinės ir jumininės „mokyklinės išminties“, kurios Vilis neatmeta, o tiktai pavalo, visoks pripažinimas objektyvios realybės, duotos mums patyrimo, yra neteisėtas „transcensus“.

Į tą patį agnosticizmo takelį nuolat nuklysta iš prancūziškųjų mūsų nagrinėjamosios filosofinės krypties rašytojų Anri Puankarė, stambus fizikas ir smulkus filosofas, kurio klaidas P. Juškevičius paskelbė, suprantama, paskutiniu naujausiojo pozityvizmo žodžiu, ligi tokio laipsnio „naujausio“, kad net prireikė dar naujo „izmo“: empiriosimbolizmo. Puankarei (apie kurio pažiūras visuomete bus kalba skyriuje apie naująją fiziką) gamtos dėsniai yra simboliai, sąlyginumai, kuriuos žmogus susidaro „patogumo“ dėlei. „Vienintelė tikra objektyvi realybė yra vidinė pasaulio harmonija“, ir Puankarė objektyvių

* — R. Vilis. „Prieš mokyklinę išmintį“, Miunchenas, 1905, 91 psl.; plg. 173, 175 psl. Red.

vadina tai, kas turi visuotinę reikšmę, ką pripažįsta dauguma žmonių arba visi žmonės*, — t. y. grynai subjektyvistiškai panaikina objektyviąją tiesą, kaip visi machistai, — ir apie „harmoniją“ kategoriškai pareiškia į klausimą, ar ji yra už mūsų: „be abejo jimo ne“. Visiškai aišku, kad naujieji terminai nė kiek nepakeičia senų seniausios filosofinės agnosticizmo linijos, nes „originalios“ Puankarės teorijos esmę (nors jis toli gražu nėra nuoseklus) tesudaro neigimas gamtos objektyvaus realumo ir objektyvaus dėsningumo. Todėl visiškai natūralu, kad, skirtingai nuo rusiškųjų machistų, laikančių naujus senųjų klaidų formulavimus naujaisiais atradimais, vokiečių kantininkai sveikino tokias pažiūras, kaip perėjimą esminiu filosofiniu klausimu į jų pusę, į agnosticizmo pusę. „Prancūzų matematikas Anri Puankarė, — skaitome kantininko Filypo Franko veikale, — gina tą požiūrį, kad daugelis bendriausių teorinių gamtos mokslo teiginių (inercijos, energijos išlaikymo dėsnis ir pan.), dėl kurių dažnai sunku pasakyti, ar jie yra empirinės ar apriorinės kilmės, iš tikrųjų nepriklauso nei vieniems, nei antriems, būdami grynai sąlyginėmis prielaidomis, priklausančiomis nuo žmonių nuožiūros“. „Tuo būdu, — žavisi kantininkas, — naujausioji natūrfilosofija nelauktu būdu atnaujina pagrindinę kritinio idealizmo mintį, būtent, kad patyrimas tiktai pripildo rėmus, kuriuos žmogus atsineša su savimi į pasaulį“...**

Mes pateikėme šį pavyzdį, — kad vaizdžiai parodytume skaitytojui naivumo laipsnį mūsų Juškevičių ir Ko, kurie bet kurią „simbolizmo teoriją“ priima, kaip gryną naujienos pinigą, kai tuo tarpu šiek tiek nusimaną filosofai sako paprastai ir tiesiai: perėjo į kritinio idealizmo požiūrį! Nes šito požiūrio esmė nėra būtinai Kanto formulavimų kartojimas. o pripažinimas pagrindinės idėjos, bendros ir Jumui ir Kantui: neigimas objektyvaus gamtos dėsningumo ir išvedimas tų ar kitų „patyrimo sąlygų“, tų ar kitų principų, postulatų, prielaidų iš subjekto, iš žmogiškosios

* Henri Poincaré. „La Valeur de la Science“, Paris, 1905, pp. 7, 9 (Anri Puankarė. „Mokslo vertė“, Paryžius, 1905, 7, 9 psl. Red.). Yra rusiškas vertimas.

** „Anna'len der Naturphilosophie“⁵¹, VI. B., 1907, SS. 443, 447 („Natūrfilosofijos Analai“, VI t., 1907, 443, 447 psl. Red.).

sąmonės, o ne iš gamtos. Teisus buvo Engelsas, sakydamas, jog ne tai yra esmė, prie kurios iš gausių materializmo arba idealizmo mokyklų jungiasi tas ar kitas filosofas, o tai, ar pirminiu dalyku laikoma gamta, išorinis pasaulis, judanti materija, ar dvasia, protas, sąmonė ir pan.

Štai dar vienas machizmo apibūdinimas šiuo klausimu priešingai likusioms filosofinėms linijoms, duotas nusimančio kantininko E. Liukos. Priežastingumo klausimu „Machas visiškai jungiasi prie Jumo“*. „P. Folkmanas mąstymo būtinumą veda iš gamtos procesų būtinumo — požiūris, priešingai Machui ir sutinkamai su Kantu pripažįstantis būtinumo faktą, — tačiau jis, priešingai Kantui, būtinumo šaltiniu laiko ne mąstymą, o gamtos procesus“ (424).

P. Folkmanas — fizikas, gana daug rašantis gnoseologiniais klausimais ir linkstantis, kaip didžiulė gamtininkų dauguma, į materializmą, nors nenuoseklų, drovų, nepasakytą ligi galo. Pripažinti gamtos būtinumą ir iš jo išvesti mąstymo būtinumą yra materializmas. Išvesti būtinumą, priešžastingumą, dėsningumą ir kt. iš mąstymo yra idealizmas. Vienintelis pateiktosios citatos netikslumas — priskyrimas Machui visiško bet kurio būtinumo neigimo. Mes jau esame matę, kad tai yra ne taip nei Macho atžvilgiu, nei atžvilgiu visos empiriokritinės krypties, kuri, ryžtingai pasitraukusi nuo materializmo, neišvengiamai ritasi į idealizmą.

Mums pasilieka pasakyti keletą žodžių specialiai apie rusiškuosius machistus. Jie nori būti marksistais, jie visi yra „skaitę“ Engelso ryžtingą materializmo atribojimą nuo Jumo krypties, jie negalėjo negirdėti ir iš paties Macho ir iš kiekvieno, bent kiek susipažinusio su jo filosofija, kad Machas ir Avenarijus eina Jumo linija, — ir visi jie stengiasi netarti *né garso* apie jumizmą ir materializmą priežastingumo klausimu! Painiava pas juos viešpatauja pilnutiniausia. Keletas pavyzdžių. Ponas P. Juškevičius skelbia „naująjį“ empiriosimbolizmą. Ir „mėlynumo, kie-

* E. Lucka. „Das Erkenntnisproblem und Machs „Analyse der Empfindungen““, „Kantstudien“, VIII. Bd., S. 409 (E. Liuka. „Pažinimo problema ir Macho „Pojūčių analizė““, „Kantiniuose Tyrimuose“, VIII t., 409 psl. Red.).

tumo ir kt. pojūčiai, šie tariamieji grynojo patyrimo duomenys" ir „tariamai grynojo proto padarai, kaip kad chimera arba šachmatų žaidimas" — vis tai yra „empiriosimboliai" („Apybraižos", 179 psl.). „Pažinimas yra empiriosimbolinis ir vystydamasis jis eina į vis aukštesnio laipsnio simbolizacijos empiriosimbolius". „Šitie empiriosimboliai yra. . . vadinamieji gamtos dėsniai" (ib.). „Vadinamasis tikrasis realumas, būtis pati savaime, yra ta infinitinė" (baisiai mokytas žmogus p. Juškevičius!), „kraštutinė simbolių sistema, kurios siekia mūsų žinojimas" (188). „Duomens srovė", „sudaranti mūsų pažinimo pagrindą", yra „iracionali", „iloginė" (187, 194). Energija „tiek pat maža tėra daiktas, substancija, kaip kad laikas, erdvė, masė ir kitos pagrindinės gamtos sąvokos: energija — tai konstancija, empiriosimbolis, kaip ir kiti empiriosimboliai, patenkinantieji — iki tam tikro laiko — pagrindinę žmogaus reikmę įnešti protą, Logosą, į iracionalią duomens srovę" (209).

Arlekino apsiaustu iš margos, réksmingos, „naujausios" terminologijos skutelių priešais mus — subjektyvus idealistas, kuriam išorinis pasaulis, gamta, jos dėsniai, — vis tai mūsų pažinimo simboliai. Duomens srovė neturi protingumo, tvarkos, dėsningumo: mūsų pažinimas įneša ten protą. Dangaus kūnai — žmogaus pažinimo simboliai, ir žemė jų tarpe. Jeigu gamtos mokslas moko, jog žemė buvo ilgą laiką iki galimumo atsirasti žmogui ir organicinei materijai, tai mes juk visa tai perdirbome! Planetų judėjimo tvarką mes įnešame, tai mūsų pažinimo produktas. Ir, jausdamas, kad žmogaus protas tokios filosofijos ištempiamas į gamtos kaltininką, į jos pradininką, p. Juškevičius greta proto stato „Logosą", t. y. protą abstrakcijoje, ne protą, o Protą, ne žmogaus smegenų funkciją, o kažką esantį atsirandant bet kokiems smegenims, kažką dieviško. Paskutinis „naujausiojo pozityvizmo" žodis yra ta senoji fideizmo formulė, kurią demaskavo dar Feuerbachas.

Paimkime A. Bogdanovą. 1899 metais, kada jis dar tebebuvo pusiau materialistas ir tiktai buvo pradėjęs svyruoti, paveiktas labai stambaus chemiko ir labai painaus filosofo — Vilhelmo Ostvaldo, jis rašė: „Visuotinis priežastinis reiškinių ryšys yra paskutinis, geriausias žmogaus

pažinimo kūdikis; jis yra visuotinis dėsnis, aukščiausias iš tų dėsnų, kuriuos, tariant filosofo žodžiais, žmogaus protas padiktuoja gamtai“ („Pagr. el. ir t. t.“, 41 psl.).

Alachas težino, iš kokių rankų paėmė tada Bogdanovas savo citatą. Bet faktas tas, kad „filosofo žodžiai“, kuriuos patikliai pakartojo „marksistas“, yra *Kanto* žodžiai. Nemalonus įvykis! Tuo labiau nemalonus, kad jo net negalima paaiškinti „paprasčia“ Ostvaldo įtaka.

1904 metais, suspėjęs jau pamesti ir gamtos mokslo materializmą, ir Ostvaldą, Bogdanovas rašė: „...Šiuolaikinis pozityvizmas laiko priežastingumo dėsnį tiktai priemone pažintinai susieti reiškiniams į nenutrūkstamą eilę, tiktai patyrimo koordinacijos forma“ („Iš visuom. psych.“, 207 psl.). Apie tai, kad tas šiuolaikinis pozityvizmas yra agnosticizmas, neįgijęs objektyvų gamtos būtinumą, kuris egzistuoja iki atsirandant bet kuriam „pažinimui“ ir bet kuriam žmogui ir už jų, apie tai Bogdanovas arba nežinojo, arba nutylėjo. Jis pasitikėdamas ėmė iš vokiečių profesorių tai, ką jie vadino „šiuolaikiniu pozityvizmu“. Pagaliau, 1905 metais, perėjęs ir visas pirmesnes stadijas ir empiriokritinę stadiją, būdamas jau „empiriomonistinėje“ stadijoje, Bogdanovas rašė: „Dėsniai anaip tol nepriklauso patyrimo sferai, ...jie joje nėra duoti, o sukuriami mąstymo, kaip priemonė patyrimui organizuoti, harmoningai suderinti jam į darnų vieningumą“ („Empiriomonizmas“, I, 40). „Dėsniai — tai pažinimo abstrakcijos; ir fizikos dėsniai tiek pat maža teturi fizinių savybių, kaip kad psichologijos dėsniai — psichinių savybių“ (ibid.).

Taigi, dėsnis, kad po rudens eina žiema, po žiemos pavasaris, nėra mums duotas patyrimo, o yra sukurtas mąstymo, kaip priemonė organizuoti, harmonizuoti, suderinti... kam su kuo, draugas Bogdanovai?

„Empiriomonizmas yra galimas tiktai todėl, kad pažinimas aktyviai harmonizuoja patyrimą, pašalindamas nesuskaitomus jo prieštaravimus, sukurdamas jam visuotines organizuojančias formas, pakeisdamas pirminį chaotišką elementų pasaulį išvestiniu, sutvarkytu santykių pasauliu“ (57). Tai neteisinga. Idėja, kad pažinimas, esą, galįs „kurti“ visuotines formas, pirminį chaosą pakeisti tvarka ir pan., yra idealistinės filosofijos idėja. Pasaulis yra dėsn-

ningas materijos judėjimas, ir mūsų pažinimas, būdamas aukščiausias gamtos produktas, teįstengia tiktai *atspindėti* šį dėsningumą.

Išdava: mūsų machistai, akiai tikėdami „naujaisiais“ reakciniais profesoriais, kartoja kantinio ir juminio agnosticizmo klaidas priešastingumo klausimu, nepastebėdami nei to, kaip besąlygiškai prieštarauja šitie mokymai marksizmui, t. y. materializmui, nei to, kaip jie ritasi nuožnia plokštuma į idealizmą.

4. „MASTYMO EKONOMIJOS PRINCIPAS“ IR KLAUSIMAS DĖL „PASAULIO VIENINGUMO“

„Mažiausio jėgų eikvojimo“ principas, kuriuo Machas, Avenarijus ir daugelis kitų pagrindė pažinimo teoriją, yra... neabejojamai „marksistinė“ tendencija gnoseologijoje“.

Taip pareiškia V. Bazarovas „Apybraižose“, 69 psl.

Marksas kalba apie „ekonomiją“. Machas kalba apie „ekonomiją“. Ar tikrai „neabejojama“, kad tarp vieno ir antro yra bent šešėlis sąryšio?

Avenarijaus veikalas „Filosofija kaip mąstymas apie pasaulį pagal mažiausio jėgų eikvojimo principą“ (1876) taiko šį „principą“, kaip mes esame matę, tokiu būdu, jog „mąstymo ekonomijos“ vardan paskelbiamas esančiu *tiktai pojūtis*. Ir priešastingumas ir „substancija“ (žodis, kurį ponai profesoriai mėgsta vartoti „orumo dėlei“ vietoje tikslesnio ir aiškesnio žodžio: materija) paskelbiami „pašalintais“ tos pačios ekonomijos vardan, t. y. gaunamas pojūtis be materijos, mintis be smegenų. Šita gryniausia nesąmonė yra mėginimas su nauju padažu pratempti *subjektyvų idealizmą*. Filosofinėje literatūroje būtent *toks* pobūdis šito *pagrindinio* veikalo garsiosios „mąstymo ekonomijos“ klausimu, kaip esame matę, yra *visuotinai pripažintas*. Jeigu mūsų machistai nepastebėjo subjektyvaus idealizmo su „nauja“ vėliava, tai tat liečia kurjozų sritį.

Machas „Pojūčių analizėje“ (rus. vert. 49 psl.) remiasi, tarp kita ko, savo 1872 m. veikalu šiuo klausimu. Ir šis veikalas, kaip esame matę, yra skelbimas *grynojo* subjektyvizmo požiūrio, pasaulio suvedimo į pojūčius. Taigi,

du pagrindiniai veikalai, įvedę į filosofiją šitą garsųjį „principą“, skelbia idealizmą! Koks čia reikalas? Tas, kad mąstymo ekonomijos principas, jeigu jis iš tikrųjų bus padėtas „pažinimo teorijos pagrindan“, negali vesti į nieką kita, išskyrus subjektyvų idealizmą. Visų „ekonomiškiausia“ „mąstyti“, kad esu tiktai aš ir mano pojūčiai, — tai nenuginčijama, jeigu mes įvedame į *gnoseologiją* tokią absurdišką sąvoką.

Ar „ekonomiškiau“ „mąstyti“ atomą nedalomą ar susidedantį iš teigiamų ir neigiamų elektronų? Ar „ekonomiškiau“ mąstyti Rusijos buržuazinę revoliuciją daromą liberalų ar daromą prieš liberalus? Užtenka pastatyti klausimą, kad būtų galima pamatyti absurdiškumą, subjektyvizmą taikymo čia „mąstymo ekonomijos“ kategorijos. Žmogaus mąstymas tada yra „ekonomiškas“, kada jis *teisingai* atspindi objektyvią tiesą, ir šito teisingumo kriterijus yra praktika, eksperimentas, industrija. Tiktai neigiant objektyvią realybę, t. y. neigiant marksizmo pagrindus, galima rimtai kalbėti apie mąstymo ekonomiją pažinimo teorijoje!

Jeigu mes pažvelgsime į vėlesnius Macho darbus, tai pamatysime tokį garsiojo principo *aiškinimą*, kuris perdėm yra lygus su visišku jo paneigimu. Pavyzdžiui, „Mokyme apie šilimą“ Machas grįžta prie savo mėgstamosios idėjos apie mokslo „ekonominę prigimtį“ (antrojo vok. leid. 366 psl.). Bet, čia pat priduria jis, mes ūkininkaujame ne dėl ūkio (366; pakartota 391): „mokslinio ūkio tikslas yra kiek galint pilnesnis. . . ramesnis. . . pasaulio vaizdas“ (366). Jeigu taip, tai „ekonomijos principas“ iš esmės pašalinamas ne tiktai išgnoseologijos pagrindų, bet ir aplamai išgnoseologijos. Sakyti, kad mokslo tikslas yra duoti teisingą (ramumas čia visiškai nieko bendro neturi) pasaulio vaizdą, reiškia pakartoti materialistinį teiginį. Sakyti tai reiškia pripažinti objektyvų pasaulio realumą mūsų pažinimo atžvilgiu, modelio realumą paveikslo atžvilgiu. Mąstymo *ekonomiškumas* tokiame sąryšyje yra tiesiog griozdiškas ir keistai juokingas žodis vietoje žodžio: teisingumas. Machas, kaip paprastai, čia painioja, o machistai žiūri ir meldžiasi painiavai!

„Pažinime ir paklydime“ skaitome skyriuje „Tyrinėjimo būdų pavyzdžiai“:

„Pilnutinis ir paprasčiausias Kirchhofo (1874) aprašymas, ekonomišką faktišką atvaizdavimą (Machas 1872), „mąstymo suderinimas su būtimi ir minties procesų suderinimas vieno su kitu“ (Grasmanas 1844), — visa tai, su nedidelėmis variacijomis, išreiškia tą pačią mintį“.

Na, argi tai ne painiavos pavyzdys? „Minties ekonomija“, iš kurios Machas 1872 metais vedė buvimą *vienų tikrai* pojūčių (požiūris, kurį jis pats vėliau turėjo pripažinti idealistiniu), *sulyginama* su grynai materialistiniu matematiko Grasmano pasakymu apie būtinumą suderinti mąstymą su *būtimi!* sulyginama su paprasčiausiu *aprašymu* (*objektyvios realybės*, dėl kurios buvimo Kirchhofo fasas nė nemanė abejoti!).

Toks „mąstymo ekonomijos“ principo taikymas yra tiesiog kurjoziškų filosofinių Macho svyravimų pavyzdys. O jei pašalinsime tokias vietas, kaip kurjozus arba liapusus, tai idealistinis „mąstymo ekonomijos principo“ pobūdis pasidaro neabejojamas. Pavyzdžiui, kantininkas Henigsvaldas, polemizuodamas su Macho filosofija, *sveikina* jo „ekonomijos principą“, kaip *priartėjimą* prie „kantizmo idėjų rato“ (Dr. Richard Höningwald. „Zur Kritik der Machschen Philosophie“. Brln., 1903, S. 27*). Iš tikrųjų, jeigu nepripažinsime objektyvios realybės, duotos mums pojūčiuose, tai iš kur gali atsirasti „ekonomijos principas“, jei ne *iš subjekto*? Pojūčiuose, žinoma, jokios „ekonomijos“ nėra. Vadinasi, mąstymas duoda ~~kažką~~ ~~ka~~ nėra pojūtyje! Vadinasi, „ekonomijos principas“ imamas ne iš patyrimo (= pojūčių), o yra ankstyvesnis už bet kurį patyrimą, sudaro loginę jo, kaip Kanto kategorijos, sąlygą. Henigsvaldas cituoja šią vietą iš „Pojūčių analizės“: „iš mūsų pačių kūninės ir dvasinės pusiausvyros mes galime spręsti apie gamtoje vykstančių procesų pusiausvyrą, vienareikšmį apibrėžtumą ir vientisumą“ (rus. vert. 281 psl.). Ir tikrai, subjektyviai-idealistas tokių teiginių pobūdis, Macho artumas nusikalbėjusiam iki apriorizmo Pecoldui neabejojamas.

Idealistas Vuntas, turėdamas galvoje „mąstymo ekonomijos principą“, labai taikliai vadina Machą „išvirkščiu

* — Dr. Richardas Henigsvaldas. „Dėl Macho filosofijos kritikos“, Berlynas, 1903, 27 psl. Red.

Kantu" („Systematische Philosophie". Lpz., 1907, S. 128*): Kantui yra a priori ir patyrimas. Machui — patyrimas ir a priori, nes mąstymo ekonomijos principas Machui iš esmės yra apriorinis (130). Sąryšis (Verknüpfung) yra arba daiktuose, kaip „objektyvus gamtos dėsnis (ką Machas ryžtingai atmeta), arba yra subjektyvus aprašymo principas" (130). Machui ekonomijos principas yra subjektyvus, ir jis kommt wie aus der Pistole geschossen — atsiranda margajame pasaulyje nežinia iš kur, kaip teologinis principas, galįs turėti įvairių prasmų (131). Jūs matote: filosofinės terminologijos specialistai nėra tokie naivūs, kaip mūsų machistai, pasiryžę žodžiais tikėti, kad „naujas" žodelis pašalina priešybę tarp subjektyvizmo ir objektyvizmo, idealizmo ir materializmo.

Pagaliau nurodysime dar anglų filosofą Džemą Uordą, kuris pats save tiesiog vadina spiritualistiniu monistu. Jis nepolemizuoja su Machu, o, atvirksčiai, išnaudoja, kaip matysime žemiau, visą machistinę srovę fizikoje savo kovai prieš materializmą. Ir jis aiškiai pareiškia, jog „paprastumo kriterijus" Machui „yra daugiausia subjektyvus, o ne objektyvus" („Naturalism and Agnosticism", v. I, 3rd ed., p. 82**).

Kad minties ekonomijos principas, kaip gnoseologijos pagrindas, galėjo patikti vokiečių kantininkams ir anglų spiritualistams, tai po viso, kas buvo pasakyta aukščiau, negali atrodyti keista. Kad žmonės, norį būti marksistais, suartina materialisto Markso politinę ekonomiją su Macho gnoseologine ekonomija, — tai gryna jumoristika.

Čia bus vietoje pasakyti keletą žodžių apie „pasaulio vieningumą". Ponas P. Juškevičius vaizdžiai parodė šiuo klausimu — šimtąjį ir tūkstantąjį kartą — tą begalinę painiavą, kurią įneša mūsų machistai. Engelsas sako „Anti-Diuringe", prieštaraudamas Diuringui, išvedusiam pasaulio vieningumą iš mąstymo vieningumo: „Tikrąjį pasaulio vieningumą sudaro jo materialumas, o šis pastarasis įrodomas ne pora apgavikiškų frazių, o ilgu ir sunkiu filosofijos ir gamtos mokslo išsivystymu" (S. 31)⁵². Ponas Juškevičius cituoja šią vietą ir „prieštarauja":

* — „Sisteminioji filosofija". Leipcigas, 1907, 128 psl. Red.

** — „Natūralizmas ir agnosticizmas", I t., 3 leid., 82 psl. Red.

„Čia visų pirma neaišku, ką iš tikrųjų reiškia teigimas, kad, esą, „pasaulio vieningumą sudaro jo materialumas““ (cit. kn., 52 psl.).

Gražu, ar ne tiesa? Šis subjektas ėmėsi viešai plepėti apie marksizmo filosofiją, kad paskelbtų, jog jam „neaiškūs“ elementariausi materializmo teiginiai! Engelsas Diuringo pavyzdžiu parodė, kad bent kiek nuosekli filosofija gali išvesti pasaulio vieningumą arba iš mąstymo, — tada ji yra bejėgė prieš spiritualizmą ir fideizmą („Anti-Diuringo“ S. 30), ir tokios filosofijos argumentai neišvengiamai suvėdami į apgavikiškas frazes, — arba iš tos objektyvios realybės, kuri egzistuoja už mūsų, iš senų senovės yra gnoseologijoje vadinama materija ir yra tyrinėjama gamtos mokslo. Rimtai kalbėti su subjektu, kuriam toks dalykas yra „neaiškus“, nėra naudos, nes apie „neaiškumą“ jis kalba čia tam, kad apgavikiškai išsiskytų nuo atsakymo iš esmės į visiškai aiškų materialistinį Engelso teiginį, kartodamas čia grynai diuringiškas nesąmones apie „kardinalinį postulatą dėl būties principio vientisumo ir sąsajumo“ (Juškevičius, cit. kn., 51 psl.), apie postulatą, kaip „teiginius“, apie kuriuos „netikslu būtų kalbėti, kad jie išvesti iš patyrimo, nes mokslinis patyrimas tikrai todėl ir tegalimas, kad jie yra dedami tyrimo pagrindan“ (ten pat). Tai — gryna nesąmonė, nes jeigu šis subjektas būtų nors trupučiuką gerbęs spausdintąjį žodį, tai jis būtų matęs *idealistinį* aplamai ir *kantinį*, imant skyrium, pobūdį tos idėjos, kad, esą, gali būti teiginių, paimtų ne iš patyrimo, ir be kurių negalimas patyrimas. Rinkinys žodžių, prigraibstytų iš įvairių knygūškščių ir sulipdytų su aiškiomis materialisto Dicgeno klaidomis, — štai kas yra ponų Juškevičių „filosofija“.

Geriau pažiūrėkime, kaip samprotauja pasaulio vieningumo klausimu vienas rimtas empiriokritikas, Jozefas Pecoldas. Jo „Įvado“ 2-jo tomo 29-sis straipsnis pavadin-tas: „Siekimas vienodumo (einheitlich) pažinimo srityje. Postulatas apie viso vykstančio vienareikšmiškumą“. Štai jo samprotavimų pavyzdžiai: „...Tikrai *vieningume* yra surandamas tas natūralus tikslas, už kurio ribų neišeina joks mąstomumas ir kuriame, vadinasi, mąstymas, jeigu jis atsižvelgia į visus atitinkamos srities faktus, gali pasiekti rimtį“ (79). „...Neabejojama, kad gamta toli gražu

ne visados atitinka *vieningumo* reikalavimą, bet taip pat neabejojama, kad ji vis dėlto daugeliu atvejų jau dabar patenkina *rimties* reikalavimą, ir pagal visus ankstyvesnius mūsų tyrinėjimus tenka laikyti labiausiai įtikimu dalyku, kad ateityje gamta visais atvejais patenkins šį reikalavimą. Todėl teisingiau bus faktinę sielos būseną pažymėti, kaip siekimą pastovių būsenų, negu kad kaip siekimą vieningumo... Pastovių būsenų principas siekia toliau ir giliau... Hekelio pasiūlymas greta augalų ir gyvių karalijos pastatyti dar protistų karaliją yra netikęs sprendimas, nes jis vietoje vieno anksčiau buvusio sunkumo sukuria du naujus: pirma buvo abejojama riba tarp augalų ir gyvių, o dabar protistų negalima griežtai atriboti nei nuo augalų, nei nuo gyvių... Aišku, kad tokia būseną nėra galutinė (endgültig). Toks sąvokų *dviprasmiškumas* šiokiu ar tokiu būdu turi būti pašalintas, jeigu nėra kitų priemonių, tai bent specialistų susitarimo ir balsų daugumos sprendimo būdu" (80—81).

Rodos, užtenka? Kad empiriokritikas Pecoldas *né per plauką* nėra geresnis už Diuringą, tai aišku. Bet reikia būti teisingam ir priešininko atžvilgiu: Pecoldas turi bent tiek mokslinio sąžiningumo, kad kiekviename veikale *ryžtingai ir griežtai* atmestų materializmą, kaip filosofinę kryptį. Jis bent nesizemina tam, kad stengtųsi atrodyti panašus į materialistą ir skelbtų „neaiškiu“ elementariausią skirtumą tarp pagrindinių filosofinių krypčių.

5. ERDVĖ IR LAIKAS

Pripažindamas objektyviosios realybės, t. y. judančios materijos, buvimą nepriklausomai nuo mūsų sąmonės, materializmas neišvengiamai turi pripažinti taip pat objektyvų laiko ir erdvės realumą, skirtingai visų pirma nuo kantizmo, kuris šiuo klausimu yra idealizmo pusėje, laiko laiką ir erdvę ne objektyvia realybe, o žmogaus mąstymo formomis. Dviejų pagrindinių filosofijos linijų esminis nesutarimas ir šiuo klausimu yra visiškai ryškiai įsisąmoninamas skirtingiausių krypčių rašytojų, šiek tiek nuoseklių mąstytojų. Pradėkime nuo materialistų.

„Erdvė ir laikas, — sako Feuerbachas, — ne paprastos reiškinių formos, o pagrindinės... būties sąlygos (We-

sensbedingungen)“ (Werke, II, 332). Pripažindamas objektyvia realybe tą jutiminį pasaulį, kurį mes pažįstame per pojūčius, Feuerbachas natūraliai atmeta ir fenomenalistinį (kaip būtų Machas pasakęs pats sau) arba agnostinį (kaip sako Engelsas) erdvės ir laiko supratimą: kaip daiktai arba kūnai — ne paprasti reiškiniai, ne pojūčių kompleksai, o objektyvios realybės, veikiančios mūsų jutimus, taip ir erdvė bei laikas — ne paprastos reiškinų formos, o objektyviai realios būties formos. Pasaulyje nėra nieko, išskyrus judančią materiją, ir judanti materija negali judėti kitaip, negu kad erdvėje ir laike. Žmogiškieji erdvės ir laiko vaizdiniai yra santykiniai, bet iš šitų santykinų vaizdinių susidaro absoliuti tiesa, šitie santykiniai vaizdiniai vystydami eina absoliučios tiesos linija, artėja prie jos. Kintamumas žmogiškųjų vaizdinių apie erdvę ir laiką tiek pat maža tegriauna objektyvų vieno ir antro realumą, kiek kintamumas mokslinių žinių apie materijos sandarą ir jos judėjimo formas nesugriauna išorinio pasaulio objektyvaus realumo.

Engelsas, demaskuodamas nenuoseklų ir painų materialistą Diuringą, sugauna jį būtent ties tuo, kad jis samprotauja apie laiko sąvokos kitimą (neginčijamas klausimas bent kiek stambiems šiuolaikiniams *skirtingiausių* filosofinių krypčių filosofams), *išsisukinėdamas* nuo aiškiausio atsakymo į klausimą: realūs ar idealūs erdvė ar laikas? ar mūsų santykiniai erdvės ir laiko vaizdiniai yra *priartėjimas* prie objektyviai realių būties formų? Ar tai tėra tiktai besivystančios, besiorganizuojančios, besiharmonizuojančios ir pan. žmogaus minties produktai? Toks ir tiktai toks yra pagrindinis gnoseologinis klausimas, skiriantis tikrai pagrindines filosofines kryptis. „Mums nerūpi, — rašo Engelsas, — kurios sąvokos kinta pono Diuringo galvoje. Kalba eina ne apie laiko sąvoką, o apie *tikrąjį* laiką, kuriuo Diuringas taip pigiai“ (t. y. frazėmis apie sąvokų kintamumą) „jokiu būdu neatsikratys“ („Anti-Diuringas“, 5 vok. leid., S. 41)⁵³.

Atrodytų, tai yra taip aišku, kad net ponai Juškevičiai galėtų suprasti klausimo esmę? Engelsas priešpastato Diuringui visuotinai pripažintą ir kiekvienam materialistui savaime suprantamą teiginį apie laiko *tikrumą*, t. y. objektyvų realumą, sakydamas, kad tiesioginiu šito teiginio

pripažinimu arba paneigimu negalima *atsikratyti* samprotavimais apie laiko ir erdvės sąvokų kitimą. Dalykas ne tas, kad Engelsas atmetų ir būtinumą tyrinėti kintamumą bei vystymąsi mūsų sąvokų apie laiką bei erdvę ir tų tyrinėjimų mokslinę reikšmę, — o tas, kad mes nuosekliai spręstume gnoseologinį klausimą, t. y. klausimą dėl visokio žmogiškojo žinojimo šaltinio ir reikšmės apilai. Šiek tiek išmaningesnis filosofinis idealistas — o Engelsas, kalbėdamas apie idealistus, turėjo galvoje genialiai nuoseklius klasikinės filosofijos idealistus — lengvai pripažins vystymąsi mūsų sąvokų apie laiką ir erdvę, nenustodamas būti idealistu, būdamas tos nuomonės, pavyzdžiui, kad besivystančios laiko ir erdvės sąvokos artėja prie absoliučios vieno ir antro idėjos ir pan. Negalima nuosekliai išlaikyti filosofijoje požiūrį, priešišką bet kuriam fideizmui ir bet kuriam idealizmui, ryžtingai ir aiškiai nepripažįstant, kad mūsų besivystančios laiko ir erdvės sąvokos *atspindi* objektyviai realius laiką ir erdvę; ir čia, kaip ir iš viso, artėja prie objektyvios tiesos.

„Pagrindinės bet kurios būties formos, — moko Engelsas Diuringą, — yra erdvė ir laikas; būtis už laiko yra tokia pat didžiausia nesąmonė, kaip būtis už erdvės“ (ten pat).

Kam prireikė Engelsui pirmoje šito sakinio pusėje beveik pažodžiui pakartoti Feuerbachą, o antroje priminti tą kovą prieš didžiausias teizmo nesąmones, kurią taip sėkmingai vedė Feuerbachas? Tam, kad Diuringas, kaip matyti iš to paties Engelso skyriaus, negalėjo sudurti savosios filosofijos galų su galais, neišremdamas čia į pasaulio „baigtinę priežastį“, čia į „pirmąjį pastūmėjimą“ (kitas posakis sąvokai: dievas, sako Engelsas). Diuringas, tur būt, ne mažiau nuoširdžiai norėjo būti materialistas ir ateistas, negu mūsų machistai nori būti marksistais, bet jis *nemokėjo* nuosekliai laikytis to filosofinio požiūrio, kuris iš tikrųjų būtų pašalinęs bet kurį pagrindą iš po kojų idealistinei ir teistinei nesąmonei. Nepripažindamas — arba bent aiškiai ir ryškiai nepripažindamas (nes Diuringas svyravo ir painiojo šiuo klausimu) — objektyvaus laiko ir erdvės realumo, Diuringas ne atsitiktinai, o neišvengiamai ritasi nuožulnia plokštuma iki pat „baigtinių priežasčių“ ir „pirmųjų pastūmėjimų“, nes jis atėmė sau

objektyvų kriterijų, kliudantį išeiti už laiko ir erdvės ribų. Jeigu laikas ir erdvė *tiktai* sąvokos, tai jas sukūrusi žmonija turi teisę *išeiti už jų ribų*, ir buržuaziniai profesorai turi teisę gauti algą iš reakcinių vyriausybių už tai, kad gina šio išėjimo teisėtumą, už tiesioginį ar netiesioginį viduramžiškos „nesąmonės“ gynimą.

Engelsas parodė Diuringui, kad neigimas laiko ir erdvės objektyvaus realumo teoriškai yra filosofinė painiava, praktiškai yra kapituliacija arba bejėgiškumas fideizmo atžvilgiu.

Dabar pažvelkite į „naujausiojo pozityvizmo“ „mokyimą“ šiuo klausimu. Macho veikaluose skaitome: „Erdvė ir laikas yra sutvarkytos (arba harmonizuotos, wohlgeordnet) pojūčių eilių sistemos“ („Mechanika“, 3-sis vok. leid., 498 psl.). Tai — aiški idealistinė nesąmonė, neišvengiamai išplaukianti iš mokymo, kad kūnai yra pojūčių kompleksai. Ne žmogus su savo pojūčiais egzistuoja erdvėje ir laike, o erdvė ir laikas egzistuoja žmoguje, priklauso nuo žmogaus, žmogaus sukuriami, štai kas išeina Machui. Jis jaučia, kad ritasi į idealizmą ir „priešinasi“, darydamas krūvą išlygų, skandindamas klausimą, kaip kad Diuringas, ilgiausiuose samprotavimuose (žr. ypač „Pažinimą ir paklydimą“) apie mūsų erdvės ir laiko sąvokų kintamumą, apie jų santykinumą ir pan. Bet tai jo neišgelbsti ir negali išgelbėti, nes iš tikrųjų nugalėti idealistinę poziciją kalbamu klausimu galima, vien tiktai pripažinus objektyvų erdvės ir laiko realumą. O šito Machas niekaip nenori. Jis stato gnoseologinę laiko ir erdvės teoriją, remdamasis reliatyvizmo principu, — ir tiek. Į nieką kita, išskyrus subjektyvų idealizmą, toks statymas iš esmės negali nuvesti, kaip mes tai jau išaiškinome, kalbėdami apie absoliučią ir santykinę tiesą.

Priešindamas neišvengiamoms idealistinėms išvadoms iš savųjų prielaidų, Machas ginčijasi su Kantu, gindamas erdvės sąvokos kilimą iš patyrimo („Pažinimas ir paklydimas“, 2 vok. leid., S. 350, 385). Bet jeigu patyrimo mums nėra duota objektyvi realybė (kaip moko Machas), tai toks prieštaravimas Kantui nėra per plauką nepašalina *nei* Kanto, *nei* Macho bendros agnosticizmo pozicijos. Jeigu erdvės sąvoka mūsų yra imama iš patyrimo, *nebūdama* atspindys objektyvios realybės už mūsų, tai Macho teorija

pasilieka idealistinė. Gamtos buvimas *laike*, matuojama me milijonais metų, *iki* žmogaus ir žmogiškojo patyrimo atsiradimo, rodo šitos idealistinės teorijos absurdiškumą.

„Fiziologiniu atžvilgiu, — rašo Machas, — laikas ir erdvė yra orientavimosi pojūčiai, kurie kartu su jutimniais pojūčiais apsprendžia biologiškai tikslingų prisitaikymo reakcijų atpalaidavimą (Auslösung). Fizikiniu atžvilgiu laikas ir erdvė yra fizikinių elementų priklausomybės nuo vienas kito“ (ten pat, S. 434).

Reliatyvistas Machas apsiriboja laiko sąvokos nagrinėjimu įvairiais atžvilgiais! Ir jis taip pat tūpčioja vietoje, kaip Diuringas. Jeigu „elementai“ yra pojūčiai, tai fizikinių elementų priklausomybė nuo vienas kito negali egzistuoti už žmogaus, iki žmogaus, iki organinės materijos. Jeigu laiko ir erdvės pojūčiai gali duoti žmogui biologiškai tikslingą orientavimąsi, tai išimtinai su ta sąlyga, kad šie pojūčiai atspindėtų *objektyvią realybę* už žmogaus: žmogus negalėtų biologiškai prisitaikyti prie aplinkos, jeigu jo pojūčiai neduotų jam *objektyviai teisingo* supratimo apie ją. Mokymas apie laiką ir erdvę yra neatskiriamai susijęs su išsprendimu pagrindinio gnoseologijos klausimo: ar mūsų pojūčiai yra kūnų ir daiktų vaizdai, ar kūnai yra mūsų pojūčių kompleksai. Machas tiktai painiojasi tarp vieno ir antro sprendimo.

Šiuolaikinėje fizikoje, — sako jis, — tebesilaiko Niutono pažiūra į absoliutų laiką ir erdvę (S. 442—444), į laiką ir erdvę, kaip tokius. Šita pažiūra „mums“ atrodo beprasmiška, — tęsia Machas, — neįtardamas, matyti, kad pasaulyje yra materialistai ir materialistinė pažinimo teorija. Bet *praktikoje* šita pažiūra buvo *nežalinga* (unschädlich, S. 442) ir todėl ilgą laiką nebuvo kritikuojama.

Šita naivi pastaba apie materialistinės pažiūros nežalingumą išduoda Machą visiškai! Pirma, netiesa, kad idealistai šitos pažiūros nekritikavo „labai ilgai“; Machas tiesiog ignoruoja kovą tarp idealistinės ir materialistinės pažinimo teorijos šiuo klausimu; jis vengia tiesaus ir aiškaus abiejų pažiūrų išdėstymo. Antra, pripažindamas jo ginčijamųjų materialistinių pažiūrų „nežalingumą“, Machas iš esmės tuo pačiu pripažįsta jų teisingumą. Nes kaip būtų galėjęs neteisingumas pasirodyti ištikus amžius

nežalingas? Kur dingio tas praktikos kriterijus, su kuriuo Machas mėgino flirtuoti? Materialistinė pažiūra į objektyvų laiko ir erdvės realumą gali būti tiktai todėl „nežalinga“, kad gamtos mokslas *neįsėina* už laiko ir erdvės ribų, už materialaus pasaulio ribų, palikdamas šį darbą reakcinės filosofijos profesoriams. Toks „nežalingumas“ yra tolygus teisingumui.

„Žalinga“ yra idealistinė Macho pažiūra į erdvę ir laiką, nes ji, pirma, plačiai atidaro duris fideizmui, o, antra, patį Machą *gundo* daryti reakcines išvadas. Pavyzdžiui, 1872 metais Machas rašė, kad „cheminius elementus nebūtina įsivaizduoti trijų matavimų erdvėje“ („Erhaltung der Arbeit“, S. 29*, pakartota S. 55). Taip elgtis — reiškia „užkrauti sau nereikalingą apribojimą. Nėra jokio reikalo grynai mąstomus dalykus (das bloss Gedachte) mąstyti erdviškai, t. y. regimojo ir juntamojo atžvilgiu, lygiai taip pat, kaip nėra reikalo mąstyti juos esant kurio nors apibrėžto garso aukščio“ (27). „Kad iki šiol nepavyko sukurti patenkinamos elektros teorijos, tai priklauso, gal būt, nuo to, kad elektros reiškinius būtina norėta išaiškinti molekuliniais procesais trijų matavimų erdvėje“ (30).

Visiškai neginčijamas samprotavimas požiūriu to tiesaus ir nesupainioto machizmo, kurį Machas atvirai gynė 1872 m.: jeigu molekulių, atomų, žodžiu, — cheminių elementų, negalima justti, tai jie, vadinasi, „tiktai mąstomieji dalykai“ (das bloss Gedachte). O jeigu taip yra ir jeigu erdvė ir laikas neturi objektyviai realios reikšmės, tai aišku, kad visiškai nėra būtina vaizduotis atomų *erdviškai!* Tegu fizika ir chemija „apriboja save“ 3-jų matavimų erdve, kurioje juda materija, — vis dėlto elektrai išaiškinti galima ieškoti jos elementų erdvėje *ne* su 3-mis matavimais!

Kad mūsų machistai kuo atsargiausiai apeina šitą Macho nesąmonę, nors jis pakartoja ją 1906 metais („Pažinimas ir paklydimas“, 2 leid., 418 psl.), — tai yra suprantama, nes jiems būtų tekę tada griežtai pastatyti klausimą dėl idealistinės ir materialistinės pažiūros į erdvę, be išsisukinėjimų ir mėginimų „sutaikyti“ priešybes. Taip pat

* — „Darbo išlaikymo principas“, 29 psl. Red.

yra suprantama, kad vienas iš imanentinės mokyklos šulų, Antonas fon Lekleras, jau tada, 70-siais metais, kada Machas buvo visiškai nežinomas ir susidurdavo net su „ortodoksinių fizikų“ atsisakymais spausdinti jo straipsnius, iš *visų jėgų* įsivėrė būtent šį Macho samprotavimą, kaip puikų materializmo išsižadėjimą ir idealizmo pripažinimą! Nes tada Lekleras dar nebuvo išsigalvojęs ar iš Šupės ir Šuberto-Zolderno ar J. Remkės pasiskolinęs „naujos“ pravardės „imanentinė mokykla“, o tiesiog vadino save *kritiniu idealistu**. Šitas nedviprasmiškas fideizmo gynėjas, tiesiai skelbiąs jį savo filosofiniuose raštuose, Machą už tokias kalbas nedelsdamas paskelbė didžiu filosofu, „revoliucionierium geriausia žodžio prasme“ (S. 252), ir jis buvo visiškai teišus. Macho samprotavimas yra perėjimas iš gamtos mokslo stovyklos į fideizmo stovyklą. Gamtos mokslas ir 1872 ir 1906 m. ieškojo, ieško ir randa — bent *užčiuopia* — elektros atomą, elektroną, trijų matavimų erdvėje. Gamtos mokslas neabejoja tuo, kad medžiaga, kurią jis tyrinėja, egzistuoja ne kitaip, negu kad trijų matavimų erdvėje, vadinasi, ir šitos medžiagos dalelės, nors jos ir būtų tokios smulkios, kad mes jų negalime matyti, „būtinai“ egzistuoja toje pačioje 3-jų matavimų erdvėje. Per praėjusius nuo 1872 metų daugiau negu tris dešimtmečius milžiniškų, svaiginančių mokslo laimėjimų materijos sandaros klausimu materialinė pažiūra į erdvę ir laiką ir toliau pasiliko „nežaltinga“, t. y., kaip ir anksčiau, sutinkanti su gamtos mokslu, o priešinga Macho ir Ko pažiūra buvo „žalingas“ pozicijų atidavimas fideizmui.

Savo „Mechanikoje“ Machas gina tuos matematikus, kurie tyrinėja klausimą apie mažomas n matavimų erdves, gina nuo kaltinimo tuo, kad jie, esą, kalti dėl „pasi-baisėtinų“ išvadų iš jų tyrinėjimų. Gynimas yra, žinoma, visiškai teisingas, bet pažiūrėkite, kokią *gnoseologinę* poziciją yra užėmęs Machas šiame gynime. Naujausioji matematika, — sako Machas, — pastatė labai svarbų ir naudingą klausimą dėl n matavimų erdvės, kaip mažo-

* Anton von Leclair. „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“, Prag, 1879 (Antonas fon Lekleras. „Šiuolaikinio gamtos mokslo realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“, Praga, 1879. Red.).

mos erdvės, bet „tikras atvejas“ (ein wirklicher Fall) pasilieka tikrai 3-jų matavimų erdvė (3 leid., 483—485 psl.). Todėl veltui „daugelis teologų, kuriems kyla sunkumų, kur padėti pragarą“, o taip pat spiritistai panoro gauti sau naudos iš ketvirtojo matavimo (ten pat).

Labai gerai! Machas nenori eiti į teologų ir spiritistų kompaniją. Bet kuo jis savo *pažinimo teorijoje* atsiriboja nuo jų? Tuo, kad tikrai 3-jų matavimų erdvė yra *tikra!* Koks gi čia gynimas nuo teologų ir Ko, jeigu jūs nepripažįstate erdvei ir laikui objektyvaus realumo? Juk iš-eina, kad jūs naudojate metodą patylių pasiskolinimų iš materializmo, kada reikia pasišalinti nuo spiritistų. Nes materialistai, pripažindami tikrąjį pasaulį, mūsų juntamą materiją, *objektyvia* realybe, turi teisę išvesti iš čia, kad jokie ir jokiais tikslais daromi žmogiškieji prasimanymai, išeinantieji už laiko ir erdvės ribų, *nėra tikri*. O jūs, ponai machistai, neigiate objektyvų „tikrovės“ realumą, kovodami prieš materializmą, ir paslapčiomis pratempte ją vėl, kai reikia kovoti prieš nuosekių, drąsų iki galo ir atvirą idealizmą! Jeigu *santykinyje*, reliatyvioje laiko ir erdvės sąvokoje nėra nieko, išskyrus santykinumą, jeigu nėra objektyvios (= nepriklausomos nei nuo žmogaus, nei nuo žmonijos) realybės, kurią atspindi šitos santykinės sąvokos, tai kodėl žmonija, kodėl žmonijos dauguma negalėtų turėti teisės į sąvoką apie būtybes už laiko ir erdvės? Jeigu Machas turi teisę ieškoti elektros atomų arba aplamai atomų už 3-jų matavimų erdvės, tai kodėl žmonijos dauguma neturi teisės ieškoti moralės atomų arba pagrindų už 3-jų matavimų erdvės?

„Tokio akušerio dar nebuvo, — rašo Machas ten pat, — kuris būtų padėjęs gimdyti su ketvirtojo matavimo pagalba“.

Puikus argumentas — tikrai tiems, kuriems praktikos kriterijus yra *objektyvios* tiesos, *objektyvaus* mūsų jutinio pasaulio realumo patvirtinimas. Jeigu mūsų po-jūčiai duoda mums objektyviai teisingą vaizdą išorinio pasaulio, esančio nepriklausomai nuo mūsų, tada šis argumentas, paremtas akušeriu, paremtas visa žmonijos praktika, tinka. Bet tada visas machizmas, kaip filosofinė kryptis, niekam netinka.

„Tikiuos, — tęsia Machas, nurodydamas į savo 1872 metų veikalą, — kad niekas nesiims ginti kurios nors velniavos (die Kosten einer Spukgeschichte bestreiten), pasinaudodamas tuo, ką aš esu sakęs ir rašęs šiuo klausimu“.

Negalima tikėtis, kad Napoleonas nenumirė 1821 metų gegužės 5 dieną. Negalima tikėtis, kad machizmas netarnaus „velniavos“ labui, kai jis jau patarnavo ir tebetarnauja imanentų labui!

Bet ir ne vieniems tiktai imanentams, kaip mes matysime žemiau. Filosofoinis idealizmas tėra tiktai pridengta, papuošta velniava. O pasižiūrėkite į mažiau imantrius, negu vokiškieji empiriokriticizmo atstovai, prancūziškuosius ir angliškuosius šitos filosofinės srovės atstovus. Puankarė sako, kad erdvės ir laiko sąvokos yra santykinės ir kad, vadinasi (nematerialistams tai tikrai „vadinasi“), „ne gamta duoda (arba primeta, impose) mums jas“ (šitas sąvokas), „o mes duodame jas gamtai, nes mes laikome jas patogiomis“ (l. c., p. 6). Argi tai nepateisina vokiškųjų kantininkų džiūgavimo? Argi tai nepatvirtina Engelso pareiškimo, kad nuoseklūs filosofiniai mokymai turi laikyti pirminiu dalyku arba gamtą, arba žmogaus mąstymą?

Visiškai apibrėžtos yra anglų machisto Karlo Pirsono pažiūros. „Mes negalime teigti, — sako jis, — kad erdvė ir laikas turi realią būti; jie yra ne daiktuose, bet mūsų būde (our mode) suvokti daiktus“ (l. c., p. 184). Tai yra tiesus ir atviras idealizmas. „Laikas, kaip erdvė, yra vienas iš būdų (pažodžiui: planų, plans), kuriuo šita didžiulė rūšiavimo mašina, žmogiškasis pažintinis sugebėjimas, sutvarko (arranges) savo medžiagą“ (ten pat). Galutinė K. Pirsono išvada, kurią jis, kaip paprastai, išdėsto tiksliais ir aiškiais tezėmis, skamba: „Erdvė ir laikas yra ne reiškinių pasaulio (phenomenal world) realybės, o būdai (modusai, modes), kuriais mes suvokiame daiktus. Jie nėra nei begaliniai, nei be galo dalomi, būdami pagal savo esmę (essentially) mūsų suvokimų turinio apriboti“ (p. 191, išvados iš V skyriaus apie erdvę ir laiką).

Sąžiningas ir doras materializmo priešas, Pirsonas, su kuriuo, — kartojame, — Machas ne kartą pasisako visiškai sutinkąs ir kuris tiesiai kalba apie savo sutikimą su

Machu, — neprasimano atskiros iškabos savajai filosofijai, o visiškai tiesiai išvardina tuos klasikus, nuo kurių jis veda savo filosofinę liniją: Jumą ir Kantą (p. 192)!

Ir jeigu Rusijoje atsirado naivių žmonių, patikėjusių tuo, kad machizmas davė „naują“ sprendimą erdvės ir laiko klausimu, tai anglų literatūroje gamtininkai, iš vienos pusės, ir filosofai-idealistas, — iš kitos, iš karto ir visiškai aiškiai užėmė poziciją machisto K. Pirsono atžvilgiu. Štai, pavyzdžiui, biologo Loido Morgano atsiliepimas: „Gamtos mokslas, kaip toks, reiškinių pasaulį laiko išoriniu dalyku stebėtojo proto atžvilgiu, nuo jo nepriklausomu dalyku“, kai tuo tarpu profesorius Pirsonas užima „idealistinę poziciją“*. „Gamtos mokslas, kaip mokslas, turi visišką pagrindą, mano nuomone, erdvę ir laiką traktuoti kaip grynai objektyvias kategorijas. Biologas, man atrodo, turi teisę tyrinėti organizmų pasiskirstymą erdvėje, geologas — jų pasiskirstymą laike, nesustodami aiškinti skaitytojui, kad kalbama tiktai apie jutiminius suvokimus, apie sukauptus jutiminius suvokimus, apie tam tikras suvokimų formas. Visa tai, gal, ir gera, bet fizikoje ir biologijoje ne vietoje“ (p. 304). Loidas Morganas — atstovas to agnosticizmo, kurį Engelsas pavadino „drovuoju materializmu“, ir, kad ir kokios „taikstomos“ yra tokios filosofijos tendencijos, vis dėlto Pirsono pažiūras sutaikyti su gamtos mokslu pasirodė negalima. Pirsonui išeina „iš pradžių protas erdvėje, o paskui erdvė pro-te“, — sako kitas kritikas**. „Negali būti abejojimo tuo, — atsakinėjo K. Pirsono gynėjas, Railis (R. J. Ryle), — kad su Kanto vardu susijęs mokymas apie erdvę ir laiką yra ypatingai svarbus teigiamas idealistinės žmogiškojo pažinimo teorijos laimėjimas nuo vyskupo Berklio laikų. Ir vieną iš labiausiai įstabių Pirsono „Mokslo gramatikos“ bruožų sudaro tai, kad čia, gal būt, pirmą sykį anglų mokslininko veikale, mes randame ir visišką pripažinimą,

* „Natural Science“⁵⁴, vol. I, 1892, p. 300 („Gamtos mokslas“, I t., 1892, 300 psl. Red.).

** J. M. Bentley apie Pirsoną „The Philosophical Review“⁵⁵, vol. VI, 5, 1897, Septemb., p. 523 (Dž. M. Bentlis apie Pirsoną „Filosofinėje Apžvalgoje“, VI t., 5, 1897, rugsėjis, 523 psl. Red.).

kad Kanto mokslas yra iš pagrindų teisingas, ir trumpą, bet aiškų jo išdėstymą"...*

Taigi, Anglijoje nei patys machistai, nei jų priešininkai iš gamtininkų stovyklos, nei jų šalininkai iš specialistų-filosofų stovyklos, *ne per nago juodymą neabejoja* idealistiniu pobūdžiu Macho mokymo laiko ir erdvės klausimu. „Nepastebėjo“ to tikrai keletas rusiškųjų rašytojų, norinčių būti marksistais.

„Daugelis atskirų Engelso pažiūrų, — rašo, pavyzdžiui, V. Bazarovas „Apybraižose“, 67 psl., — pavyzdžiui, jo pažiūros į „grynąją“ erdvę ir laiką dabar jau paseno“.

Na, kur gi! Materialisto Engelso pažiūros paseno, o idealisto Pirsono ir painaus idealisto Macho pažiūros yra visų naujausios! Visų kurjoziškiausia čia yra tai, jog Bazarovas net neabejoja tuo, kad pažiūros į erdvę ir laiką, būtent: objektyvaus jų realumo pripažinimas arba neigimas, gali būti priskirtos prie „atskirų pažiūrų“ priešingai „pasaulėžiūros išeities taškui“, apie kurį kalbama sekančiame šito rašytojo sakinyje. Štai jums vaizdus pavyzdys „elgetiško eklektinio srėbalo“, apie kurį kalbėdavo Engelsas, kai užeidavo kalba apie praėjusio amžiaus 80-jų metų vokiečių filosofiją. Nes priešpastatyti Markso ir Engelso materialistinės pasaulėžiūros „išeities tašką“ jų „atskirai pažiūrai“ į objektyvų laiko ir erdvės realumą yra tokia pat pasibaisėtina nesąmonė, kaip kad jeigu jūs priešpastatytumėte Markso ekonominės teorijos „išeities tašką“ jo „atskirai pažiūrai“ į pridedamąją vertę. Atplėšti Engelso mokymą apie objektyvų laiko ir erdvės realumą nuo jo mokymo apie „daiktų savyje“ pavirtimą į „daiktus mums“, nuo jo pripažinimo objektyvios ir absoliučios tiesos, būtent: objektyvios realybės, duotos mums pojūtyje, — nuo jo pripažinimo objektyvaus dėsningumo, priežastingumo, būtinumo gamtoje, — tai reiškia vientisinę filosofiją paversti šiupiniu. Bazarovas, kaip ir visi machistai, suklypo ant to, jog supainiojo laiko ir erdvės žmogiškųjų sąvokų kintamumą, išimtinai santykinį jų pobūdį, su nekintamumu to fakto, kad žmogus ir gamta

* R. J. Ryle apie Pirsoną „Natural Science“, Aug. 1892, p. 454 (R. Dž. Railis apie Pirsoną „Gamtos mokslė“, 1892 m. rugpiūtis, 454 psl. Red.).

egzistuoja tiktai laike ir erdvėje, o būtybės už laiko ir erdvės, sukurtos juodaskvernių ir palaikomos tamsios bei užguitos žmonijos masės vaizduotės, tėra liguista fantazija, filosofinio idealizmo išsūkiai, netikusios visuomeninės santvarkos netikęs produktas. Gali pasenti ir kiekvieną dieną sensta mokslo mokymas apie medžiagos sandarą, apie cheminę maisto sudėtį, apie atomą ir elektroną, bet negali pasenti tiesa, kad žmogus negali misti mintimis ir gimdyti vaikus viena tiktai platoniška meile. O filosofija, neigianti objektyvų laiko ir erdvės realumą, yra tokia pat absurdiška, iš vidaus supuvusi ir melaginga, kaip šių pastarųjų tiesų neigimas. Idealistų ir agnostikų išsisukinėjimai, aplamai ir ištiesai paėmus, yra tiek pat veidmainiški, kaip fariziejų skelbimas platoniškos meilės!

Kad pailiuosčiau šitą skirtumą tarp mūsų laiko ir erdvės sąvokų santykinumo ir tarp *absolutaus* gnoseologijos ribose materialistinės ir idealistinės linijos prieštarinumo šiuo klausimu, pateiksiu dar būdingą citatą iš vieno labai seno ir labai gryno „empiriokritiko“, būtent — jumo Šulcės-Enezidemo, kuris 1792 metais rašė:

„Jeigu iš vaizdinių darysime išvadas apie „daiktus už mūsų“, tai tada „erdvė ir laikas yra kažkas tikro už mūsų ir realiai esančio, nes kūnų būti tegalima mąstyti tik esančioje (vorhandenen) erdvėje, o kitimų būti tiktai esančiame laike“ (l. c., S. 100).

Kaip tik taip! Ryžtingai atmesdamas materializmą ir mažiausią nuolaidą jam, Jumo sekėjas Šulcė 1792 metais vaizduoja erdvės ir laiko klausimo santykį su klausimu dėl objektyvios realybės už mūsų kaip tik taip, kaip materialistas Engelsas vaizduoja šitą santykį 1894 metais (pastutinė Engelsono pratarmė „Anti-Diuringui“ pažymėta 1894 metų gegužės 23 dienos data). Tai nereiškia, kad per šimtą metų nepasikeitė mūsų vaizdiniai apie laiką ir erdvę, nebuvo surinkta didžiulė nauja medžiaga apie šitų vaizdinių išsivystymą (į šią medžiagą — tariamai Engelsui paneigti — nurodo ir Vorosiļovas-Černovas, ir Vorosiļovas-Valentinovas), — tai reiškia, kad *santykis* tarp materializmo ir agnosticizmo, kaip pagrindinių filosofinių linijų,

nėgalėjo pakisti, kad ir kokiomis „naujomis“ pravardėmis besipuoštų mūsų machistai.

Ničnieko, be „naujų“ pravardžių, neprideda senajai idealizmo ir agnosticizmo filosofijai ir Bogdanovas. Kai jis kartoja Geringo ir Macho samprotavimus apie skirtumą tarp fiziologinės ir geometrinės erdvės arba tarp jutiminių suvokimų erdvės ir abstrakčios erdvės („Empirionizmas“, I, 26), — tai jis ištiesai pakartoja Diuringo klaidą. Vienas dalykas yra klausimas apie tai, kaip, būtent, su įvairių jutimo organų pagalba, žmogus suvokia erdvę ir kaip, ilgo istorinio išsivystymo būdu, iš šitų suvokimų susidaro erdvės abstrakčios sąvokos, — visiškai kitas dalykas yra klausimas apie tai, ar šiuos žmonijos suvokimus ir šias sąvokas atitinka objektyvi realybė, kuri nepriklauso nuo žmonijos. Šio pastarojo klausimo, nors jis yra vienintelis filosofinis klausimas, Bogdanovas „nepastebėjo“ po krūva detalių tyrinėjimų, liečiančių pirmąjį klausimą, ir todėl nesugebėjo Engelso materializmo aiškiai priešpastatyti Macho painiavai.

Laikas, kaip ir erdvė, „yra įvairių žmonių patyrimo socialinio suderinimo forma“ (ten pat, 34 psl.), jų „objektyvumas“ yra „visuotinis reikšmingumas“ (ten pat).

Tai yra visiškas melas. Visuotinai reikšminga yra ir religija, reiškianti socialinę žmonijos didesnės dalies patyrimo suderinimą. Bet religijos mokymo, pavyzdžiui, apie žemės praeitį ir apie pasaulio sutvėrimą neatitinka jokia objektyvi realybė. Mokslo mokymą apie tai, kad žemė buvo *iki* bet kurio socialumo, *iki* žmonijos, *iki* organinės materijos, buvo *apibrėžtą* laiką, *apibrėžtoje* kitų planetų atžvilgiu erdvėje, — šitą mokymą (nors jis taip pat yra santykinis kiekvienoje mokslo išsivystymo pakopoje, kaip yra santykinė ir kiekviena religijos išsivystymo stadija) *atitinka* objektyvi realybė. Bogdanovui išei-na, kad prie žmonių patyrimo ir prie jų pažintinio sugebėjimo prisitaiko erdvės ir laiko įvairios formos. Iš tikrųjų yra kaip tik atvirkščiai: mūsų „patyrimas“ ir mūsų pažinimas vis labiau prisitaiko prie *objektyvios* erdvės ir laiko, vis teisingiau ir giliau juos *atspindė-damas*.

6. LAISVĖ IR BŪTINUMAS

„Apybraižų“ 140—141 psl. A. Lunačarskis pateikia Engelso samprotavimą „Anti-Diuringe“ šiuo klausimu ir visiškai prisideda prie dalyko apibūdinimo, kurį pateikė Engelsas atitinkamame minėtojo veikalo „nuostabiame puslapyje“* ir kuris yra „stebinantis savo ryškumu ir taiklumu“.

Nuostabaus čia yra tikrai daug. Ir visų labiausiai „nuostabu“, kad nei A. Lunačarskis, nei krūva kitų machistų, norinčių būti marksistais, „nepastebėjo“ gnoseologinės reikšmės Engelso samprotavimų apie laisvę ir būtinumą. Skaityti — skaitė ir perrašyti — perrašė, o kas kur — nesuprato.

Engelsas sako: „Hegelis pirmas teisingai atvaizdavo laisvės ir būtinumo santykį. Jam laisvė yra būtinumo pažinimas. „Būtinumas tėra *aklas* tik tiek, *kiek jis yra nesuprastas*“. Ne tariama nepriklausomybė nuo gamtos dėsnių sudaro laisvę, o šių dėsnių pažinimas ir tuo žinojimu pagrįstas galimumas planingai priversti gamtos dėsnius veikti tam tikriems tikslams. Tai liečia tiek išorinės gamtos dėsnius, tiek ir dėsnius, kurie tvarko kūninę ir dvasinę paties žmogaus būtį, — dvi dėsnių klasės, kurias mes daugių daugiausia tegalime viena nuo antros atskirti savo vaizduotėje, bet anaipatol ne tikrovėje. Vadinasi, valios laisvė reiškia ne ką kita, kaip sugebėjimą daryti sprendimus žinant dalyką. Tuo būdu, juo *laisvesnis* yra žmogaus sprendimas tam tikro klausimo atžvilgiu, su tuo didesniu *būtinumu* bus nulemiamas šito sprendimo turinys... Laisvę sudaro gamtos būtinumų (Naturnotwendigkeiten) pažinimu pagrįstas viešpatavimas ant mūsų pačių ir ant išorinės gamtos“... (penktojo vok. leid. 112—113 psl.)⁵⁷.

Išnagrinėkime, kuriomis gnoseologinėmis prielaidomis yra pagrįstas visas šis samprotavimas.

Pirma, Engelsas iš pačios savo samprotavimų pradžios pripažįsta gamtos dėsnius, išorinės gamtos dėsnius, gamtos būtinumą, — t. y. visa tai, ką Machas, Avenarijus,

* Lunačarskis sako: „...nuostabus religinės ekonomikos puslapis. Pasakyti taip, rizikuodamas sukelti nerulingo skaitytojo šypseną“. Kad ir kokie būtų jūsų gerieji norai, draugas Lunačarski, jūsų flirtas su religija sukelia ne šypseną, o pasišlykštėjimą⁵⁶.

Pecoldas ir Ko skelbia „metafizika“. Jeigu Lunačarskis būtų norėjęs gerokai apgalvoti „nuostabiuosius“ Engeldo samprotavimus, tai jis nebūtų galėjęs nepamatyti pagrindinio skirtumo tarp materialistinės pažinimo teorijos ir agnosticizmo bei idealizmo, neigiančių gamtos dėsningumą arba skelbiančių jį tikrai „loginiu“ ir t. t. ir pan.

Antra, Engelsui nerūpi vargte išvargti laisvės ir būtinumo „apibrėžimus“, tuos scholastinius apibrėžimus, kurie visų labiausiai domina reakcinius profesorius (kaip kad Avenarijus) ir jų mokinius (kaip kad Bogdanovas). Engelsas ima žmogaus pažinimą ir valią — iš vienos pusės, būtinumą gamtoje — iš antros, ir vietoje bet kurio apibrėžimo, bet kurios definicijos, tiesiog sako, kad būtinumas gamtoje yra pirminis dalykas, o žmogaus valia ir sąmonė — antrinis. Pastarosios turi, neišvengiamai ir būtinai turi, taikytis prie pirmojo; Engelsas laiko tai tokiu savaime aiškiu dalyku, kad neekvoja veltui žodžių savo pažiūrai paaiškinti. Tikrai Rusijos machistai galėjo *skųstis Engeldo* bendru materializmo apibrėžimu (gamta — pirminis dalykas, sąmonė — antrinis: atsiminkite Bogdanovo „nuostabą“ dėl šio dalyko!) ir tuo pačiu metu laikyti „nuostabiu“ ir „stebinančiai taikliu“ *vieną iš atskirų Engeldo pritaikymų* šio bendro ir pagrindinio apibrėžimo!

Trečia, Engelsas neabejoja „aklo būtinumo“ buvimu. Jis pripažįsta žmogaus *nepažinto* būtinumo buvimą. Tai aiškių aiškiausiai matyti iš pateiktosios ištraukos. O tuo tarpu, machistų požiūriu, kuriuo būdu gali žmogus *žinoti* apie buvimą to, ko jis *nežino*? Žinoti apie nepažinto būtinumo buvimą? Argi tai ne „mistika“, ne „metafizika“, ne pripažinimas „fetišų“ ir „stabų“, ne „kantinis nepažinus daiktas savyje“? Jeigu machistai būtų įsigilinę, jie nebūtų galėję nepastebėti *visiško tapatingumo* Engeldo samprotavimų dėl daiktų objektyvios prigimties pažinimo ir dėl „daikto savyje“ pavirtimo „daiktu mums“, iš vienos pusės, ir jo samprotavimų apie aklą, nepažintą būtinumą — iš antros. Kiekvieno atskiro žmogiško individo sąmonės išsivystymas ir kolektyvinių visos žmonijos žinių išsivystymas kiekviename žingsnyje parodo mums nepažinto „daikto savyje“ pavirtimą pažintu „daiktu mums“, aklo, nepažinto būtinumo, „būtinumo

savyje“ pavirtimą pažintu „būtinumu mums“. Gnoseologiškai visiškai nėra jokio skirtumo tarp vieno ir antro pavirtimo, nes pagrindinis požiūris čia ir ten yra tas pats — būtent: materialistinis, pripažinimas išorinio pasaulio ir išorinės gamtos dėsnių objektyvaus realumo; be to, ir šis pasaulis, ir šie dėsniai yra visiškai pažinūs žmogui, bet niekuomet jie negali būti jo pažinti *iki galo*. Mes nežinome gamtos būtinumo oro reiškiniuose ir tiek mes neišvengiamai esame oro vergai. Bet, *nežinodami* šio būtinumo, *mes žinome*, kad jis egzistuoja. Iš kur šis žinojimas? Iš ten pat, iš kur žinojimas, kad daiktai egzistuoja už mūsų sąmonės ir nepriklausomai nuo jos, būtent: iš mūsų žinių išsivystymo, kuris milijonus kartų parodo kiekvienam žmogui, kad nežinojamą pakeičia žinojimas, kada daiktas veikia mūsų jutimo organus, ir atvirkščiai: žinojimas pavirsta nežinojimu, kada tokio veikimo galimumas pašalintas.

Ketvirta, pateiktajame samprotavime Engelsas aiškiai taiko „saltovitalinį“ metodą filosofijoje, t. y. daro *šuoį* nuo teorijos į praktiką. Nė vienas iš tų mokytų (ir kvailų) filosofijos profesorių, paskui kuriuos eina mūsų machistai, niekadoms neleidžia sau tokių šuolių, gėdingų „grynojo mokslo“ atstovui. Jiems vienas dalykas yra pažinimo teorija, kurioje reikia kaip nors gudriau žodžiais sulipdyti „definicijas“, ir visiškai kitas dalykas praktika. Engelsui visa gyvoji žmogiškoji praktika įsiveržia į pačią pažinimo teoriją, duodama *objektyvų* tiesos kriterijų: kol mes nežinome gamtos dėsnių, jis, būdamas ir veikdamas nepriklausomai nuo mūsų pažinimo, už mūsų pažinimo, daro mus „aklo būtinumo“ vergais. Jeigu mes pažinome šitą dėsni, veikiantį (kaip tūkstančius kartų kartojo Marksas) *nepriklausomai* nuo mūsų valios ir nuo mūsų sąmonės, — mes esame gamtos viešpatiai. Viešpatavimas ant gamtos, pasireiškęs žmonių praktikoje, yra rezultatas objektyviai teisingo gamtos reiškinių ir procesų atspindžio žmogaus galvoje, yra įrodymas to, kad šis atspindys (ribose to, ką rodo mums praktika) yra objektyvi, absoliuti, amžina tiesa.

Kokia gi išdava? Kiekvienas žingsnis Engelso samprotavime, beveik pažodžiui kiekvienas sakinytis, kiekvienas teiginys paremti ištisai ir išimtinai dialektinio materializmo

gnoseologija, prielaidomis, mušančiomis per veidą visoms machistinėms nesąmonėms apie kūnus, kaip pojūčių kompleksus, apie „elementus“, apie „jutiminių vaizdinių sutapimą su esančia už mūsų tikrove“ ir kt., ir pan. ir kt. Nė trupučiuo nesijaudindami tuo, machistai pameta materializmą, kartoja (à la* Bermanas) nuvalkiotas šlykštybes apie dialektiką ir čia pat greta priima išskėstomis rankomis *vieną* iš dialektinio materializmo pritaikymų! Jie sėmėsi savo filosofiją iš elgetiško eklektinio srėbalo ir jie ir toliau tebevaisina skaitytoją tokiu pat srėbalu. Jie ima kąsnelį agnosticizmo ir truputėlį idealizmo iš Macho, sujungdami tai su kąsneliu Markso dialektinio materializmo, ir plepa, kad šis šiupinys esąs marksizmo *išvystymas*. Jie galvoja, kad jeigu Machas, Avenarijus, Pecoldas ir visi kiti jų autoritetai nė mažiausio supratimo neturi apie tai, kaip išsprendė klausimą (apie laisvę ir būtinumą) Hegelis ir Marksas, tai čia gryniausias atsitiktinumas: na, paprastų paprasčiausiai, neperskaitė tokio ir tokio puslapėlio tokioje ir tokioje knygiūkštėje, o visai ne tas yra reikalas, kad šitie „autoritetai“ buvo ir paliko visiškai nemokšos dėl filosofijos *tikrosios* pažangos XIX amžiuje, buvo ir pasiliko filosofiniai obskurantai.

Štai jums samprotavimas vieno tokio obskuranto, ordinariausio Vienos universiteto filosofijos profesoriaus, Ernsto Macho:

„Determinizmo arba indeterminizmo pozicijos teisingumas negali būti įrodytas. Tiktai užbaigtas arba įrodytai negalimas mokslas galėtų išspręsti šitą klausimą. Čia kalbama apie tokias prielaidas, kurias mes įnešame (man heranbringt) į daiktų nagrinėjimą, žiūrint to, ar mes anksčiau tyrinėjimo pasisekimams arba nepasisekimams skiriame daugiau ar mažiau žymų subjektyvų svorį (subjektives Gewicht). Bet tyrinėjimo metu kiekvienas mąstytojas teoriškai būtinai yra deterministas“ („Pažinimas ir paklydimas“, 2 vok. leid., 282—283 psl.).

Argi tai ne obskurantizmas, kada grynoji teorija rūpestingai atribojama nuo praktikos? Kada determinizmas apribojamas „tyrinėjimo“ sritimi, o moralės, visuomeninio

* — kaip. Red.

veikimo srityje, visose likusiose srityse, išskyrus „tyrinėjimą“, klausimas yra paliekamas „subjektyviam“ įvertinimui? Savo kabinete, — sako mokytas pedantas, — aš esu deterministas, o apie tai, kad filosofas rūpintusi vienisine, ir teoriją ir praktiką apimančia, pasaulėžiūra, pagrįsta determinizmu, apie tai nėra nė kalbos. Machas todėl kalba šlykštybes, kad teoriškai klausimas dėl laisvės ir būtinumo santykio jam visiškai neaiškus.

„... Kiekvienas naujas atradimas atskleidžia mūsų žinojimo trūkumus, parodo iki šiol nepastebėtą priklausomybių liekaną“ (283). . . Puiku! Šita „liekana“ ir yra „daiktas savyje“, kurį mūsų pažinimas vis giliau atspindi? Nieko panašaus: „... Tuo būdu ir tas, kas teorijoje gina kraštutinį determinizmą, praktikoje neišvengiamai turi pasilikti indeterministas“ (283). . . Na, štai ir pasidalijo gražiuoju*: teoriją — profesoriams, praktiką — teologams! Arba: teorijoje objektyvizmas (t. y. „drovūs“ materializmas), praktikoje — „subjektyvusis metodas sociologijoje“. Kad šiai šlykščiai filosofijai pritaria rusiškieji miesčioniškumo ideologai, narodnikai, nuo Lesevičiaus iki Černovo, tai nėra nuostabu. Kad žmonės, norintieji būti marksistais, susižavėjo tokiais niekais, droviai pridengdami ypatingai absurdiškas Macho išvadas, tai jau visiškai liūdna.

Bet valios klausimu Machas neapsiriboja painiava ir pusiniu agnosticizmu, o nueina kur kas toliau. . . „Mūsų alkio pojūtis, — skaitome „Mechanikoje“, — nesiskiria iš esmės nuo sieros rūgšties veržimosi prie cinko, mūsų valia ne taip jau skiriasi nuo akmens spaudimo į jo atramą“. „Mes pasirodysime tuo būdu esą arčiau prie gamtos“ (t. y. laikydamiesi tokios pažiūros), „neturėdami reikalo skaidyti žmogų į nesuprantamą miglotų atomų krūvą arba iš pasaulio daryti dvasinių junginių sistemą“ (prancūz. vertimo 434 psl.). Taigi, nereikia materializmo („migloti atomai“ arba elektronai, t. y. pripažinimas materialaus pasaulio objektyvaus realumo), nereikia tokio idealizmo, kuris pasaulį pripažintų dvasios „kitabūčiu“, bet yra galimas idealizmas, pripažįstąs pasaulį *valia!* Mes

* Machas „Mechanikoje“: „Religinės žmonių nuomonės pasilieka *griežtai privatus dalykas*, kol jie nemėgina jų nei primesti kitiems žmonėms, nei taikyti klausimams, priklausantiems kitai sričiai“ (prancūz. vertimo 434 psl.).

stovime aukščiau ne tiktai už materializmą, bet ir už „kokio nors“ Hegelio idealizmą, tačiau mes mielai pako-
ketuojame su idealizmu Šopenhauerio dvasia! Mūsų machistai, kurie vaidina įžeistą nekaltybę kiekvieną kartą, kai paminima apie Macho artumą filosofiniam idealizmui, ir čia bevelijo tiesiog nutylėti šį opų punktą. O tuo tarpu sunku surasti filosofinėje literatūroje Macho pažiūrų iš-
dėstymą, kur nebūtų pažymėtas jo palinkimas į Willens-
metaphysik, t. y. į voliuntaristinį idealizmą. Į tai nurodi-
nėjo J. Baumanas*, ir jam prieštaravęs machistas G. Kleinpeteris nepaneigė šio punkto ir pareiškė, kad
Machas, žinoma, yra „arčiau prie Kanto ir Berklio, negu
prie viešpataujančio gamtos moksle metafizinio empi-
rizmo“ (t. y. stichiško materializmo; ten pat, Bd. 6, S. 87).
Į tai nurodo ir E. Becheris, kuris pažymi, kad jeigu
Machas vienur pripažįsta voliuntaristinę metafiziką, o
kitur jos išsižada, tai tas liudija tiktai apie jo terminolo-
gijos nenuoseklumą; tikrovėje Macho artumas voliunta-
ristinei metafizikai yra neabejojamas**. Šitos metafizikos
(t. y. idealizmo) priemaišą prie „fenomenologijos“ (t. y.
agnostizmo) pripažįsta ir Liuka***. Tą patį nurodo
V. Vuntas****. Kad Machas yra fenomenalistas, kuriam
„nesvetimas voliuntaristinis idealizmas“, tai konstatuoja
ir Ibervego-Heincės***** naujausiosios filosofijos istori-
jos vadovėlis.

Vienu žodžiu, Macho eklectizmas ir jo palinkimas į
idealizmą yra aiškūs visiems, išskyrus gal tik rusiškuosius
machistus.

* „Archiv für systematische Philosophie“, 1898, II, Bd. 4, S. 63 („Sistemi-
ngosios Filosofijos Archyvas“, 1898, II, 4 t., 63 psl. Red.), straipsnis
apie filosofines Macho pažiūras.

** Erich Becher. „The Philosophical Views of E. Mach“, „Philosophical
Review“, vol. XIV, 5, 1905, pp. 536, 546, 547, 548 (Erichas Becheris. „Fi-
losofinės E. Macho pažiūros“ „Filosofinėje Apžvalgoje“, XIV t., 5, 1905,
536, 546, 547, 548 psl. Red.).

*** E. Lucka. „Das Erkenntnisproblem und Machs „Analyse der Emp-
findungen““, „Kanstudien“, Bd. VIII, 1903, S. 400 (E. Liuka. „Pažinimo
problema ir Macho „Pojųčių analizė““ „Kantiniuose Tyrimuose“, VIII t.,
1903, 400 psl. Red.).

**** „Systematische Philosophie“, Lpz., 1907, S. 131 („Sistemi-
ngoji filoso-
fija“, Leipcigas, 1907, 131 psl. Red.).

***** „Grundriss der Geschichte der Philosophie“, Bd. 4, 9. Auflage, Brl.,
1903, S. 250 („Filosofijos istorijos apybraiža“, 4 t., 9 leid., Berlynas, 1903,
250 psl. Red.).

IV SKYRIUS

FILOSOFINIAI IDEALISTAI, KAIP EMPIRIOKRITICIZMO
BENDRAŽYGIAI IR PAPĖDININKAI

Iki šiol mes nagrinėjome empiriokriticizmą, paimtą skyrium. Dabar tenka pažiūrėti į jį istoriniame jo išsivystyme, jo ryšyje ir santykyje su kitomis filosofinėmis srovėmis. Į pirmą vietą čia iškyla klausimas dėl Macho ir Avenarijaus pažiūros į Kantą.

1. KANTIZMO KRITIKA IŠ KAIRĖS IR IŠ DEŠINĖS

Ir Machas ir Avenarijus išėjo į filosofinę areną praėjusio amžiaus 70-siais metais, kai vokiečių profesorių tarpe buvo madingas šūkis: „atgal į Kantą!“⁵⁸ Abu empiriokriticizmo kūrėjai savo filosofinį išsivystymą ir pradėjo kaip tik nuo Kanto. „Su didžiausiu dėkingumu aš turiu pripažinti, — rašo Machas, — kad kaip tik jo (Kanto) kritinis idealizmas buvo viso kritinio mano mąstymo išeities taškas. Bet pasilikti jam ištikimas aš negalėjau. Labai greitai aš vėl grįžau prie Berklio pažiūrų“ ir po to „priešau pažiūras, artimas Jumo pažiūroms... Aš ir šiuo metu laikau Berkli ir Jumą kur kas nuoseklesniais mąstytojais, negu Kantas“ („Pojūčių analizė“, 292 psl.).

Taigi Machas visiškai aiškiai pripažįsta, jog, pradėjęs nuo Kanto, jis nuėjo Berklio ir Jumo linija. Pažiūrėjime į Avenarijų.

Savo „„Grynojo patyrimo kritikos“ prolegomenose“ (1876) Avenarijus jau pratarmėje pažymi, kad žodžiai „Grynojo patyrimo kritika“ rodo į jo santykius su Kanto „Grynojo proto kritika“ „ir, suprantama, į antagonizmo santykius“ su Kantu (S. IV, 1876 m. leid.). Kas gi sudaro

šitą Avenarijaus antagonizmą Kantui? Tas, kad Kantas, Avenarijaus nuomone, nepakankamai „išvalė patyrimą“. Apie šitą „patyrimo išvalymą“ ir traktuoja Avenarijus savo „Prolegomenose“ (56, 72 ir daug kt. §§). Nuo ko „išvalo“ Kanto mokymą apie patyrimą Avenarijus? Pirmą, nuo apriorizmo. „Klausimas dėl to, — sako jis 56 §, — ar nereikia iš patyrimo turinio pašalinti, kaip nereikalingas, „apriorines proto sąvokas“ ir tuo būdu sukurti daugiausia *grynąjį patyrimą*, čia yra keliamas, kiek aš žinau, pirmą kartą“. Mes jau esame matę, kad Avenarijus tuo būdu „išvalė“ kantizmą nuo būtinumo ir priešastingumo pripažinimo.

Antra, jis išvalo kantizmą nuo prileidimo substancijos (95 §), t. y. daikto savyje, kuris, Avenarijaus nuomone, „nėra duotas tikrojo patyrimo medžiagoje, bet įnešamas į jį mąstymo“.

Mes tuojau pamatysime, kad šitas Avenarijaus apibrėžimas savos filosofinės linijos visiškai sutampa su Macho apibrėžimu, skirdamasis tiktai išsireikšimų įmantrumu. Bet pirma reikia pažymėti, jog Avenarijus sako *aiškią netiesą*, kad, esą, jis 1876 metais *pirmą kartą* iškėlęs klausimą dėl „patyrimo išvalymo“, t. y. Kanto mokymo išvalymo nuo apriorizmo ir nuo prileidimo daikto savyje. Iš tikrųjų klasikinės vokiečių filosofijos vystymasis tuojau pat po Kanto sukūrė kantizmo kritiką kaip tiktai *tokia būtent kryptimi*, kuria ją vykdė Avenarijus. Šitai kryptčiai klasikinėje vokiečių filosofijoje atstovauja Šulcė-Enezidemas, juminio agnosticizmo šalininkas, ir J. G. Fichtė, berklizmo, t. y. subjektyviojo idealizmo, šalininkas. Šulcė-Enezidemas 1792 metais kritikavo Kantą *būtent* už prileidimą apriorizmo (l. c., S. 56, 141 ir daug kt.) ir daikto savyje. Mes, skeptikai arba Jumo šalininkai, — sakė Šulcė, — atmetame daiktą savyje, kaip išeinantį „už bet kurio patyrimo ribų“ (S. 57). Mes atmetame *objektyvųjį žinojimą* (25); mes neigiame, kad erdvė ir laikas realiai egzistuoja už mūsų (100); mes atmetame būtinumo (112), priešastingumo, jėgos ir t. t. (113) buvimą patyrimo. Jiems negalima priskirti „realumo už mūsų vaizdinių“ (114). Kantas apioriškumą įrodinėja „dogmatiškai“, sakydamas, jog jeigu mes negalime kitaip mąstyti, tai, vadinasi, yra apriorinis mąstymo dėsnis. „Šituo argumen-

tu, — atsako Šulcė Kantui, — nuo seno naudotasi filosofijoje įrodyti objektyviajai prigimčiai to, kas yra už mūsų vaizdinių“ (141). Taip samprotaujant, galima priežastingumą priskirti daiktams savyje (142). „Patyrimas niekuomet mums nesako (wir erfahren niemals), kad objektyvių daiktų poveikis į mus sukeltų vaizdinius“, ir Kantas visiškai neįrodė to, kad „šitas kažkas, esąs už mūsų proto, turėtų būti pripažintas daiktu savyje, skirtingu nuo mūsų pojūčio (Gemüt). Pojūtis gali būti įmanomas, kaip *vienintelis* viso mūsų pažinimo pagrindas“ (265). Kantinė grynojo proto kritika „savo samprotavimų pagrindan deda tą prielaidą, jog kiekvienas pažinimas prasideda nuo objektyvių daiktų poveikio į mūsų jutimo (Gemüt) organus, o paskui pati ginčija šitos prielaidos teisingumą ir realumą“ (266). Kantas niekuo nenuneigė idealisto Berklio (268—272).

Iš čia matyti, kad jumistas Šulcė atmeta Kanto mokymą apie daiktą savyje, kaip nenuoseklią nuolaidą materializmui, t. y. „dogmatiniam“ teigimui, jog pojūtyje mums yra duota objektyvi realybė, arba kitaip: jog mūsų vaizdinius sukeltų objektyvių (nepriklausomų nuo mūsų sąmonės) daiktų poveikis į mūsų jutimo organus. Agnostikas Šulcė prikiša agnostikui Kantui tai, kad prileidimas daikto savyje prieštarauja agnosticizmui ir veda į materializmą. Taip pat — tik dar ryžtingiau — kritikuoja Kantą subjektyvūs idealistas Fichtė, sakydamas, jog Kanto prileidimas nepriklausomo nuo mūsų Aš daikto savyje yra „realizmas“ (Werke, I, S. 483) ir jog Kantas „neaiškiai“ skiria „realizmą“ ir „idealizmą“. Fichtė laiko pasibaisėtinu Kanto ir kantininkų nenuoseklumu tai, kad jie prileidžia daiktą savyje, kaip „objektyvios realybės pagrindą“ (480), tuo būdu patekdami į prieštaravimą kritiniam idealizmui. „Jums, — šaukė Fichtė realistinių Kanto aiškintojų adresu, — žemė yra ant banginio, o banginis ant žemės. Jūsų daiktas savyje, kuris tėra tiktai mintis, veikia mūsų Aš!“ (483).

Taigi Avenarijus giliai klydo, įsivaizduodamas, kad, esą, jis „pirmą kartą“ imasi Kanto „patyrimą valyti“ nuo apriorizmo ir nuo daikto savyje ir kad, esą, jis tuo būdu sukurtų „naują“ kryptį filosofijoje. Iš tikrųjų jis tęsė *senąją* Jumo ir Berklio, Šulcės-Enezidemo ir J. G. Fichtės

liniją. Avenarijus įsivaizdavo, kad jis „valo patyrimą“ ap-
lamai. Iš tikrųjų jis tiktai valė *agnosticizmą nuo kantiz-*
mo. Jis kovojo ne prieš Kantą agnosticizmą (agnosticiz-
mas yra neigimas objektyvios realybės, duotos mums
pojūtyje), o už *grynesnį agnosticizmą*, už pašalinimą tos
prieštaraujančios agnosticizmui Kanto prielaidos, kad esąs
daiktas savyje, nors nepažinus, inteligibelinis, anapusiš-
kas, — kad esąs būtinumas ir priešastingumas, nors ir
apriorinis, duotas mąstyme, o ne objektyvioje tikrovėje.
Jis kovojo prieš Kantą ne *iš kairės*, kaip kovojo prieš
Kantą materialistai, bet *iš dešinės*, kaip kovojo prieš
Kantą skeptikai ir idealistai. Jis įsivaizdavo einąs į prieki,
o tikrovėje ėjo atgal, prie tos Kanto kritikos programos,
kurią Kuno Fišeris, kalbėdamas apie Šulcę-Enezidemą,
taikliai išreiškė žodžiais: „Grynojo proto kritika, atėmus
grynąjį protą“ (t. y. apriorizmą), „yra skepticizmas. Gry-
nojo proto kritika, atėmus daiktą savyje, yra berklinis
idealizmas“ („Naujosios filosofijos istorija“, 1869 metų
vok. leid., V t., 115 psl.).

Čia mes priėjome vieną kurjožiškiausių epizodų visos
mūsų „machiados“, viso rusiškųjų machistų žygio prieš
Engelsą ir Marksą. Naujausią Bogdanovo ir Bazarovo,
Juškevičiaus ir Valentinovo atradimą, apie kurį jie tri-
mituoja tūkstančiais būdų, sudaro tai, kad Plechanovas
daro „nelaimingą mėginimą sutaikyti Engelsą su Kantu
su pagalba kompromisinio, vos vos pažinaus, daikto sa-
vyje“ („Apybraižos“, 67 ir daug kt. psl.). Šitas mūsų ma-
chistų atradimas atskleidžia mums tikrai bedugnę prarają
didžiausios painiavos, baisiausio nesupratimo ir Kanto ir
visos klasikinės vokiečių filosofijos vystymosi eigos.

Pagrindinis Kanto filosofijos bruožas yra materializmo
taikinimas su idealizmu, kompromisas tarp vieno ir antro,
sujungimas į vieną sistemą įvairių, priešingų filosofinių
krypčių. Kada Kantas prileidžia, jog mūsų vaizdinius ati-
tinka kažkas už mūsų, kažkoks daiktas savyje, — tai
čia Kantas yra materialistas. Kada jis paskelbia šitą
daiktą savyje nepažiniu, transcendentiniu, anapusišku, —
Kantas pasirodo kaip idealistas. Pripažindamas vieninte-
liu mūsų žinojimo šaltiniu patyrimą, pojūčius, Kantas
nukreipia savo filosofiją sensualizmo, o per sensualizmą,
tam tikromis sąlygomis, ir materializmo linija. Pripažin-

damas erdvės, laiko, priežastingumo ir t. t. aprioriškumą, Kantas nukreipia savo filosofiją į idealizmo pusę. Už šį Kanto pusinumą prieš jį negailestingai kovojo ir nuoseklieji materialistai, ir nuoseklieji idealistai (o taip pat „grynųjų“ agnostikai, jumistai). Materialistai kaltino Kantą idealizmu, neigė idealistinius jo sistemos bruožus, įrodinėjo daikto savyje pažinimą, jo šiapusiškumą, nebuvimą principinio skirtumo tarp jo ir reiškinio, būtinumą išvesti priežastingumą ir pan. ne iš apriorinių minties dėsnų, o iš objektyvios tikrovės. Agnostikai ir idealistai kaltino Kantą prileidimu daikto savyje, kaip nuolaida materializmui, „realizmui“ arba „naiviajam realizmui“, ir agnostikai atmesdavo, be daikto savyje, ir apriorizmą, o idealistai reikalavo, kad iš grynos minties būtų nuosekliai išvedamos ne tiktai apriorinės mąstymo formos, bet aplamai visas pasaulis (išstęsdami žmogaus mąstymą iki abstrakčiojo Aš arba iki „absoliučios idėjos“ arba iki universalios *valios* ir t. t. ir pan.). Ir štai mūsų machistai, „nepastebėję“ to, kad jie pasiėmė sau mokytojais žmones, kritikavusius Kantą skepticizmo ir idealizmo požiūriu, pradėjo plėšyti savo drabužius ir barsyti galvas pelenais, išvydę baisingus žmones, kritikuojančius Kantą *diametraliai priešingu požiūriu*, atmetančius Kanto sistemoje mažiausius agnosticizmo (skepticitizmo) ir idealizmo elementus, įrodinėjančius, kad daiktas savyje yra objektyviai realus, visiškai pažinęs, šiapusiškas, niekuo iš principo nesiskiria nuo reiškinio, pavirsta reiškinio kiekviename žmogaus individualios sąmonės ir žmonijos kolektyvinės sąmonės išsivystymo žingsnyje. Gelbėkite! — ėmė jie šaukti, — tai neteisėtas materializmo painiojimas su kantizmu!

Kada aš skaitau mūsų machistų patikinimus, jog jie kur kas nuosekliau ir ryžtingiau kritikuoja Kantą, negu kažkokie pasenę materialistai, man visuomet atrodo, kad į mūsų draugiją užėjo Puriškevičius ir šaukia: aš kur kas nuosekliau ir ryžtingiau kritikavau kadetus, negu jūs, ponai marksistai! Nėra kalbos, p. Puriškevičiau, nuoseklūs politikoje žmonės gali kritikuoti ir visuomet kritikuos kadetus diametraliai priešingu požiūriu, bet vis dėlto nereikia užmiršti, kad jūs kritikavote kadetus už tai, kad jie yra *pernelyg dideli* demokratai, o mes — už tai, kad

jie yra *nepakankamai* demokratai. Machistai kritikuoja Kantą už tai, kad jis yra pernelyg didelis materialistas, o mes jį kritikuojuame už tai, kad jis yra nepakankamai materialistas. Machistai kritikuoja Kantą iš dešinės, o mes — iš kairės.

Pirmosios kritikos pavyzdžiai klasikinės vokiečių filosofijos istorijoje yra jumistas Šulcė ir subjektyvusis idealistas Fichtė. Kaip mes jau esame matę, jie stengiasi išrauti „realistinius“ kantizmo elementus. Lygiai taip pat, kaip patį Kantą kritikavo Šulcė ir Fichtė, — taip vokiškuosius antrosios XIX amžiaus pusės neokantininkus kritikavo jumistai-empiriokritikai ir subjektyvieji idealistai-imanantai. Toji pati Jumo ir Berklio linija pasirodė truputiuką panaujintu žodiniu aparatu. Machas ir Avenarijus prikaišiojo Kantui ne tai, kad jis nepakankamai realiai, nepakankamai materialistiškai žiūri į daiktą savyje, bet tai, kad jis *prileidžia* jo buvimą; — ne tai, kad jis atsako išvesti priešastingumą ir būtinumą gamtoje iš objektyviosios tikrovės, o tai, kad jis aplamai pripažįsta bet kurią priešastingumą ir būtinumą (išskyrus, gal būt, tik gyrai „loginį“). Imanantai ėjo į koją su empiriokritikais, taip pat kritikuodami Kantą jumistiniu ir berklishtiniu požiūriu. Pavyzdžiui, Lekleras 1879 metais tame pačiame veikale, kuriame jis gyrė Machą, kaip įžymų filosofą, prikaišiojo Kantui „nenuoseklumą ir nuolaidumą (Connivenz) realizmui“, kurie pasireiškė „*daikto savyje*“ sąvoka, ta „nominaline vulgariojo realizmo liekana (Residuum)“ („Der Real. der mod. Nat. etc.“ S. 9*). Vulgariuoju realizmu Lekleras vadina materializmą, — „kad būtų stipriau“. „Mūsų nuomone, — rašė Lekleras, — turi būti pašalintos visos tos sudėtinės Kanto teorijos dalys, kurios linksta į realismus vulgaris pusę, kaip nenuoseklumas ir idealizmo požiūriu mišruoliškas (zwitterhaft) produktas“ (41). Kanto mokymo „nenuoseklumai ir prieštaravimai“ kyla „iš supainiojimo (Verquickung) idealistinio criticizmo su nenugalėtomis realistinės dogmatikos liekanomis“ (170). Realistine dogmatika Lekleras vadina materializmą.

* — „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“, S. 9 — „Šiuolaikinio gamtos mokslo realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“, 9 psl. Red.

Kitas imanentas, Johanas Remké, prikaišiojo Kantui tai, kad jis daiktu savyje *realistiškai atsiriboja* nuo Berklio (Johannes Rehmke. „Die Welt als Wahrnehmung und Begriff“, Brl., 1880, S. 9*). „Filosofinė Kanto veikla iš esmės turėjo poleminių pobūdį: su daikto savyje pagalba jis kreipė savo filosofiją prieš vokiškąjį racionalizmą“ (t. y. prieš senąjį XVIII amžiaus fideizmą), „o su pagalba gryno mąstymo prieš angliškąjį empirizmą“ (25). „Aš Kanto daiktą savyje palyginčiau su judamais spąstais, pastatytais ant duobės: daiktelis atrodo nekaltas ir nepavoingas, o stosi ant jo — ir staiga krenti į *pasaulio savyje prarają*“ (27). Štai dėl ko Kanto nemėgsta Macho ir Avenarijus bendražygiai, imanentai: dėl to, kad jis kai kur priartėja prie materializmo „prarajos“!

O štai jums pavyzdžiai Kanto kritikos iš kairės. Feuerbachas prikaišioja Kantui ne „realizmą“, o *idealizmą*, vadinamas jo sistema „idealizmu empirizmo bazėje“ (Werke, II, 296).

Štai ypačiai svarbus Feuerbacho samprotavimas apie Kantą. „Kantas sako: „Jeigu mes į savo jutimų objektus žiūrime, kaip į paprastus reiškinius, — kaip kad ir reikia į juos žiūrėti, — tai mes tuo pačiu pripažįstame, jog reiškinių pagrindas yra daiktas savyje, nors mes ir nežinome, kaip jis pats savaime yra sudarytas, o žinome tiktai jo reiškinius, t. y. tą būdą, kuriuo mūsų jutimus veikia (affiziert) tas nežinomasis kažkas. Vadinasi, mūsų protas tuo pačiu, kad jis priima reiškinių būtį, taip pat pripažįsta ir daiktų savyje būtį; ir tiek mes galime pasakyti, kad vaizduotis tokias esmes, kurios sudaro reiškinių pagrindą, t. y. kurios tėra tiktai mintinės esmės, yra ne tiktai leistina, bet ir būtina“ „... Parinkęs tokią vietą iš Kanto raštų, kur į daiktą savyje žiūrima tiesiog kaip į mintinį daiktą, mintinę esmę, o ne į realybę, Feuerbachas ir nukreipia į tai visą savo kritiką. „... Vadinasi, — sako jis, — jutimų objektai, patyrimo objektai protui tėra tiktai reiškiniai, o ne tiesa“... „Mintinės esmės, matote, nesudaro realių objektų protui! Kanto filosofija yra prieštaravimas tarp subjekto ir objekto, esmės ir buvimo, mąstymo ir būties. Esmė čia tenka protui, buvimas —

* — Johanas Remké. „Pasaulis kaip suvokimas ir sąvoka“, Berlynas, 1880, 9 psl. Red.

jutimams. Buvimas be esmės“ (t. y. buvimas reiškinių be objektyvios realybės), „yra paprastas reiškinys — tai jutiminiai daiktai; esmė be buvimo — tai mintinės esmės, *noumenai*; juos galima ir reikia mąstyti, bet jiems trūksta buvimo — bent mūsų atžvilgiu — trūksta objektyvumo; jie yra daiktai savyje, teisingi daiktai, bet jie nėra tikri daiktai... Koks prieštaravimas: atskirti tiesą nuo tikrovės, tikrovę nuo tiesos!“ (Werke, II, S. 302—303). Feuerbachas prikaišioja Kantui ne tai, kad jis prileidžia daiktus savyje, o tai, kad jis nepripažįsta jų tikrumo, t. y. objektyvaus realumo, tai, kad jis laiko juos paprasta mintimi, „mintinėmis esmėmis“, o ne „esmėmis, kurios turi buvimą“, t. y. realiomis, tikrai esančiomis. Feuerbachas prikaišioja Kantui atsitraukimą nuo materializmo.

„Kanto filosofija yra prieštaravimas, — rašė Feuerbachas 1858 m. kovo 26 d. Bolinui, — ji su neišvengiamu būtinumu veda į Fichtės idealizmą arba į sensualizmą“; pirmoji išvada „priklauso praeičiai“, antroji — „dabarčiai ir ateičiai“ (Grün, I. c. *, II, 49). Mes jau esame matę, kad Feuerbachas gina objektyvųjų sensualizmą, t. y. materializmą. Naujasis posūkis nuo Kanto į agnosticizmą ir idealizmą, į Jumą ir Berklį, be abejonės, yra *reakcinis* net Feuerbacho požiūriu. Ir jo karštas pasekėjas, Albrechtas Rau, perėmęs kartu su Feuerbacho privalumais jo trūkumus, įveiktus Markso ir Engelso, kritikavo Kantą visiškai savo mokytojo dvasia: „Kanto filosofija yra amfibolija (dviprasmybė), ji — ir materializmas, ir idealizmas, ir šitoje dvilypėje jos prigimtyje slypi jos esmės raktas. Kaip materialistas arba empirikas, Kantas negali išvengti nepripažinęs būties (Wesenheit) daiktams už mūsų. Bet kaip idealistas, jis negalėjo atsikratyti prietaru, kad siela yra kažkas visiškai skirtingo nuo jutiminių daiktų. Yra tikri daiktai ir yra žmogaus dvasia, kuri suvokia šiuos daiktus. Kuriuo gi būdu šita dvasia priartėja prie visiškai skirtingų nuo jos daiktų? Kanto išsūkis yra toks: dvasia turi tam tikrų pažinimų a priori, kurių dėka daiktai turi atrodyti jai taip, kaip jie jai atrodo. Vadinasi, toji aplinkybė, kad mes suprantame daiktus taip, kaip mes juos suprantame, yra mūsų kūriny. Nes dvasia, gy-

* — Griunas, cituotoje vietoje. Red.

venanti mummyse, yra ne kas kita, kaip dieviškoji dvasia; ir kaip kad dievas sukūrė pasaulį iš nieko, taip ir žmogaus dvasia sukuria iš daiktų kažką tokio, kuo tie daiktai savaime nėra. Tuo būdu tikriems daiktams Kantas garantuoja jų būti, kaip „daiktams savyje“. Siela yra reikalinga Kantui, nes nemirštamumas yra jam dorovinis postulat. „Daiktas savyje“, ponai, — sako Rau apamai neokantininkams ir ypatingai painiotojui A. Langei, suklastojusiam „Materializmo istoriją“, — yra tai, kas Kanto idealizmą skiria nuo Berklio idealizmo: jis sudaro tiltą nuo idealizmo į materializmą. — Tokia yra manoji Kanto filosofijos kritika, ir tegu nuneigia šią kritiką, kas gali. . . Materialistui skyrimas pažinimų a priori nuo „daikto savyje“ yra visiškai nereikalingas: jis niekur nesutrauko nuolatinų ryšių gamtoje, nelaiko materijos ir dvasios iš pagrindų nuo vienas antro skirtingais dalykais, o tiksliai to paties dalyko pusėmis, ir todėl nėra reikalingas jokių ypatingų gudrybių dvasiai prie daiktų priartinti“*.

Toliau, Engelsas, kaip mes esame matę, prikaišioja Kantui tai, kad jis agnostikas, o ne tai, kad jis pasitraukia nuo nuoseklaus agnosticizmo. Engelson mokinyš Lafargas 1900 metais šitaip polemizavo su kantininkais (kuriems priklausė tada Šarlis Rapoportas):

„. . .XIX amžiaus pradžioje mūsų buržuazija, baigusi revoliucinio griovimo darbą, ėmė neigti savo volterinę filosofiją; į madą vėl įėjo katalikybė, kurią Šatobrianas išpiešinėjo (peinturlurait) romantiškais spalvomis, ir Sebastijonas Mersjė importavo Kanto idealizmą pribaugti enciklopedistų materializmui, kurio propagandistai buvo Robespjero nugiljotinuoti.

„Pabaigoje XIX amžiaus, kuris istorijoje turės buržuazijos amžiaus vardą, inteligentai mėgina su Kanto filosofijos pagalba sutriuškinti Markso ir Engelson materializmą. Šitas reakcinis judėjimas prasidėjo Vokietijoje — tegu neišsiveidžia mūsų socialistai-integralistai, kurie visą garbę norėtų priskirti jų mokyklos įkūrėjui, Malonui. Pats Malonas iš tikrųjų išėjo iš mokyklos Hechbergo, Bernšteino

* *Albrecht Rau*. „Ludwig Feuerbach's Philosophie, die Naturforschung und die gegenwärtige Kritik der Gegenwart“, Leipzig, 1882, SS. 87—89 (*Albrechtas Rau*. „Ludvigo Feuerbacho filosofija, šiuolaikinis gamtos mokslas ir filosofinė kritika“, Leipcigas, 1882, 87—89 psl. *Red.*).

ir kitų Diuringo mokinių, kurie pradėjo reformuoti marksizmą Ciuriche". (Lafargas kalba apie žinomą idėjinį judėjimą vokiečių socializme antroje praėjusio amžiaus 70-tųjų metų pusėje.) „Reikia laukti, kad Žoresas, Furnjeras ir mūsų inteligentai taip pat pateiks mums Kantą, kada jie apspras su jo terminologija. . . Rapoportas klysta tikindamas, jog Marksui „idėja ir realybė yra tapatingos“. Visų pirma, mes niekuomet nevartojame tokios metafizinės frazeologijos. Idėja yra taip pat reali, kaip objektas, kurio atspindys smegenyse ji yra. . . Kad truputį pamogaučiau (récréer) draugus, kuriems tenka susipažinti su buržuazine filosofija, aš išdėstysiu, kas sudaro šią garsiąją problemą, kuri taip baisiai domino spiritualistinius protus.

„Darbininkas, kuris valgo dešrą ir kuris gauna 5 frankus per dieną, labai gerai žino, jog šeimininkas jį apvagia ir jog jis valgo kiaulieną; jog šeimininkas — vagis ir jog dešra yra gero skonio ir maistinga kūnui. — Nieko panašaus, — sako buržuazinis sofistai, vis tiek, ar jis būtų vadinamas Pironu, Jumu ar Kantu, — darbininko nuomonė šiuo klausimu yra jo asmeninė, t. y. subjektyvi, nuomonė; jis tiek pat teisėtai būtų galėjęs manyti, jog šeimininkas yra jo labdarys ir jog dešra padaryta iš kapotos odos, nes jis negali pažinti *daikto savyje*. . .

„Klausimas yra neteisingai pastatytas, ir čia ir glūdi jo sunkumas. . . Kad pažintų objektą, žmogus iš pradžių turi patikrinti, ar jo neapgaujinėja jo jutimai. . . Chemikai nuėjo toliau, įsiskverbė į kūnų vidų, analizavo juos, suskaidė į jų elementus, po to padarė atvirkštinę procedūrą, t. y. sintezę, sudarė kūnus iš jų elementų: nuo to momento, kai žmogus pasirodo galįs iš šitų elementų gaminti daiktus savo vartojimui, jis gali, — kaip sako Engelsas, — tartis pažįstas *daiktus savyje*. Krikščionių dievas, jeigu jis būtų buvęs ir jeigu jis būtų sukūręs pasaulį, nebūtų padaręs nieko daugiau“*.

Mes leidome sau pacituoti šitą ilgą išrašą, kad parodytume, kaip suprato Engelsą Lafargas ir kaip jis kritikavo Kantą iš kairės ne už tas kantizmo puses, kuriomis jis

* Paul Lafargue. „Le matérialisme de Marx et l'idéalisme de Kant“, 1900 m. vasario 25 d. „Le Socialiste“⁵⁹ (Polis Lafargas. „Markso materializmas ir Kanto idealizmas“ — „Socialiste“. Red.).

skiriasi nuo jumizmo, o už tas, kurios yra bendros ir Kantui ir Jumui, ne už daikto savyje prileidimą, o už nepakankamą materialistinę pažiūrą į jį.

Pagaliau ir K. Kautskis savo „Etikoje“ taip pat kritikuoja Kantą diametraliai priešingu jumizmui ir berklizmui požiūriu. „Mano regėjimo galia, — rašo jis prieš Kanto gnoseologiją, — turi tą ypatybę, kad aš matau žalia, raudona, balta. Bet tai, kad žalia yra kažkas kito, negu raudona, liudija apie kažką, esantį už manęs, apie tikrą daiktų skirtingumą... Pačių daiktų savitarpio santykiai ir skirtumai, kuriuos parodo man atskiri vaizdiniai erdvėje ir laike... yra tikri išorinio pasaulio santykiai ir skirtumai; jie nesąlygojami mano pažintinės galios pobūdžio... tokiu atveju“ (jeigu būtų buvęs teisingas Kanto mokymas apie laiko ir erdvės idealumą) „apie pasaulį už mūsų mes negalėtume nieko žinoti, negalėtume žinoti net to, kad jis yra“ (rus. vert. 33—34 psl.).

Taigi, *visa* Feuerbacho, Markso ir Engelso *mokykla* nuėjo nuo Kanto į kairę, į visišką neigimą bet kurio idealizmo ir bet kurio agnosticizmo. O mūsų machistai nuėjo paskui *reakcinę* kryptį filosofijoje, paskui Machą ir Avenarijų, kritikavusius Kantą jumistiniu ir berkliniu požiūriu. Žinoma, eiti paskui bet kurį idėjinį reacionierių yra šventa kiekvieno piliečio ir ypačiai kiekvieno inteligento teisė. Bet jeigu žmonės, radikalai nutraukę ryšius filosofijoje su pačiais *marksizmo pagrindais*, ima vėliau sukinėtis, painioti, vinguriuoti, įtikinėti, kad jie „taip pat“ marksistai filosofijoje, kad jie „beveik“ sutinka su Marksu ir tiktai trupučiuką jį „papildė“, — tai yra jau visiškai nemalonus reginys.

2. APIE TAI, KAIP „EMPIRIOSIMBOLISTAS“ JUŠKEVIČIUS PASIJUOKĖ IŠ „EMPIRIOKRITIKO“ CERNOVO

„Juokinga, žinoma, žiūrėti, — rašo p. P. Juškevičius, — kaip p. Černovas iš agnostinio pozityvisto-kontisto ir spenserininko — Michailovskio nori padaryti Macho ir Avenarijaus pirmataką“ (l. c., 73 psl.).

Juokingas čia yra visų pirma nuostabus p. Juškevičiaus nemokšiškumas. Kaip ir visi Vorošilovai, jis pridengia šitą nemokšiškumą mokslingų žodžių ir pavardžių rinkiniu.

Cituotoji frazė yra straipsnyje, skirtame machizmo pažiūrai į marksizmą. Ir, ėmėsis apie tai kalbėti, p. Juškevičius nežino, kad Engelsui (kaip ir kiekvienam materialistui) ir Jumo linijos šalininkai, ir Kanto linijos šalininkai lygiai yra agnostikai. Todėl aplamai priešpastatyti agnosticizmą machizmui, kai net pats Machas prisipažįsta esąs Jumo šalininkas, reiškia tiesiog būti filosofškai neraštingu. Žodžiai: „agnostinis pozityvizmas“ taip pat absurdiški, nes pozityvistais ir vadina save Jumo šalininkai. Ponas Juškevičius, pasiėmęs sau mokytoju Pecoldą, turėjo žinoti, jog Pecoldas tiesiog priskiria empiriokriticizmą prie pozityvizmo. Pagaliau pripinti Ogiusto Konto ir Herberto Spenserio pavardes vėl absurdiška, nes marksizmas atmeta ne tai, kuo vienas pozityvistas skiriasi nuo kito, o tai, kas yra jiems bendro, kas filosofą padaro pozityvistu skirtingai nuo materialisto.

Viso šito žodžių rinkinio mūsų Vorošilovui prireikė tam, kad būtų galima „užkalbėti“ skaitytoją, apkurtinti jį žodžių skambėjimu, nukreipti dėmesį *nuo dalyko esmės* į niekingus menkniekius. O šią dalyko esmę sudaro pagrindinis materializmo skirtingumas nuo visos plačios pozityvizmo srovės, kurios *viduje* yra ir Og. Kontas, ir H. Spenseris, ir Michailovskis, ir eilė neokantininkų, ir Machas su Avenarijum. Šią dalyko esmę su visišku aiškumu išreiškė Engelsas savo „L. Feuerbache“, kada jis *visus* ano meto (t. y. praėjusiojo amžiaus 80-tųjų metų) kantininkus ir jumistus priskyrė pasigailėtinų eklektikų, trupingraužių (Flohknacker, pažodžiui: blusininkas) ir pan. stovyklai⁶⁰. Ką gali ir ką turi liesti šios charakteristikos, — apie tai mūsų Vorošilovai nepanoro pagalvoti. Ir kadangi jie nemoka galvoti, tai mes pateiksime jiems vieną akivaizdų sugretinimą. Engelsas nepateikia *jokių* pavardžių, kalbėdamas ir 1888 m. ir 1892 m. apie kantininkus ir jumistus aplamai⁶¹. Vienintelis Engelso nurodymas į knygą, tai — nurodymas į Engelso nagrinėtą Štarkės veikalą apie Feuerbachą. „Štarkė, — sako Engelsas, — uoliai stengiasi apginti Feuerbachą nuo užpuolimų ir mokymų tų docentų, kurie filosofų vardo priedangoje triukšmauja dabar Vokietijoje. Žmonėms, kurie domisi išsigimusiaisiais klasikinės vokiečių filosofijos palikuonimis, tai, žinoma, yra svarbu; pačiam Štarkei tai galėjo atro-

dyti būtinu. Bet mes pasigailėsime skaitytojo“ („Ludwig Feuerbach“, S. 25^{*62}).

Engelsas norėjo „pasigailėti skaitytojo“, t. y. atleisti socialdemokratų nuo malonios pažinties su išsigimusiaisiais plepiais, vadinančiais save filosofais. Kas gi yra šitie „išsigimusių palikuonių“ atstovai?

Atskleidžiame Štarkės knygą (C. N. Starke: „Ludwig Feuerbach“, Stuttgart, 1885^{**}) ir skaitome nuolatinius nurodymus į *Jumo ir Kanto* šalininkus. Nuo šitų dviejų linijų Štarkė atriboja Feuerbachą. Kartu čia Štarkė cituoja *A. Rilį, Vindelbandą, A. Langę* (Štarkės knygos SS. 3, 18—19, 127 ir sek.).

Atskleidžiame R. Avenarijaus knygą „Žmogiškasis pasaulio supratimas“, išėjusią 1891 metais, ir skaitome pirmojo vokiškojo leidimo 120 psl.: „Galutinis mūsų analizės rezultatas atitinka — nors ir neabsoliučiai (durchgehend), sutinkamai su požiūrių skirtingumu — tai, ką priėjo kiti tyrinėtojai, kaip, pvz., *E. Lasas, E. Machas, A. Rilis, V. Vuntas*. Plg. taip pat *Šopenhauerį*“.

Iš ko juokėsi mūsų Vorošilovas-Juškevičius?

Avenarijus nė kiek neabejoja principiniu savo artumu — ne atskiru klausimu, o klausimu dėl empiriokriticizmo „galutinio rezultato“ — su *kantininkais* Riliu ir Lasu, su *idealistu* Vuntu. Machą jis pamini tarp dviejų kantininkų. Ir iš tikrųjų, argi tai nėra viena kompanija, kai Rilis ir Lasas dailino Kantą, kad jis būtų panašus į Jumą, o Machas ir Avenarijus dailino Jumą, kad jis būtų panašus į Berklį?

Ar nuostabu, kad Engelsas norėjo „pasigailėti“ vokiškųjų darbininkų, atleisti juos nuo artimos pažinties su visa šita kompanija docentų „blusininkų“?

Engelsas mokėjo gailėtis vokiškųjų darbininkų, o Vorošilovai nesigaili rusiškojo skaitytojo.

Reikia pastebėti, kad iš esmės eklektinis Kanto sujungimas su Jumu arba Jumo su Berkliu galimas, taip sakant, įvairiomis proporcijomis, ypatingai pabrėžiant čia vieną, čia kitą mišinio elementą. Aukščiau mes esame matę, pa-
vyzdžiui, kad atvirai pripažįsta save ir Machą solipsistais

* — „Liudvigas Feuerbachas“, 25 psl. Red.

** — K. N. Štarkė. „Liudvigas Feuerbachas“, Štutgartas, 1885. Red.

(t. y. nuosekliaisiais berklininkais) tiktai vienas machistas, G. Kleinpeteris. Atvirksičiai, jumizmą Macho ir Avenarijaus pažiūrose pabrėžia daugelis jų mokinių ir šalininkų: Pecoldas, Vilis, Pirsonas, rusiškasis empiriokritikas Lesevičius, prancūzas Anri Delakrua* ir kt. Pateiksime vieną pavyzdį ypatingai stambaus mokslininko, kuris filosofijoje taip pat jungė Jumą su Berkliu, bet kirtį dėjo ant materialistinių tokio mišinio elementų. Tai — garsusis anglų gamtininkas T. Hekslis, kuris paleido į apyvertą „agnostiko“ terminą ir kurį, be abejonės, turėjo galvoje Engelsas ir pirmiausia ir daugiausia, kada kalbėjo apie angliškąją agnosticizmą. Engelsas 1892 m. tokio tipo agnostikus pavadino „droviaisiais materialistais“⁶³. Angliškas spiritualistas Džemasas Uordas, daugiausia puldamas savo knygoje „Natūralizmas ir agnosticizmas“ „mokslinį agnosticizmo vadą“ (vol. II, p. 229) Hekslį, patvirtina Engelso įvertinimą, sakydamas: „Hekslio raštuose nukrypimas į pripažinimą pirmenybės fizinei pusei“ („elementų eilei“, anot Macho) „yra dažnai taip stipriai išreikštas, kad čia iš viso vargu ar galima kalbėti apie paralelizmą. Nežiūrint į tai, kad Hekslis nepaprastai karštai atmeta materialisto pravarde, kaip gėdingą nesuteptam jo agnosticizmui, aš nežinau kito rašytojo, labiau nusipelniusio šios pravadės“ (vol. II, p. 30—31). Ir Džemasas Uordas savo nuomonei patvirtinti pateikia tokius Hekslio pareiškimus: „Kiekvienas, kuris yra susipažinęs su mokslo istorija, sutiks, kad jo pažanga visais laikais reiškė ir dabar, labiau negu bet kada, reiškia išplėtimą srities to, ką mes vadiname materija ir priežastingumu, ir sutinkamai su tuo laipsnišką išnykimą iš visų žmogaus minties sričių to, ką mes vadiname dvasia ir gaivališkumu“. Arba: „Savaime nesvarbu, ar mes materijos reiškinius (fenomenus) reikšime dvasios terminais, ar dvasios reiškinius materijos terminais — ir vienas, ir antras formulavimas tam tikra santykinė prasme yra teisingas“ („santykiškai pastovūs elementų kompleksai“, anot Macho). „Bet mokslo

* „Bibliothèque du congrès international de philosophie“, vol. IV. *Henri Delacroix*. „David Hume et la philosophie critique“ („Tarptautinio filosofijos kongreso biblioteka“, IV t. *Anri Delakrua*. „Davidas Jumas ir kritinė filosofija“. Red.). Autorius priskiria prie Jumo šalininkų Avenarijų ir imantus Vokietijoje, Š. Renuvę ir jo mokyklą („neokriticistus“) Prancūzijoje.

pažangos požiūriu materialistinė terminologija yra visais atžvilgiais vertesnė. Nes ji susieja mintį su kitais pasaulio reiškiniiais... kai tuo tarpu atvirkštinė arba spiritua­listinė terminologija yra nepaprastai neturininga (utterly barren) ir neveda į nieką kita, kaip tik į painiavą ir tamsumą... Vargu ar galima abejoti tuo, kad juo toliau žengia į priekį mokslas, tuo plačiau ir tuo nuosekliau visi gamtos reiškiniai bus vaizduojami su pagalba materialisti­nių formulių arba simbolių" (I, 17—19).

Taip samprotavo „drovusis materialistas“ Hekslis, jokiū būdu nenorėjęs pripažinti materializmo, kaip „metafizi­kos“, neteisėtai einančios toliau „pojūčių grupių“. Ir tas pats Hekslis rašė: „Jeigu aš būčiau priverstas rinktis tarp absoliutaus materializmo ir absoliutaus idealizmo, aš būčiau priverstas priimti pastarąjį"... „Vienintelis mums tikrai žinomas dalykas yra dvasinio pasaulio buvimas" (J. Ward*, II, 216, ten pat).

Hekslio filosofija — lygiai toks pat jumizmo ir berkliz­mo mišinys, kaip ir Macho filosofija. Bet Hekslio raštuose berkliniai išpuoliai — atsitiktinumas, o jo agnosticizmas tėra materializmo fygos lapelis. Macho raštuose mišinio „spalva“ yra kita, ir tas pats spiritualistas Uordas, įnirtingai kovodamas prieš Hekslį, maloniai tapnoja per petį Avenarijų ir Machą.

3. IMANENTAI, KAIŲ MACHO IR AVENARIJAUS BENDRAŽYGAI

Kalbėdami apie empiriokriticizmą, mes negalėjome iš­vengti daugkartinių nurodymų į filosofus vadinamosios imanentinės mokyklos, kurios svarbiausi atstovai yra Šu­pė, Lekleras, Remkė ir Šubertas-Zoldernas. Dabar reikia išnagrinėti empiriokriticizmo santykį su imanentais ir pas­tarųjų skelbiamos filosofijos esmę.

Machas rašė 1902 metais: „... Šiuo metu aš matau, kaip visa eilė filosofų, pozityvistų, empiriokritikų, imanentinės filosofijos šalininkų, kaip ir labai nedaug gamtininkų, nežinodami nieko vienas apie kitą, pradėjo tiesti naujus kelius, kurie, nežiūrint visų individualinių skirtumų, su­sieina beveik viename taške" („Pojūčių analizė“, 9 psl.).

* — Dž. Uordas. Red.

Čia, pirma, reikia pažymėti reto teisingumo Macho pripažinimą, kad *labai nedaug* gamtinių yra tariamai „naujos“, iš tikrųjų labai senos, jumistinės-berklinės filosofijos šalininkų tarpe. Antra, nepaprastai svarbi yra Macho pažiūra į šią „naują“ filosofiją, kaip į plačią srovę, kurioje imanantai stovi lygiomis su empiriokritikais ir pozityvistais. „Tuo būdu atsiskleidžia, — pakartoja Machas „Pojūčių analizės“ rusiškojo vertimo pratarmėje (1906 m.), — vienas bendras judėjimas... (4 psl.). „Aš labai artimas, — sako kitoje vietoje Machas, — imanentinės filosofijos pasekėjams... Aš neradau šioje knygoje (Šupės „Pažinimo teorijos ir logikos apybraiža“) nieko, su kuo aš noromis nebūčiau sutikęs, padaręs — daugių daugiausia — nežymių pataisų“ (46). Šubertą-Zolderną Machas taip pat laiko einančiu „labai artimais keliais“ (4 psl.), o Vilhelmui Šupei net *skiria* savo paskutinį ir, taip sakant, suvestinį filosofinį veikalą „Pažinimas ir paklydimas“.

Kitas empiriokriticizmo kūrėjas, Avenarijus, rašė 1894 metais, kad jį „džiugina“ ir „padrąsina“ Šupės pritarimas empiriokriticizmui ir kad „skirtumas“ (Differenz) tarp jo ir Šupės „gal būt, yra tiktai laikinai“ (vielleicht nur einstweilen noch bestehend)*. Pagaliau J. Pecoldas, kurio mokymą V. Lesevičius laiko paskutiniu empiriokriticizmo žodžiu, „*naujosios*“ *krypties vadais tiesiog paskelbia* kaip tik *trejybę*: Šupę, Machą ir Avenarijų („Einführ. i. d. Ph. d. r. E.“, Bd. II, 1904, S. 295**, ir „D. Weltproblem“, 1906, S. V ir 146***). Kartu Pecoldas ryžtingai stoja prieš R. Vilį („Einf.“, II, 321) — bene vienintelį žymų machistą, kuris susigėdo dėl tokio giminės, kaip Šupė, ir stengėsi iš principo atsiriboti nuo jo, už ką Avenarijaus mokinys gavo iš brangiojo mokytojo pastabą. Avenarijus parašė aukščiau nurodytus žodžius apie Šupę savo pastaboje prie Vilio straipsnio prieš Šupę, ir kartu pridėjo, kad Vilio kritika „išėjo, gal būt, intensyvesnė, negu rei-

* „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“, 1894, 18. Jahrg., Heft I, S. 29 („Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“, 1894, 18-ji leidimo metai, I sąsiuvinis, 29 psl. Red.).

** — „Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“, Bd. II, 1904, S. 295 — „[vadas į grynojo patyrimo filosofiją“, II t., 1904, 295 psl. Red.

*** — „Pasaulio problema“, 1906, V ir 146 psl. Red.

kėjo“ („Vierteljschr. f. w. Ph.“, 18. Jrg., 1894, S. 29; čia pat yra Vilio straipsnis prieš Šupe).

Susipažinę, kaip vertina imanentus empiriokritikai, pažiūrėkime, kaip imanantai vertina empiriokritikus. Leklerio 1879 m. atsiliepimą mes jau minėjome. Šubertas-Zoldernas 1882 metais tiesiog pabrėžia savo „sutarimą“ „iš dalies su Fichte vyresniuoju“ (t. y. su garsiuoju subjektyviojo idealizmo atstovu, Johanu Gotlibu Fichte, kuris turėjo tokį patį nevykėlį filosofinį sūnelį, kaip ir Jozefas Dicgenas), po to „su Šupe, Lekleru, *Avenarijum* ir iš dalies Remke“, ir su ypatingu malonumu cituojamas *Machas* („Erh. d. Arb.“*) prieš „gamtos mokslo metafiziką“** — taip vadina visi reakciniai Vokietijos docentai ir profesoriai gamtos mokslo materializmą. V. Šupė 1893 metais, išėjus *Avenarijaus* „Žmogiškajam pasaulio supratimui“, sveikino šitą veikalą „Atvirame laiške R. Avenarijui“, kaip „patvirtinimą naiviojo realizmo“, ginamo, esą, ir paties Šupės. „Manasis mąstymo supratimas, — rašė Šupė, — puikiai sutinka su jūsų (*Avenarijaus*) „grynuoju patyrimu“****. Paskiau, 1896 m. Šubertas-Zoldernas, suveddamas rezultatus tos „metodologinės krypties filosofijoje“, kuria jis „remiasi“, išveda savo kilmę iš Berklio ir Jumo per *F. A. Langę* („nuo Langės, tiesą sakant, prasideda mūsų kryptis Vokietijoje“) ir toliau Lasą, Šupę ir Ko, *Avenarijų* ir *Machą*, iš neokantininkų *Rilį*, iš prancūzų Š. Renuvję ir t. t.****. Pagaliau programiniame „Įvade“, išspausdintame pirmajame specialaus filosofinio imanentų organo numeryje, greita karo paskelbimo materializmui ir pritarimo pareiškimo Šarliui Renuvjei, skaitome: „Net pačių gamtininkų stovykloje pavieniai gamtininkai pakelia savo balsus, kad pasisakytų prieš augančią jų specialybės draugų puikybę,

* — „Die Geschichte und die Wurzel des Satzes von der Erhaltung der Arbeit“ — „Darbo išlaikymo dėsnių istorija ir šaknis“. Red.

** *Dr. Richard von Schubert-Soldern*. „Über Transcendenz des Objekts und Subjekts“, 1882, S. 37 ir 5 §. Plg. jo paties: „Grundlagen einer Erkenntnistheorie“, 1884, S. 3 (*Dr. Richardas fon Šubertas-Zoldernas*. „Apie objekto ir subjekto transcendentškumą“, 1882, 37 psl. ir 5 §. Plg. jo paties: „Pažinimo teorijos pagrindai“, 1884, 3 psl. Red.).

*** „Vierteljahrsschr. f. w. Ph.“, 17. Jrg., 1893, S. 384.

**** *Dr. Richard von Schubert-Soldern*. „Das menschliche Glück und die soziale Frage“, 1896, SS. V, VI (*Dr. Richardas fon Šubertas-Zoldernas*. „Žmogaus laimė ir socialinis klausimas“, 1896, V, VI psl. Red.).

prieš nefilosofinę dvasią, apėmusią gamtos mokslus. Toks, pavyzdžiui, yra fizikas Machas... Visur ima judėti šviežios jėgos ir dirba tam, kad sugriautų aklą tikėjamą gamtos mokslo neklaidingumu, ir pradeda iš naujo ieškoti kitų kelių į slaptlingumo gelmes, ieškoti geresnio įėjimo į tiesos būstinę**.

Pora žodžių apie Š. Renuvję. Tai — įtakingos ir Prancūzijoje paplitusios vadinamųjų neokriticistų mokyklos galva. Teorinė jo filosofija yra sujungimas Jumo fenomenalizmo su Kanto apriorizmu. Daiktas savyje ryžtingai atmetamas. Reiškinių ryšys, tvarka, dėsnis yra skelbiami aprioriniais, dėsnis rašomas didžiąja raide ir paverčiamas religijos baze. Katalikų juodaskverniai žavisi tokia filosofija. Machistas Vilis pasipiktinęs vadina Renuvję „antroju apaštalu Povilu“, „aukščiausios rūšies obskurantu“, „kazuistiniu valios laisvės pamokslininku“ („Geg. d. Schw.“, S. 129**). Ir štai tokie imanentų vienminčiai *karštai sveikina* Macho filosofiją. Kada išėjo jo „Mechanikos“ prancūziškas vertimas, „neokriticistų“ organas „L'Année Philosophique“***, leidžiamas Renuvjęs bendradarbio ir mokinio, Piljono, rašė: „Nėra reikalo kalbėti apie tai, iki kurio laipsnio pozityvus p. Macho mokslas savąja substancijos, daikto, daikto savyje kritika sutinka su neokriticistiniu idealizmu“ (15-sis t., 1904, p. 179).

Kai dėl rusiškųjų machistų, tai jie visi gėdinasi savo giminytės su imanentais, — kita ko, žinoma, negalima buvo nė laukti iš žmonių, nenuėjusių sąmoningai Struvės, Menšikovo ir Ko takeliu. Tiktai Bazarovas „kai kuriuos imanentinės mokyklos atstovus“ vadina „realistais“****, Bogdanovas trumpai (*ir faktiškai neteisingai*) pareiškia, kad „imanentinė mokykla tėra tiktai tarpinė forma tarp kantizmo ir empiriokriticizmo“ („Empiriomonizmas“, III, XXII). V. Černovas rašo: „Aplamai imanentai tiktai

* „Zeitschrift für immanente Philosophie“⁶⁴, Bd. I, Berlin, 1896, SS. 6, 9 („Imanentinės Filosofijos Žurnalas“, I t., Berlynas, 1896, 6, 9 psl. Red.).

** — „Gegen die Schulweisheit“, S. 129 — „Prieš mokyklinę išmintį“, 129 psl. Red.

*** — „Filosofinis Metraštis“, Red.

**** „Realistai šiuolaikinėje filosofijoje — kai kurie atstovai imanentinės mokyklos, kilusios iš kantizmo, Macho-Avenarijaus mokykla ir daugelis jiems giminingų srovių — mano, kad neigti naiviojo realizmo išeities tašką nėra visiškai jokio pagrindo“. „Apybraižos“, 26 psl.

viena savosios teorijos puse priartėja prie pozityvizmo, o kitomis toli išeina iš jo rėmų“ („Filosofiniai ir sociologiniai etiudai“, 37). Valentinovas sako, kad „imanentinė mokykla apvilko šitas (machistines) mintis netinkama forma ir atsidūrė solipsizmo aklavietėje“ (l. c., 149 psl.). Kaip matote, čia ko nori, to prašai: ir konstitucija ir žuvis su kartuolėmis, ir realizmas ir solipsizmas. Tiesiai ir aiškiai pasakyti tiesą apie imanentus mūsų machistai bijo.

Dalykas tas, kad imanentai — labiausiai užkietėję reacionieriai, tiesioginiai fideizmo skelbėjai, vientisiniai savo tamsybiškumu žmonės. Nėra iš jų *nė vieno*, kuris savo labiausiai teorinių darbų iš gnoseologijos *atvirai* nepriestvų religijai ginti, tam ar kitam viduramžiškumui pateisinti. Lekleras 1879 metais gina savo filosofiją, kaip patenkinančią „visus religingai nusiteikusio proto reikalavimus“ („Der Realismus etc.“, S. 73*). J. Remké 1880 metais paskiria savo „pažinimo teoriją“ protestantų pastoriui Bidermanui ir užbaigia knygutę skelbimu ne antjutiminio dievo, o dievo, kaip „realios sąvokos“ (už tai, tur būt, Bazarovas „kai kuriuos“ imanentus priskyrė prie „realistų“?), ir „šitos realios sąvokos objektyvacija pateikiama ir išsprendžiama praktinio gyvenimo“, o „mokslinės teologijos“ pavyzdžiu paskelbiama Bidermano „Krikščioniškoji dogmatika“ (J. Rehmke. „Die Welt als Wahrnehmung und Begriff“, Berlin, 1880, S. 312**). Šupė „Imanentinės filosofijos žurnale“ įtikinėja, kad jeigu imanentai neigia transcendentiška, tai šiai sąvokai visiškai netinka dievas ir būsimasis gyvenimas („Zeitschrift für imman. Phil.“, II. Band, S. 52***). Savo „Etikoje“ jis gina „dorovės dėsnio ryšį... su metafizine pasaulėžiūra“ ir smerkia „beprasme frazę“ apie bažnyčios atskyrimą nuo valstybės (Dr. Wilhelm Schuppe. „Grundzüge der Ethik

* — „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“, S. 73 — „Siuolaikinio gamtos mokslo realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“, 73 psl. Red.

** — J. Remké. „Pasaulis kaip suvokimas ir sąvoka“, Berlynas, 1880, 312 psl. Red.

*** — „Zeitschrift für immanente Philosophie“, II. Band, S. 52 — „Imanentinės Filosofijos Žurnalas“, II t., 52 psl. Red.

und Rechtsphilosophie". Bresl., 1881, S. 181, 325*). Šubertas-Zoldernas savo „Pažinimo teorijos pagrinduose“ išveda mūsų Aš preegzistenciją (ankstesnį buvimą) prieš mūsų kūno būti ir Aš postegzistenciją (vėlesnį buvimą) po kūno, t. y. sielos nemirtingumą (l. c., S. 82) ir t. t. Savo „Socialiniame klausime“ jis greta „socialinių reformų“ gina luominę rinkimų teisę prieš Bebelį, sako, kad „socialdemokratams ignoruoja faktą, jog be dieviškosios dovanos — nelaimės — nebūtų buvę laimės“ (S. 330), ir kartu verkšlėna: materializmas, girdi, „viešpatauja“ (S. 242), „kas mūsų laikais tiki anapusišku gyvenimu, bent tik jo galimumu, tas laikomas kvailiu“ (ib.).

Ir tokie štai vokiškieji Mensikovai, nė kiek ne menkesnės rūšies obskurantai, kaip Renuvė, gyvena tvirtame konkubinate su empiriokritikais. Teorinė jų giminystė yra neginčijama. Imanantai kantizmo turi ne daugiau, negu Pecoldas arba Pirsonas. Mes aukščiau esame matę, jog jie patys pripažįsta save Jumo ir Berklio mokiniais, ir toks įvertinimas imanentų yra visuotinai pripažintas filosofinėje literatūroje. Kad akivaizdžiai parodytume, kuriomisgnoseologinėmis prielaidomis remiasi šitie Macho ir Avenarijaus bendražygiai, pateiksime keletą pagrindinių teorinių teiginių iš imanentų veikalų.

Lekleras 1879 metais dar nebuvo išgalvojęs „imanentų“ pavadinimo, kuris iš esmės reiškia „patyriminis“, „patyrimė duotas“ ir kuris yra tokia pat melaginga iškaba puvėsiams pridengti, kaip melagingos yra Europos buržuazinių partijų iškabos. Pirmajame savo veikle Lekleras atvirai ir tiesiai vadina save „kritiniu idealistu“ („Der Realismus etc.“, S. 11, 21, 206 ir daug kt.). Kantą jis čia kritikuoja, kaip mes jau esame matę, už nuolaidas materializmui, aiškiai nurodydamas savo kelią nuo Kanto į Fichtę ir Berklį. Prieš materializmą aplamai, ir ypačiai prieš daugumos gamtininkų palinkimą į materializmą, Lekleras veda tokią pat negailestingą kovą, kaip ir Šupė, ir Šubertas-Zoldernas, ir Remkė.

„Grįžkime atgal, — sako Lekleras, — į kritinio idealizmo požiūrį, nepriskirkime gamtai visumoje ir gamtos procesams transcendentinio buvimo“ (t. y. buvimo už žmo-

* * — Dr. Vilhelmas Šupė. „Etikos ir teisės filosofijos pagrindai“, Breslavis, 1881, 181, 325 psl. Red.

gaus sąmonės), „tada subjektui ir kūnų visuma ir jo paties kūnas, kiek jis jį mato ir paliečia, kartu su visais jo pakitimais bus netarpiškai duotas reiškinys erdviškai susijusių bendrų buvimų ir nuoseklumų laike, ir visas gamtos išaiškinimas pavirs į konstatavimą šitų bendrų buvimų ir nuoseklumų dėsnų“ (21).

Atgal į Kantą, — sakydavo reakcionieriai neokantininkai. Atgal į Fichtę ir Berklį, — štai ką *iš esmės* sako reakcionieriai imanantai. Leklerui visa esama tėra „*pojūčių kompleksai*“ (S. 38), ir vienos mūsų jutimus veikiančių savybių (Eigenschaften) klasės yra pažymimos, pavyzdžiui, raide M, o kitos klasės, veikiančios kitus gamtos objektus, raide N (S. 150 ir kt.). Ir čia Lekleras kalba apie gamtą, kaip apie „sąmonės reiškinį“ (Bewusstseinsphänomen) ne atskiro žmogaus, o „žmonių giminės“ (S. 55—56). Jeigu atkreipsime dėmesį į tai, kad Lekleras išleido šią knygą toje pačioje Pragoje, kur Machas buvo fizikos profesorius, ir kad Lekleras susižavėjęs cituoja tiktai Macho „Erhaltung der Arbeit“*, išėjusią 1872 metais, tai nejučiomis kyla klausimas, ar nereikėtų fideizmo šalininką ir atvirą idealistą Leklerą pripažinti tikroju „originalios“ Macho filosofijos pradininku?

Kai dėl Šupės, kuris Leklero** žodžiais priėjo „tokius pat rezultatus“, tai jis, kaip mes jau esame matę, iš tikrųjų pretenduoja į „naivaus realizmo“ gynimą ir graudžiai verkšlens „Atvirame laiške R. Avenarijui“ dėl „įsigalėjusio mano (Vilhelmo Šupės) pažinimo teorijos iškreipimo į subjektyvųjį idealizmą“. Kas sudaro grubią apgavikišką suktybę, imanento Šupės vadinamą realizmo gynimu, pakankamai matyti iš tokios jo frazės, pasakytos prieš Vuntą, kuris imanentus nesvyruodamas skiria prie fichtininkų, prie subjektyviųjų idealistų („Phil. Studien“, I. c., S. 386, 397, 407***).

„Mano veikaluose, — *prieštaravo* Šupė Vuntui, — teiginys „būtis yra sąmonė“ turi tą prasmę, kad sąmonė be išorinio pasaulio yra neįmanoma, kad, vadinasi, pastarasis

* — „Darbo išlaikymo principas“ ir t. t. Red.

** „Beiträge zu einer monistischen Erkenntnistheorie“, Bresl., 1882, S. 10 („Monistinės pažinimo teorijos apybraižos“, Breslavis, 1882, 10 psl. Red.).

*** — „Philosophische Studien“, I. c., S. 386, 397, 407 — „Filosofiniai Tyrimai“, cituotoje vietoje, 386, 397, 407 psl. Red.

priklauso pirmajai, t. y. jau daug kartų mano pažymėtas ir aiškintas absoliutus vieno ir antro ryšys (Zusammengehörigkeit). Šiame ryšyje jie sudaro vieningą pirmapradę būties visumą**.

Didelį reikia turėti naivumą, kad galima būtų nepamatyti grynakraujo subjektyviojo idealizmo tokiaime „realizme“! Tiktai pagalvokite: išorinis pasaulis „priklauso sąmonei“ ir yra *absoliučiam* ryšyje su ja! Iš tikrųjų, apšmeižė vargšą profesorių „išgalėjusiu“ jo priskyrimu prie subjektyviųjų idealistų. Su Avenarijaus „principine koordinacija“ tokia filosofija visiškai sutampa: vieną nuo antros jų neatplėš jokios Černovo ir Valentinovo išlygos ir jokie protestai, abi filosofijos bus drauge nugabentos į vokiečių profesūros reakcinių fabrikatų muziejų. Kaip kurjožą, vėl ir vėl liudijantį apie p. Valentinovo neišmanymą, pastebėsime, kad jis Šupę vadina solipsistu (savaiame suprantama, kad Šupė taip pat energingai prisiekinėjo ir dievagojosi, jog jis ne solipsistas, rašė specialius straipsnius ta tema, kaip Machas, Pecoldas ir Ko), — o Bazarovo straipsniu „Apybraižose“ ypatingai žavisi! Man norėtusi išversti į vokiečių kalbą Bazarovo posakį „jutiminis vaizdinys ir yra už mūsų esanti tikrovė“ ir nusiųsti jį bent kiek išmanančiam imanentui. Jis išbučiuotų Bazarovą ir užbučiuotų jį taip pat, kaip išbučiavo Machą ir Avenarijų Šupės, Leklerai ir Šubertai-Zoldernai. Nes Bazarovo posakis yra imanentinės mokyklos mokymų *alfa ir omega*.

Štai jums pagaliau ir Šubertas-Zoldernas. „Gamtos mokslo materializmas“, išorinio pasaulio objektyvaus realumo pripažinimo „metafizika“ — svarbiausias šito filosofo priešas („Pažinimo teorijos pagrindai“, 1884, S. 31 ir visas II skyrius: „Gamtos mokslo metafizika“). „Gamtos mokslas abstraguoja nuo visų sąmonės santykių“ (S. 52), — štai kur svarbiausia blogybė (tai ir sudaro materializmą!). Nes iš „pojūčių, vadinasi, iš sąmonės būsenų“ žmogus negali išeiti (S. 33, 34). Žinoma, — prisipažįsta Šubertas-Zoldernas 1896 m., — mano požiūris yra

* *Wilhelm Schuppe*. „Die immanente Philosophie und Wilhelm Wundt“ žurnale „Zeitschrift für immanente Philosophie“, Band II, S. 195 (*Vilhelmas Šupė*. „Imanentinė filosofija ir Vilhelmas Vuntas“ „Imanentinės Filosofijos Žurnale“, II t., 195 psl. Red.).

teoriškai-pažintinis solipsizmas („Social. klaus.“, S. X), bet ne „metafizinis“, ne „praktinis“ solipsizmas. „Tai, kas mums duota netarpiškai, tai — pojūčiai, nuolat besikeičiančių pojūčių kompleksai“ („Über Transc. ir t. t.“, S. 73*).

„Materialinį gamybos procesą, — sako Šubertas-Zoldernas, — Marksas palaikė vidinių procesų ir motyvų priežastimi lygiai taip pat (ir tiek pat neteisingai), kaip gamtos mokslas laiko bendrą“ (žmonijai) „išorinį pasaulį individualių vidinių pasaulių priežastimi“ („Social. klaus.“, XVIII psl.). Dėl to, kad Markso istorinis materializmas yra susijęs su gamtos mokslo materializmu ir su filosofiniu materializmu aplamai, šis Macho bendražygis nė nemano abejoti.

„Daugelis, gal net dauguma, bus tos nuomonės, kad gnoseologiškai solipsistiniu požiūriu yra negalima jokia metafizika, t. y. kad metafizika visados yra transcendentinė. Rimčiau apgalvojęs, aš negaliu prisidėti prie šios nuomonės. Štai mano argumentai. . . Netarpiškas viso, kas duota, pagrindas yra dvasinis (solipsistinis) ryšys, kurio centrinis taškas yra individualinis Aš (individualinis vaizdinių pasaulis) su jo kūnu. Visas kitas pasaulis yra neįmanomas be šito Aš, ir šitas Aš yra neįmanomas be viso kito pasaulio; panaikinus individualinį Aš, pasaulis taip pat subyra į dulkes, kas yra negalima, — o panaikinus visą kitą pasaulį, nelieka vietos ir individualiniam Aš, nes jis tegali būti atskirtas nuo pasaulio tiktai logiškai, o ne laike ir erdvėje. Todėl mano individualinis Aš neišvengiamai turi būti ir po mano mirties, jeigu tiktai su juo kartu nepanaikinamas visas pasaulis“... (ten pat, XXIII psl.).

„Principinė koordinacija“, „pojūčių kompleksai“ ir kita machistinė šlykštybė tarnauja ištikimui kam reikia!

„... Kas yra anapusiškas pasaulis (das Jenseits) solipsistiniu požiūriu? Tai tėra tiktai galimas man patyrimas ateityje“ (ibid.). . . „Žinoma, spiritizmas, pvz., neįrodė savojo Jenseits, bet jokiu būdu prieš spiritizmą negali būti pastatytas gamtos mokslo materializmas, nes šis materializmas, kaip mes esame matę, tėra tiktai viena pusė

* — „Über Transcendenz des Objects und Subjects“, S. 73 — „Apie objekto ir subjekto transcendentiskumą“, 73 psl. *Red.*

pasaulinio proceso, vykstančio“ („principinės koordinacijos“ =) „visa apimančio dvasinio ryšio viduje“ (S. XXIV).

Visa tai kalbama tame pačiame filosofiniame „Soc. klausimo“ (1896 m.) įvade, kuriame Šubertas-Zoldernas *visą laiką* eina už parankės su Machu ir Avenarijum. Machizmas tikrai rusiškųjų machistų būreliui tarnauja išimtinai inteligentiškiems plepalams, o tėvynėje jo liokajaus vaidmuo fideizmo atžvilgiu yra skelbiamas atvirai

4. KURLINK AUGA EMPIRIOKRITICIZMAS?

Dabar meskime žvilgsnį į machizmo išsivystymą po Macho ir Avenarijus. Mes esame matę, kad jų filosofija yra šiupinys, prieštarų ir padrikų gnoseologinių teiginių kratinys. Mes turime dabar pažiūrėti, kaip ir kur, t. y. kuria linkme auga šita filosofija, — tai padės mums išspręsti kai kuriuos „ginčijamus“ klausimus, remiantis neginčijamais istoriniais faktais. Iš tikrųjų, turint galvoje nagrinėjamosios krypties pradinių filosofinių prielaidų eklektizmą ir padrikumą, yra visiškai neišvengiami įvairūs jos aiškinimai ir bevaisiai ginčai dėl detalių ir smulkmenų. Bet empiriokriticizmas, kaip kiekviena idėjinė srovė, yra gyvas, augas, besivystąs dalykas, ir jo augimo ta ar kita linkme faktas geriau, negu ilgi samprotavimai, padės išspręsti *pagrindinį* klausimą dėl tikrosios šios filosofijos esmės. Apie žmogų sprendžiama ne iš to, ką jis apie save kalba arba galvoja, o iš jo darbų. Apie filosofus reikia spręsti ne iš tų iškalbų, kurias jie patys sau užsikabina („pozityvizmas“, „grynojo patyrimo“ filosofija, „monizmas“ arba „empiriomonizmas“, „gamtos mokslo filosofija“ ir pan.), o iš to, kaip jie iš tikrųjų sprendžia pagrindinius teorinius klausimus, su kuo jie eina ranka į ranką, ko jie moko ir ko jie išmokė savo mokinius ir pasekėjus.

Štai šis paskutinis klausimas dabar mums ir rūpi. Visa esminga Machas ir Avenarijus pasakė daugiau kaip prieš 20 metų. Per šį laiką negalėjo nepaaiškėti, *kaip suprato* šiuos „vadus“ tie, kas norėjo juos suprasti, ir kuriuos jie patys (ar bent Machas, pergyvenęs savo kolegą) laikė savo darbo tęsėjais. Kad būtume tikslūs, paimkime tuos, kurie patys vadina save Macho ir Avenarijus mokiniais

(arba jų pasekėjais) ir kuriuos Machas priskaito prie šios stovyklos. Tuo būdu mes susidarysime vaizdą apie empiriocriticizmą, kaip apie filosofinę srovę, o ne kaip apie literatoriškų kazusų rinkinį.

Rusiškojo „Pojūčių analizės“ vertimo pratarmėje Machas rekomenduoja kaip „jauną tyrinėtoją“, einantį „jeigu ne tais pačiais, tai labai artimais keliais“, Hansą Kornelijų (4 psl.). „Pojūčių analizės“ tekste Machas dar kartą „su pasitenkinimu nurodo veikalus“, tarp kitko, H. Kornelijaus ir kt., „atskleidusių Avenarijaus idėjų esmę ir jas toliau išvysčiusių“ (48). Imame H. Kornelijaus knygą „Įvadas į filosofiją“ (1903 m. vok. leid.): mes matome, kad jos autorius taip pat nurodo savo siekimą eiti Macho ir Avenarijaus pėdomis (S. VIII, 32). Vadinasi, priešais mus — *mokytojo pripažintas mokinys*. Pradedama šis mokinys taip pat nuo pojūčių-elementų (17, 24), kategoriškai pareiškia, kad jis apsiriboja *patyrimu* (S. VI), savo pažiūras vadina „nuosekliuoju arba gnoseologiniu empirizmu“ (335), kuo ryžtingiausiai pasmerkia ir idealizmo „vienašališkumą“ ir tiek idealistų, tiek ir materialistų „dogmatizmą“ (S. 129), nepaprastai energingai atmeta galimą „nesusipratimą“ (123), kad, esą, iš jo filosofijos seka pripažinimas, jog pasaulis egzistuoja žmogaus galvoje, flirtuoja su nemažesniu mokėjimu, negu Avenarijus, Šupė arba Bazarovas, su naiviuoju realizmu (S. 125: „regėjimo ir bet kuris kitas suvokimas turi savo buvimo vietą ten ir tik tai ten, kur mes jį randame, t. y. kur jį lokalizuoja naivi, apgaulingos filosofijos nepaliesta sąmonė“) — ir prieina šitas mokytojo pripažintasis mokinys *nemirštamumą* ir *dievą*. Materializmas, — baubia šitas policininkas profesoriškoje katedroje, t. y.: „naujausiųjų pozityvistų“ mokinys, — paverčia žmogų automatu. „Nėra ko nė kalbėti, kad jis, pakirsdamas tikėjimą mūsų sprendimų laisve, kartu pakerta visą mūsų pasielgimų dorovinės vertės įvertinimą ir mūsų atsakingumą. Lygiai taip pat nepalieka jis vietos ir minčiai apie mūsų gyvenimo tęsinį po mirties“ (S. 116). Knygos finalas: auklėjimas (matyti, jaunuomenės, šito mokslo vyro mulkinamos) reikalingas ne tik tai veiklai, bet „visų pirma“ „auklėjimas pagarbai (Ehrfurcht) — ne laikinoms atsitiktinės tradicijos vertybėms, o nenykstančioms pareigos ir grožio vertybėms.

dieviškajam pradui (dem Göttlichen) mūsų viduje ir už mūsų" (357).

Sugretinkite su tuo A. Bogdanovo teigimą, kad dievo, valios laisvės, sielos nemirštamumo idėjoms Macho filosofijoje, kuri neigia bet kurią „daiktą savyje“, *absoliučiai nėra* (Bogdanovo kursyvas) ir „negali būti vietos“ („Pojūčių analizė“, XII psl.). O Machas šitoje pačioje knygoje (293 psl.) pareiškia: „nėra Macho filosofijos“ ir rekomenduoja ne tiktai imanentus, bet ir Kornelijų, atskleidusį Avenarijaus idėjų esmę! Pirma, vadinasi, Bogdanovas *absoliučiai nežino* „Macho filosofijos“, kaip srovės, ne tiktai prisiglaudusios po fideizmo sparneliu, bet ir prieinančios iki fideizmo. Antra, Bogdanovas *absoliučiai nežino* filosofijos istorijos, nes susieti nurodytųjų idėjų neigimą su neigimu bet kurio daikto savyje — reiškia tyčiotis iš šitos istorijos. Ar nesumanys Bogdanovas neigti, kad visi nuoseklieji Jumo šalininkai, neigdami bet kurią daiktą savyje, kaip tiktai *palieka vietą* šitoms idėjoms? Ar negirdėjo Bogdanovas apie subjektyviuosius idealistus, neigiančius bet kurią daiktą savyje ir tuo būdu skiriančius vietą šitoms idėjoms? „Negali būti vietos“ šitoms idėjoms *išimtinai* filosofijoje, kuri moko, kad yra tiktai jutiminė būtis, — kad pasaulis yra judanti materija, — kad visiems ir kiekvienam žinomas išorinis pasaulis, fiziška — yra vienintelė objektyvi realybė, t. y. materializmo filosofijoje. Dėl to, kaip tiktai dėl to, kariauja prieš materializmą ir Macho rekomenduojamieji imanentai, ir Macho mokinys Kornelijus, ir visa šiuolaikinė profesoriška filosofija.

Mūsų machistai ėmė atsižadėti Kornelijaus, kai jiems pirštu prikišamai parodė nepadorumą. Toks atsižadėjimas nedaug tevertas. Fridrichas Adleris, matyti, nėra „ispėtas“ ir todėl rekomenduoja šitą Kornelijų socialistiniame žurnale („Der Kampf“, 1908, 5, S. 235*: „lengvai skaitomas, geros rekomendacijos vertas veikalas“). Per machizmą tempiami į darbininkų mokytojus tiesioginiai filosofiniai reakcionieriai ir fideizmo skelbėjai!

Pecoldas be išpėjimų pastebėjo Kornelijaus melagingumą, bet jo kovos būdas prieš šį melagingumą — tiesiog

* — „Kova“, 1908, 5, 235 psl. Red.

perlas. Klausykite: „Tvirtinti, kad pasaulis yra vaizdinys“ (kaip tvirtina idealistai, prieš kuriuos mes kovojame, nejuokaukite!), „turi prasmę tiktai tada, jeigu tuo norima pasakyti, kad jis yra kalbančiojo arba kad ir visų kalbančiųjų (pasisakančiųjų) vaizdinys, t. y. kad jis priklauso savo buvimu išimtinai nuo šito asmens arba šitų asmenų mąstymo: pasaulis tik egzistuoja tiek, kiek šis asmuo jį mąsto, ir kada jis jo nemąsto, pasaulis neegzistuoja. O mes, priešingai, darome pasaulį priklausomą ne nuo atskiro asmens arba atskirų asmenų mąstymo arba dar geriau ir aiškiau: ne nuo mąstymo *akto*, ne nuo kokio nors *aktualaus* (tikro) mąstymo, — o nuo mąstymo aplamai ir kartu išimtinai logiškai. Viena ir antra sumaišo idealistas, ir rezultatas yra agnostinis pusiau solipsizmas, kaip mes tai matome Kornelijaus knygoje“ („Einf.“, II, 317*).

Stolypinas paneigė juodųjų kabinetų buvimą!⁶⁵ Pecoldas į dulkes sumalė idealistus, — nuostabu tiktai, kaip šis idealizmo sunaikinimas yra panašus į patarimus idealistams gudriau paslėpti savo idealizmą. Pasaulis priklauso nuo žmonių mąstymo, — tai iškreiptas idealizmas. Pasaulis priklauso nuo mąstymo aplamai, — tai naujaisios pozityvizmas, kritinis realizmas, vienu žodžiu, — grynas buržuazinis šarlatanizmas! Jeigu Kornelijus yra agnostinis pusiau solipsistas, tai Pecoldas — solipsistinis pusiau agnostikas. Blusininkai jūs esate, ponai!

Eikime toliau. Antrajame savo „Pažinimo ir paklydimo“ leidime Machas sako: „Sistemingą išdėstymą“ (Macho pažiūrų), „prie kurio aš galiu prisijungti visais esminiais klausimais“, pateikia prof. dr. Hansas Kleinpeteris („Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart“, Lpz., 1905: „Šiuolaikinio gamtos mokslo pažinimo teorija“). Imame Hansą numerį antrą. Šisai profesorius — prisiekęs machizmo skleidėjas: krūva straipsnių apie Macho pažiūras specialiuose filosofiniuose žurnaluose ir vokiečių, ir anglų kalba, vertimai veikalų, Macho rekomenduo-tų ir su Macho pratarmėmis, vienu žodžiu, dešinioji „mokytojo“ ranka. Štai jo pažiūros: „...visas mano (išorinis ir vidinis) patyrimas, visas mano mąstymas ir visi mano siekimai man yra duoti kaip psichinis procesas, kaip mano

* — „Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“, II, 317. — „Įvadas į grynojo patyrimo filosofiją“, II, 317. Red.

šamonės dalis" (cit. kn. 18 psl.). „Tai, ką mes vadiname fizišku, yra konstrukcija iš psichinių elementų" (144). „Subjektyvus įsitikinimas, ne objektyvi tiesa (Gewissheit) yra vienintelis bet kurio mokslo pasiekiamas tikslas" (9, kursyvas Kleinpeterio, kuris prie šios vietos daro pastabą: „Taip apytikriai kalbama jau Kanto „Praktinio proto kritikoje""). „Svetimų sąmonių prileidimas yra toks prileidimas, kuris niekuomet negali būti patvirtintas patyrimo" (42). „Aš nežinau... ar aplamai yra už manęs kiti Aš" (43). 5 §: „Apie aktyvumą" („spontaniškumą" = gaivališkumą) „sąmonėje". Gyvno automatai vaizdinių keitimasis vyksta grynai mechanškai. Tas pats mums, kada svajojame. „Nuo to iš esmės skiriasi mūsų sąmonės savybė normalioje būklėje. Būtent: ji turi tokią savybę, kurios neturi šie" (automatai) „ir kurią išaiškinti mechanškai arba automatiškai, mažų mažiausia, būtų sunku: vadinamasis mūsų Aš saviveiksmiškumas. Kiekvienas žmogus gali save priešpastatyti savosios sąmonės būsenoms, manipuluoti jomis, ryškiau iškelti jas arba nustumti į paskutinį planą, jas analizuoti, lyginti jų dalis tarpusavyje ir t. t. Visa tai — (netarpiško) patyrimo faktas. Mūsų Aš iš esmės yra skirtingas nuo visų sąmonės būsenų sumos ir negali būti su šia suma sulygintas. Cukrus susideda iš anglies, vandenilio ir deguonies; jeigu mes cukrui priskirtume cukrinę sielą, tai ji privalėtų, iš analogijos, turėti savybę pagal savo norą kilnoti vandenilio, deguonies ir anglies daleles" (29—30). 4 §, sekantiame skyriuje: „Pažinimo aktas yra valios aktas (Willenshandlung)". „Reikia laikyti tvirtai nustatytu faktu visų mano psichinių pergyvenimų skirstymą į dvi dideles pagrindines grupes: priverstinius ir savaimingus veiksmus. Prie pirmųjų priskiriami visi išorinio pasaulio įspūdžiai" (47). „Kad galima sukurti daug teorijų, aiškinančių tą pačią faktų sritį... tai yra faktas, tiek pat gerai žinomas fizikui, kiek nesuderinamas su kurios nors absoliučios pažinimo teorijos prielaidomis. Ir šis faktas yra susijęs su valiniu mūsų mąstymo pobūdžiu; ir jamė pasireiškia tai, kad mūsų valia nesusaistyta išorinių aplinkybių" (50).

Spręskite dabar, koks drąsus yra Bogdanovo pareiškimas, kad, esą, Macho filosofijoje „absoliučiai nėra vietos

valios laisvei“, kada pats Machas rekomenduoja tokį subjektą, kaip Kleinpeteris! Mes jau esame matę, kad šis pastarasis neslepia savojo ir Macho idealizmo. 1898—1899 metais Kleinpeteris rašė: „Hercas parodo tokią pat“ (kaip ir Machas) „subjektyvistinę pažiūrą į mūsų sąvokų prigimtį...“ „...Jeigu Machas ir Hercas“ (kiek teisingai Kleinpeteris įpina garsųjį fiziką, apie tai bus kalba atskirai) „idealizmo požiūriu turi tą nuopelną, kad jie pabrėžia subjektyviają kilmę visų mūsų sąvokų, o ne atskirų sąvokų, ir ryšį tarp jų, — tai empirizmo požiūriu jie turi ne mažesnę nuopelną, pripažindami, kad klausimą dėl sąvokų teisingumo išsprendžia tiktai patyrimas, kaip nuo mąstymo nepriklausoma instancija“ („Archiv für systematische Philosophie“, V tomas, 1898—1899, S. 169—170*). 1900 metais: Kantas ir Berklis, kad ir kaip Machas skiriasi nuo jų, „ar šiaip ar taip, arčiau stovi prie jo, negu viešpataujantis gamtos moksle metaizinis empirizmas“ (t. y. materializmas! p. profesorius vengia velnią vadinti vardu!), „kuris yra svarbiausias Macho puolimų objektas“ (ib., VI t., S. 87). 1903 metais: „Berklio ir Macho išeities taškas yra nepaneigiamas“... „Machas — Kanto darbo baigėjas“ („Kantstudien“, VIII t., 1903 m., S. 314, 274**).

Rusiškojo „Pojūčių analizės“ vertimo pratarmėje Machas vadina taip pat T. Ciheną „einančiu, jeigu ne tais pačiais, tai labai artimais keliais“. Imame profesoriaus T. Ciheno knygą: „Psichofiziologinė pažinimo teorija“ (Theodor Ziehen: Psychophysiologische Erkenntnistheorie, Jena, 1898) ir matome, kad autorius jau pratarmėje remiasi Machu, Avenarijum, Šupe ir t. t. Vadinasi, vėl mokytojo pripažintas mokinys. „Naujausiąją“ Ciheno teoriją sudaro tai, jog tiktai „minia“ tegali galvoti, kad, esą, „tikri daiktai sukelia mūsų pojūčius“ (S. 3), ir jog „prie pažinimo teorijos įėjimo negali būti jokio kito užrašo, išskyrus Berklio žodžius: „išoriniai objektai egzistuoja ne patys savaime, o mūsų protuose““ (S. 5). „Duoti yra mums pojūčiai ir vaizdiniai. Ir viena ir antra — psichiška. Nepsichiška yra žodis, neturįs turinio“ (S. 100). Gamtos

* — „Sistemingosios Filosofijos Archyvas“, V tomas, 1898—1899, 169—170 psl. Red.

** — „Kantiniai Tyrimai“, VIII t., 1903, 314, 274 psl. Red.

dėsniai yra santykiai ne tarp materialių kūnų, o „tarp redukuotų pojūčių“ (S. 104: šita „nauja“ „redukuotų pojūčių“ sąvoka ir sudaro visą ciheniškojo berklizmo originalumą!).

Ciheno, kaip idealisto, Pecoldas išsižadėjo dar 1904 metais savo „Įvado“ II tome (S. 298—301). 1906 metais į *idealistų arba psichomonistų* sąrašą jis įrašo jau Kornelijų, Kleinpeterį, Ciheną, Fervorną („Das Weltproblem etc.“, S. 137*, pastaba). Visų šių ponų profesorių, matote, „Macho ir Avenarijaus pažiūrų“ aiškinimuose yra „nesusipratimas“ (ten pat).

Vargšai Machas ir Avenarijus! Ne tiktai priešai apšmeižė juos, prikišdami idealizmą ir „net“ (kaip sako Bogdanovas) solipsizmą, — ne, ir bičiuliai, mokiniai, pasekėjai, profesoriai-specialistai suprato savus mokytojus klaidingai, idealistine prasme. Jeigu empiriokriticizmas auga į idealizmą, tai visai neįrodo, kad jo painios berklistinės pagrindinės prielaidos yra iš pašaknų melagingos. Saugok dieve! Tai tėra tiktai mažytis „nesusipratimas“ — nozdrioviškai-pecoldiška žodžio prasme.

Visų juokingiausia čia bene bus tai, kad patsai skaistybės ir nekaltybės saugotojas Pecoldas, pirma, „papildė“ Machą ir Avenarijų „loginiu a priori“, o, antra, sujungė juos su fideizmo skleidėju Vilhelmu Šupe.

Jeigu Pecoldas būtų žinojęs angliškuosius Macho šalininkus, tai nuklydusių (per „nesusipratimą“) į idealizmą machistų sąrašą jam būtų tekę žymiai išplėsti. Mes jau esame nurodę į Macho giriamąjį Karlą Pirsoną, kaip į visišką idealistą. Štai atsiliepimai dar dviejų „šmeižikų“, kalbančių apie Pirsoną tą patį: „Prof. K. Pirsono mokymas — paprastas tikrai didžiųjų Berklio mokymų aidas“ (Howard V. Knox, „Mind“, vol. VI, 1897, p. 205**). „Ponas Pirsonas, tuo negalima abejoti, yra idealistas griežčiausia žodžio prasme“ (Georges Rodier, „Revue philosophique“, 1888, II, vol. 26, p. 200***). Anglų idealistą Viljamą Klifordą, kurį Machas laiko „labai artimu“ savo filosofijai („Pojūčių analizė“, 8 psl.), tenka pavadinti grei-

* — „Das Weltproblem vom positivistischen Standpunkte aus“, S. 137 — „Pasaulio problema pozityvistiniu požiūriu“, 137 psl. Red.

** — *Howardas V. Noksas* — žurnale „Mintis“, VI t., 1897, 205 psl. Red.

*** — *Zoržas Rodjė* — „Filosofinėje Apžvalgoje“, 1888, II, 26 t., 200 psl. Red.

čiau Macho mokytoju, negu jo mokiniu, nes filosofiniai Klifordo darbai išėjo 70-siais praėjusio amžiaus metais. „Nesusipratimas“ čia prasideda tiesiog nuo Macho, kuris 1901 metais „nepastebėjo“ idealizmo Klifordo mokyje, kad pasaulis yra „dvasinė medžiaga“ (mind-stuff), — „socialinis objektas“, „aukštai organizuotas patyrimas“ ir t. t.*. Vokiečių machistų sukčiavimo charakteristikai reikia pažymėti, kad Kleinpeteris 1905 m. pakelia šią idealistą į „šiuolaikinio gamtos mokslo gnoseologijos“ pradininkų laipsnį!

„Pojūčių analizės“ 284 psl. Machas nurodo „priartėjusį“ (prie budizmo ir prie machizmo) Amerikos filosofą P. Karų. Karus, vadinąs save Macho „gerbėju ir asmeniniu bičiuliu“, redaguoja Čikagoje žurnalą „Monistas“, skirtą filosofijai, ir žurnaliūkštį „The Open Court“ („Atvira tribūna“), skirtą religijos propagandai. „Mokslas yra dieviškasis apreiškimas“, — sako šito populiaraus žurnaliūkščio redakcija. — „Mes laikomės tos nuomonės, kad mokslas gali įvykdyti bažnyčių reformą, kuri išsaugos iš religijos visa, kas yra joje teisingo, sveiko, gero“. Machas — nuolatinis „Monisto“ bendradarbis, spausdina jame atskirais skyriais naujuosius savo veikalus. Karus „truputėli“ pataiso Machą, kad jis būtų panašus į Kantą, pareiškdamas, kad Machas yra „idealistas arba, kaip aš pasakysčiau, subjektyvistas“, bet kad jis, Karus, nepaisydamas atskirų nesutarimų, yra įsitikinęs, jog „mes su Machu galvojame vienodai“**. Mūsų monizmas, — pareiškia Karus, — „ne materialistinis, ne spiritualistinis, ne agnostinis; jis tiesiog ir išimtinai tereiškia nuoseklumą... jis savo pagrindu ima patyrimą ir, kaip metodą, vartoja susistemintas patyrimo santykių formas“ (matyti, plagiatas iš A. Bogdanovo „Empiriomonizmo“!). Karaus devizas: „ne agnosticizmas, o pozityvus mokslas, ne misticizmas, o aiški mintis; ne supernatūralizmas, ne materializmas, o

* William Kingdon Clifford. „Lectures and Essays“, 3rd ed., Lond., 1901, vol. II, pp. 55, 65, 69 (Viljamas Kingdonas Klifordas. „Paskaitos ir apybraižos“, 3 leid., Londonas, 1901, II t., 55, 65, 69 psl. Red.), p. 58: „Aš už Berklį prieš Spenserį“; p. 52: „objektas yra eilė pakeitimų mano sąmonėje, o ne kas nors už jos“.

** „The Monist“⁶⁸, vol. XVI, 1906, July; P. Carus. „Pr. Machs Philosophy“, pp. 320, 345, 333 („Monistas“, XVI t., 1906, liepa; P. Karus „Prof. Macho filosofija“, 320, 345, 333 psl. Red.). Tai atsakymas į Kleinpeterio straipsnį tame pačiame žurnale.

monistinė pažiūra į pasaulį, ne dogma, o religija, ne tikėjimas, kaip mokymas, o tikėjimas, kaip nuotaika“ (not creed, but faith). Vykdydamas šitą devizą, Karus skelbia „naują teologiją“, „mokslinę teologiją“ arba teonomiją, neigiančią biblijos raidę, bet primygtinai ginančią tai, kad „visa tiesa yra dieviška ir dievas apsirėškia gamtos moksle taip pat, kaip ir istorijoje“*. Reikia pastebėti, kad Kleinpeteris aukščiau minėtoje knygoje apie šiuolaikinio gamtos mokslo gnoseologiją rekomenduoja Karų greta Ostvaldo, Avenarijaus ir imanentų (S. 151—152). Kada Hekelis išleido savo tezes monistų sąjungai, Karus ryžtingai pasisakė prieš: pirma, Hekelis be reikalo atmėta apriorizmą, kuris „visiškai yra suderinamas su moksline filosofija“; antra, Karus yra prieš Hekelio determinizmo doktriną, kuri „neprileidžia valios laisvės galimumo“; trečia, Hekelis „daro tą klaidą, kad pabrėžia vienašališką natūralisto požiūrį prieš tradicinį bažnyčių konservatizmą. Todėl jis stoja, kaip esančių bažnyčių priešas, užuot džiaugsmingai dirbęs jų aukštesniam išsivystymui į naujus ir teisingesnius dogmų aiškinimus“ (ib., vol. XVI, 1906, p. 122). Karus pats prisipažįsta, kad jį „laiko reakcionierium daugelis laisvamanių, kaltinantieji mane už tai, kad aš neprisidedu prie jų choro puolimų prieš kiekvieną religiją, kaip prieš prietarą“ (355).

Visiškai aišku, kad priešais mus — lyderis kompanijos amerikoniškų literatūrinių perėjų, kurie užsiima tuo, kad girdo liaudį religiniu opijum. Machas ir Kleinpeteris į šios kompanijos narius pateko taip pat, aišku, dėl mažyčio „nesusipratimo“.

5. A. BOGDANOVO „EMPIRIOMONIZMAS“

„Aš asmeniškai, — rašo apie save Bogdanovas, — žinau kol kas literatūroje tikrai vieną empiriomonistą — kažkokį A. Bogdanovą; bet užtat žinau jį labai gerai ir galiu užtikrinti, kad jo pažiūros visiškai patenkina sakramentalinę formulę apie gamtos pirmumą prieš dvasią. Būtent, jis žiūri į visa esama, kaip į nenutrūkstamą išsivystymo grandinę, kurios žemutinės grandys dingsta elementų chaose, o mums žinomos, aukštutinės grandys yra

* Ten pat, XIII t., p. 24 ff. Karaus straipsnis: „Teologija, kaip mokslas“.

žmonių patyrimas (Bogdanovo kursyvas) — psichinis ir — dar aukščiau — fizinis patyrimas, ir šis patyrimas bei iš jo kylantis pažinimas atitinka tai, kas paprastai vadinama dvasia“ („Emp.“, III, XII).

Kaip „sakramentalinę“ formulę čia Bogdanovas išjuokia mums žinomą Engelso teiginį, kurį jis vis dėlto diplomatiškai apeina! Su Engelsu mes nesiskiriame nuomonėmis, nieko panašaus. . .

Bet pažiūrėkite atidžiau į tai, kaip pats Bogdanovas reziuumuoja savo garsųjį „empiriomonizmą“ ir „pakeitimą“. Fizinis pasaulis yra vadinamas *žmonių patyrimu* ir skelbiama, kad fizinis patyrimas yra „*aukščiau*“ išsivystymo grandinėje, negu psichinis. Bet juk tai pasibaisėtina nesąmonė! Ir tai yra kaip tik tokia nesąmonė, kuri yra būdinga visai ir bet kuriai idealistinei filosofijai. Tai tiesiog komizmas, jeigu tokią „sistemą“ Bogdanovas taip pat priskiria prie materializmo: ir man, girdi, gamta yra pirminė, dvasia antrinė. Jeigu taip taikysime Engelso apibrėžimą, tai ir Hegelis yra materialistas, nes jo sistemoje taip pat psichinis patyrimas (absoliučios idėjos pavadinimu) stovi pirma, po to seka „aukščiau“ fizinis pasaulis, gamta ir pagaliau pažinimas žmogaus, kuris per gamtą pažįsta absoliučią idėją. Nė vienas idealistas neneigs tokia prasme gamtos pirmumo, nes iš tikrųjų tai yra ne pirmumas, iš tikrųjų gamta nelaikoma *netarpiškai* duotu dalyku, gnoseologijos išeities tašku. Iš tikrųjų į gamtą veda dar ilgas kelias *per* „psichiško“ *abstrakcijas*. Vis tiek, kaip vadinsime šias abstrakcijas: ar absoliučia idėja, ar universaliu Aš, pasauline valia ir t. t., ir pan. Tuo skiriasi idealizmo *atmainos*, ir tokių atmainų yra begalinė daugybė. Idealizmo esmė yra ta, kad pirmapradžiu tašku yra laikoma psichiška; iš jo išvedama gamta *ir jau paskui* iš gamtos — paprasta žmogaus sąmonė. Tatai pirmapradiška „psichiška“ todėl visuomet pasirodo kaip *negyva abstrakcija*, pridengianti praskiestą teologiją. Pavyzdžiui, kiekvienas žino, kas yra žmogiškoji *idėja*, bet idėja be žmogaus ir iki žmogaus, idėja abstrakcijoje, absoliuti idėja yra teologinis idealisto Hegelio prasimanymas. Kiekvienas žino, kas yra žmogaus pojūtis, bet pojūtis be žmogaus, iki žmogaus yra niekai, negyva abstrakcija, idealistinis

išsūkis. Kaip tik tokį idealistinį išsūkį ir daro Bogdanovas, kurdamas šitokius laiptus:

1) „Elementų“ chaosas (mes žinome, kad jokios kitos žmogiškosios sąvokos, išskyrus *pojūčius*, už šio žodelio elementas nėra).

2) Psichinis žmonių patyrimas.

3) Fizinis žmonių patyrimas.

4) „Iš jo kylantis pažinimas“.

Pojūčių (žmogiškų) be žmogaus nebūna. Vadinasi, pirmoji pakopa yra negyva idealistinė abstrakcija. Iš esmės, priešais mus čia yra ne visiems žinomi ir įprasti *žmogiškieji* pojūčiai, o kažkokie sugalvoti, *niekieno* pojūčiai, pojūčiai *aplamai*, dieviškieji pojūčiai, kaip dieviškąja tapo Hegeliui paprasta žmogiškoji idėja, kada ją atplėšė nuo žmogaus ir nuo žmogiškų smegenų.

Pirmąją pakopą — šalin.

Antrąją taip pat — šalin, nes *psichiško iki* fizinio (o antrąją pakopą Bogdanovas stato *anksčiau* už trečiąją) nežino nė vienas žmogus, nežino gamtos mokslas. Fizinis pasaulis buvo anksčiau, negu galėjo atsirasti psichiška, kaip aukščiausių organinės materijos formų aukščiausias produktas. Antroji Bogdanovo pakopa taip pat yra negyva abstrakcija, ji yra mintis be smegenų, ji yra žmogaus protas, atplėštas nuo žmogaus.

Štai, jei išmesime visiškai šalin abi pirmąsias pakopas, tada, ir tikrai tada, mes galėsime gauti pasaulio vaizdą, tikrai atitinkantį gamtos mokslą ir materializmą. Būtent: 1) fizinis pasaulis egzistuoja *nepriklausomai* nuo žmogaus sąmonės ir buvo ilgą laiką *iki* žmogaus, *iki* bet kurio „žmonių patyrimo“; 2) psichiška, sąmonė ir t. t. yra aukščiausias materijos (t. y. fizinio) produktas, yra funkcija to ypatingai sudėtingo materijos gabalėlio, kuris vadinamas žmogaus smegenimis.

„Pakeitimo sritis, — rašo Bogdanovas, — sutampa su fizinių reiškinių sritimi; psichinių reiškinių nieku nereikia pakeisti, nes tai yra netarpiški kompleksai“ (XXXIX).

Tai ir yra idealizmas, nes psichiška, t. y. sąmonė, vaizdinys, pojūtis ir pan. laikomi *netarpiškumu*, o fiziška išvedama iš jo, juo pakeičiama. Pasaulis yra *ne-Aš*, mūsų Aš sukurtas, — sakydavo Fichtė. Pasaulis yra absoliuti idėja, — sakydavo Hegelis. Pasaulis yra valia, — saky-

davo Šopenhaueris. Pasaulis yra sąvoka ir vaizdinys, — sako imanentas Remkė. Būtis yra sąmonė, — sako imanentas Šupė. Fiziška yra pakeitimas psichiško, — sako Bogdanovas. Reikia būti aklam, kad galima būtų nematyti vienodos idealistinės esmės skirtinguose žodiniuose apdaruose.

„Pastatykime sau tokį klausimą, — rašo Bogdanovas „Empiriomonizmo“ I dalyje, 128—129 psl., — kas yra „gyva būtybė“, pavyzdžiui, „žmogus“?“. Ir atsako: „„Žmogus“ tai visų pirma tam tikras „netarpiškų pergyvenimų“ kompleksas“. Įsidėmėkite: „visų pirma“! — „Paskiau, besivystant patyrimui toliau, „žmogus“ pasirodo sau ir kitiems besąs fizinis kūnas kitų fizinių kūnų eilėje“.

Juk tai yra visiškas „kompleksas“ niekų, tinkamų tiktai išvesti sielos nemirštamumui arba dievo idėjai ir pan. Žmogus visų pirma yra netarpiškų pergyvenimų kompleksas ir *tolesniame išsivystyme* fizinis kūnas! Vadinasi, esti „netarpiškų pergyvenimų“ *be* fizinio kūno, *iki* fizinio kūno. Kaip gaila, kad ši puiki filosofija dar nepateko į mūsų dvasines seminarias; ten būtų sugebėta įvertinti visus jos privalumus.

„... Mes esame pripažinę, kad pati fizinė gamta yra netarpiško pobūdžio kompleksų (kuriems priklauso ir psichinės koordinacijos) *darinys* (Bogdanovo kursyvas), kad ji yra tokių kompleksų atspindys kituose, jiems analoginiuose, tiktai sudėtingiausio tipo kompleksuose (socialiai organizuotame gyvų būtybių patyrimo)“ (146).

Filosofija, kuri moko, kad pati fizinė gamta yra darinys, — yra gryniausia klerikalizmo filosofija. Ir toks jos pobūdis nė kiek nepasikeičia nuo to, kad pats Bogdanovas atkakliai išsižada bet kurios religijos. Diuringas taip pat buvo ateistas; jis net siūlė uždrausti religiją savo „socialitarinėje“ santvarkoje. Ir vis dėlto Engelsas buvo visiškai teisus, kai rodė, jog Diuringo „sistema“ nesuveda galų su galais be religijos. Tas pats yra ir su Bogdanovu, tik čia yra tas esminis skirtumas, kad nurodytoji vieta nėra atsitiktinis nenuoseklumas, o jo „empiriomonizmo“ ir viso jo „pakeitimo“ esmė. Jeigu gamta yra darinys, tai savaimė suprantama, kad ji tegali būti darinys tiktai ko nors didesnio, gausingesnio, platesnio, galingesnio už gamtą,

ko nors, kas egzistuoja, nes kad galima būtų „daryti“ gamtą, reikia egzistuoti nepriklausomai nuo gamtos. Vadinasi, egzistuoja kažkas už gamtos ir, be to, *darąs* gamtą. Rusiškai tai yra vadinama dievu. Filosofai-idealistas visuomet stengėsi pakeisti šį pastarąjį pavadinimą, padaryti jį abstraktesnį, miglotesnį ir tuo pačiu metu (kad atrodytų panašiau į tiesą) artesnį „psichiškam“, kaip „netarpiškam kompleksui“, kaip netarpiškai duotam, nereikalaujančiam įrodymų. Absoliuti idėja, universali dvasia, pasaulinė valia, „*visuotinis pakeitimas*“ fizinio psichiško, — tai ta pati idėja, tiktai įvairiuose formulavimuose. Kiekvienas žmogus žino — ir gamtos mokslas tyrinėja — idėją, dvasią, valią, psichišką, kaip normaliai veikiančių žmogaus smegenų funkciją; o šitą funkciją atplėšti nuo tam tikru būdu organizuotos medžiagos, paversti šitą funkciją universalia, visuotine abstrakcija, „pakeisti“ šita abstrakcija visą fizinę gamtą, — tai yra filosofinio idealizmo kliedėjimai, tai yra pasityčiojimas iš gamtos mokslo.

Materializmas sako, kad „socialiai organizuotas gyvų būtybių patyrimas“ yra fizinės gamtos darinys, ilgo jos išsivystymo rezultatas, išsivystymo iš tokios fizinės gamtos būklės, kada nebuvo ir negalėjo būti nei socialumo, nei organizuotumo, nei patyrimo, nei gyvų būtybių. Idealizmas sako, kad fizinė gamta yra šito gyvų būtybių patyrimo darinys, ir, tai sakydamas, idealizmas prilygina (jeigu nepajungia) gamtą dievui. Nes dievas yra, be abejonės, socialiai organizuoto gyvų būtybių patyrimo darinys. Kad ir kaip vartaliosite Bogdanovo filosofiją, nieko daugiau joje nėra, išskyrus reakcinę painiavą.

Bogdanovui atrodo, jog kalbėti apie socialinį patyrimo organizavimą yra „pažintinis socializmas“ (III kn., XXXIV psl.). Tai — beprotiški niekai. Jėzuitai, — jeigu taip samprotausime apie socializmą, — yra karšti „pažintinio socializmo“ šalininkai, nes jų gnoseologijos išeities taškas yra dievybė, kaip „socialiai organizuotas patyrimas“. Ir neabejojama, kad katalikybė yra socialiai organizuotas patyrimas; tiktai ji atspindi ne objektyvią tiesą (kurią neigia Bogdanovas ir kurią atspindi mokslas), o tai, kad tam tikros visuomeninės klasės išnaudoja liaudies tamsumą.

Bet ką čia jėzuitai! Bogdanovo „pažintinį socializmą“ mes ištaisai randame Macho pamėgtųjų imanentų raštuose. Lekleras žiūri į gamtą, kaip į „žmonių giminės“ („Der Realismus etc.“, S. 55*), o visai ne atskiro individo sąmonę. Tokio fichtinio pažintinio socializmo buržuaziniai filosofai pateiks jums, kiek norite. Šupė taip pat pabrėžia das generische, das gattungsmässige Moment des Bewusstseins (plg. S. 379—380 žurnale „V. f. w. Ph.“**, XVII tomas), t. y. visuotinį, gimininį pažinimo momentą. Manyti, kad filosofinis idealizmas išnyksta, pakeitus individo sąmonę žmonijos sąmone, arba vieno asmens patyrimą socialiai organizuotu patyrimu, tai vis tiek, kaip manyti, kad kapitalizmas, esą, išnyksta, atskirą kapitalistą pakeitus akcine bendrove.

Mūsų rusiškieji machistai, Juškevičius ir Valentinas, pakartojo paskui materialistą Rachmetovą, kad Bogdanovas — idealistas (kartu išplūdę Rachmetovą tiesiog chuliganiškai). Bet pagalvoti apie tai, iš kur šis idealizmas atsirado, jie nesugebėjo. Jiems išeina, kad Bogdanovas — individualus reiškiny, atsitiktinumas, atskiras kazusas. Tai netiesa. Pačiam Bogdanovui gali atrodyti, kad jo yra išrasta „originali“ sistema, bet užtenka palyginti jį su aukščiau cituotais Macho mokiniiais, kad galima būtų pamatyti tokios nuomonės klaidingumą. Skirtumas tarp Bogdanovo ir Kornelijaus yra kur kas mažesnis, negu skirtumas tarp Kornelijaus ir Karaus. Skirtumas tarp Bogdanovo ir Karaus yra mažesnis (žinoma, filosofinės sistemos atžvilgiu, o ne reakcinių išvadų sąmoningumo atžvilgiu), negu tarp Karaus ir Ciheno ir t. t. Bogdanovas tėra tikrai vienas iš pasireiškimų to „socialiai organizuoto patyrimo“, kuris liudija apie machizmo išaugimą į idealizmą. Bogdanovas (kalba eina, žinoma, apie Bogdanovą *išimtinai* kaip apie filosofą) nebūtų galėjęs atsirasti šiame pasaulyje, jeigu jo mokytojo Macho mokyje nebūtų buvę... berklizmo „elementų“. Ir aš negaliu įsivaizduoti Bagdanovui „baisėsio keršto“, kaip kad

* — „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“, S. 55 — „Šiuolaikinio gamtos mokslo realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“, 55 psl. Red.

** — „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“ — „Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“. Red.

jeigu jo „Empiriomonizmas“ būtų išverstas, sakysime, į vokiečių kalbą ir atiduotas recenzuoti Leklerui ir Šubertui-Zoldernui, Kornelijui ir Kleinpeteriui, Karui ir Piljonui (prancūziškajam Renuvjes bendradarbiui ir mokiniui). Šitie žinomi Macho bendražygiai ir iš dalies tiesioginiai pasekėjai savo pabučiavimais „pakeitimo“ adresu pasakytą daugiau, negu savo samprotavimais.

Beje, į Bogdanovo filosofiją vargu ar teisinga būtų žiūrėti, kaip į užbaigtą ir nejudamą sistemą. Per devynerius metus, nuo 1899 iki 1908 metų, Bogdanovas praėjo keturias savo filosofinio klaidžiojimo stadijas. Jis buvo iš pradžių „gamtos mokslo“ (t. y. pusiau nesąmoningas ir stichiškai ištikimas gamtos mokslo dvasiai) materialistas. „Pagrindiniai elementai istorinės pažiūros į gamtą“ turi aiškių šios stadijos pėdsakų. Antroji pakopa — madinga 90-tųjų praėjusio amžiaus metų pabaigoje Ostvaldo „energetika“, t. y. supainiotas agnosticizmas, nuklystęs kai kur į idealizmą. Nuo Ostvaldo (Ostvaldo „Paskaitų apie natūrfilosofiją“ viršelyje parašyta: „skiriamą E. Machui“) Bogdanovas perėjo prie Macho, t. y. pasisavino pagrindines nenuoseklus ir supainiota, kaip visa Macho filosofija, subjektyviojo idealizmo prielaidas. Ketvirtoji stadija: mėginimai pašalinti kai kuriuos machizmo prieštaravimus, sukurti kažką panašaus į objektyvųjį idealizmą. „Visuotinio pakeitimo teorija“ rodo, kad Bogdanovas, pradėdamas nuo savo išeities taško, nubrėžė lanką beveik lygų 180°. Ar ši Bogdanovo filosofijos stadija yra toliau nuo dialektinio materializmo, negu anksčiau stadijos, ar arčiau? Jeigu jis stovi vienoje vietoje, tada, suprantama, toliau. Jeigu jis ir toliau juda į priekį tokia pat kreive, kuria jis judėjo devynerius metus, tai tada arčiau: jam reikia dabar *tiktai* vieno rimto žingsnio, kad jis vėl pasuktų į materializmą, būtent — universaliai išmesti laukan savo universalų pakeitimą. Nes šis universalus pakeitimas taip pat surenka kartu, į vieną kinietišką kasą, visas pusinio idealizmo nuodėmes, visas nusekliojo subjektyviojo idealizmo silpnybes, kaip (si licet parva componere magnis! — jeigu leistina mažus dalykus lyginti su didžiais) — kaip Hegelio „absolūti idėja“ surinko kartu visus kantino idealizmo prieštaravimus, visas fichtizmo silpnybes. Feuerbachui buvo palī-

kęs *tiktai* vienas rimtas žingsnis, kad pasuktų vėl į materializmą: būtent — universaliai išmesti laukan, absoliučiai pašalinti absoliučią idėją, šitą hegeliską fizinės gamtos „pakeitimą psichišku“. Feuerbachas nukirpo kinietiškąją filosofinio idealizmo kasą, t. y. paėmė pagrindu gamtą be jokio „pakeitimo“.

Pagyvensime — pamatysime, ar ilgai dar augs kinietiška machistinio idealizmo kasa.

6. „SIMBOLIŲ“ (ARBA IEROGLIFŲ) „TEORIJA“
IR KRITIKA HELMHOLCO ATŽVILGIU

Papildant tai, kas buvo aukščiau pasakyta apie idealistus, kaip empiriokriticizmo bendražygius ir papėdininkus, čia bus vietoj pažymėti pobūdį machistinės kritikos dėl kai kurių mūsų literatūroje paliestų filosofinių teiginių. Pavyzdžiui, mūsų machistai, norintieji būti marksistais, su ypatingu džiaugsmu užsipulė Plechanovo „ieroglifus“, t. y. teoriją, pagal kurią žmogaus pojūčiai ir vaizdiniai yra ne tikrų daiktų ir gamtos procesų kopijos, ne jų paveikslai, o sutartiniai ženklai, simboliai, ieroglifai ir pan. Bazarovas išjuokia šitą ieroglifinį materializmą, ir reikia pastebėti, kad *jis būtų buvęs teisus*, jeigu jis būtų paneigęs ieroglifinį materializmą neieroglifinio *materializmo* naudai. Bet Bazarovas čia ir vėl griebiasi fokusininko metodo, praveždamas kontrabandos būdu savąjį atsižadėjimą materializmo, prisidengęs „ieroglifizmo“ kritikos vėliava. Engelsas nekalba nei apie simbolius, nei apie ieroglifus, o apie daiktų kopijas, nuotraukas, paveikslus, veidrodinius atvaizdus. Užuoť parodęs klaidingumą Plechanovo nukrypimo nuo materializmo formulavimo, pateikto Engelso, Bazarovas Plechanovo klaidą uždengia nuo skaitytojų Engelso tiesą.

Kad išaiškintume ir Plechanovo klaidą ir Bazarovo painiavą, paimsime vieną stambų „simbolių teorijos“ (žodį simbolis pakeitus žodžiu ieroglifas, dalykas nepasikeičia) atstovą Helmholcą ir pažiūrėsime, kaip kritikavo Helmholcą materialistai ir idealistai drauge su machistais.

Helmholcas, ypatingai stambus mokslininkas gamtos mokslo srityje, buvo filosofijoje nenuoseklus, kaip ir milžiniška gamtininkų dauguma. Jis linko į kantizmą, bet ir šito požiūrio savo gnoseologijoje nuosekliai neišlaikydavo.

Štai, pavyzdžiui, samprotavimai sąvokų ir objektų atitikimo tema iš jo „Fiziologinės optikos“: „... Aš pavadinau pojūčius išorinių reiškinių *simboliais* ir aš atmečiau bet kurių jų analogiškumą su daiktais, kuriuos jie vaizduoja“ (prancūz. vert. 579 psl., vok. orig. 442 psl.). Tai — agnosticizmas, bet toliau tame pačiame puslapyje skaitome: „Mūsų sąvokos ir vaizdiniai yra *poveikiai*, kuriuos daro į mūsų nervų sistemą ir į mūsų sąmonę daiktai, mūsų matomi arba mūsų įsivaizduojami“. Tai — materializmas. Tiktai Helmholcas neaiškiai įsivaizduoja absoliučios ir santykinės tiesos santykį, kaip matyti iš tolesnių jo samprotavimų. Pavyzdžiui, Helmholcas kiek žemiau sako: „Vadinasi, aš manau, kad nėra jokios prasmės kalbėti apie mūsų vaizdinių teisingumą kitaip, negu *praktinės* tiesos prasme. Vaizdiniai, kuriuos mes susidarome sau apie daiktus, *negali būti* niekas kitas, išskyrus simbolius, natūralius objektų ženklus, kuriais mes išmokstame naudotis mūsų judesiams ir mūsų veiksams reguliuoti. Kai mes išmokstame teisingai išsifruoti šiuos simbolius, — mes įstengiame su jų pagalba kaupti mūsų veiksmus taip, kad gautume norimą rezultatą“... Tai neteisinga: Helmholcas čia rieda į subjektyvizmą, į neigimą objektyvios realybės ir objektyvios tiesos. Ir jis prieina iki rėkiančios neteisybės, užbaigdamas pastraipą žodžiais: „Idėja ir jos vaizduojamas objektas yra du dalykai, priklausantieji, matyti, dviem visiškai skirtingiems pasauliams“... Taip atplėšia idėją ir tikrovę, sąmonę ir gamtą tiktai kantininkai. Tačiau truputį toliau skaitome: „Visų pirma, kai dėl išorinių daiktų savybių, tai pakanka trupučiuką pagalvoti, kad pamatytume, jog visos savybės, kurias mes galime jiems priskirti, pažymti išimtinai išorinių daiktų *poveikį* arba į mūsų jutimus, arba į kitus gamtos daiktus“ (prancūz. vert. 581 psl.; vok. orig. 445 psl.; aš verčiu iš prancūziškojo vertimo). Čia vėl Helmholcas pereina į materialistinį požiūrį. Helmholcas buvo nenuoseklus kantininkas, kuris čia pripažindavo apriorinius minties dėsnius, čia linkdavo į laiko ir erdvės „transcendentinį realumą“ (t. y. į materialistinį požiūrį į juos), čia išvesdavo žmogaus pojūčius iš išorinių daiktų, veikiančių mūsų jutimo organus, čia paskelbdavo pojūčius tiktai simboliais, t. y. kažkokiais atsitiktiniais žen-

lais, atitrūkusiais nuo „visiškai skirtingo“ pažymimųjų daiktų pasaulio (plg. Victor Heyfelder. *Über den Begriff der Erfahrung bei Helmholtz*, Brl., 1897*).

Štai kaip reiškia savo pažiūras Helmholtas 1878 metų kalboje apie „faktus suvokime“ („žymus reiškiny s realistinėje stovykloje“, kaip pavadino šią kalbą Lekleras): „Mūsų pojūčiai kaip tiktai yra veiksmai, kuriuos mūsų organuose sukelia išorinės priežastys, ir toji aplinkybė, kaip toks veiksmas išeina aikštėn, žinoma, labai esmingai priklauso nuo pobūdžio to aparato, kuris yra veikiamas. Kiek mūsų pojūčio kokybė praneša mums apie sukėlusio šitą pojūtį išorinio poveikio savybes, — tiek pojūtis gali būti laikomas jo *ženkle* (Zeichen), bet ne *paveikslu*. Nes iš paveikslu reikalaujama tam tikro panašumo į vaizduojamą daiktą. . . O iš ženklo nereikalaujama jokio panašumo į tą dalyką, kurio ženklas jis yra“ („Vorträge und Reden“, 1884, antrojo tomo S. 226**). Jeigu pojūčiai nėra daiktų vaizdai, o tiktai ženklai arba simboliai, neturi „jokio panašumo“ į juos, tai materialistinė Helmholtco išei ties prielaida pakertama, kyla tam tikrų abejonių dėl išorinių daiktų buvimo, nes ženklai arba simboliai visiškai galimi tariamųjų daiktų atžvilgiu, ir kiekvienas žino *tokių* ženklų arba simbolių pavyzdžius. Helmholtas paskui Kantą kėsinasi išvesti kažką panašaus į principinę ribą tarp „reiškinio“ ir „daikto savyje“. Prieš tiesų, aiškų, atvirą materializmą Helmholtas jaučia neįveikiamą išankstinį nusistatymą. Bet jis pats sako truputį toliau: „Aš nematau, kaip būtų galima nuneigti sistemą kraštutiniausio subjektyviojo idealizmo, kuris panorėtų žiūrėti į gyvenimą, kaip į svajonę. Galima paskelbti ją neįtikima, nepatenkinama, kiek tik begalima, — aš šiuo atžvilgiu prisidėčiau prie stipriausių neigimo posakių, — bet nuosekliai laikytis jos galima. . . Realistinė hipotezė, atvirksčiai, pasitiki paprastos savistabos pasisakymu (arba: paliudijimu, Aussage), pagal kurį po tam tikro veiksmo einantieji suvokimo pakitimai neturi jokio psichinio ryšio su ankstyvesniu valios impulsu. Ši hipotezė laiko esant nepriklausomai nuo mūsų vaizdinių visa tai, ką patvirtina

* — *Viktoras Haifelderis*. „Apie patyrimo sąvoką Helmholtco veikaluose“, Berlynas, 1897. *Red.*

** — „*Paskaitos ir kalbos*“, 1884, 226 psl. *Red.*

kasdieniniai suvokimai, materialų pasaulį už mūsų“ (242—243). „Be abejonės, realistinė hipotezė yra visų paprasčiausia, kokią tikrai mes galime susidaryti, išbandyta ir patvirtinta nepaprastai plačiose pritaikymo srityse, tiksliai apibrėžta atskirose savo dalyse ir todėl be galo patogi ir vaisinga, kaip veikimo pagrindas“ (243). Helmholco agnosticizmas taip pat panašus į „drovųjų materializmą“ su kantiniais išpuoliais, skirtingai nuo berklinių Hekslio išpuolių.

Todėl Feuerbacho pasekėjas, Albrechtas Rau, ryžtingai kritikuoja Helmholco simbolių teoriją, kaip nenuoseklų atsitraukimą nuo „realizmo“. Pagrindinė Helmholco pažiūra, — sako Rau, — yra realistinė prielaida, pagal kurią „mes savo jutimų padedami pažįstame objektyvias daiktų savybes“*. Simbolių teorija nesusitaiko su tokia (grynai materialistine, kaip mes esame matę) pažiūra, nes ji įneša tam tikrą nepasitikėjamą jutimais, nepasitikėjamą mūsų jutimo organų paliudijimais. Neginčijama, kad paveikslas niekuomet negali visiškai susilyginti su modeliu, bet vienas dalykas paveikslas, kitas dalykas simbolis, *sutartinis ženklas*. Paveikslas būtinai ir neišvengiamai spėja objektyvų realumą to, kas „vaizduojama“. „Sutartinis ženklas“, simbolis, ieroglisfas yra sąvokos, įnešančios visiškai nereikalingą agnosticizmo elementą. Ir todėl A. Rau visiškai teisingas, sakydamas, kad simbolių teorija Helmholtcas moka duoklę kantizmui. „Jeigu Helmholtcas, — sako Rau, — būtų pasilikęs ištikimas savo realistinei pažiūrai, jeigu jis būtų nuosekliai laikęsis to principo, kad kūnų savybės išreiškia ir kūnų tarpusavio santykius, ir jų santykius su mumis, tai jam, aišku, nebūtų buvusi reikalinga visa šita simbolių teorija; jis būtų galėjęs tada, trumpai ir aiškiai kalbėdamas, pasakyti: „pojūčiai, kuriuos sukelia mumyse daiktai, yra šitų daiktų esmės paveikslai““ (ten pat, 320 psl.).

Taip kritikuoja Helmholcą materialistas. Jis atmeta ieroglifinį arba simbolinį Helmholco materializmą ar pušiau materializmą nuoseklaus Feuerbacho materializmo vardan.

* Albercht Rau. „Empfinden und Denken“, Giessen, 1896, S. 304 (Albrechtas Rau. „Pojūtis ir mąstymas“, Gisenas, 1896, 304 psl. Red.).

Idealistas Lekleras (mielos Macho protui ir širdžiai „imanantinės mokyklos“ atstovas) taip pat kaltina Helmholcą nenuoseklumu, svyravimu tarp materializmo ir spiritualizmo („Der Realismus etc.“, S. 154*). Bet Leklerui simbolių teorija ne nepakankamai materialistinė, o per daug materialistinė. „Helmholcas mano, — rašo Lekleras, — kad mūsų sąmonės suvokimai suteikia pakankamus atramos taškus, kad būtų pažintas nuoseklumas laike ir transcendentinių priešasčių vienodumas ar nevienodumas. To pagal Helmholcą pakanka, kad pripažintume dėsninę tvarką transcendentiško srityje“ (33 psl., — t. y. objektyviai realaus srityje). Ir Lekleras svaido perkūnus prieš šią „dogmatinį Helmholco prietarą“. „Berklio dievas, — sušunka jis, — kaip hipotetinė *dėsningos* idėjų tvarkos mūsų sąmonėje priežastis, bent jau lygiai tiek pat gali patenkinti mūsų priežastinio išaiškinimo poreikį, kiek ir išorinių daiktų pasaulis“ (34). „Nuosekius simbolių teorijos laikymasis... negalimas be gausios priemaišos vulgaraus realizmo“ (35 psl.), — t. y. materializmo.

Taip barė Helmholcą už materializmą „kritinis idealistas“ 1879 metais. Po dvidešimt metų Macho išgirtas jo mokinyš Kleinpeteris šitokiu būdu nuneigė „pasenusį“ Helmholcą su pagalba „naujausios“ Macho filosofijos savo straipsnyje: „Apie principines Ernsto Macho ir Heinricho Herco pažiūras į fiziką“**. Palikime kol kas nuošalyje Hercą (kuris iš esmės buvo taip pat nenuoseklus, kaip Helmholcas) ir pažiūrėkime, kaip Kleinpeteris sugretina Machą ir Helmholcą. Pateikęs eilę citatų iš abiejų rašytojų, ypatingai primygtinai pabrėžęs žinomus Macho pareiškimus, kad kūnai yra mintiniai pojūčių komplekso simboliai ir t. t., Kleinpeteris sako:

„Jeigu mes paseksime Helmholco minčių eigą, tai su-tiksime šias pagrindines prielaidas:

- 1) Yra išorinio pasaulio daiktai.
- 2) Šių daiktų pakitimas neįmanomas be kokios nors (laikomos realia) priežasties poveikio. *

* — „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“. S. 154 — „Šiuolaikinio gamtos mokslu realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“, 154 psl. Red.

** „Archiv für Philosophie“⁶⁷, II, Systematische Philosophie, Band V, 1899, ypač SS. 163—164 („Filosofijos Archyvas“, II, Sistemingoji filosofija, V t., 1899, ypač 163—164 psl. Red.).

3) „Priežastis, pagal pirminę šito žodžio prasmę, yra tai, kas lieka nekintama, kaip pasiliekančios arba esančios dalykas už besikeičiančių reiškinį, būtent: medžiaga ir jos veikimo dėsnis, jėga“ (Kleinpeterio citata iš Helmholco).

4) Galima griežtai logiškai ir vienareikšmiškai išvesti visus reiškinius iš jų priežasčių.

5) Šio tikslo pasiekimas yra lygios reikšmės su turėjimu objektyvios tiesos, kurios iškovojimas (Erlangung) tokiu būdu pripažįstamas įmanomu“ (163).

Piktindamasis šiomis prielaidomis, jų prieštaravimu, neišsprendžiamų problemų sukūrimu, Kleinpeteris pastebi, kad Helmholcas nesilaiko griežtai tokių pažiūrų, karštais vartodamas „posakius, šiek tiek primenančius grynai loginį Macho supratimą tokių žodžių“, kaip materija, jėga, priežastis ir t. t.

„Nesunku surasti mūsų nepasitenkinimo Helmholcu šaltinį, prisiminus tokius puikius ir aiškius Macho žodžius. Klaidingas supratimas žodžių: masė, jėga ir t. t. — štai kuo nusideda visas Helmholco samprotavimas. Juk tai tėra tikrai sąvokos, mūsų vaizduotės produktai, o visai ne realybės, egzistuojančios už mąstymo. Mes visiškai negalime pažinti kažkokias realybes. Iš mūsų jautimų stebėjimų mes dėl jų netobulumo iš viso negalime daryti tikrai vieną vienareikšmę išvadą. Niekados negalime tvirtinti, kad, pavyzdžiui, stebėdami tam tikrą skalę (durch Ablesen einer Skala) gauname vieną apibrėžtą skaičių, — visuomet yra galima gauti, tam tikrose ribose, be galo daug skaičių, vienodai gerai susiderinančių su stebėjimo faktais. O pažinti kažką realaus, esančio už mūsų, — to mes jau visiškai negalime. Prileiskite netgi, kad tai būtų galima ir kad mes pažinome realybes; tada pasirodytų, kad mes neturime teisės taikyti joms logikos dėsnų, nes jie yra mūsų dėsniai ir pritaikomi tikrai mūsų sąvokoms, mūsų (visur Kleinpeterio kursyvas) minties produktams. Tarp faktų nėra loginio ryšio, o tikrai paprastas nuoseklumas; apodiktiniai sprendimai čia neįmanomi. Vadinasi, neteisinga yra sakyti, kad vienas faktas yra antrojo priežastis, o kartu su šituo teigimu sugriūva visa Helmholco dedukcija, pagrįsta šia sąvoka. Pagaliau negalima pasiekti objektyvios, t. y. nepriklausomai nuo bet

kurio subjekto esančios, tiesos, negalima ne tiksliai dėl mūsų jutimų savybių, bet ir todėl, kad mes, kaip žmonės (wir als Menschen), iš viso niekuomet negalime susidaryti jokio supratimo apie tai, kas egzistuoja visiškai nepriklausomai nuo mūsų" (164).

Kaip skaitytojas mato, mūsiškis Macho mokinys, kartodamas mėgiamuosius savo mokytojo ir nepripažįstančio savęs machistu Bogdanovo žodelius, atmeta ištisai visą Helmholco filosofiją, atmeta idealistiniu požiūriu. Simbolių teorijos idealistas net atskirai neišskiria, jis laiko ją nesvarbiu ir, gal būt, atsitiktiniu nukrypimu nuo materializmo. O Helmholcą Kleinpeteris ima kaip atstovą „tradicinių pažiūrų fizikoje“, „tų pažiūrų ir dabar tebesilaiko didesnioji fizikų dalis" (160).

Kaip rezultatai mes gauname, kad Plechanovas, bedėsydamas materializmą, padarė aiškia klaidą, o Bazarovas visiškai supainiojo reikalą, suvertęs į krūvą materializmą ir idealizmą, priešpastatęs „simbolių teorijai" arba „ieroglifiniam materializmui" idealistinę nesąmonę, kad, esą, „jutiminis vaizdinys ir yra už mūsų esanti tikrovė". Nuo kantinininko Helmholco, kaip ir nuo paties Kanto, materialistai nuėjo į kairę, machistai — į dešinę.

7. APIE DVEJOPĄ KRITIKĄ DIURINGO ATŽVILGIU

Pažymėkime dar vieną būdingą bruoželį materializmo neįtikimo iškraipymo, daromo machistų. Valentinovas nori sumušti marksistus, sugretindamas su Biuchneriu, kuris, girdi, turi daugybę panašumo į Plechanovą, nors Engelsas griežtai atsiribodavo nuo Biuchnerio. Bogdanovas, prieidamas prie to paties klausimo iš kitos pusės, tartum gina „gamtininkų materializmą", apie kurį, girdi, „įprasta kažkaip paniekinamai kalbėti" („Empiriomonizmas", III kn., X psl.). Ir Valentinovas ir Bogdanovas čia nežmoniškai painioja. Marksas ir Engelsas visados „paniekinamai kalbėjo" apie blogus socialistus, bet iš to išeina, kad jų dvasią atitinka teisingo, mokslinio socializmo mokymas, o ne skraidymas nuo socializmo prie buržuazinių pažiūrų. Marksas ir Engelsas visuomet smerkė *blogą* (ir, visų labiausiai, antidialektinį) materializmą, bet smerkė jį aukštesnio, labiau išsivysčiusio, dialektinio

materializmo požiūriu, o ne jumizmo ar berklizmo požiūriu. Apie blogus materialistus Marksas, Engelsas ir Dicgenas kalbėjo, skaitydamiesi su jais ir norėdami pataisyti jų klaidas, o apie jumistus ir berklininkus, Machą ir Avenarijų, jie nebūtų nė kalbėję, apsiribodami viena dar labiau paniekinama pastaba *visos* jų krypties adresu. Todėl begalinis mūsų machistų maivymasis ir jų vaipymasis dėl Holbacho ir Ko, Biuchnerio ir Ko ir t. t. tereikia visiškai ir išimtinai smėlio barstymą publikai į akis, pridengimą viso machizmo atsitraukimo nuo pačių materializmo pagrindų aplamai, baimę tiesiai ir aiškiai suvesti sąskaitas su Engelsu.

O aiškiau, negu kad atsiliepė Engelsas apie XVIII amžiaus prancūzų materializmą ir apie Biuchnerį, Fogtą ir Molešotą savo „Liudvigo Feuerbacho“ II skyriaus pabaigoje, sunku būtų pasisakyti. Nesuprasti Engeldo *negalima*, jeigu *nenorima* jo iškraipyti. Mes su Marksu materialistai, — sako Engelsas šiame skyriuje, išaiškindamas *pagrindinį* visų materializmo mokyklų skirtumą nuo *visos* idealistų *stovyklos*, nuo visų kantininkų ir jumistų iš viso. Ir Engelsas *prikiša Feuerbachui tam tikrą silpnadvasiškumą*, lengvabūdiškumą, pasireiškusi tu, kad jis kai kur atsisakė nuo materializmo iš viso dėl tos ar kitos materialistų mokyklos klaidų. Feuerbachas „neturėjo teisės (durfte nicht), — sako Engelsas, — painioti išnešiotųjų (Biuchnerio ir Ko) mokymo su materializmu aplamai“ (S. 21)⁶⁸. Tiktai galvos, sugadintos reakcinių vokiečių profesorių mokymų skaitymu ir įtikėjimu jais, galėjo *nesuprasti* pobūdžio *tokių* Engeldo priekaištų Feuerbacho adresu.

Engelsas aiškių aiškiausiai sako, kad Biuchneris ir Ko „niekur neišėjo už savųjų mokytojų“, t. y. XVIII amžiaus materialistų, „mokymų ribų“, nepažengė *nė žingsnio į priekį*. Dėl to ir *tiktai dėl to* priekaišioja Engelsas Biuchneriui ir Ko, ne dėl jų materializmo, kaip galvoja nemokšos, o dėl to, kad jie *nestūmė* materializmo *į priekį*, „*net negalvodavo apie tai, kad vystytų toliau*“ materializmo „*teoriją*“. Tiktai dėl to priekaišioja Engelsas Biuchneriui ir Ko. Ir čia pat *papunkčiui* Engelsas išvardija *tris* pagrindinius XVIII amžiaus prancūzų materialistų „ribotumus“ (Beschränktheit), kuriais atsikratė Marksas ir

Engelsas, bet nesugebėjo atsikratyti Biuchneris ir Ko. Pirmasis ribotumas: senųjų materialistų pažiūra buvo „mechaninė“ *ta prasme*, kad jie „taikė išimtinai mechanikos mastą cheminės ir organinės prigimties procesams“ (S. 19). Sekančiame skyriuje pamatysime, kaip šių Engelso žodžių nesupratimas atvedė prie to, kad kai kurie žmonės per naująją fiziką nudardėjo į idealizmą. Engelsas ne dėl to atmeta *mechaninį* materializmą, kuo jį kaltina „naujausiais“ idealistinės (taip pat machistinės) krypties fizikai. Antrasis ribotumas: senųjų materialistų pažiūrų metafiziškumas „*jų filosofijos antidialektiškumo*“ prasme. Šitas ribotumas greta Biuchnerio ir Ko visiškai būdingas mūsų machistams, kurie, kaip mes esame matę, ničnieko nesuprato apie tai, kaip Engelsas taiko dialektiką gnoseologijai (pavyzdžiui, absoliuti ir santykinė tiesa). Trečiasis ribotumas: idealizmo išlaikymas „viršuje“, visuomenės mokslo srityje, istorinio materializmo nesupratimas.

Išvardijęs ir paaiškinęs su išsemiančiu klausimą aiškumu šitos tris „ribotumus“ (S. 19—21), Engelsas *čia pat* priduria: „*už šitų ribų*“ (über diese Schranken) Biuchneris ir Ko neišėjo.

Išimtinai už šitos tris dalykus, *išimtinai* šiose ribose atmeta Engelsas ir XVIII amžiaus materializmą, ir Biuchnerio ir Ko mokymą! Visais kitais, elementaresniais, materializmo klausimais (machistų iškraipytais) *jokio skirtumo* tarp Markso ir Engelso, iš vienos pusės, ir visų šitų senųjų materialistų — iš kitos, *nėra ir negali būti*. Paimiavą į šitą visiškai aiškų klausimą įnešė išimtinai rusiškieji machistai, nes jų mokytojams ir vienminčiams Vakarų Europoje visiškai aiškus pagrindinis Macho ir Ko linijos skirtumas nuo materialistų linijos aplamai. Mūsų machistams prireikė supainioti klausimą, kad galima būtų pavaizduoti savąjį nutraukimą santykių su marksizmu ir perėjimą į buržuazinės filosofijos stovyklą kaip „mažutes pataisėles“ marksizmui!

Paimkite Diuringą. Sunku įsivaizduoti ką nors labiau paniekos kupino, negu Engelso atsiliepimai apie jį. Bet pažiūrėkite, *kaip tą patį Diuringą vienu metu su Engelsu kritikavo Lekleras*, girdamas Macho „revoliucionuojančią filosofiją“. Leklerui Diuringas yra materializmo „*kraštutinis kairumas*“, „be priedangų skelbiąs pojūčius, kaip ir

aplamai bet kurį sąmonės ir proto pasireiškimą, gyvių organizmo sekrecija, funkcija, aukščiausiu žiedu, visumos efektu ir pan.” (Der Realismus ir t. t., 1879, S. 23—24*).

Ar už tai kritikavo Diuringą Engelsas? Ne. Dėl to jis *visiškai sutiko* su Diuringu, kaip ir su kiekvienu kitu materialistu. Jis kritikavo Diuringą diametraliai priešingu požiūriu, už materializmo nenuoseklumus, už idealistinius prasimanymus, paliekančius landą fideizmui.

„Gamta pati dirba turinčioje vaizdinius būtybėje, o taip pat jos išorėje, tam, kad dėsningai gamintų nuoseklias pažiūras ir kurtų reikalingas žinias apie dalykų eigą“. Šituos Diuringo žodžius cituoja Lekleras ir įniršęs puola tokio požiūrio materializmą, šito materializmo „grubiausią metafiziką“, „savęs apgaudinėjimą“ ir t. t., ir pan. (S. 160 ir 161—163).

Ar už tai kritikavo Engelsas Diuringą? Ne. Jis išjuokdavo bet kokį pasipūtimą, bet dėl pripažinimo gamtos objektyvaus dėsningumo, atspindimo sąmonės, *Engelsas visiškai sutiko su Diuringu*, kaip ir su kiekvienu kitu materialistu.

„Mąstymas yra aukščiausias visos kitos tikrovės pavidas“... „Pagrindinė filosofijos prielaida — medžiagiškai tikro pasaulio savarankiškumas ir skirtingumas nuo šitaime pasaulyje kylančių ir jį pažįstančių sąmonės reiškinių grupės“. Šituos Diuringo žodžius cituoja Lekleras kartu su visa eile Diuringo užsipuolimų prieš Kantą ir t. t., kaltindamas už tai Diuringą „metafizika“ (S. 218—222), „metafizinės dogmos“ pripažinimu ir pan.

Ar už tai kritikavo Engelsas Diuringą? Ne. Dėl to, kad pasaulis egzistuoja nepriklausomai nuo sąmonės ir kad bet kuris kantininkų, jumistų, berklininkų ir t. t. atsitraukimas nuo šios tiesos yra melas, Engelsas visiškai sutiko su Diuringu, kaip ir su kiekvienu kitu materialistu. Jeigu Engelsas būtų pamatęs, *iš kurios pusės* prieina Diuringo kritikuoti Lekleras už parankės su Machu, jis šituos abudu filosofinius reakcionierius būtų išvadinęs *šimtą kartų* daugiau paniekinamais vardais, negu Diurin-

* — „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“, 1879, S. 23—24 — „Šiuolaikinio gamtos mokslo realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“, 1879, 23—24 psl. Red.

gą! Leklerui Diuringas buvo žalingojo realizmo ir materializmo įsikūnijimas (plg. dar „Beiträge zu einer monistischen Erkenntnistheorie“, 1882, S. 45*). — V. Šupė, Macho mokytojas ir bendražygis, 1878 metais kaltino Diuringą už „kliedesių realizmą“, Traumrealismus**, keršydamas už žodelį „kliedesių idealizmas“, Diuringo paleistą prieš visus idealistus. Engelsui *kaip tiktai atvirksčiai*: Diuringas buvo *nepakankamai* pastovus, aiškus ir nuoseklus materialistas.

Ir Marksas su Engelsu ir J. Dicgenas įžengė į filosofijos areną tada, kai priešakinėje inteligentijoje aplamai, darbininkų sluoksniuose, imant skyrium, viešpatavo materializmas. Todėl visiškai natūralu, kad visą savo dėmesį Marksas ir Engeltas nukreipė ne į seno kartojimą, o į rimtą teorinį materializmo išvystymą, į jo pritaikymą istorijai, t. y. į materialistinės filosofijos pastato *užbaigimą statyti iki viršaus*. Visiškai natūralu, kad jie *apsiribojo* gnoseologijos srityje Feuerbacho klaidų ištaisymu, materialisto Diuringo tuštybių išjuokimu, Biuchnerio klaidų kritika (žr. J. Dicgeno raštus), pabrėžimu to, ko šiems labiausiai paplitusiems ir populiariems darbininkų tarpe rašytojams *ypačiai* trūko, būtent: dialektikos. Elementariomis materializmo tiesomis, apie kurias dešimtyse leidinių šaukė išnešiotojai, Marksas, Engeltas ir Dicgenas nesirūpino, visą dėmesį nukreipdami į tai, kad šitos elementarios tiesos nebūtų suvulgarinamos, per daug supaprastinamos, nevestų į minties sustingimą („materializmas apačioje, idealizmas viršuje“), į užmiršimą *vertingo* idealistinių sistemų vaisiaus, Hegelio dialektikos — to deimantinio grūdo, kurio gaidžiai Biuchneriai, Diuringai ir Ko (kartu su Lekleru, Machu, Avenarijum ir kt.) nemokėjo išskirti iš absoliutaus idealizmo mėšlyno.

Jeigu šiek tiek konkrečiai įsivaizduosime šitas istorines filosofinių Engeldo ir J. Dicgeno veikalų sąlygas, tai pasidarys visiškai aišku, kodėl jie *labiau atsiribodavo* nuo elementarių materializmo tiesų suvulgarinimo, negu *gynė* pačias tas tiesas. Marksas ir Engeltas taip pat labiau

* — „Monistinės pažinimo teorijos apybraižos“, 1882, 45 psl. Red.

** Dr. *Wilhelm Schuppe*. „Erkenntnistheoretische Logik“, Bonn, 1878, S. 56 (Dr. *Vilhelmas Šupė*. „Teoriškai pažintinė logika“, Bona, 1878, 56 psl. Red.).

atsiribodavo nuo pagrindinių politinės demokratijos reikalavimų suvulgarinimo, negu gynė pačius tuos reikalavimus.

Tiktai filosofinių reakcionierių mokiniai galėjo „nepastebėti“ tos aplinkybės ir dalyką skaitytojams vaizduoti tokiu būdu, tartum Marksas ir Engelsas būtų nesupratę, ką reiškia būti materialistu.

8. KAIP GALĖJO J. DICGENAS PATIKTI REAKCINIAMS FILOSOFAMS?

Aukščiau pateiktame pavyzdyje su Gelfondu jau yra atsakymas į šį klausimą, ir mes neseksime nesuskaitomų atvejų, kur mūsiškiai machistai gelfondiškai elgiasi su J. Dicgenu. Tikslingiau pacituoti eilę paties J. Dicgeno samprotavimų, kad būtų parodytos jo silpnosios pusės.

„Mintis yra smegenų funkcija“, — sako Dicgenas („Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit“, 1903, S. 52. Yra rusiškas vertimas: „Protinio darbo esmė“). „Mintis yra smegenų produktas. . . Mano rašomasis stalas, kaip mano minties turinys, sutampa su šia mintimi, nesiskiria nuo jos. Bet šis rašomasis stalas, už mano galvos, yra jos objektas, visiškai skirtingas nuo jos“ (53). Tačiau šituos visiškai aiškius materialistinius teiginius Dicgenas papildė tokiu: „Bet ir nejutiminis vaizdinys yra jutiminis, materialus, tai yra, tikrovinis. . . Dvasia ne daugiau skiriasi nuo stalo, šviesos, nuo garso, negu šitie dalykai skiriasi nuo vienas kito“ (54). Čia aiškus neteisingumas. Kad ir mintis ir materija yra „tikroviniai“, t. y. egzistuoja, tai teisinga. Bet pavadinti mintį materialia — reiškia žengti klaidingą žingsnį į materializmo supainiojimą su idealizmu. Iš esmės, tai greičiau posakio netikslumas Dicgenui, kuris kitoje vietoje sako teisingai: „Dvasia ir materija turi bent tai bendro, kad jos yra“ (80). „Mąstymas yra kūno darbas, — sako Dicgenas. — Mąstymui man reikalinga medžiaga, apie kurią galima mąstyti. Ši medžiaga duota mums gamtos ir gyvybės reiškinuose. . . Materija yra dvasios riba; dvasia negali išeiti už materijos ribų. Dvasia yra materijos produktas, bet materija yra daugiau, negu dvasios produktas. . .“ (64). Nuo panašių materialistinių materialisto J. Dicgeno samprotavimų nagri-

nėjimo machistai susilaiko! Jie bevelija kibti prie Dicgeno netikslumų ir painiavos. Pavyzdžiui, jis sako, kad gamtininkai gali būti „idealistai tiktai už savo srities“ (108). Ar taip iš tikrųjų yra ir kodėl taip, machistai tyli. Bet puslapėliu anksčiau Dicgenas pripažįsta „pozityvią šiuolaikinio idealizmo pusę“ (106) ir „materialistinio principo nepakankamumą“, — tai turi nudžiuginti machistus! Neteisingai išreikštą Dicgeno mintį sudaro tai, kad ir skirtumas tarp materijos ir dvasios yra *santykinis, ne per didelis* (107). Tai teisinga, bet iš čia kyla ne materializmo nepakankamumas, o metafizinio, antidialektinio materializmo nepakankamumas.

„Paprasta, mokslinė tiesa remiasi ne asmenybe. Jos pagrindai yra už ribų (t. y. už asmenybės), jos medžiagoje, ji yra objektyvi tiesa... Mes vadiname save materialistais... Filosofiniai materialistai apibūdinami tuo, kad jie į pradžią, į priešakį stato kūninį pasaulį, o į idėją arba dvasią žiūri, kaip į padarinį, — tuo tarpu priešininkai religijos pavyzdžiu daiktus išveda iš žodžio... materialų pasaulį išveda iš idėjos“ („Kleinere philosophischen Schriften“, 1903, S. 59, 62*). Šią objektyvios tiesos pripažinimą ir *engelsinio* materializmo apibrėžimo pakartojimą machistai aplenkia. Bet štai Dicgenas sako: „Mes su tokia pat teise galėtume pasivadinti idealistais, nes mūsų sistema remiasi filosofijos visumoje rezultatu, moksliniu idėjos tyrinėjimu, aiškiu dvasios prigimties supratimu“ (63). Į šią, aiškiai neteisingą, frazę nesunku įsikibti atsižadėjimui materializmo. Iš tikrųjų Dicgeno labiau neteisingas formulavimas, negu pagrindinė mintis, kurią sudaro nurodymas į tai, jog senasis materializmas nemokėjo moksliskai tyrinėti idėjų (su istorinio materializmo pagalba).

Štai Dicgeno samprotavimas apie senąjį materializmą: „Kaip mūsų supratimas politinės ekonomijos, taip ir mūsų materializmas yra mokslinis, istorinis laimėjimas. Kaip mes visiškai aiškiai skiriamės nuo praeities socialistų, taip pat mes skiriamės ir nuo ankstesniųjų materialistų. Su šiais pastaraisiais mes turime bendro tik tai, kad mes pripažįstame materiją idėjos prielaida arba jos pirmą pradžiu

* — „Smulkieji filosofiniai raštai“, 1903, 59, 62 psl. Red.

pagrindu" (140). Būdingas šis „tik"! Jis aprėpia *visus* gnoseologinius materializmo pagrindus, *skirtingai* nuo agnosticizmo, machizmo, idealizmo. Bet Dicgeno dėmesys nukreiptas į atsiribojimą nuo vulgariojo materializmo.

Užtat toliau eina tiesiog neteisinga vieta: „Materijos sąvoką reikia išplėsti. Čia priklauso visi tikrovės reiškiniai, vadinasi, ir mūsų sugebėjimas pažinti, aiškinti" (141). Tai painiava, galinti tiktai suplakti materializmą ir idealizmą po pirmojo „išplėtimo" priedanga. Įsikibti į tokį „išplėtimą" — reiškia užmiršti Dicgeno filosofijos *pagrindą*, materijos pripažinimą pirminiu dalyku, „dvasios riba". Ir po keleto eilučių Dicgenas iš esmės pats pasitaiso: „Visuma valdo dalį, materija — dvasią" (142). . . „Šia prasme mes galime žiūrėti į materialų pasaulį, . . . kaip į pirmąją priežastį, kaip į dangaus ir žemės kūrėją" (142). Kad į materijos sąvoką reikia įjungti ir mintis, kaip kartoja Dicgenas „Ekskursijose" (cit. kn. 214 psl.), tai painiava, nes tokio įjungimo atveju nustoja prasmės gnoseologinis materijos priešpastatymas dvasiai, materializmo idealizmui, — o tokio priešpastatymo pats Dicgenas primygtinai reikalauja. Kad šis priešpastatymas neturi būti „per didelės", perdėtas, metafizinis, tai neginčijama (ir to pabrėžimas sudaro didelį *dialektinio* materialisto Dicgeno nuopelną). Šito santykinio priešpastatymo absoliutaus būtinumo ir absoliutaus teisingumo ribos yra būtent tos ribos, kurios apsprendžia gnoseologinių tyrinėjimų *kryptį*. Už šitų ribų operuoti materijos ir dvasios priešingumu, fizinio ir psichinio priešingumu, kaip absoliučiu priešingumu, būtų milžiniška klaida.

Dicgenas, skirtingai nuo Engelso, savo mintis reiškia padrikai, neaiškiai, košiškai. Tačiau, palikus nuošalyje dėstymo trūkumus ir atskiras klaidas, jis ne veltui gina „*materialistinę pažinimo teoriją*" (S. 222, tas pats S. 271), „*dialektinį materializmą*" (S. 224). „Materialistinę pažinimo teoriją, — sako J. Dicgenas, — sudaro pripažinimas to, kad žmogaus pažinimo organas neskleidžia jokios metafizinės šviesos, o tėra gamtos gabalas, kuris atspindi kitus gamtos gabalus" (222—223). „Pažinimo sugebėjimas nėra koks nors antgamtinis tiesos šaltinis, o į veidrodį panašus instrumentas, atspindįs pasaulio daiktus arba gamtą" (243). Mūsų giliaminčiai machistai vengia nagri-

nėti kiekvieną atskirą J. Dicgeno *materialistinės pažinimo teorijos* teiginį, išsikibdami į jo *nukrypimus* nuo jos, į neaiškumus ir painiavą. Reakciniams filosofams J. Dicgenas galėjo patikti todėl, kad jis kai kur painioja. Kur painiava, ten ir machistai, tai jau savaime suprantama.

Marksas rašė Kugelmanui 1868 metų gruodžio 5 dieną: „Jau seniai Dicgenas atsiuntė man rankraščio apie „Mąstymo sugebėjimą“ ištrauką, kurioje, nežiūrint tam tikros sąvokų painiavos ir per daug dažnų pasikartojimų, yra daug puikių ir, kaip darbininko savarankiško mąstymo produktas, nuostabos vertų minčių“ (rus. vert. 53 psl.)⁶⁹. P. Valentinovas cituoja šitą atsiliepimą ir *nesusipranta* savęs paklausti, *kur* Marksas *ižiūrėjo* J. Dicgeno *painiavą*: ar tame, kas Dicgeną suartina su Machu, ar tame, kas Dicgeną priešpastato Machui? P. Valentinovas nepastatė šito klausimo, nes jis skaitė ir Dicgeną ir Markso laiškus taip pat, kaip Gogolio Petruška. O į šį klausimą nesunku rasti atsakymą. Marksas ne kartą vadino savo pasaulėžiūrą dialektiniu materializmu, ir Engelo „Anti-Diuringas“, *ištisai Markso perskaitytas rankraštyje*, dėsto kaip tik šitą pasaulėžiūrą. Iš to net ponai Valentinovai būtų galėję suvokti, kad J. Dicgeno *painiavą* tegalėjo tiksliai sudaryti *jo nukrypimai* nuo nuoseklaus dialektikos pritaikymo, nuo nuoseklaus *materializmo*, konkrečiai imant, nuo „Anti-Diuringo“.

Ar *nesupranta* dabar p. Valentinovas su brolija, kad Marksas tegalėjo pavadinti painiava Dicgeno raštuose *tik tai, kas Dicgeną suartina su Machu*, kuris nuo Kanto ėjo ne į materializmą, o į Berklį ir Jumą? O gal materialistas Marksas pavadino painiava kaip tiksliai materialistinę Dicgeno pažinimo teoriją, pritarė jo nukrypimams nuo materializmo? Pritarė tam, kas prieštarauja „Anti-Diuringui“, parašytam jam dalyvaujant?

Ką mulkina mūsų machistai, kurie nori, kad juos laikytų marksistais, ir kartu skambina po visą pasaulį, kad „*ju*“ Machas pritarė Dicgenui? Nesusigaudė mūsų didvyriai, kad Machas galėjo pritari Dicgenui tiksliai už tai, už ką Marksas pavadino jį painiotojul!

Bendrai įvertinant J. Dicgeną visumoje, jis nenusipelnė tokio griežto priekaišto. Jis ⁹/₁₀ materialistas, niekuomet nepretendavęs nei į originalumą, nei į ypatingą filosofiją,

skirtingą nuo materializmo. Apie Marksą Dicgenas yra kalbėjęs daug kartų ir ne kitaip, kaip apie *krypties vado-va* („Kleinere phil. Schr.“, S. 4 — 1873 metų atsiliepiamas; S. 95 — 1876 metų — pabrėžiama, kad Marksas ir Engelsas „turėjo reikiamą filosofinę mokyklą“, t. y. buvo filosofiškai išsimokslinę; S. 181 — 1886 metų — apie Marksą ir Engelsą, kaip „pripažintus“ krypties „kūrėjus“). Dicgenas buvo marksistas, ir lokio patarnavimą atlieka jam Eugenijus Dicgenas ir — deja! — draugas P. Daugė, prasimaną „natūrmonizmą“, „dicgenizmą“ ir pan. Skirtingas nuo dialektinio materializmo „dicgenizmas“ yra *painiava*, yra *žingsnis* į reakcinę filosofiją, yra mėginimas sukurti liniją ne iš to, kas yra didžio Jozefe Dicgene (šiam darbininke-filosofo, kuris savaip atrado dialektinį materializmą, daug didžio!), o iš to, *kas yra jame silpno!*

Apsiribosiu dviem pavyzdžiais to, kaip rieda į reakcinę filosofiją drg. P. Daugė ir Eug. Dicgenas.

P. Daugė rašo „Akvizito“ 2-jame leidime, 273 psl.: „Net buržuazinė kritika nurodo į Dicgeno filosofijos ryšį su empiriokriticizmu ir imanentine mokykla“, ir žemiau: „ypač Leklerio“ (citatoje iš „buržuazinės kritikos“).

Kad P. Daugė vertina ir gerbia J. Dicgeną, tai neabejojama. Bet taip pat neabejojama, kad jis *paniekina* J. Dicgeną, cituodamas *be protesto* atsiliepiamą buržuazinio terliotojo, suartinančio ryžtingiausią fideizmo ir profesorių, buržuazijos „diplomuotų liokajų“, priešą su atviru fideizmo skelbėju ir užkietėjusiu reacionierium Lekleru. Galimas dalykas; kad Daugė pakartojo svetimą atsiliepiamą apie Leklerą ir imanentus, pats nebūdamas susipažinęs su šių reacionierių rašliava. Bet tebūnie tai jam išpėjimas: kelias *nuo* Markso į Dicgeno ypatumus — į Machą — į imanentus — yra kelias į balą. Ne tiktai suartinimas su Lekleru, bet ir suartinimas su Machu iškelia Dicgeną-painiotoją, skirtingai nuo Dicgeno-materialisto.

Aš ginsiu J. Dicgeną nuo P. Daugės. Aš teigiu, kad J. Dicgenas nenusipelnė tokios gėdos, kaip kad suartinimas su Lekleru. Ir aš galiu pasiremti autoritetingiausiu šiuo klausimu liudytoju: tokiu pat reacionierium, filosofu fideistu ir „imanentu“, kaip ir Lekleras, būtent Šubertu-Zoldernu. 1896 metais jis rašė: „Socialdemokratai noromis jungiasi prie Hegelio, su didesne ar mažesne (paprastai

mažesne) teise, bet tiktai Hegelio filosofiją jie materializuoja; plg. J. Dicgeną. Dicgenui tai, kas absoliutu, darosi universumu, o šis pastarasis — daiktu savyje, absoliučiu subjektu, kurio reiškiniai yra jo predikatai. Kad Dicgenas padaro tokiu būdu gryniausią abstrakciją konkretaus proceso pagrindu, to jis, žinoma, nepastebi taip pat, kaip nepastebėjo to Hegelis. . . Hegelis, Darvinas, Hekelis ir gamtos mokslo materializmas dažnai chaotiškai susijungia Dicgeno raštuose“ („Soc. klaus.“, S. XXXIII). Šubertas-Zoldernas geriau susigaudo filosofiniuose atspalviuose, negu Machas, kuris giria visus, ką nori, dargi ligi kantininko Jeruzalemo.

Eugenijus Dicgenas buvo tiek naivus, kad pasiskundė vokiečių publikai dėl to, jog Rusijoje siauri materialistai „nuskriaudė“ Jozefą Dicgeną, ir išvertė į vokiečių kalbą Plechanovo ir Daugės straipsnius apie J. Dicgeną (žr. J. Dietzgen: „Erkenntnis und Wahrheit“, Stuttg., 1908*, priedai). Pasiskundė vargšas „natūronistas“ savo nelaimėi: Fr. Meringas, kuris šį tą išmano apie filosofiją ir marksizmą, parašė savo recenzijoje, kad *Plechanovas iš esmės teisus prieš Daugę* („Neue Zeit“, 1908, Nr. 38, 19. Juni, Feuilleton, S. 432**). Kad J. Dicgenas, *pasitraukdamas* nuo Markso ir Engelso, *suklupdavo* (S. 431), tuo Meringas neabejoja. Eugenijus Dicgenas atsakė Meringui ilgu ir verkšlenančiu straipsniu, kuriame nusikalbėjo iki to, kad J. Dicgenas galys būti naudingas „suvienyti“ „besivaidijantiems broliams ortodoksams ir revizionistams“ („N. Z.“, 1908, Nr. 44, 31. Juli, S. 652).

Dar išpėjimas, draugas Dauge: kelias nuo Markso į „dicgenizmą“ ir „machizmą“ yra *kelias į balą*, ne asmenims, žinoma, ne Ivanui, Sidorui, Pavlui, o kryptčiai.

Ir nešūkaukite, ponai machistai, kad aš remiuosį „autoritetais“: jūsų šauksmai prieš autoritetus — tiesiog priedanga to, kad socialistinius autoritetus (Markšą, Englašą, Lafargą, Meringą, Kautskį) jūs pakeičiate buržuaziniais *autoritetais* (Machu, Pecoldu, Avenarijum, imanentais). Geriau jau jūs nekelkite klausimo dėl „autoritetų“ ir „autoritariškumo“!

* — J. Dicgenas. „Pažinimas ir tiesa“, Stutgartas, 1908. Red.

** — „Naujasis Laikas“, 1908, Nr. 38, birželio 19 d., feljetonas. 432 psl. Red.

V SKYRIUS

NAUJAUSIOJI REVOLIUCIJA GAMTOS MOKSLE
IR FILOSOFINIS IDEALIZMAS

Prieš metus žurnale „Die Neue Zeit“* buvo įdėtas Jozefo Dine-Deneso straipsnis: „Marksizmas ir naujausioji revoliucija gamtos moksle“ (1906—1907, Nr. 52). Šito straipsnio trūkumas — ignoravimas gnoseologinių išvadų, kurios daromos iš „naujosios“ fizikos ir kurios specialiai mus domina šiuo metu. Bet kaip tik šis trūkumas padaro mums ypačiai įdomius minėtojo autoriaus požiūrį ir išvadas. Jozefas Dine-Denesas, kaip ir rašas šias eilutes, laikosi požiūrio to paties „eilinio marksisto“, apie kurį su tokia didinga panieka kalba mūsų machistai. „Dialektiku-materialistu, — rašo, pavyzdžiui, p. Juškevičius, — vadina save paprastai vidutinis, eilinis marksistas“ (jo knygos 1 psl.). Štai šitas eilinis marksistas J. Dine-Deneso asmenyje sugretino naujausius atradimus gamtos moksle ir ypač fizikoje (X-spindulius, Bekerelio spindulius, radį ir t. t.) *netarpiškai* su Engelson „Anti-Diuringu“. Į kokią gi išvadą atvedė jį šis sugretinimas? „Įvairiausiose gamtos mokslo srityse, — rašo J. Dine-Denesas, — įsigyta naujų žinių, ir visos jos suvedamos į tą punktą, kurį norėjo išskelti į pirmą vietą Engelsas, būtent, į tai, kad gamtoje „nėra jokių nesutaikomų priešybių, jokių priverstinai fiksuotų ribų linijų ir skirtumų“ ir kad, jeigu sutinkamos gamtoje priešybės ir skirtumai, tai jų nejudamumas, absoliutumas įnešami į gamtą išimtinai mūsų“. Atrado, pavyzdžiui, kad šviesa ir elektra tėra tos pačios gamtinės jėgos pasireiškimai. Kiekvieną dieną darosi įtikimiau, kad cheminis giminingumas suvedamas į elektros procesus. Nesu-

* — „Naujasis Laikas“. Red.

griaunami ir nesuskaidomi cheminiai elementai, kurių skaičius vis tebeauga, tartum kaip pašaipa iš pasaulio vieningumo, pasirodo esą sugriaunami ir suskaidomi. Elementą radį pavyko paversti elementu heliu. „Kaip kad visos gamtos jėgos suvedamos į vieną jėgą, taip ir visos gamtos medžiagos suvedamos į *vieną medžiagą*“ (J. Dine-Deneso kursyvas). Pateikdamas nuomonę vieno iš rašytojų, laikančių atomą tiktai eterio sutirštėjimu, autorius sušunka: „Kaip puikiai pasitvirtina Engelso posakis: judėjimas yra materijos būties forma“. „Visi gamtos reiškiniai yra judėjimas, ir skirtumas tarp jų tėra tiktai tas, kad mes, žmonės, suvokiame šitą judėjimą įvairiais pavidalais. . . Dalykas yra kaip tik toks, kaip sakė Engelsas. Lygiai taip pat, kaip ir istorija, gamta pajungta dialektiniam judėjimo dėsnui“.

Iš antros pusės, negalima paimti į rankas machizmo literatūros arba literatūros apie machizmą, nesusitinkant su pretencioziniais nurodymais į naująją fiziką, kuri, girdi, nuneigusi materializmą ir t. t., ir pan. Ar šie nurodymai turi pagrindą, — kitas klausimas, bet naujosios fizikos arba, tiksliau, tam tikros mokyklos naujojoje fizikoje ryšys su machizmu ir kitomis šiuolaikinės idealistinės filosofijos atmainomis nekelia nė mažiausios abejonės. Nagrinėti machizmą, ignoruojant šitą ryšį, — kaip daro Plechanovas, — reiškia tyčiotis iš dialektinio materializmo dvasios, t. y. aukoti Engelso metodą dėl tos ar kitos raidės Engelso raštuose. Engelsas tiesiai sako, kad „po kiekvieno, sudarančio epochą, atradimo net gamtos mokslo srityje“ (nebekalbant jau apie žmonijos istoriją) „materializmas neišvengiamai turi keisti savo formą“ („L. Feuerbachas“, vok. leid. 19 psl.)⁷⁰. Vadinasi, Engelso materializmo „formas“ revizija, jo natūrfilosofinių teiginių revizija ne tiktai neturi nieko „revizionistiško“ nusistovėjusia žodžio prasme, o priešingai, būtinai yra markizmo reikalaujama. Mes prikišame machistams anaip tol ne tokį peržiūrėjimą, o jų *grynai revizionistišką* metodą — išsižadėti materializmo *esmės*, prisidengus jo *formas* kritika, perimti pagrindinius reakcinės buržuazinės filosofijos teiginius be jokio mėginimo tiesiai, atvirai ir ryžtingai atsižvelgti į tokius, pavyzdžiui, be abejonės, be galo esminius šiuo klausimu Engelso teigimus, kaip

kad jo teigimas: „...judėjimas neįmanomas be materijos“ („Anti-Diuringas“, 50 psl.)⁷¹.

Savaime suprantama, kad, nagrinėdami klausimą dėl vienos naujausių fizikų mokyklos ryšio su filosofinio idealizmo atgimimu, mes esame tolimi nuo minties liesti specialius fizikos mokymus. Mus išimtinai tedomina gnoseologinės išvados iš kai kurių tam tikrų teiginių ir visiems žinomų atradimų. Šitos gnoseologinės išvados tiek peršasi pačios savaime, kad jas paliečia jau daugelis fizikų. Maža to, fizikų tarpe esama jau įvairių krypčių, formuojasi tam tikros mokyklos šiuo pagrindu. Todėl mūsų uždavinys apsiriboja tuo, kad ryškiai atvaizduotume, kas sudaro šių krypčių nesutarimo esmę ir koks jų santykis su pagrindinėmis filosofijos linijomis.

1. ŠIUOLAIKINĖS FIZIKOS KRIZĖ

Žinomasis prancūzų fizikas, Anri Puankarė, sako savo knygoje apie „Mokslo vertę“, kad esama „požymių rimtos krizės“ fizikoje, ir šiai krizei skiria specialų skyrių (ch. VIII, plg. p. 171). Ši krizė neišsemiama tuo, kad „didysis revoliucionierius-radis“ pakerta energijos išlaikymo principą. „Pavojuje atsiduria ir visi kiti principai“ (180). Pavyzdžiui, Lavuazjės principas arba masės išlaikymo principas pasirodo esąs pakirstas materijos elektroninės teorijos. Pagal šią teoriją atomus sudaro mažiausios dalelės, prikrautos teigiamos arba neigiamos elektros, vadinamos „elektronais“ ir „panertos į aplinką, kurią mes vadiname eteriu“. Fizikų bandymai duoda medžiagos išskaičiuoti elektronų judėjimo greičiui ir jų masei (arba jų masės santykiui su jų elektros krūviu). Judėjimo greitis pasirodo esąs palyginamas su šviesos greičiu (300 000 kilometrų per sekundę), pavyzdžiui, pasiekia trečdalį šito greičio. Tokiomis sąlygomis tenka atsižvelgti į dvejetainę elektrono masę sutinkamai su reikalingumu nugaltinti inerciją, pirma, paties elektrono su ir, antra, eterio. Pirmoji masė bus reali arba mechaninė elektrono masė, antroji — „elektrodinaminė masė, reiškianti eterio inerciją“. Ir štai, pirmoji masė pasirodo esanti lygi nuliui. Visa elektronų masė arba bent neigiamųjų elektronų masė

pasirodo savo kilme esanti visiškai ir išimtinai elektrodinaminė. Išnyksta masė. Pakertami mechanikos pagrindai. Pakertamas Niutono principas, veiksmo ir atoveiksmio lygybė, ir t. t.

Mes matome, — sako Puankarė, — senųjų fizikos principų „griuvėsius“, „visuotinių principų sutriuškinimą“. Tiesa, — pastebi jis, — visos nurodytos išimtys iš principų liečia be galo mažus dydžius, — galimas dalykas, kad kitų be galo mažų dydžių, kurie priešinasi senųjų dėsnių griovimui, mes dar nežinome, — ir be viso to radis labai retas, bet, šiaip ar taip, „*abejonių laikotarpis*“ yra akivaizdus. Gnoseologines autoriaus išvadas iš šito „*abejonių laikotarpio*“ mes jau esame matę: „ne gamta duoda (arba primeta) mums erdvės ir laiko sąvokas, o mes duodame jas gamtai“; „viskas, kas nėra mintis, yra gryniausias niekas“. Tai — idealistinės išvados. Pačių pagrindinių principų laužymas įrodo (tokia Puankarės minčių eiga), kad šitie principai nėra kokios nors gamtos kopijos, nuotraukos, ne paveikslai kažko išorinio žmogaus sąmonės atžvilgiu, o šitos sąmonės produktai. Puankarė neišvysto nuosekliai šitų išvadų, nesidomi bent kiek esmingiau filosofine klausimo puse. Ties ja smulkiausiai sustoja prancūzų rašytojas filosofiniais klausimais Abelis Rėjus savo knygoje: „Šiuolaikinių fizikų fizikos teorija“ (*Abel Rey: „La théorie de la physique chez les physiciens contemporains“*, Paris, F. Alcan, 1907). Tiesa, autorius pats yra pozityvistas, t. y. painiotojas ir pusiau machistas, bet šiuo atveju tai sudaro net kai kurių patogumų, nes jo negalima įtarti noru „apšmeižti“ mūsų machistų stabą. Rėjum negalima pasitikėti, kada kalbama apie tikslų filosofinį sąvokų apibrėžimą ir ypač apie materializmą, nes Rėjus taip pat profesorius ir, kaip toks, kupinas begalinės paniekos materialistams (ir pasižymi begaliniu nemokšiskumu materializmo gnoseologijos srityje). Nėra ko nė kalbėti, kad kažkokių ten Markso ir Engelso tokiems „mokslo vyrams“ visiškai nėra. Bet nepaprastai gausią klausimo literatūrą, ne tiktai prancūzišką, bet ir anglišką, ir vokišką (Ostvaldas ir Machas ypatingai) Rėjus apžvelgia rūpestingai ir, aplamai paėmus, sąžiningai, tad mes dažnai naudosisimės jo veikalu.

Filosofų dėmesys iš viso, — sako autorius, — o taip pat dėmesys tų, kurie tokiais ar kitokiais motyvais nori kritikuoti mokslą aplamai, dabar nukreiptas ypačiai į fiziką. „Svarstant fizikos žinių ribas ir vertę, kritikuojamas iš esmės teigiamo mokslo teisėtumas, objekto pažinimo galimumas“ (p. I—II). Iš „šiuolaikinės fizikos krizės“ skubama padaryti skeptines išvadas (p. 14). Kas gi sudaro šios krizės esmę? XIX amžiaus pirmus du trečdalius fizikai sutiko tarpusavyje visais esminiais klausimais. „Tikėta grynai mechaniniu gamtos aiškinimu; pripažinta, kad fizika tėra tiktai sudėtingesnė mechanika, būtent — molekuliarinė mechanika. Būta nesutarimų tik dėl klausimo apie metodus suvesti fizikai į mechaniką, apie mechanizmo detales“. „Šiuo metu vaizdas, kurį mums teikia fizikos-chemijos mokslai, atrodo visiškai atvirkščias. Didžiausi nesutarimai pakeitė ankstesnį vieningumą, ir nesutarimai ne dėl detalių, o dėl pagrindinių ir vadovujančiųjų idėjų. Jeigu būtų perdėta pasakius, kad kiekvienas mokslininkas turi savo atskiras tendencijas, tai vis dėlto reikia konstatuoti, kad, kaip ir menas, mokslas, ypačiai fizika, turi gausias mokyklas, kurių išvados dažnai yra skirtingos, o kartais tiesiog priešiškos viena kitai. . . „Iš čia galima matyti, kokia reikšmė ir koks platumas to, kas gavo šiuolaikinės fizikos krizės vardą.

„Tradicinė fizika iki XIX amžiaus pusės pripažino, jog užtenka paprasto fizikos pratęsimo, kad galima būtų gauti materijos metafiziką. Ši fizika savo teorijoms teikdavo ontologinę reikšmę. Ir šios teorijos buvo visiškai mechaninės. Tradicinis mechanizmas“ (Rėjus vartoja šį žodį ypatinga prasme, prasme sistemos pažiūrų, suvedančių fiziką į mechaniką) „sudarė tokiu būdu, viršum patyrimo rezultatų, už patyrimo rezultatų ribų, *realų* materialaus pasaulio pažinimą. Tai nebuvo hipotetinė patyrimo išraiška, — tai buvo dogma“ (16). . .

Čia mes turime nutraukti gerbiamąjį „pozityvistą“. Aišku, kad jis vaizduoja mums tradicinės fizikos materialistinę filosofiją, nenorėdamas pavadinti velnio (t. y. materializmo) vardu. Jumistui materializmas turi atrodyti metafizika, dogma, išėjimu už patyrimo ribų ir t. t. Nežinodamas materializmo, jumistas Rėjus jau visiškai neturi jokio supratimo apie dialektiką, apie dialektinio

materializmo skirtumą nuo metafizinio materializmo engelsine žodžio prasme. Todėl, pavyzdžiui, absoliučios ir santykinės tiesos santykis absoliučiai neaiškus Rėjui.

„...Kritinės pastabos prieš tradicinį mechanizmą, kurios buvo padarytos antroje XIX amžiaus pusėje, pakirto šitą mechanizmo ontologinio realumo prielaidą. Šios kritikos pagrindū įsigalėjo filosofinė pažiūra į fiziką, ir ši pažiūra pasidarė jau beveik tradicinė XIX amžiaus pabaigos filosofijoje. Mokslas pagal šią pažiūrą yra ne daugiau kaip simbolinė formulė, žymėjimo (ženklinimo, repérage, ženklų, žymių, simbolių kūrimo) metodai, o kadangi šitie žymėjimo metodai įvairiose mokyklose yra skirtingi, tai greitai buvo padaryta išvada, kad čia pažymima tiktai tai, ką žmogus iš anksto sukūrė (façonné) ženklinimui (simbolizacijai). Mokslas pasidarė meno kūrinio diletantams, meho kūriniumi utilitaristams: požiūriai, kuriuos, natūralu, ėmė visur aiškinti, kaip mokslo galimumo neigimą. Mokslas, kaip grynai dirbtinė priemonė gamtai paveikti, kaip paprasta utilitarinė technika, neturi teisės vadintis mokslu, neiškraipant žodžių prasmės. Pasakyti, kad mokslas negali būti niekas kitas, kaip tik tokia dirbtinė poveikio priemonė, reiškia neigti mokslą tikrąja žodžio prasme.

„Tradicinio mechanizmo sužlugimas arba, teisingiau, ta kritika, kurios jis susilaukė, atvedė į tokį teiginį: mokslas taip pat sužlugo. Negalint laikytis tiesiog ir išimtinai tradicinio mechanizmo, padaryta išvada dėl mokslo negalimumo“ (16—17).

Ir autorius stato klausimą: „Ar šiuolaikinė fizikos krizė yra laikinas ir išorinis incidentas mokslo išsivystyme ar mokslas staiga atsigrįžta atgal ir galutinai meta tą kelią, kuriuo jis ėjo?..“

„...Jeigu fizikos-chemijos mokslai, kurie istorijoje buvo iš esmės kovotojai dėl emansipacijos, žlunga tokioje krizėje, kuri tepalieka jiems išimtinai techniškai naudingų receptų vertę, bet atima iš jų bet kurią reikšmę gamtos pažinimo požiūriu, tai iš čia turi kilti visiškas perversmas ir logikoje ir idėjų istorijoje. Fizika netenka bet kurios auklėjamosios vertės; teigiamo mokslo dvasia, jos atstovaujama, pasidaro klaidinga ir pavojinga“. Mokslas

tegalį duoti tiktai praktinius receptus, o ne tikrą žinojimą. „Realybės pažinimo reikia ieškoti kitomis priemonėmis. . . Reikia eiti kitu keliu, reikia sugrąžinti subjektyviai intucijai, mistiniam realybės jausmui, žodžiu, paslaptiniam, tai, kas buvo laikoma mokslo iš jų atimta“ (19).

Būdamas pozityvistas, autorius laiko tokią pažiūrą neteisinga ir fizikos krizę laikina. Kokiu būdu Rėjus nuvalo Machą, Puankarę ir Ko nuo šitų išvadų, mes pamatysime žemiau. Dabar mes apsiribosime konstatuodami „krizės“ faktą ir jos reikšmę. Iš paskutinių Rėjaus žodžių, kuriuos mes citavome, aišku, kokie reakciniai elementai pasinaudojo šita krize ir ją paaštrino. Savo veikalo pratarėje Rėjus tiesiai sako, kad „bendrajai šiuolaikinės fizikos dvasia“ stengiasi „pasiremti fideistinis ir antiintelektualistinis paskutinių XIX amžiaus metų sąjūdis“ (II). Fideistais (nuo lotynų kalbos žodžio fides, tikėjimas) vadinami Prancūzijoje tie, kurie tikėjimą stato aukščiau už protą. Antiintelektualizmu vadinamas mokymas, neigiantis proto teises arba pretenzijas. Vadinas, filosofiniu atžvilgiu „šiuolaikinės fizikos krizės“ esmė yra ta, kad senoji fizika laikė savo teorijas „realiu materialaus pasaulio pažinimu“, t. y. objektyvios realybės atspindžiu. Naujoji srovė fizikoje teoriją laiko tiktai simboliais, ženklais, žymėmis praktikai, t. y. neigia buvimą objektyvios realybės, nepriklausomos nuo mūsų sąmonės ir jos atspindimos. Jeigu Rėjus būtų laikęsis teisingos filosofinės terminologijos, tai jis būtų turėjęs pasakyti: materialistinė pažinimo teorija, kurią stichiškai pripažino ankstyvesnė fizika, pasikeitė idealistine ir agnostine, — o tuo pasinaudojo fideizmas prieš idealistų ir agnostikų norą.

Bet šito pasikeitimo, kuris sudaro krizę, Rėjus neįsivaizduoja taip, tartum visi naujieji fizikai stovėtų prieš visus senuosius fizikus. Ne. Jis parodo, kad pagal gnoseologines savo tendencijas šiuolaikiniai fizikai skirstosi į tris mokyklas: energetinę arba conceptualistinę (conceptuelle — nuo žodžio conceptas, gryna sąvoka), mechanistinę arba neomechanistinę, kurios ir toliau tebesilaiko didžiulė fizikų dauguma, ir tarpinę tarp jų, kritinę mokyklą. Pirmajai priklauso Machas ir Diuhemas; trečiajai Anri

Puankarė; antrajai Kirchhofas, Helmholtzas, Tomsonas (lordas Kelvinas), Maksvelis iš senųjų, Larmoras, Lorencas iš naujaisių fizikų. Kas sudaro *dviejų* pagrindinių linijų (nes trečioji yra nesavarankiška, o tarpinė) esmę, matyti iš šių Rėjaus žodžių:

„Tradicinis mechanizmas sukūrė materialaus pasaulio sistemą“. Mokyme apie materijos sandarą jis rėmėsi „kokybiškai vientisiniais ir tapatingais elementais“, ir į elementus turėjo būti žiūrima, kaip į „nekintamus, nepralaidžius“ ir t. t. Fizika „statė *realų* pastatą iš *realių* medžiagų ir *realaus* cemento. Fizikas turėjo *materialinius elementus, priežastis* ir jų veikimo būdą, *realius* jų veikimo dėsnius“ (33—38). „Pasikeitimą šitos pažiūros į fiziką visų pirma sudaro tai, kad atmetama ontologinė teorijų vertė ir nepaprastai pabrėžiama fenomenologinė fizikos reikšmė“. Konceptualistinė pažiūra turi reikalą su „grynomis abstrakcijomis“, „ieško grynai abstrakčios teorijos, pašalinančios, kiek galima, materijos hipotezę“. „Energijos sąvoka pasidaro naujosios fizikos pagrindu (substructure). Todėl konceptualistinė fizika labiau gali būti pavadinta *energetinė* fizika“, nors šis pavadinimas netinka, pavyzdžiui, tokiam konceptualistinės fizikos atstovui, kaip kad Machas (p. 46).

Šis supainiojimas energetikos su machizmu Rėjaus veikale, žinoma, ne visai teisingas, lygiai kaip ir tvirtinimas, kad fenomenologinę pažiūrą į fiziką prieina ir neomechanistinė mokykla (p. 48), kad ir kokie gilūs jos nesutarimai su konceptualistais. „Naujoji“ Rėjaus terminologija ne išaiškina reikalą, o jį užtemdo, bet mes negalėjome jos išvengti, norėdami suteikti skaitytojui supratimą dėl „pozityvisto“ pažiūros į fizikos krizę. Kai dėl klausimo esmės, tai „naujosios“ mokyklos priešpastatymas senajai pažiūrai visiškai sutampa, — kaip galėjo skaitytojas įsitikinti, — su aukščiau cituota Kleinpeterio kritika Helmholtzo atžvilgiu. Atpasakodamas įvairių fizikų pažiūras, Rėjus savo išdėstyme atvaizduoja visą jų filosofinių pažiūrų neaiškumą ir netvirtumą. Šiuolaikinės fizikos krizės esmę sudaro senųjų dėsnių ir pagrindinių principų laužymas, atmetimas objektyvios realybės už sąmonės, t. y. materializmo pakeitimas idealizmu ir agnosticizmu.

„Materija išnyko“ — taip galima išreikšti pagrindinį ir daugybės atskirų klausimų atžvilgiu tipišką sunkumą, kuris sukėlė šitą krizę. Ties šiuo sunkumu mes ir sustosime.

2. „MATERIJA IŠNYKO“

Šiuolaikinių fizikų raštuose galima užtikti paradžiui tokį posakį, aprašant naujausius atradimus. Pavyzdžiui, L. Ulvigas savo knygoje „Mokslų evoliucija“ skyrių dėl naujųjų teorijų apie materiją pavadino: „Ar yra materija?“ „Atomas dematerializuojasi, — sako jis ten, — materija išnyksta“*. Kad pažiūrėtume, kaip lengvai machistai iš čia daro pagrindines filosofines išvadas, paimsime kad ir Valentinovą. „Pareiškimas, jog moksliniam pasaulio aiškinimui suteikia tvirtą pagrindą „tiksliai materializmas“, yra ne daugiau kaip prasimanymas, — rašo jis, — ir dar, be to, absurdiškas prasimanymas“ (67 psl.). Kaip šito absurdiško prasimanymo griovėjas nurodomas žinomas italy fizikas Augustas Rigis, kuris sako, kad elektroninė teorija „yra ne tiek elektros, kiek materijos teorija; naujoji sistema tiesiog deda elektrą į materijos vietą“ (Augusto Righi. „Die moderne Theorie der physikalischen Erscheinungen“, Lpz., 1905, S. 131**. Yra rus. vert.). Paitekęs šiuos žodžius (64 psl.), p. Valentinovas sušunka:

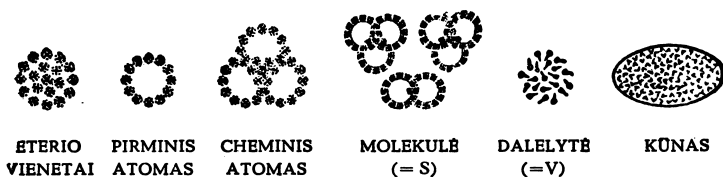
„Kodėl Augustas Rigis leidžia sau šitaip įzeisti šv. materiją? Gal būt, todėl, kad jis solipsistas, idealistas, buržuazinis kriticistas, kažkoks ten empiriomonistas arba dar kas nors net už tą blogesnio?“

Ši pastaba, kuri p. Valentinovui atrodo mirštamai nuodinga materialistams, parodo visą jo skaisčią nekaltybę filosofinio materializmo klausimu. Kas sudaro *tikrąjį* filosofinio idealizmo ryšį su „materijos išnykimu“, to p. Valentinovas absoliučiai nesuprato. O *tas* „materijos išnykimas“, apie kurį jis kalba, sekdamas paskui šiuolaikinius

* L. Houllevigue. „L'évolution des sciences“, Paris (A. Collin), 1908, pp. 63, 87, 88 (L. Ulvigas. „Mokslų evoliucija“, Paryžius (A. Kolenas), 1908, 63, 87, 88 psl. Red.). Plg. jo straipsnį „Les idées des physiciens sur la matière“ „Année Psychologique“⁷², 1908 („Fizikų supratimas apie materiją“ — „Psichologiniame Metraštyje“, 1908. Red.).

** — Augustas Rigis. „Šiuolaikinė fizikinių reiškinių teorija“, Leipcigas. 1905, 131 psl. Red.

fizikus, neturi nieko bendro su gnoseologiniu materializmu ir idealizmo skyrimu. Tam paaiškinti paimsime vieną iš nuosekliausių ir aiškiausių machistų — Karlą Pirsoną. Fizinis pasaulis jam tėra jutiminių suvokimų grupės. „Mūsų pažintinį fizinio pasaulio modelį“ jis iliustruoja šia diagrama, darydamas tą pastabą, kad į dydžių santykių šioje diagramoje neatsižvelgta (p. 282 „The Grammar of Science“):

Supaprastindamas savo diagramą, K. Pirsonas visiškai išmetė klausimą dėl santykio tarp eterio ir elektros arba teigiamųjų ir neigiamųjų elektronų. Bet tai nesvarbu. Svarbu tai, kad idealistinis Pirsono požiūris laiko „kūnus“ jutiminius suvokimus, o jau paskui šitų kūnų susidarymas iš dalelių, dalelių iš molekulių ir t. t. liečia fizinio pasaulio modelio pakitimus, o joku būdu ne klausimą dėl to, ar kūnai yra pojūčių simboliai ar pojūčiai yra kūnų vaizdai. Materializmas ir idealizmas skiriasi tuo arba kitu išsprendimu klausimo dėl mūsų pažinimo *šaltinio*, dėl pažinimo (ir „psichiško“ aplamai) santykio su *fizinio* pasauliu, o klausimas dėl materijos sandaros, dėl atomų ir elektronų yra klausimas, liečiąs tiktai šitą „fizinį pasaulį“. Kada fizikai sako: „materija išnyksta“, jie nori tuo pasakyti, kad iki šiol gamtos mokslas visus savo fizinio pasaulio tyrinėjimus vedė į tris paskutines sąvokas — materiją, elektrą, eferį; o dabar pasilieka *tiktai* dvi pastarosios, nes materiją pavyksta suvesti į elektrą, atomą pavyksta išaiškinti kaip pavidalą be galo mažos saulės sistemos, kurios viduje aplink teigiamą elektroną apibrėžtu (ir neapsakomai dideliu, kaip mes esame matę) greičiu sukasi neigiamieji elektronai. Vietoje kelių dešimčių elementų pavyksta, vadinasi, fizinį pasaulį suvesti į du ar tris (kiek teigiamas ir neigiamas elektronai sudaro „dvi iš esmės skirtingas materijas“, kaip sako fizikas

Pelà, — Rey, l. c., p. 294—295*). Gamtos mokslas, vadina-
si, veda į „materijos vieningumą“ (ten pat)** — štai tik-
rasis turinys tos frazės apie materijos išnykimą, apie
materijos pakeitimą elektra ir t. t., kuri daugelį išmuša iš
vėžių. „Materija išnyksta“ — tai reiškia išnyksta toji
riba, iki kurios mes pažinome materiją iki šiol, mūsų žino-
jimas eina giliau; išnyksta tokios materijos savybės, ku-
rios anksčiau atrodė absoliučios, nekintamos, pirmapradės
(nepralaidumas, inercija, masė ir pan.) ir kurios dabar
pasirodo kaip santykinės, būdingos tiktai kai kurioms
materijos būsenoms. Nes *vienintelė* materijos „savybė“,
su kurios pripažinimu susijęs filosofinis materializmas,
yra savybė *būti objektyvia realybe*, egzistuoti už mūsų
sąmonės.

Machizmo aplamai ir naujosios machistinės fizikos klai-
da yra ta, kad ignoruojamas šitas filosofinio materializmo
pagrindas ir skirtumas tarp metafizinio materializmo ir
dialektinio materializmo. Pripažinimas bet kokių nekinta-
mų elementų, „nekintamos daiktų esmės“ ir pan. yra ne
materializmas, o *metafizinis*, t. y. antidialektinis materia-
lizmas. Todėl J. Dicgenas pabrėždavo, kad „mokslo ob-
jektas yra begalinis“, kad neišmatuojama, nepažini iki
galo, *neišsemiama* yra ne tiktai begalybė, bet ir „visų
mažiausias atomas“, nes „gamta visose savo dalyse netu-
ri pradžios ir pabaigos“ („Kl. ph. Schr.“, S. 229—230***).
Todėl Engelsas pateikdavo savo pavyzdį apie alizarino
atradimą akmens anglies dervoje ir kritikuodavo *mecha-
ninį* materializmą. Kad klausimas būtų pastatytas vienin-
teliu teisingu, t. y. dialektiškai materialistiniu požiūriu,
reikia paklausti: ar egzistuoja elektronai, eteris ir taip

* — Rėjus, cituotoje vietoje, 294—295 psl. Red.

** Plg. Oliver Lodge. „Sur les électrons“, Paris, 1906, p. 159 (*Oliveris
Lodžas*. „Apie elektronus“, Paryžius, 1906, 159 psl. Red.); „Elektrinė ma-
terijos teorija“, elektros pripažinimas „fundamentalia substancija“ yra
„artimas teorinis pasiekimas to, ko visuomet siekė filosofai, t. y. materijos
vieningumo“. Palygink taip pat Augusto Righi. „Über die Struktur der Ma-
terie“, Lpz., 1908 (*Augustas Rigiš*. „Apie materijos struktūrą“, Leipcigas,
1908, Red.); J. J. Thomson. „The Corpuscular Theory of Matter“, Lond., 1907
(Dž. Dž. Tomsonas. „Korpuskuliarinė materijos teorija“, Londonas, 1907.
Red.); P. Langevin. „La physique des électrons“, „Revue générale des scien-
ces“⁷³, 1905, pp. 257—276 (*P. Lanževenas*. „Elektronų fizika“ „Visuotinėje
Mokslų Apžvalgoje“, 1905, 257—276 psl. Red.).

*** — „Kleinere philosophischen Schriften“, S. 229—230 — „Smulkieji
filosofiniai raštai“, 229—230 psl. Red.

toliau už žmogaus sąmonės, kaip objektyvi realybė, ar ne? Į šį klausimą gamtininkai taip pat nesvyruodami turės atsakyti ir nuolat atsako *taip*, kaip kad jie nesvyruodami pripažįsta gamtos buvimą iki žmogaus ir iki organinės materijos. Ir tuo klausimas išsprendžiamas materializmo naudai, nes materijos sąvoka, kaip mes jau esame kalbėję, gnoseologiškai nereiškia *nieko kito*, išskyrus tik: objektyvi realybė, esanti nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės ir jos atspindima.

Bet dialektinis materializmas primygtinai pabrėžia apytikrį, santykinį pobūdį bet kurio mokslinio teiginio apie materijos sandarą ir jos savybes, nebuvimą absoliučių ribų gamtoje, judančios materijos perėjimą iš vienos būsenos į kitą, kuri mūsų požiūriu, atrodo, yra nesutaikoma su ja ir t. t. Kad ir koks nuostabus „sveiko proto“ požiūriu yra besvorio eterio pavirtimas į sveriančią materiją ir atvirkščiai, kad ir koks „keistas“ nebuvimas elektrone jokios kitos masės, išskyrus elektromagnetinę, kad ir koks neįprastas mechaninių judėjimo dėsnių apribojimas tiktai viena gamtos reiškinių sritimi ir jų pajungimas gilesniems elektromagnetinių reiškinių dėsniams ir t. t., — visa tai tiktai dar vienas dialektinio materializmo *patvirtinimas*. Naujoji fizika nudardėjo į idealizmą svarbiausia kaip tik todėl, kad fizikai nežinojo dialektikos. Jie kovojo prieš metafizinį (engelsine, o ne pozityvistine, t. y. juministine, šito žodžio prasme) materializmą, prieš jo vienusišką „mechaniškumą“, — ir kartu išpildavo iš vonios drauge su vandeniu ir kūdikį. Neigdami iki tol žinomų elementų ir materijos savybių nekintamumą, jie nusirisdavo į paneigimą materijos, tai yra fizinio pasaulio objektyvaus realumo. Neigdami absoliutų ypatingai svarbių ir pagrindinių dėsnių pobūdį, jie nusirisdavo į neigimą bet kurio objektyvaus dėsningumo gamtoje, į gamtos dėsnio paskelbimą paprastu sąlyginumu, „laukimo apribojimu“, „loginiu būtinumu“ ir pan. Gindami apytikrį, santykinį mūsų žinių pobūdį, jie nusirisdavo į neigimą nepriklausomo nuo pažinimo objekto, kurį šis pažinimas maždaug tikrai, santykiškai teisingai atspindi. Ir t. t., ir t. t. be galo.

Bogdanovo samprotavimai 1899 metais apie „nekintamą daiktų esmę“, Valentinovo ir Juškevičiaus samprotavimai

vimai apie „substanciją“ ir t. t. — vis tai tokie pat dialektikos nežinojimo vaisiai. Nekintama, Engelsono požiūriu, tik viena: tai, kad žmogaus sąmonė (kada žmogaus sąmonė yra) atspindi išorinį pasaulį, nepriklausomai nuo jos esantį ir besivystantį. Jokio kito „nekintamumo“, jokios kitos „esmės“, jokios „absoliučios substancijos“ ta prasme, kuria šitas sąvokas išpiešė dykaduoniška profesoriška filosofija, Marksui ir Engelsui nėra. Daiktų „esmė“ arba „substancija“ *taip pat* santykinės; jos reiškia tik tai, kad pagilinamas žmogiškasis objektų pažinimas, ir jeigu vakar šis pagilinimas nėjo toliau atomo, šiandien — toliau elektrono ir eterio, tai dialektinis materializmas primygtinai pabrėžia laikiną, santykinę, apytikrą pobūdį visų šitų progresuojančio žmogaus mokslo gamtos pažinimo *gairių*. Elektronas *taip pat neišsemiamas*, kaip ir atomas, gamta begalinė, bet ji be galo yra, ir štai šitas vienintelis kategoriškas, vienintelis besąlygiškas pripažinimas jos *buvimo* už žmogaus sąmonės ir pojūčio ir skiria dialektinį materializmą nuo reliatyvistinio agnosticizmo ir idealizmo.

Pateiksime du pavyzdžius, kaip naujoji fizika nesąmoningai ir stichiškai svyruoja tarp dialektinio materializmo, kuris pasilieka nežinomas buržuaziniams mokslininkams, ir „fenomenalizmo“ su jo neišvengiamomis subjektyvistinėmis (o toliau ir tiesiog fideistinėmis) išvadomis.

Tas pats Augustas Rigis, kurio p. Valentinovas *nesugebėjo* paklausti dėl jam rūpėjusio klausimo apie materializmą, rašo savo knygos įvade: „Kas, tiesą sakant, yra elektronai arba elektriniai atomai, tai ir šiandien lieka paslaptis; bet, nežiūrint to, naujajai teorijai, gal būt, lemta ilgainiui įgyti nemažą filosofinę reikšmę, kiek ji prieina visiškai naujas prielaidas dėl sveriančios materijos sandaros ir stengiasi visus išorinio pasaulio reiškinius suvesti į vieną bendrą kilmę.

„Mūsų laikų pozityvistinių ir utilitaristinių tendencijų požiūriu toks pranašumas, gal būt, nesvarbus, ir teorija gali būti pripažįstama visų pirma kaip priemonė patogiai tvarkyti ir gretinti faktus, būti vadovu beieškant tolesnių reiškinių. Bet jeigu senesniais laikais, gal būt, buvo žiūrima su per dideliu pasitikėjimu į žmogaus dvasios

sugebėjimus ir per daug lengvai tikėtasi rankomis apčiuopti paskutines visų daiktų priežastis, tai mūsų laikais linkstama daryti priešingą klaidą" (l. c., S. 3).

Kodėl Rīgis atsiriboja čia nuo pozityvistinių ir utilitaristinių tendencijų? Todėl, kad jis, neturėdamas, matyti, jokie aiškaus filosofinio požiūrio, stichiškai laikosi išorinio pasaulio realumo ir naujosios teorijos pripažinimo ne tiktai „patogumu“ (Puankarė), ne tiktai „empiriosimboliu“ (Juškevičius), ne tiktai „patyrimo harmonizacija“ (Bogdanovas) ir kaip ten dar bevadintų panašius subjektyvistinius išsūkius, o tolesniu objektyvios realybės pažinimo žingsniu. Jeigu šis fizikas būtų susipažinęs su *dialektiniu* materializmu, jo sprendimas apie klaidą, priešingą senajam metafiziniam materializmui, gal būt, būtų pasidaręs teisingos filosofijos išeities tašku. Bet visa aplinka, kurioje gyvena šitie žmonės, atstumia juos nuo Markso ir Engeldo, meta į šlykščios valdiškos filosofijos glėbį.

Rėjus taip pat absoliučiai nesusipažinęs su dialektika. Bet ir jis priverstas konstatuoti, kad naujausių fizikų tarpe yra „mechanizmo“ (t. y. materializmo) tradicijų tęsėjų. „Mechanizmas“ keliu, — sako jis, — eina ne tiktai Kirchofas, Hercas, Bolcmanas, Maksvelis, Helmholtcas, Lordas Kelvinas. „Grynais mechanistais ir tam tikru požiūriu didesniais mechanistais, negu bet kas kitas, atstovaujantiais paskutiniam (l'aboutissant) mechanizmo žodžiui, yra tie, kurie, sekdami paskui Lorenčą ir Larmorą, formuluoja elektrinę materijos teoriją ir prieina masės pastovumo neigimą, skelbdami masę judėjimo funkcija. *Visi jie mechanistai, nes jie išeities tašku ima realius judėjimus*“ (Rėjaus kursyvas, p. 290—291).

... Jeigu naujosios Lorencos, Larmoro ir Lanževano (Langevin) hipotezės būtų bandymo patvirtintos ir įgautų pakankamai tvirtą bazę fizikos sisteminimui, tai būtų neabejojama, kad šiuolaikinės mechanikos dėsniai priklausė nuo elektromagnetizmo dėsnų; mechanikos dėsniai būtų atskiras atvejas ir būtų apriboti griežtai apibrėžtomis ribomis. Masės pastovumas, mūsiškis inercijos principas išlaikytų savo galią tiktai vidutiniams kūnų greičiams, suprantant terminą „vidutinis“ ryšium su mūsų jutimais ir su reiškiniiais, sudarančiais mūsų įprastinį patyrimą.

Visuotinis mechanikos perdirbimas pasidarytų būtinas, vadinasi, ir visuotinis fizikos, kaip sistemos, perdirbimas.

„Ar tai reikėtų atsisakymą nuo mechanizmo? Jokių būdu. Grynai mechanistinė tradicija išliktų ir toliau, mechanizmas eitų normaliu savo išsivystymo keliu“ (295).

„Elektroninė fizika, kuri turi būti priskirta prie mechanistinių pagal bendrą dvasią teorijų, stengiasi primesti savo sisteminimą visai fizikai. Šita elektronų fizika, nors jos pagrindiniai principai imami ne iš mechanikos, o iš eksperimentinių elektros teorijos duomenų, pagal dvasią yra mechanistinė, nes 1) ji vartoja *vaizdingus* (figurés), *materialinius* elementus fizinėms ypatybėms ir jų dėsniams pavaizduoti; ji išreiškiama suvokimo terminais. 2) Jeigu ji į fizikinius reiškinius nežiūri kaip į atskirus mechaninių reiškinių atvejus, tai ji į mechaninius reiškinius žiūri kaip į atskirą fizikinių reiškinių atveją. Vadinasi, mechanikos dėsniai pasilieka beturį *tiesioginį ryšį* su fizikos dėsniais; mechanikos sąvokos pasilieka tos pačios rūšies sąvokos, kaip ir fizikos-chemijos sąvokos. Tradiciniame mechanizme šitos sąvokos buvo suvokta (calqués) *palyginti lėtų* judėjimų, kurie, būdami tikrai vieni težinomi ir paprastam stebėjimui prieinami, buvo palaikyti... visų galimų judėjimų tipais. *Naujieji bandymai* parodė, kad būtina *išplėsti* mūsų supratimą apie galimus judėjimus. Tradicinė mechanika pasilieka visa nepaliesta, bet ji pritaikoma jau tikrai palyginti lėtiems judėjimams... Didelių greičių atžvilgiu judėjimo dėsniai pasirodo besą kiti. Materija suvedama į elektros dalelytes, į paskutinius atomo elementus... 3) Judėjimas, slinkimas erdvėje, pasilieka vienintelis vaizdingas (figuré) fizikinės teorijos elementas. 4) Pagaliau — ir bendros fizikos dvasios požiūriu šis sumetimas svarbesnis už visus kitus — pažiūra į fiziką, į jos metodą, į jos teorijas ir jų santykį su patyrimu, pasilieka *absoliučiai tapatinga* su mechanizmo pažiūromis, su fizikos teorija, pradedant nuo Atgimimo epochos“ (46—47).

Aš pateikiau ištisai šituos ilgus išrašus iš Rėjaus, nes kitaip išdėstyti jo teigimus, turint galvoje jo neolatinę baimę išvengti „materialistinės metafizikos“, būtų buvę negalima. Tačiau kad ir kaip beišsivadėtų materializmo ir Rėjaus, ir fizikai, apie kuriuos jis kalba, o vis dėlto lieka

neabejojama, kad mechanika buvo lėtų realių judėjimų nuotrauka, o naujoji fizika yra milžiniškai greitų realių judėjimų nuotrauka. Teorijos pripažinimas nuotrauka, apytikre objektyvios realybės kopija, — tai ir sudaro materializmą. Kada Rėjus sako, jog naujųjų fizikų tarpe yra „reakcija prieš konceptualistinę (machistinę) ir energetinę mokyklą“, ir kada jis prie šitos reakcijos atstovų priskiria elektroninės teorijos fizikus (46), — tai mes negalėtume ir laukti geresnio patvirtinimo to fakto, kad kova iš esmės vyksta tarp materialistinių ir idealistinių tendencijų. Nereikia tiktai užmiršti, jog, be bendrų visos išsimokslinusios miesčionijos prietarų prieš materializmą, visų žymiausiems teoretikams atsiliepia visiškas nesusi-pažinimas su dialektika.

3. AR ĮMANOMAS JUDĖJIMAS BE MATERIJS?

Filosofinio idealizmo išnaudojimas naujosios fizikos arba idealistinės išvados iš jos sukeliamos ne to, jog atrandamos naujos rūšys medžiagos ir jėgos, materijos ir judėjimo, o to, kad daromas mėginimas mąstyti judėjimą be materijos. Štai kaip tik šito mėginimo nenagrinėja iš esmės mūsų machistai. Atsižvelgti į Engelso teigimą, kad „judėjimas *neįmanomas* be materijos“, jie nepanoro. J. Dicgenas dar 1869 metais, savo „Protinio darbo esmėje“ reišė tą pačią mintį, kaip ir Engelsas, — tiesa, ne be įprastinių savo painingų mėginimų „sutaikinti“ materializmą su idealizmu. Palikime nuošalyje šituos mėginimus, žymia dalimi paaiškinamus tuo, kad Dicgenas polemizuoja su Biuchnerio materializmu, svetimu dialektikai, ir pažvelkime į paties Dicgeno pareiškimus mus dominančiu klausimu. „Idealistai nori, — sako Dicgenas, — bendro be atskiro, dvasios be materijos, jėgos be medžiagos, mokslo be patyrimo arba be medžiagos, absoliutaus be santykinio“ („Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit“, 1903, S. 108*). Taigi, siekimą atplėsti judėjimą nuo materijos, jėgą nuo medžiagos Dicgenas sieja su idealizmu, stato greta siekimo atplėsti mintį nuo smegenų. „Libichas, — tęsia Dicgenas, — mėgstas nukrypti nuo savo induktyviojo mokslo į filosofinės spekuliacijos pusę, sako

* — „Protinio žmogaus darbo esmė“. 1903, 108 psl. Red.

idealizmo prasme: jėgos negalima matyti" (109). „Spirituistas arba idealistas *tiki* dvasišku, t. y. tariama, neišaiškinama jėgos esmė" (110). „Priešybė tarp jėgos ir medžiagos yra taip pat sena, kaip priešybė tarp idealizmo ir materializmo" (111). „Suprantama, nėra jėgos be medžiagos, nėra medžiagos be jėgos. Medžiaga be jėgos ir jėga be medžiagos yra nesąmonė. Jeigu idealistiniai gamtininkai tiki nematerialią jėgų būtį, tai šiuo atžvilgiu jie ne gamtininkai, o... dvasiaregiai" (114).

Mes iš čia matome, kad prieš keturiasdešimt metų taip pat pasitaikydavo gamtininkų, pasiryžusių pripažinti judėjimo įmanomumą be materijos, ir kad Dicgenas vadino juos „šiuo atžvilgiu" dvasiaregiais. Kur gi yra filosofinio idealizmo ryšys su materijos atskyrimu nuo judėjimo, su medžiagos pašalinimu nuo jėgos? Ar nebūtų „ekonomiškiau" iš tikrųjų mąstyti judėjimą be materijos?

Įsivaizduokime nuoseklų idealistą, kuris, sakysime, laikosi to požiūrio, jog visas pasaulis yra mano pojūtis arba mano vaizdinys ir t. t. (jeigu paimsime „niekieno" pojūtį arba vaizdinį, tai nuo to pasikeis tiktai filosofinio idealizmo atmaina, bet nepasikeis jo esmė). Idealistas nė nepagalvos neigti to, kad pasaulis yra judėjimas, būtent: mano minčių, vaizdinių, pojūčių judėjimas. Klausimą dėl to, *kas* juda, idealistas atmes ir palaikys absurdišku: vyksta mano pojūčių pasikeitimas, išnyksta ir atsiranda vaizdiniai, ir tiek. Už manęs nieko nėra. „Juda" — ir baigta. „Ekonomiškesnio" mąstymo negalima įsivaizduoti. Ir jokiais įrodymais, silogizmais, apibrėžimais negalima neigti solipsisto, jeigu jis nuosekliai laikosi savo pažiūros.

Pagrindinį materialisto skirtumą nuo idealistinės filosofijos šalininko sudaro tai, kad pojūtis, suvokimas, vaizdinys ir aplamai žmogaus sąmonė yra laikomi objektyvios realybės vaizdu. Pasaulis yra judėjimas šitos objektyvios realybės, atspindimos mūsų sąmonės. Vaizdinių, suvokimų ir t. t. judėjimą atitinka materijos judėjimas už manęs. Materijos sąvoka neišreiškia nieko kito, išskyrus objektyvią realybę, duotą mums pojūtyje. Todėl atplėšti judėjimą nuo materijos yra tolygu tam, kaip kad atplėšti mąstymą nuo objektyvios realybės, atplėšti mano pojūčius nuo išorinio pasaulio, t. y. pereiti į idealizmo pusę. Tą fokusą, kuris paprastai atliekamas neigiant materiją,

pripažįstant judėjimą be materijos, sudaro tai, jog nutylima apie materijos santykį su mintimi. Dalykas pavaizduojamas taip, tarytum šito santykio nebūtų, o iš tikrųjų jis yra pratempimas slapta, palieka nepasakytas samprotavimo pradžioje, bet išplaukia daugiau ar mažiau nepastebimai vėliau.

Materija išnyko, — sakoma mums, — norint iš to daryti gnoseologines išvadas. O mintis paliko? — paklausime mes. Jeigu ne, jeigu, išnykus materijai, išnyko ir mintis, išnykus smegenims ir nervų sistemai, išnyko ir vaizdiniai ir pojūčiai, — tada, vadinasi, viskas išnyko, išnyko ir jūsų samprotavimas, kaip vienas iš kokios bebūtų „minties“ (ar neišmanymo) pavyzdžių! O jeigu — taip, jeigu, išnykstant materijai, pripažįstama neišnykusia mintis (vaizdinys, pojūtis ir t. t.), tai jūs, vadinasi, slapta perėjote į filosofinio idealizmo požiūrį. Kaip tik taip visuomet ir būna žmonėms, norintiems dėl „ekonomijos“ mąstyti judėjimą be materijos, nes *patyloomis*, tiesiog tuo pačiu, kad jie tęsia savo samprotavimą, jie pripažįsta minties buvimą po materijos išnykimo. O tai reiškia, kad labai paprastas arba labai sudėtingas filosofinis idealizmas imamas pagrindu: labai paprastas, jeigu reikalas atvirai suvedamas į solipsizmą (aš esu, visas pasaulis tėra tik tai *mano* pojūtis); labai sudėtingas, jeigu vietoje gyvo žmogaus minties, vaizdinio, pojūčio imama negyva abstrakcija: niekieno mintis, niekieno vaizdinys, niekieno pojūtis, mintis aplamai (absoliuti idėja, universalioji valia ir pan.), pojūtis, kaip neapibrėžtas „elementas“, „psichiška“, kuriuo pakeičiama visa fizinė gamta ir t. t. ir pan. Tarp filosofinio idealizmo atmainų galimi čia tūkstančiai atspalvių, ir visuomet galima sukurti tūkstantis pirmąjį atspalvį, ir tokios tūkstantis pirmosios sistemų (pvz., empiriionizmo) autoriui jos skirtumas nuo visų kitų gali atrodyti svarbus. Materializmo požiūriu šitie skirtumai yra visiškai neesminiai. Esminis yra išėities taškas. Esminis dalykas yra tai, kad mėginimas *mąstyti* judėjimą be materijos pratempia *mintį*, atplėštą nuo materijos, o tai ir yra filosofinis idealizmas.

Todėl, pvz., anglų machistas Karlas Pirsonas, labiausiai aiškus, nuoseklus, žodiniams išsūkiams priešiškas machistas, tiesiog pradeda savo knygos VII skyrių, skirtą

„materijai“, nuo straipsnio, turinčio būdingą antraštę: „*Visi daiktai juda, — bet tiktai sąvokoje*“ („All things move — but only in conception“). „Suvokimų srities atžvilgiu tuščias yra klausimas („it is idle to ask“), kas juda ir kodėl jis juda“ (p. 243, „The Grammar of Science“*).

Todėl ir Bogdanovo filosofinės nelaimės, tiesą sakant, prasidėjo anksčiau, negu jis susipažino su Machu, prasidėjo nuo to laiko, kada jis patikėjo stambiu chemiku ir menku filosofu Ostvaldu, kad esą galima mąstyti judėjimą be materijos. Ties šiuo seniai praėjusiu Bogdanovo filosofinio išsivystymo epizodu tuo labiau reikia sustoti, kad negalima aplenksti Ostvaldo „energetikos“, kalbant apie filosofinio idealizmo ryšį su kai kuriomis srovėmis naujojoje fizikoje.

„Mes jau esame sake, — rašė Bogdanovas 1899 metais, — kad XIX amžiui nepavyko galutinai išspręsti klausimo dėl „nekintamos daiktų esmės“. Ši esmė tebevaidina žymų vaidmenį net labiausiai priešakinių amžiaus mąstytojų pasaulėžiūroje „materijos“ vardu“. . . („Pagr. el. ist. paž.“, 38 psl.).

Mes esame sake, kad tai — painiava. Išorinio pasaulio objektyvaus realumo pripažinimas, pripažinimas už mūsų sąmonės esančios amžinai judančios ir amžinai kintančios materijos čia supainiojamas su nekintamos daiktų esmės pripažinimu. Negalima prileisti, kad Bogdanovas 1899 m. prie „priešakinių mąstytojų“ nebūtų priskyres Markso ir Engelso. Bet dialektinio materializmo jis aiškiai nesu-
prato.

„. . . Gamtos procesuose vis dar paprastai tebeskiriamos dvi pusės: materija ir jos judėjimas. Negalima pasakyti, kad materijos sąvoka pasižymėtų dideliu aiškumu. Į klausimą, kas yra materija, — nelengva duoti patenkinamą atsakymą. Ji apibrėžiama, kaip „pojūčių priežastis“ arba kaip „nuolatinis pojūčių galimumas“; bet aišku, kad materija čia supainiota su judėjimu. . .“

Aišku, kad Bogdanovas samprotauja neteisingai. Mažai to, kad jis painioja materialistinių objektyvaus pojūčių šaltinio pripažinimą (neaiškiai suformuluota žodžiais pojūčių

* — 243 psl., „Mokslo gramatika“. Red.

priežastis) su Milio agnostiniu apibrėžimu materijos, kaip nuolatinio pojūčių *galimumo*. Pagrindinė klaida čia yra ta, kad autorius, arti priėjęs prie klausimo dėl objektyvaus pojūčių šaltinio buvimo ar nebuvimo, meta pu-siaukelėje šį klausimą ir persoka prie kito klausimo dėl materijos be judėjimo buvimo ar nebuvimo. Idealistas gali pasaulį laikyti mūsų pojūčių (kad ir „socialiai orga-nizuotų“ ir labiausiai „harmonizuotų“) *judėjimu*; mate-rialistas — objektyvaus mūsų pojūčių šaltinio, jų objek-tyvaus modelio judėjimu. Metafizinis, t. y. antidialektinis, materialistas gali pripažinti materijos buvimą (kad ir lai-kina, iki „pirmojo pastūmėjimo“ ir pan.) be judėjimo. Dialektinis materialistas ne tik tai laiko judėjimą neatski-riama materijos savybe, bet ir atmeta supaprastintą pažiū-rą į judėjimą ir t. t.

„...Visų tiksliausias, gal būt, pasirodytų toks apibrė-žimas: „materija yra tai, kas juda“; bet tai tiek pat be-prasmiška, kaip jei mes pasakytume: materija yra veiks-nys sakinio, kurio tarinys — „juda“. Tačiau dalykas, atrodo, ir yra tas, kad žmonės statikos epochoje įprato veiksnio vaidmenyje matyti būtinai ką nors solidaus, kokį nors „daiktą“, o tokį statinei galvosena nepatogų dalyką, kaip „judėjimas“, sutiko pakęsti tik tai kaip tarinį, vieną iš „materijos“ atributų“.

Čia jau kažkas panašaus į Akimovo kaltinimą iskrinin-kų tuo, kad jų programoje nėra žodžio proletariatas var-dininko linksnyje! Ar pasakysime: pasaulis yra judanti materija arba: pasaulis yra materialus judėjimas, dėl to dalykas nesikeičia.

„...Juk turi gi energija turėti nešiotoją!“ — sako ma-terijos šalininkai. — „O kodėl?“ — pagrįstai klausia Ost-valdas. — „Argi gamta būtinai turi susidėti iš veiksnio ir tarinio?“ (39 psl.).

Ostvaldo atsakymas, kuris taip patiko 1899 metais Bog-danovui, tėra paprastas sofizmas. Argi mūsų samprotavi-mai, — galima būtų atsakyti Ostvaldui, — būtinai turi susidėti iš elektronų ir eterio? Tikrovėje mintinis mate-rijos kaip „veiksnio“ pašalinimas iš „gamtos“ reiškia tylų *minties* kaip „veiksnio“ (t. y. kaip kažko pirminio, pradinio, nepriklausomo nuo materijos) įleidimą į *filo-sofiją*. Pašalinamas juk ne veiksnys, o objektyvus pojūčių

šaltinis, ir „veiksniu“ tampa *pojūtis*, t. y. filosofija tampa berklė, kad ir kaip paskum būtų perrengiamas žodis: pojūtis. Ostvaldas bandė išvengti šitos neišvengiamos filosofinės alternatyvos (materializmas ar idealizmas), neapibrėžtai vartodamas žodį „energija“, bet būtent jo mėginimas ir parodo dar kartą tokių gudragalviavimų tuštumą. Jeigu energija yra judėjimas, tai jūs tikrai perkėlėte sunkumą nuo veiksnio į tarinį, tikrai perdirbote klausimą: ar juda materija? į klausimą: ar materiali yra energija? Ar energijos keitimasis vyksta už mano sąmonės, nepriklausomai nuo žmogaus ir žmonijos, arba tai tikrai idėjos, simboliai, sutartiniai ženklai ir pan.? Ties šituo klausimu ir nususuko sprandą „energetinė“ filosofija, šitas mėginimas „nauja“ terminologija užtrinti senas gnoseologines klaidas.

Štai pavyzdžiai to, kaip susipainiojo energetikas Ostvaldas. Savo „Paskaitų apie natūrfilosofiją“* pratarinėje jis pareiškia, kad laiko „didžiuliu laimėjimu, jeigu senasis sunkumas: kaip sujungti materijos ir dvasios sąvokas — bus paprastai ir natūraliai pašalintas, abi šias sąvokas pakeičius energijos sąvoka“. Tai ne laimėjimas, o pralaimėjimas, nes klausimas dėl to, ar gnoseologinį tyrinėjimą (Ostvaldas neaiškiai suvokia, kad jis stato būtent gnoseologinį, o ne cheminį klausimą!) daryti materialistine ar idealistine kryptimi, nėra išsprendžiamas, o supainiojamas savivališkai vartojant žodį „energija“. Žinoma, jeigu šia sąvoka „pakeisime“ ir materiją, ir dvasią, tada *žodinis* priešingumo panaikinimas bus neabejojamas, bet juk absurdiškumas mokymo apie velnius ir aitvarus nepranyks nuo to, kad mes pavadinsime jį „energetiniu“. Ostvaldo „Paskaitų“ 394 psl. skaitome: „Kad visi išoriniai reiškiniai gali būti pavaizduoti kaip procesai tarp energijų, ši aplinkybė visų paprasčiausiai paaiškinama tuo, kad būtent mūsų sąmonės procesai patys yra energetiniai ir tą savo savybę perduoda (aufprägen) visiems išoriniams patyrimams“. Tai — grynas idealizmas: ne mūsų mintis atspindi energijos keitimąsi išoriniame pasaulyje, o išorinis pasaulis atspindi mūsų sąmonės „savybę“! Amerikos

* *Wilhelm Ostwald*, „Vorlesungen über Naturphilosophie“, 2. Aufl., Leipzig, 1902, S. VIII (*Vilhelmas Ostvaldas*, „Paskaitos apie natūrfilosofiją“, 2 leid., Leipcigas, 1902, VIII psl. Red.).

filosofas Hibenas labai taikliai sako, nurodydamas šitą ir kitas panašias Ostvaldo paskaitų vietas, kad Ostvaldas „pasirodo čia kantizmo apdaru“: išorinio pasaulio reiškinių išaiškinamumas išvedamas iš mūsų proto savybių* „Aišku, — sako Hibenas, — kad jeigu mes pirmą pradžę energijos sąvoką apibrėšime tokiu būdu, kad ji apimtų ir psichinius reiškinius, tai čia jau nebebus ta paprasta energijos sąvoka, kuri yra pripažįstama mokslininkų tarpe arba net pačių energetikų“. Į energijos keitimąsi gamtos mokslas žiūri kaip į objektyvų procesą, nepriklausomą nuo žmogaus sąmonės ir nuo žmonijos patyrimo, t. y. žiūri materialistiškai. Ir pats Ostvaldas daugybę atvejų, net tikriausiai didžiule dauguma atvejų, energiją supranta kaip *materialų* judėjimą.

Todėl ir atsitiko toks originalus reiškinys, kad Ostvaldo mokinys, Bogdanovas, tapęs Macho mokiniu, ėmė kaltinti Ostvaldą ne už tai, kad jis neišlaiko nuosekliai materialinės pažiūros į energiją, o už tai, kad jis prileidžia (kartais net deda pagrindu) materialistinę pažiūrą į energiją. Materialistai kritikuoja Ostvaldą už tai, kad jis nukrypsta į idealizmą, už tai, kad jis bando materializmą sutaikyti su idealizmu. Bogdanovas kritikuoja Ostvaldą *idealistiniu* požiūriu: „...Prieiška atomizmui, bet dėl viso kito labai gimininga senajam materializmui Ostvaldo energetika, — rašo Bogdanovas 1906 metais, — sukėlė karščiausias mano simpatijas. Tačiau aš greitai pastebėjau svarbų jo „natūrfilosofijos“ prieštaravimą: daug kartų pabrėždamas *grynai metodologinę* sąvokos: energija reikšmę, — jis pats daugybę atvejų jos neišlaiko. Energija jam iš gryno simbolio santykiams tarp patyrimo faktų labai dažnai virsta patyrimo *substancija*, pasaulio materija“... („Emp.“, 3 kn., XVI—XVII psl.).

Energija — grynas simbolis! Po to Bogdanovas gali kiek nori ginčytis su „empiriosimbolistu“ Juškevičium, su „gryniaisiais machistais“, empiriokritikais ir t. t., — materialistų požiūriu tai bus ginčas tarp žmogaus, tikinčio geltoną velnią, ir žmogaus, tikinčio žalią velnią. Nes

* J. Gr. Hibben. „The Theory of Energetics and its Philosophical Bearings“, „The Monist“, vol. XIII, Nr. 3, 1903, April, pp. 329—330 (Dž. Gr. Hibenas. „Energetinė teorija ir jos filosofinė reikšmė“, „Monistas“, XIII t., Nr. 3, 1903, balandis, 329—330 psl. Red.).

svarbūs yra ne Bogdanovo skirtumai nuo kitų machistų, o tai, kas tarp jų yra bendro: *idealistinis* „patyrimo“ ir „energijos“ aiškinimas, neigimas objektyvios realybės, prisitaikymas prie kurios sudaro žmogaus patyrimą, kurios nuotrauka sudaro vienintelę mokslinę „metodologiją“ ir mokslinę „energetiką“.

„Pasaulio medžiaga jai (Ostvaldo energetikai) neturi reikšmės; su ja visiškai suderinamas ir senasis materializmas, ir panpsychizmas“ (XVII)... — t. y. filosofinis idealizmas? Ir Bogdanovas *nuo* painios energetikos nuėjo *ne* materialistiniu, *o* *idealistiniu* takeliu... „Kada energija vaizduojama, kaip substancija, tai čia yra ne kas kita, kaip senasis materializmas minus absoliutiniai atomai, — materializmas su pataisa to, kas esama, *neutrūkstanumo* prasme“ (ten pat). Taip, nuo „senojo“ materializmo, t. y. nuo metafizinio gamtininkų materializmo, Bogdanovas nuėjo ne į *dialektinį* materializmą, kurio jis 1906 metais taip pat nesuprato, kaip ir 1899 m., o į idealizmą ir fideizmą, nes prieš „metodologinę“ energijos sąvoką, prieš jos aiškinimą kaip „gryno simbolio santykiams tarp patyrimo faktų“ neprieštaraus nei vienas išmokslintas šiuolaikinio fideizmo atstovas, nei vienas imanentas, nei vienas „neokriticistas“ ir t. t. Paimkite P. Karų, su kurio fizionomija mes pakankamai esame susipažinę aukščiau, — ir jūs pamatysite, kad šis machistas kritikuoja Ostvaldą *visiškai bogdanoviškai*: „Materializmas ir energetika, — rašo Karus, — neabejojamai priklauso tai pačiai kategorijai“ („The Monist“, vol. XVII, 1907, Nr. 4, p. 536*). „Labai maža mus teapšviečia materializmas, sakydamas mums, kad viskas yra materija, kad kūnai yra materija, ir kad mintis tėra tiktai materijos funkcija, o prof. Ostvaldo energetika nė kiek ne geresnė, jeigu jis mums sako, kad materija yra energija ir kad siela tėra tiktai energijos veiksnys“ (533).

Ostvaldo energetika — geras pavyzdys, kaip greitai tampa madinga „nauja“ terminologija ir kaip greitai pasirodo, jog truputį pakeistas pasisakymo būdas nė kiek nepašalina pagrindinių filosofinių klausimų ir pagrindinių filosofinių krypčių. „Energetikos“ terminais taip pat galima

* — „Monistas“, XVII t., 1907, Nr. 4, 536 psl. Red.

išreikšti materializmą ir idealizmą (žinoma, daugiau ar mažiau nuosekliai), kaip ir „patyrimo“ terminais ir pan. Energetinė fizika yra šaltinis naujų idealistinių mėginimų mąstyti judėjimą be materijos — ryšium su tuo, jog buvo suskaidytos materijos dalelytės, kurios ligi šiol buvo laikomos nesuskaidomomis, ir buvo atrastos iki šiol nematytos materialaus judėjimo formos.

4. DVI KRYPTYS ŠIUOLAIKINĖJE FIZIKOJE IR ANGLIŠKASIS SPIRITUALIZMAS

Kad parodytume konkrečiai tą filosofinę kovą, kuri įsiliepsnojo šiuolaikinėje literatūroje dėl tų ar kitų išvadų iš naujosios fizikos, suteiksime žodį netarpiškiems „mūšio“ dalyviams ir pradėsime nuo anglų. Fizikas Arturas U. Riukeris gina vieną kryptį — gamtininko požiūriu; filosofas Džemsas Uordas antrąją — gnoseologijos požiūriu.

Anglijos gamtininkų suvažiavime Glazgove 1901 metais fizikos sekcijos prezidentas A. U. Riukeris savo kalbos tema pasirinko klausimą dėl fizikos teorijos vertės, dėl tų abejonių, kurių buvo susilaukęs atomų ir ypač eterio buvimas. Kalbėtojas pasirinko išskėlusiais šį klausimą fizikais Puankare ir Pointingu (angliškas simbolistų arba machistų vienmintis), filosofu Uordu, žinoma E. Hekelio knyga ir pamėgino išdėstyti savo pažiūras*.

„Ginčijamąjį klausimą sudaro tai, — pasakė Riukeris, — ar į tas hipotezes, kuriomis yra pagrįstos labiausiai paplitusios mokslinės teorijos, reikia žiūrėti, kaip į tikslus mus supančio pasaulio sandaros aprašymus, ar tiktai kaip į patogias fikcijas“. (Mūsų ginčo su Bogdanovu, Juškevičium ir Ko terminais betariant: ar objektyvios realybės, judančios materijos kopija, ar tiktai „metodologija“, „grynasis simbolis“, „patyrimo organizavimo formos“?) Riukeris sutinka, kad praktiškai skirtumo tarp abiejų teorijų gali nepasirodyti: upės kryptį, gal būt, gali nustatyti ir tas, kas tiktai žiūrinėja mėlyną juostelę

* The British Association at Glasgow. 1901. Presidential Address by Prof. Arthur W. Rucker, „The Scientific American. Supplement“, 1901, Nr. 1345 ir 1346 (Britų asociacija Glazgove. 1901. Prof. Arturo U. Riukerio prezidentinė kalba, „Amerikos mokslas. Priedas“, 1901, Nr. 1345 ir 1346. Red.).

žemėlapyje arba diagramoje, kaip ir tas, kas žino, kad šita juostelė tikrai vaizduoja upę. Teorija — patogios fikcijos požiūriu — bus „atminties palengvinimas“, mūsų stebėjimų „sutvarkymas“, jų suderinimas su tam tikra dirbtine sistema, „mūsų žinių suregulavimas“, jų suvedimas į lygtis ir t. t. Galima, pavyzdžiui, apsiriboti tuo, kad šilima yra judėjimo arba energijos forma, „pakeičiant tuo būdu gyvą judančių atomų vaizdą blankiu (colourless) pareiškimu apie šiluminę energiją, kurios realios prigimties mes nebandome apibrėžti“. Visiškai pripažindamas stambių mokslinių laimėjimų galimumą šiame kelyje, Riukeris „drišta teigti, kad į tokią taktikos sistemą negalima žiūrėti, kaip į paskutinį mokslo žodį kovoje dėl tiesos“. Palieka galioti klausimas: „ar galime mes iš materijos parodomų reiškinių spręsti apie pačios materijos sandarą“? „ar turime pagrindą manyti, kad mokslo jau duota teorijos apybraiža yra iki tam tikro laipsnio tiesos kopija, o ne paprasta jos diagrama“?

Nagrinėdamas klausimą dėl materijos sandaros, Riukeris ima pavyzdžiu orą, kalba apie tai, jog oras susideda iš dujų ir jog mokslas suskaido „kiekvienas elementarias dujas į atomų ir eterio mišinį“. Štai čia, — tęsia jis, — mums šaukia: „Stok!“. Molekulių ir atomų negalima matyti; jie gali tikti, kaip „paprastos sąvokos“ (mere conceptions), „bet į juos negalima žiūrėti, kaip į realybes“. Riukeris pašalina šitą prieštaravimą, pasiremdamas vienu iš nesuskaitomos daugybės atvejų mokslo išsivystyme: Saturno žiedai teleskope atrodo ištisinė masė. Matematiškai skaičiavimu įrodė, kad tai yra negalima; ir spektralinė analizė patvirtino išvadas, padarytas remiantis skaičiavimais. Antras prieštaravimas: atomams ir eteriui priskiriamos tokios savybės, kurių mūsų jautimai papras-toje materijoje mums neparodo. Riukeris pašalina ir jį, remdamasis tokiais pavyzdžiais, kaip dujų ir skysčių difuzija ir t. t. Eilė faktų, stebėjimų ir bandymų įrodo, kad materija susideda iš atskirų dalelių arba grūdelių. Klausimas dėl to, ar šitos dalelytės, atomai skiriasi nuo „pirmapradės aplinkos“, „pagrindinės aplinkos“, juos supančios (eterio), ar jie yra šitos aplinkos dalys, esančios ypatingoje būklėje, kol kas palieka atviras, nepaliesdamas pačios teorijos apie atomų buvimą. Neigti a priori;

prieš bandymo nurodymus, buvimą „kvazimaterialių substancijų“, skirtingų nuo paprastos materijos (atomų ir eterio), nėra pagrindo. Klaidos detalėse čia yra neišvengiamos, bet visa mokslinių duomenų visuma nepalieka vietos abejonei dėl atomų ir molekulių buvimo.

Riukeris po to nurodo į naujus duomenis apie atomų sandarą iš korpuskulių (kūnelių, elektronų), prikrautų neigiama elektra, ir pažymi, kad rezultatai įvairių bandymų ir apskaičiavimų, liečiančių molekulių didumą, yra panašūs: „pirmasis apytikris skaičius“ duoda skersmenį apie 100 milimikronų (milijoninių milimetro dalių). Praleisdami atskiras Riukerio pastabas ir jo kritiką neovitalizmo atžvilgiu, pateikiame jo išvadas:

„Tie, kurie mažina reikšmę idėjų, iki šiol vadovavusių mokslinės teorijos pažangai, per dažnai mano, kad nėra kito pasirinkimo, be dviejų priešingų teigimų: arba kad atomas ir eteris tėra mokslinės vaizduotės paprastos fikcijos, arba kad mechaninė atomų ir eterio teorija — dabar ji neužbaigta, bet jeigu ji galėtų būti užbaigta — duoda mums pilną ir idealiai tikslų realybių vaizdą. Mano nuomone, yra vidurio kelias“. Žmogus tamsiame kambaryje gali labai neaiškiai skirti daiktus, bet jeigu jis neužlipa ant baldų ir neina pro veidrodį, kaip pro duris, tai, vadinas, jis šį tą mato teisingai. Todėl mums nereikia nei atsisakyti nuo pretenzijų pasiekti giliau, negu gamtos paviršius, nei pretenduoti į tai, kad mes jau esame nuplėšę visas paslapčių uždangas nuo supančio mus pasaulio. „Galima sutikti, kad mes dar nesusidarėme visiškai ištisinio vaizdo nei apie atomų prigimtį, nei apie prigimtį eterio, kuriame jie egzistuoja; bet aš bandžiau parodyti, kad, nepaisant apytikrio (tentative, paraidžiui: čiupinėjančio) kai kurių mūsų teorijų pobūdžio, nepaisant daugelio atskirų sunkumų, atomų teorija... esminiais savo pagrindais yra teisinga; kad atomai — ne tiktai pagalbinės sąvokos (helps) matematikams (puzzled mathematicians), o fizinės realybės“.

Taip užbaigė savo kalbą Riukeris. Skaitytojas mato, kad kalbėtojas nesileido į gnoseologiją, bet iš esmės jis gynė, be abejonės, gamtininkų masės vardu stichinį materialistinį požiūrį. Jo pozicijos esmė ši: fizikos teorija yra (vis tikslesnė ir tikslesnė) objektyvios realybės

nuotrauka. Pasaulis yra judanti materija, kurią mes vis gi-
liau pažįstame. Riukerio filosofijos netikslumai kyla iš
nebūtinio „mechaninės“ (kodėl ne elektromagnetinės?) ete-
rio judėjimo teorijos gynimo ir iš nesupratimo santykinės
ir absoliučios tiesos santykio. Trūksta šitam fizikui *tiktai*
dialektinio materializmo žinojimo (žinoma, jeigu nepaisy-
sime tų labai svarbių gyvenimiškų sumetimų, kurie ver-
čia anglų profesorius vadinti save „agnostikais“).

Pažiūrėkime dabar, kaip šitą filosofiją kritikavo spiri-
tualistas Džemas Uordas. „... Natūralizmas nėra moks-
las, — rašė jis, — ir mechaninė gamtos teorija, esanti jo
pagrindas, taip pat nėra mokslas. . . Tačiau nors natūraliz-
mas ir gamtos mokslas, mechaninė pasaulio teorija ir me-
chanika, kaip mokslas, logiškai skirtingi dalykai, bet iš
pirmo žvilgsnio jie yra labai panašūs vienas į kitą ir isto-
riškai glaudžiai susiję. Nėra pavojaus, kad bus supainioti
gamtos mokslas ir idealistinės ar spiritualistinės krypties
filosofija, nes tokia filosofija būtinai apima ir kritiką
gnoseologinių prielaidų, kurias mokslas daro nesąmonin-
gai“. . . * Tiesa! Gamtos mokslas *nesąmoningai* pripažįsta,
kad jo mokymas atspindi objektyvią realybę, ir *tiktai*
tokia filosofija yra sutaikoma su gamtos mokslu! „... Ki-
taip yra su natūralizmu, kuris taip pat nekaltas pažinimo
teorijos atžvilgiu, kaip ir pats mokslas. Iš tikrųjų, na-
tūralizmas, kaip kad materializmas, yra tiesiog fizika,
traktuojama kaip metafizika. . . Natūralizmas mažiau dog-
matiškas, negu materializmas, be abejonės, nes jis daro
agnostines išlygas dėl paskutinės realybės prigimties; bet
jis primygtinai pabrėžia šito „Nepažinaus“ materialinės
pusės pirmenybę. . .“

Materialistas traktuoja fiziką, kaip metafiziką. Pažįsta-
mas argumentas! Metafizika yra vadinamas pripažinimas
objektyvios realybės už žmogaus: spiritualistai sutinka
su kantininkais ir jumistais, darydami tokius priekaištus
materializmui. Tai ir suprantama: nepašalinus visiems ir
kiekvienam žinomų dalykų, kūnų, daiktų *objektyvaus*
realumo, negalima nuvalyti kelio „realioms sąvokoms“
Remkės dvasia! . .

* James Ward. „Naturalism and Agnosticism“, vol. I, 1906, p. 303 (*Džemas Uordas*. „Natūralizmas ir agnosticizmas“, I t., 1906, 303 psl. Red.).

„...Kada iškyla klausimas, savo esme filosofinis, kaip geriau susisteminti patyrimą kaip visumą“ (plagiatas iš Bogdanovo, p. Uordai!), „tai natūralistas teigia, kad mes turime pradėti nuo fizinės pusės. Tiktai šie faktai tikslūs, apibrėžti ir griežtai susiję; kiekvieną mintį, jaudinusių žmogaus širdį... galima, sakoma mums, suvesti į visiškai tikslų materijos ir judėjimo perskirstymą... Kad tokios filosofinės reikšmės ir tokio platumo teiginiai yra teisėtos išvados iš fizikos mokslo (t. y. gamtos mokslo), to tiesiog teigti šiuolaikiniai fizikai nesiryžta. Bet daugelis iš jų laiko pakertančiais mokslo reikšmę tuos, kurie siekia atskleisti slaptą metafiziką, demaskuoti fizikinį realizmą, kuriuo remiasi mechaninė pasaulio teorija...“ Taip, girdi, pažiūrėjo į mano filosofiją ir Riukeris. „...O iš tikrųjų, mano kritika“ (šitos „metafizikos“, nepakenčiamos ir visiems machistams) „ištiesai pagrįsta išvadamis fizikų mokyklos, jeigu taip galima ją pavadinti, vis gausėjančios ir plečiančios savo įtaką, mokyklos, kuri atmeta šią beveik viduramžišką realizmą... Šitam realizmui taip ilgai nebuvo prieštaraujama, kad sukilimas prieš jį yra prilyginamas mokslinės anarchijos paskelbimui. O tuo tarpu iš tiesų būtų ekstravagantiška įtarti tokius žmones, kaip Kirchhofas ir Puankarė — paminėsiu tiktai du garsius vardus iš daugelio — tuo, kad jie nori „pakirsti mokslo reikšmę“... Kad atskirtume juos nuo senosios mokyklos, kurią mes turime teisę pavadinti fizikiniais realistais, mes galime naująją mokyklą pavadinti fizikiniais simbolistais. Šis terminas nėra visai vykęs, tačiau jis bent pabrėžia vieną esminį abiejų mokyklų skirtumą, kuris mus specialiai šiuo metu domina. Ginčijamasis klausimas yra labai paprastas. Abi mokyklos remiasi, savaime suprantama, tuo pačiu jutiminiu (perceptual) patyrimu; abi vartoja abstrakčias sąvokų sistemas, kurios detalėse skiriasi, bet iš esmės yra vienodos; abi vartoja tuos pačius metodus teorijoms patikrinti. Bet viena mano, kad ji vis labiau ir labiau artėja prie paskutinės realybės ir iš paskos palieka vis daugiau tariamybių. Antroji mano, kad ji sudėtingus konkrečius faktus pakeičia (is substituting) apibendrintomis aprašomomis schemomis, tinkamomis intelektualinėms operacijoms... Nei iš vienos, nei iš kitos pusės nepaliečiama vertė fizikos, kaip sistemingo mokslo apie

(Uordo kursyvas) daiktus; tolesnio fizikos išsivystymo ir jos praktinių pritaikymų galimumas yra vienodas ir pirmuoju, ir antruoju atveju. Bet filosofinis (speculative) skirtumas tarp abiejų mokyklų yra milžiniškas, ir šiuo atžvilgiu klausimas, kuri iš jų teisi, pasidaro svarbus"... .

Atviras ir nuoseklus spiritualistas nuostabiai teisingai ir aiškiai stato klausimą. Iš tikrųjų, skirtumas tarp abiejų šiuolaikinės fizikos mokyklų tėra *tiktai* filosofinis, *tiktai* gnoseologinis. Iš tikrųjų, pagrindinis skirtumas tėra *tiktai* tas, kad viena pripažįsta „paskutinę“ (reikėjo pasakyti: objektyvią) realybę, kurią atspindi mūsų teorija, o antra tai neigia, laikydama teoriją *tiktai* patyrimo sisteminimu, empiriosimbolių sistema ir t. t. ir pan. Naujoji fizika, suradusi naujas materijos rūšis ir naujas jos judėjimo formas, ryšium su senųjų fizikos sąvokų laužymu iškėlė senuosius filosofinius klausimus. Ir jeigu „vidurinių“ filosofinių kryptių žmonės („pozityvistai“, jumistai, machistai) nemoka ryškiai pastatyti ginčijamą klausimą, tai atviras idealistas Uordas numetė visas uždangas.

„... Riukeris savo prezidentinį adresą paskyrė fizikiniam realizmui ginti nuo simbolinės interpretacijos, kurią paskutiniu metu gynė profesoriai Puankarė, Pointingas ir aš“ (p. 305—306; kitose savo knygos vietose Uordas prideda prie šio sąrašo Dihemą, Pirsoną ir Machą, žr. II vol., p. 161, 63, 57, 75, 83 ir kt.).

„... Riukeris nuolat kalba apie „mintinius vaizdus“ ir tuo pačiu metu nuolat pareiškia, kad atomas ir eteris yra kažkas daugiau, negu mintiniai vaizdai. Toks samprotavimo būdas iš tikrųjų reiškia štai ką: tokiu štai atveju aš negaliu susidaryti kitokio vaizdo, ir todėl realybė turi būti panaši į jį. . . Profesorius Riukeris pripažįsta kito mintinio vaizdo abstrakčią galimybę. . . Jis net pripažįsta „apytikrį“ (tentative) kai kurių mūsų teorijų pobūdį ir daugelį „atskirų sunkumų“. Galų gale jis gina *tiktai* darbo hipotezę (a working hypothesis), ir dar tokią, kuri žymia dalimi prarado savo prestižą per paskutinę amžiaus pusę. Bet jeigu atominė ir kitos materijos sandaros teorijos tėra *tiktai* darbo hipotezės ir, be to, hipotezės, kurios griežtai apribotos fizikinių reiškinių, tai nieku negalima pateisinti teorijos, teigiančios, kad mechanizmas yra viso pagrindas ir kad jis gyvybės ir dvasios faktus paverčia

epifenomenais, tai yra padaro juos, taip sakant, vienu laipsniu daugiau fenomenalius, vienu laipsniu mažiau realius, negu materija ir judėjimas. Tokia yra mechaninė pasaulio teorija, ir jeigu profesorius Riukeris jos tiesiai neparems, tai mums su juo nėra dėl ko ginčytis“ (p. 314—315).

Tai, žinoma, yra gryna nesąmonė, kad materializmas, esą, teigė „mažesni“ sąmonės realumą arba būtinai „mechaninį“, o ne elektromagnetinį, ne kurį nors dar neišmatuojamai sudėtingesni pasaulio, kaip *judančios materijos*, vaizdą. Bet tikrai kaip fokusininkas, daug geriau už mūsų machistus (t. y. susipainiojusius idealistus) — tiesus ir atviras idealistas Uordas *gaudo* silpnąsias „stichinio“ gamtos mokslo materializmo vietas, pavyzdžiui, nemokėjimą išaiškinti santykinės ir absoliučios tiesos santykio. Uordas persiverčia kūliais ir paskelbia, kad jeigu tiesa santykinė, apytikrė, tiktai „užčiuopia“ dalyko esmę, — vadinasi, ji negali atspindėti realybės! Užtat nepaprastai teisingai yra spiritualisto iškeltas klausimas dėl atomų ir kt., kaip „darbo hipotezės“. Daugiau, kaip gamtos mokslo sąvokų paskelbimo „darbo hipotezėmis“, šiuolaikinis, kultūringas fideizmas (Uordas tiesiai išveda jį iš savo spiritualizmo) *nė nemano reikalauti*. Mes jums atiduosime mokslą, ponai gamtininkai, atiduokite mums gnoseologiją, filosofiją, — tokia yra teologų ir profesorių sąlyga gyventi susidėjus „priešakinėse“ kapitalistinėse šalyse.

Kai dėl kitų Uordo gnoseologijos punktų, jo siejamų su „naująja“ fizika, tai čia tenka dar priskirti ryžtingą jo kovą prieš *materiją*. Kas yra materija? Kas yra energija? tardo Uordas, išjuokdamas hipotezių gausybę ir prieštarumą. Eteris ar eteriai? koks nors naujas „tobulas skystis“, kuris savivališkai apdovanojamas naujomis ir neįtikimomis savybėmis! Ir Uordo išvada: „Mes nerandame nieko apibrėžto, išskyrus judėjimą. Šilima yra judėjimo rūšis, elastingumas yra judėjimo rūšis, šviesa ir magnetizmas yra judėjimo rūšis. Net pati masė pagaliau pasirodo, kaip spėjama, esanti judėjimo rūšis — judėjimas kažko tokio, kas nėra nei kietas kūnas, nei skystis ir nei dujos, — pats nėra kūnas ir ne kūnų agregatas, — nėra fenomenalinis ir neturi būti numenalinis, — tikras

apeiron (graikų filosofijos terminas = begalinis, beribis), kuriam mes galime pridėti mūsų pačių apibūdinimus" (I, 140).

Spiritualistas yra ištikimas pats sau, atplėsdamas judėjimą nuo materijos. Kūnų judėjimas gamtoje pavirsta judėjimu to, kas nėra kūnas su pastovia mase, judėjimu to, kas yra nežinomos elektros nežinomas krūvis nežinomame eteryje, — šita laboratorijoje ir gamykloje atliekamų *materialių* pakitimų dialektika idealisto akyse (kaip ir plačiosios visuomenės akyse, kaip ir machistų akyse) yra ne materialistinės dialektikos patvirtinimas, o argumentas prieš materializmą: . . . „Mechaninė teorija, kaip būtinas (professed) pasaulio išaiškinimas, gauna mirštamą smūgį iš pačios mechaninės fizikos pažangos" (143). . . Pasaulis yra judanti materija, atsakysime mes, ir šitos materijos judėjimo dėsnius lėtų judėjimų atžvilgiu atspindi mechanika, o greitų judėjimų atžvilgiu — elektromagnetinė teorija. . . „Tįsus, kietas, nesuardomas atomas visuomet buvo materialistinės pažiūros į pasaulį atrama. Bet šitų pažiūrų nelaimėi, tįsus atomas nepatenkino reikalavimų (was not equal to the demands), kuriuos jam pateikė augęs žinojimas". . . (144). Atomo suardomumas, jo neišsemiamumas, visų materijos ir jos judėjimo formų kintamumas visuomet buvo dialektinio materializmo atrama. Visos ribos gamtoje yra sąlyginės, santykinės, judamos, išreiškia mūsų proto artėjimą į materijos pažinimą, — bet tai nėra kiek neįrodo, kad pati gamta, materija būtų simbolis, sutartinis ženklas, t. y. mūsų proto produktas. Elektronas santykiauja su atomu, kaip taškas šioje knygoje su 30 sieksnių ilgumo, 15 — platumo ir $7\frac{1}{2}$ — aukštumo pastato tūriu (Lodžas), jis juda iki 270 000 kilometrų per sekundę greičiu, jo masė kinta sutinkamai su jo greitumu, jis padaro 500 trilijonų apsisukimų per sekundę, — visa tai daug gudriau, negu senoji mechanika, bet visa tai yra materijos judėjimas erdvėje ir laike. Žmogaus protas atrado daug nuostabaus gamtoje ir atras dar daugiau, tuo padidindamas savo valdžią ant jos, bet tai nereiškia, kad gamta būtų mūsų proto arba abstraktaus proto, t. y. uordinio dievo, bogdanovinio „pakeitimo" ir pan. kūrinys. . . . Grieztai (rigorously) taikomas, kaip realaus pasaulio teorija, šis idealas („mechanizmo" idealas) atveda mus į

nihilizmą: visi pakitimai yra judėjimai, nes judėjimai yra vieninteliai pakitimai, kuriuos mes galime pažinti, o tai, kas juda, taip pat turi būti judėjimas, kad mes tai galėtume pažinti" (166)... „Kaip aš bandžiau parodyti, fizikos pažanga kaip tiktai ir pasirodo visų galingiausia priemonė kovai prieš nemokšišką tikėjimą į materiją ir judėjimą, prieš jų pripažinimą paskutine (inmost) substancija, o ne abstrakčiausiu simboliu buvimo sumai... Mes niekad neprieisime iki dievo per pliką mechanizmą" (180)...

Na, čia jau nukalbėta visiškai kaip „Apybraižose „apie“ marksizmo filosofiją“! Jūs ten pamėgintumėte kreiptis, p. Uordai, į Lunačarskį ir Juškevičių, Bazarovą ir Bogdanovą: nors jie „drovesni“ už jus, bet skelbia visiškai tą patį.

5. DVI KRYPTYS ŠIUOLAIKINĖJE FIZIKOJE IR VOKIŠKASIS IDEALIZMAS

1896 metais su nepaprastai iškilmingu džiūgesiu pasisakė žinomas kantininkas-idealistas Hermanas Kohenas Fr. Alberto Langės sufalsifikuotos „Materializmo istorijos“ 5-jo leidimo pratarmėje. „Teorinis idealizmas, — šaukė H. Kohenas (S. XXVI), — ėmė klibinti gamtinių materializmą ir, gal būt, greitai jau galutinai jį nugalės“. „Idealizmas persunkia (Durchwirkung) naująją fiziką“. „Atomizmas turėjo užleisti vietą dinamizmui“. „Įstabų posūkį sudaro tai, kad išigilinimui į chemines medžiagos problemas buvo lemta nuvesti į principinį nugalėjimą materialistinės pažiūros į materiją. Panašiai, kaip Falesas sukūrė pirmąją abstrakciją, išskyręs medžiagos sąvoką, ir su tuo susiejo spekuliatyvinius samprotavimus apie elektoroną, taip elektros teorijai buvo lemta padaryti didžiausią perversmą materijos supratime ir, paverčiant materiją jėga, atvesti į idealizmo pergalę“ (XXIX).

H. Kohenas taip pat apibrėžtai ir aiškiai, kaip Dž. Uordas, pažymi *pagrindines* filosofijos kryptis, nepasimesdamas (kaip pasimeta mūsų machistai) smulkmeniškuose kokio nors energetinio, simbolinio, empiriokritinio, empiriomonistinio ir pan. idealizmo skirtumuose. Kohenas ima *pagrindinę* filosofinę tendenciją tos fizikos mokyklos, kuri dabar susijusi su Macho, Puankarės ir kt. vardais,

teisingai apibūdindamas šią tendenciją, kaip *idealistinę*. „Materijos pavertimas jėga“ čia Kohenui pasirodo esąs svarbiausias idealizmo laimėjimas, — lygiai taip pat, kaip tiems gamtininkams „dviasiaregiams“, kuriuos 1869 metais demaskavo J. Dicgenas. Elektra paskelbiama idealizmo bendradarbiu, nes ji sugriovė senąją teoriją dėl materijos sandaros, suskaldė atomą, atrado naujas materialinio judėjimo formas, tiek nepanašias į senąsias, tiek dar neištirtas, neištudijuotas, neįprastas, „stebuklingas“, kad galima pratempti išaiškinimą gamtos kaip *nematerialaus* (dvasinio, protinio, psichinio) judėjimo. Išnyko vakarykštė riba, iki kurios mes žinojome be galo mažas materijos dalelytes, — vadinasi, daro išvadą idealistinis filosofas, — išnyko materija (o mintis pasiliko). Kiekvienas fizikas ir kiekvienas inžinierius žino, kad elektra yra (materialus) judėjimas, bet niekas kaip reikiant nežino, *kas* čia juda, — vadinasi, daro išvadą idealistinis filosofas, — galima filosofiskai neišmokslintus žmones apmauti viliojančiu „ekonomišku“ pasiūlymu: *maštykime* judėjimą *be materijos*...

H. Kohenas stengiasi užverbuoti savo sąjungininku garšų fiziką Heinrichą Hercą. Hercas mūsų, jis kantininkas, jo veikaluose pasitaiko prielaidų a priori! Hercas mūsų, jis machistas, — ginčijasi machistas Kleinpeteris, — nes Herco veikaluose kyšo „toji pati subjektyvistinė pažiūra į mūsų sąvokų esmę kaip ir Macho“*. Šitas kurjoziškas ginčas dėl to, *kieno* yra Hercas, yra geras pavyzdys, kaip idealistiniai filosofai gaudo mažiausią klaidą, mažiausią neaiškumą garsių gamtininkų pasisakymuose, kad pateisintų savo panaujintąją gynimą fideizmo. Iš tikrųjų, filosofinis H. Herco įvadas jo „Mechanikai“** parodo įprastinį požiūrį gamtininko, įgąsdinto profesoriško staugimo prieš materializmo „metafiziką“, bet jokiū būdu negalinčio nugalėti stichinio įsitikinimo išorinio pasaulio realumu. Tai pripažįsta pats Kleinpeteris, iš vienos pusės,

* „Archiv für syst. Phil.“, Bd. V, 1898—1899, SS. 169—170 („Archiv für systematische Philosophie“, Bd. V, 1898—1899, SS. 169—170 — „Sistemingosios Filosofijos Archyvas“, V t., 1898—1899, 169—170 psl. Red.).

** Heinrich Hertz. „Gesammelte Werke“, Bd. 3, Lpz., 1894, ypačiai SS. 1, 2, 49 (Heinrichas Hercas. Raštai, 3 t., Leipcigas, 1894, ypačiai 1, 2, 49 psl. Red.).

metąs į skaitytojų masę perdėm melagingas populiaras brošiūrėles apie *gamtos mokslo* pažinimo teoriją, ir Machas figūruoja greta Herco, — iš antros pusės, specialiuose filosofiniuose straipsniuose pripažįstąs, kad „Hercas, priešingai Machui ir Pirsonui, vis dar tebesilaiko prietaro, jog galima mechaniškai išaiškinti visą fiziką“*, jog jis išlaiko daikto savyje sąvoką ir „įprastinį fizikų požiūrį“, kad Hercas „vis dar tebesilaikė pasaulio savyje buvimo“** ir t. t.

Įdomu pažymėti Herco pažiūrą į energetiką. „Jeigu mes, — rašė jis, — paklausime, kodėl, tiesą sakant, šiuolaikinė fizika mėgsta savo samprotavimuose naudoti energetinį pasisakymo būdą, tai atsakymas bus toks: todėl, kad tuo būdu patogiausia išvengti kalbos apie daiktus, apie kuriuos mes labai maža nežinome... Žinoma, mes visi įsitikinę, kad sveriančioji materija susideda iš atomų; apie jų didumą ir jų judėjimus tam tikrais atvejais mes turime pakankamai aiškius vaizdinius. Bet atomų forma, jų sankaba, jų judėjimai dauguma atvejų yra visiškai paslėpti nuo mūsų... Todėl mūsų vaizdiniai apie atomus yra svarbus ir įdomus tolesnių tyrinėjimų tikslas, anaip tol nebūdami ypatingai tinkami būti tvirtu pagrindu matematinėms teorijoms“ (l. c., III, 21). Hercas iš tolesnio eterio tyrinėjimo laukė, kad bus išaiškinta „senosios materijos, jos inercijos ir traukos jėgos esmė“ (I, 354).

Iš čia matyti, kad Hercui nė į galvą neateina galimumas nematerialistinės pažiūros į energiją. Filosofams energetika buvo proga pabėgti nuo materializmo į idealizmą. Gamtininkas žiūri į energetiką, kaip į patogų būdą išdėstyti materialaus judėjimo dėsniams tokiu metu, kada fizikai, jeigu galima taip pasakyti, nuo atomo nuėjo, o iki elektrono nepriėjo. Šis metas ir dabar žymia dalimi tebetrunka: viena hipotezė pakeičia kitą; apie teigiamąją elektroną visai nieko nežinoma; tik prieš tris mėnesius (1908 m. birželio 22 d.) Žanas Bekerelis pranešė Prancūzijos mokslų akademijai, kad jam pavyko surasti šitą „naują sudėtinę materijos dalį“ („Comptes rendus des

* „Kantstudien“, VIII. Band, 1903, S. 309 („Kantiniai Tyrimai“, VIII t., 1903, 309 psl. Red.).

** „The Monist“, vol. XVI, 1906, Nr. 2, p. 164; straipsnis apie Macho „monizmą“ („Monistas“, XVI t., 1906, Nr. 2, 164 psl. Red.).

séances de l'Académie des Sciences", p. 1311*). Kaip gi gali nepasinaudoti idealistine filosofija tokia patogia aplinkybe, kad žmogaus protas dar tiksliai „ieško“ „materijos“, — vadinas, tai yra ne daugiau kaip „simbolis“ ir t. t.

Kitas vokiečių idealistas, daug reakcingesnio atspalvio, negu Kohenas, Eduardas fon Hartmanas, paskyrė ištįsą knygą „Naujausios fizikos pasaulėžiūrai“ („Die Weltanschauung der modernen Physik“, Lpz., 1902). Mums, žinoma, nerūpi specialūs autoriaus samprotavimai apie tą idealizmo atmainą, kurią jis gina. Mums svarbu tiksliai nurodyti, kad ir šis idealistas konstatuoja tuos pačius reiškinius, kuriuos konstatavo ir Rėjus, ir Uordas, ir Kohenas. „Šiuolaikinė fizika išaugo realistinėje dirvoje, — sako E. Hartmanas, — ir tiksliai neokantinė ir agnostinė mūsų epochos srovė atvedė į tai, kad galutinius fizikos rezultatus imta aiškinti idealistine prasme“ (218). Trys gnoseologinės sistemos, E. Hartmano nuomone, sudaro naujausios fizikos pagrindą: hilokinetika (iš graikų žodžių hyle = materija ir kinesis = judėjimas, — t. y. fizikos reiškinių pripažinimas materijos judėjimu), energetika ir dinamizmas (t. y. pripažinimas jėgos be medžiagos). Suprantama, kad idealistas Hartmanas gina „dinamizmą“, išveda iš to, kad gamtos dėsniai yra pasaulinė mintis, vienu žodžiu, psichišku „pakeičia“ fizinę gamtą. Bet jis yra priverstas pripažinti, kad hilokinetika turi daugiausia fizikų savo pusėje, kad ši sistema „dažniausiai vartojama“ (190), kad rimtas jos trūkumas yra „grynajai hilokinetikai gresiantieji materializmas ir ateizmas“ (189). Į energetiką autorius visiškai teisingai žiūri, kaip į tarpinę sistemą, ir vadina ją agnosticizmu (136). Žinoma, ji yra „grynojo dinamizmo sąjungininkas, nes pašalina medžiagą“ (S. VI, p. 192), bet jos agnosticizmas nepatinka Hartmanui, kaip tam tikra „anglomanija“, prieštaraujanti tikrajam grynai vokiško juodašimčio idealizmui.

Nepaprastai pamokoma yra matyti, kaip šis partiškai nesutaikinamas idealistas (nepartiniai žmonės filosofijoje — tokie pat beviltiški bukapročiai, kaip ir politikoje) aiškina fizikams, ką, tiesą sakant, reiškia eiti ta ar kita

* — „Mokslų akademijos posėdžių ataskaitos“, 1311 psl. Red.

gnoseologine linija. „Visų mažiausia dalis tų fizikų, kurie laikosi šitos mados, — rašo Hartmanas apie idealistinį paskutinių fizikos rezultatų aiškinimą, — visiškai įsisąmonina visą tokio aiškinimo reikšmę ir visus jo padarinius. Jie nepastebėjo, kad fizika su savo ypatingais dėsniais tikrai tiek išlaikydavo savarankišką reikšmę, kiek fizikai, priešingai savo idealizmui, laikėsi *realistinių* pagrindinių prielaidų, būtent: daiktų savyje buvimas, realus jų kintamumas laike, realus priežastingumas... Tikrai šu šitomis realistinėmis prielaidomis (transcendentalinė priežastingumo, laiko, trijų matavimų erdvės reikšmė), t. y. tikrai su ta sąlyga, kad gamta, apie kurios dėsnius kalba fizikai, sutampa su daiktų savyje karalyste, .. galima kalbėti apie gamtos dėsnius, skiriant juos nuo psichologinių dėsnių. Tikrai tuo atveju, jeigu gamtos dėsniai veikia srityje, nepriklausančioje nuo mūsų mąstymo, jie gali būti paaiškinimu tam, kad logiškai būtinos išvados iš mūsų vaizdų pasirodo esančios vaizdai gamtos mokslo atžvilgiu būtinų rezultatų to nežinomojo, kurį šitie vaizdai atspindi arba simbolizuoja mūsų sąmonėje“ (218—219).

Hartmanas teisingai jaučia, kad naujosios fizikos idealizmas — būtent *mada*, o ne rimtas filosofinis posūkis nuo gamtos mokslo materializmo, ir jis todėl teisingai išaiškina fizikams, kad „madai“ paversti nuosekliu, vientisiniu, filosofiniu idealizmu reikia radikaliai perdirbti mokymą apie objektyvų laiko, erdvės, priežastingumo ir gamtos dėsnių realumą. Negalima tikrai atomus, elektronus, eterį laikyti paprastu simboliu, paprasta „darbo hipoteze“, — reikia paskelbti „darbo hipoteze“ ir laiką, ir erdvę, ir gamtos dėsnius, ir visą išorinį pasaulį. Arba materializmas, arba universalus visos fizinės gamtos pakeitimas psichišku; painioti abu šiuos amatus yra devynios galybės mėgėjų, bet mes su Bogdanovu nesame iš jų tarpo.

Iš vokiečių fizikų prieš machistinę srovę sistemingai kovojo 1906 metais miręs Liudvigas Bolcmanas. Mes jau esame nurodę, kad „susižavėjimui naujomis gnoseologinėmis dogmomis“ jis priešpastatydavo paprastą ir aiškų machizmo suvedimą į solipsizmą (žr. aukščiau, I sk., 6 §). Bolcmanas, žinoma, bijosi pasivadinti materialistu ir net specialiai padaro pastabą, kad jis visiškai nesąs prieš

dievo buvimą*. Bet jo pažinimo teorija iš esmės yra materialinė, ir ji — kaip pripažįsta XIX amžiaus gamtos mokslų istorikas Z. Giunteris** — išreiškia daugumos gamtininkų nuomonę. „Mes pažįstame visų daiktų buvimą iš tų išpūdžių, — sako L. Bolcmanas, — kuriuos jie daro mūsų jutimams“ (l. c., S. 29). Teorija yra gamtos, išorinio pasaulio „paveikslas“ (arba: nuotrauka) (77). Tiems, kurie sako, kad materija tėra tikrai jutiminių pojūčių kompleksas, Bolcmanas nurodo, kad tada ir kiti žmonės tėra tikrai kalbančiojo pojūčiai (168). Šitie „ideologai“, kaip kartais Bolcmanas sako vietoje: filosofiniai idealistai, piešia mums „subjektyvų pasaulio paveikslą“ (176), o autorius bevelija „paprastesnį objektyvų pasaulio paveikslą“. „Idealistas lygina teigimą, kad materija egzistuoja taip pat, kaip mūsų pojūčiai, su kūdikio nuomone, kad, esą, primuštas akmuo jaučia skausmą. Realistas lygina tą nuomonę, pagal kurią negalima išivaizduoti psichiško kilmės iš materialaus arba net iš atomų žaismo, su nuomone neišsimokslinusio žmogaus, kuris teigia, kad saulė negali būti nutolusi nuo žemės 20 milijonų mylių, nes jis negalys to išivaizduoti“ (186). Bolcmanas neatsisako nuo mokslo idealo pavaizduoti dvasią ir valią, kaip „sudėtingus materijos dalelyčių veiksmus“ (396).

Prieš ostvaldiškąją energetiką L. Bolcmanas ne kartą yra polemizavęs fiziko požiūriu, įrodinėdamas, kad kinetinės energijos formulės (pusė masės, padauginta iš greičio kvadrato) Ostvaldas negali nei nuneigti, nei pašalinti ir kad jis sukasi klaidingu ratu, išvesdamas iš pradžių energiją iš masės (priima kinetinės energijos formulę), o paskum apibrėždamas masę kaip energiją (S. 112, 139). Šia proga aš prisimenu bogdanoviškąją Macho atpasakojimą trečiojoje „Empiriomonizmo“ knygoje. „Moksle, — rašo Bogdanovas, remdamasis Macho „Mechanika“, — materijos sąvoka yra suvedama į masės koeficientą, kuris vartojamas mechanikos lygtyse, o šis pastarasis, tiksliai išanalizavus, pasirodo esąs atvirkštinis greitėjimo dydis,

* Ludwig Boltzmann. „Populäre Schriften“, Lpz., 1905, S. 187 (Liudvigas Bolcmanas. „Populiarūs straipsniai“, Leipcigas, 1905, 187 psl. Red.).

** Siegmund Günther. „Geschichte der anorganischen Naturwissenschaften im 19. Jahrhundert“, Brl., 1901, SS. 942 ir 941 (Zigmundas Giunteris. „XIX amžiaus neorganinės gamtos mokslų istorija“, Berlynas, 1901, 942 ir 941 psl. Red.).

savitarpy veikiant vienam kitą dviem fiziniams kompleksams — kūnams“ (146 psl.). Suprantama, kad jeigu kuri nors kūną laikysime vienetu, tai visų kitų kūnų judėjimą (mechaninį) galima išreikšti paprastu greitėjimo santykiu. Bet juk „kūnai“ (t. y. materija) dėl to dar anaipol neišnyksta, nenustoja egzistavę nepriklausomai nuo mūsų sąmonės. Kada visas pasaulis bus suvestas į elektronų judėjimą, iš visų lygčių bus galima pašalinti elektroną kaip tik todėl, kad jis visur bus savaime suprantamas, ir elektronų grupių arba agregatų santykių galima bus suvesti į tarpusavio jų greitėjimą, — jeigu judėjimo formos būtų tokios pat paprastos, kaip mechanikoje.

Kovodamas prieš „fenomenologinę“ Macho ir Ko fiziką, Bolcmanas teigė, kad „tie, kurie galvoja pašalinsią atomistiką diferencialinėmis lygtimis, dėl medžių nemato miško“ (144). „Jeigu nesidarysime iliuzijų dėl diferencialinių lygčių reikšmės, tai negali būti abejonės dėl to, jog pasaulio paveikslas (diferencialinėmis lygtimis išreikštas) vis dėlto neišvengiamai bus atomistinis, paveikslas to, kaip pagal tam tikras taisykles kitės laike milžiniški kiekiai daiktų, išdėstytų trijų matavimų erdvėje. Šitie daiktai, žinoma, gali būti vienodi arba skirtingi, nekintami arba kintami“ ir t. t. (156). „Visiškai aišku, kad fenomenologinė fizika tiktai dangstosi diferencialinių lygčių aparatu, — sako Bolcmanas 1899 m., kalbėdamas gamtininkų suvažiavime Miunchene, — o iš tikrųjų ji lygiai remiasi atomo pavidalo pavienėmis būtybėmis (Einzelwesen). Ir kadangi šias būtybes tenka vaizduotis turinčias čia vienas, čia kitas savybes skirtingoms reiškinų grupėms, tai greit iškils paprastesnės ir vienodesnės atomistikos poreikis“ (223). „Mokymas apie elektronus kaip tiktai vystosi į atomistinę visų elektros reiškinų teoriją“ (357). Gamtos vieningumas atsiskleidžia „nuostabiame analogiškume“ diferencialinių lygčių, liečiančių įvairias reiškinų sritis. „Tomis pačiomis lygtimis galima spręsti hidrodinamikos klausimus ir reikšti potencialų teoriją. Sūkurių skysčiuose teorija ir dujų trynimosi (Gasreibung) teorija parodo nuostabią analogiją su elektromagnetizmo teorija ir t. t.“ (7). Žmonės, pripažįstą „visuotinio pakeitimo teoriją“, niekaip neišsisuks nuo klausimo, kas gi čia taip vienodai susiprato „pakeisti“ fizinę gamtą.

Tartum atsakydamas žmonėms, kurie numoja ranka į „senosios mokyklos fiziką“, Bolcmanas smulkiai pasakoja apie tai, kaip kai kurie „fizinės chemijos“ specialistai stoja į priešingą machizmui gnoseologinį požiūrį. „Vieno iš geriausių“, Bolcmano žodžiais, 1903 m. suvestinių veikalų autorius, Vobelis (Vaubel), „laikosi griežtai priešiškos pažiūros į taip dažnai giriamą fenomenologinę fiziką“ (381). „Jis stengiasi sudaryti kiek galint konkretesnį, vaizdingesnį supratimą dėl atomų ir molekulių prigimties ir tarp jų veikiančių jėgų. Šią supratimą jis suderina su naujaisiais bandymais šioje srityje“ (jonai, elektronai, radis, Zeemano efektas ir t. t.). „Autorius griežtai laikosi materijos ir energijos dualizmo*, skyrium išdėstydamas materijos išlaikymo dėsni ir energijos išlaikymo dėsni. Materijos atžvilgiu autorius ir vėl laikosi sveriančios materijos ir eterio dualizmo, bet į eterį jis žiūri visų griežčiausia prasme kaip į materialų“ (381). Antrajame savo veikalo tome (elektros teorija) autorius „iš pat pradžių stoja į tą požiūrį, kad elektros reiškinius sukelia sąveika ir judėjimas atomo pavidalo individų, būtent — elektronų“ (383).

Vadinasi, ir Vokietijos atžvilgiu pasitvirtina tai, ką Anglijos atžvilgiu pripažino spiritualistas Dž. Uordas, būtent: kad realistinės mokyklos fizikai ne mažiau sėkmingai sistemina paskutiniųjų metų faktus ir atradimus, negu simbolinės mokyklos fizikai, ir kad esminį skirtumą sudaro „tiktai“ gnoseologinis požiūris**.

* Bolcmanas nori pasakyti, kad autorius nemėgina mąstyti judėjimo be materijos. Kalbėti čia apie „dualizmą“ juokinga. Filosofinį monizmą ir dualizmą sudaro nuoseklus ar nenuoseklus materializmo ar idealizmo gynimas.

** Ericho Becherio darbas apie „filosofines tikslaus gamtos mokslo prielaidas“ (*Erich Becher. „Philosophische Voraussetzungen der exakten Naturwissenschaften“*, Lpz., 1907), su kuriuo aš susipažinau užbaigęs knygą, patvirtina tai, kas pasakyta šiame straipsnyje. Stovėdamas arčiausiai prie gnoseologinio Helmholco ir Bolcmano požiūrio, t. y. prie „droviojo“ ir iki galo neapgalvoto materializmo, autorius savo darbą skiria pagrindinėms fizikos ir chemijos prielaidoms apginti ir išaiškinti. Šitas gynimas, natūralu, pavirsta kova prieš madingą, bet vis didesnį pasipriešinimą sukeliančią machistinę (plg. S. 91 ir kt.) kryptį fizikoje. E. Becheris teisingai šią kryptį apibūdina, kaip „subjektyvistinį pozityvizmą“ (S. III), ir kovos prieš jį svorio centrą suveda į išorinio pasaulio „hipotezės“ įrodymą (II—VII sk.), į įrodymą jo „buvimo nepriklausomai nuo žmogaus suvokimų“ (von Wahrenommenwerden unabhangige Existenz). Machizmų neigimas šios „hipotezės“ dažnai nuveda juos į *solipsizmą* (S. 78—82 ir kt.). Macho pažiūrą, kad vienintelis gamtos mokslo objektas yra „pojūčiai ir jų kompleksai, o

6. DVI KRYPTYS SIUOLAIKINĖJE FIZIKOJE
IR PRANCŪZIŠKASIS FIDEIZMAS

Prancūzijoje idealistinė filosofija ne mažiau ryžtingai įsikibo į machistinės fizikos svyravimus. Mes jau esame matę, kaip neokriticistai sutiko Macho „Mechaniką“, iš karto pažymėję idealistinį Macho filosofijos pagrindų pobūdį. Prancūzų machistas Puankarė (Anri) šiuo atžvilgiu turėjo dar daugiau sėkmės. Ypatingai reakcinė idealistinė filosofija su aiškiai fideistinėmis išvadomis iš karto įsikibo į jo teoriją. Šitos filosofijos atstovas Lerua (Le Roy) samprotavo taip: mokslo tiesos yra sutartiniai ženklai, simboliai; jūs metėte absurdiškas, „metafizines“ pretenzijas pažinti objektyviąją realybę; tad būkite logiški ir sutikite su mumis, kad mokslas teturi tikrai praktinę reikšmę vienai žmogaus veikimo sričiai, o religija turi *ne mažiau realią reikšmę*, negu mokslas, kitai veikimo sričiai; neigti teologiją „simbolinis“, machistinis mokslas neturi teisės. A. Puankarė susigėdo dėl šitų išvadų ir knygoje „Mokslo vertė“ specialiai jas užsipoilė. Bet pažiūrėkite, *kokią* gnoseologinę poziciją jis turėjo užimti, kad atsikratytų Lerua tipo sąjungininkais. „Ponas Lerua, — rašo Puankarė, — paskelbia protą nepataisomai bejėgiu tikrai tam, kad paskirtų daugiau vietos kitiems pažinimo šaltiniams, širdžiai, jausmui, instinktui, tikėjimui“ (214—215). „Aš neinu iki galo“: mokslo dėsniai yra sąlyginumai, simboliai, bet „jeigu mokslo „receptai“ turi vertę, kaip taisyklė veikimui, tai todėl, kad aplamai jie, kaip mes žinome, turi pasisekimą. Žinoti tai — reiškia

ne išorinis pasaulis“ (S. 138), Becheris vadina „pojūčių monizmu“ (Empfindungsmonismus) ir priskiria prie „grynai konsciencionalistinių kryptių“. Šitas griozdiškas ir absurdiškas terminas yra sudarytas iš lotynų žodžio conscientia, sąmonė, ir reiškia ne ką kita, kaip filosofinį idealizmą (plg. S. 156). Paskutiniuose dviejuose knygos skyriuose E. Becheris neblogai suretina senąją, mechaninę, ir naująją, elektrinę, materijos teoriją ir pasaulio paveikslą („kinetinį-elastinį“, kaip sako autorius, ir „kinetinį-elektrinį“ gamtos supratimą). Pastaroji teorija, pagrįsta mokymu apie elektronus, yra žingsnis į priekį pažįstant pasaulio vieningumą; jai „materialaus pasaulio elementai yra elektros krūviai“ (Ladungen) (S. 223). „Kiekvienas grynai kinetinis gamtos supratimas nežino nieko kito, išskyrus kai kurį skaičių judančių daiktų, ar jie būtų vadinami elektronais ar kaip kitaip; šitų daiktų judėjimo būklė kiekvienu sekančiu laiko momentu visiškai dėsningai nulemia jų judėjimo padėtis ir būklė ankstyvesniu laiko momentu“ (225). Pagrindinis E. Becherio knygos trūkumas — absoliutus autoriaus nesup pažinimas su dialektiniu materializmu. Šis nesup pažinimas dažnai nuveda jį į painiavą ir nesąmones, ties kuriomis čia negalima sustoti.

jau šį tą žinoti, o jeigu taip, — kokią jūs turite teisę sakyti mums, kad mes negalime nieko žinoti?" (219).

A. Puankarė remiasi praktikos kriterijum. Bet jis tuo tiktai perkelia klausimą, o ne išsprendžia jį, nes šį kriterijų galima aiškinti ir subjektyvia ir objektyvia prasme. Lerua taip pat pripažįsta šitą kriterijų mokslui ir pramonei; jis tiktai neigia, kad šis kriterijus įrodo *objektyvią* tiesą, nes tokio neigimo jam užtenka subjektyviai religijos tiesai pripažinti greta subjektyvios (nesančios be žmonių) mokslo tiesos. A. Puankarė mato, kad apsiriboti pasirėmimu praktika prieš Lerua negalima, ir jis pereina prie klausimo dėl mokslo objektyvumo. „Koks mokslo objektyvumo kriterijus? O gi tas pats, kaip ir kriterijus mūsų tikėjimo išoriniais daiktais. Šitie daiktai yra realūs, kiek pojūčiai, kuriuos jie mums sukelia (qu'ils nous font éprouver), atrodo mums sujungti, aš nežinau, kažkio nesuardomo cemento, o ne dienos atsitiktinumo“ (269—270).

Kad tokio samprotavimo autorius gali būti stambus *fizikas*, tai galima prileisti. Bet visiškai neginčijama, kad laikyti jį rimtu filosofu tegali tiktai Vorosiłovai-Juškevičiai. Paskelbė materializmą sugriautą „teorijos“, kuri po paties pirmojo fideizmo užpuolimo *slepiasi po materializmo sparneliu!* Nes tai yra gryniausias materializmas, jeigu jūs manote, kad mums pojūčius sukelia realūs daiktai ir kad „tikėjimas“ mokslo objektyvumu yra toks pat, kaip „tikėjimas“ objektyviu išorinių daiktų buvimu.

„... Galima pasakyti, pavyzdžiui, kad eteris turi ne mažiau realumo, negu bet kuris išorinis kūnas“ (270).

Kokį triukšmą būtų pakėlę machistai, jeigu tai būtų pasakęs materialistas! Kiek čia būtų buvę bedančio sąmojaus apie „eterinį materializmą“ ir pan. Bet naujausiojo empiriosimbolizmo kūrėjas po penkių puslapių jau skelbia: „Viskas, kas nėra mintis, yra grynas niekas; nes mes negalime mąstyti nieko, išskyrus mintį“ (276). Klystate, p. Puankarė: jūsų veikalai įrodo, kad yra žmonių, kurie tegali mąstyti tiktai nesąmones. Šitiems žmonėms priklausomas žinomas painiojamas Žoržas Sorelis, kuris teigia, kad „dvi pirmosios dalys“ Puankarės knygos apie mokslo vertę yra „parašytos Lerua dvasia“ ir kad todėl abu šie filosofai gali „susitaikinti“ štai ties kuo: mėginimas

nustatyti mokslo ir pasaulio tapatumą yra iliuzija, nereikia statyti klausimo dėl to, ar gali mokslas pažinti gamtą, užtenka, kad mokslas atitinka mūsų kuriamus mechanizmus (Georges Sorel: „Les préoccupations métaphysiques des physiciens modernes“, P., 1907, p. 77, 80, 81*).

Bet jeigu Puankarės „filosofiją“ užtenka tiktai pažymėti ir praeiti pro šalį, tai ties A. Rėjaus veikalu reikia smulkiai sustoti. Mes jau esame nurodę, kad dvi pagrindinės kryptys šiuolaikinėje fizikoje, kurias Rėjus vadina „konceptualistine“ ir „neomechanistine“, yra suvedamos į idealistinės ir materialistinės gnoseologijos skirtingumą. Mes turime dabar pažiūrėti, kaip pozityvistas Rėjus sprendžia uždavinį, diametraliai priešingą spiritualisto Dž. Uordo, idealistų H. Koheno ir E. Hartmano uždaviniui, būtent: ne pasigauti filosofines naujosios fizikos klaidas, jos nukrypimą į idealizmo pusę, o pataisyti šias klaidas, įrodyti, kad idealistinės (ir fideistinės) išvados iš naujosios fizikos yra neteisėtos.

Per visą A. Rėjaus veikalą raudona gija eina pripažinimas to fakto, kad į naująją „konceptualistų“ (machistų) fizikos teoriją įsikibo *fideizmas* (II, 17, 220, 362 ir kt. psl.) ir „*filosofinis idealizmas*“ (200), skepticizmas dėl proto teisių ir mokslo teisių (210, 220), subjektyvizmas (311) ir t. t. Ir todėl savo veikalo *centru* A. Rėjus visiškai teisingai padaro nagrinėjamą „fizikų nuomonių dėl fizikos objektyvios vertės“ (3).

Kokie gi šito nagrinėjimo rezultatai?

Imame pagrindinę sąvoką, patyrimo sąvoką. Rėjus įtikinėja, kad subjektyvistinis Macho aiškinimas (paprastumo ir trumpumo dėlei mes imsime jį atstovu tos mokyklos, kurią Rėjus vadina konceptualistine) — vienas nesusipratimas. Tiesa, „svarbiausiems naujiems XIX amžiaus pabaišos filosofijos bruožams“ priklauso tai, kad „empirizmas, vis labiau subtilus, vis labiau turtingas atspalviais, nuveda į fideizmą, į pripažinimą tikėjimo pirmavimo, — empirizmas, kuris kadaise buvo didis ginklas skepticizmo kovoje prieš metafizikos teigimus. Ar neatsitiko tai todėl, kad iš esmės su pagalba nepastebimų niuansų palengvėle buvo iškreipta reali žodžio „patyrimas“ prasmė?

* — *Žoržas Sorelis*. „Šiuolaikinių fizikų metafiziniai prietarai“, Paryžius, 1907, 77, 80, 81 psl. *Red.*

Iš tikrųjų, patyrimas, jeigu jį paimsime jo buvimo sąlygomis, tame eksperimentiniame moksle, kuris jį apsprendžia ir poliruoja, — patyrimas veda mus į būtinumą ir tiesą“ (398). Neabejojama, kad visas machizmas, plačiau šio žodžio prasme, yra ne kas kita, kaip iškraipymas su nepastebimų niuansų pagalba realios žodžio „patyrimas“ prasmės! Bet kaip gi ištaiso šitą iškraipymą Rėjus, kaltinąs iškraipymu tiktai fideistus, o ne patį Machą? Klausykite: „Patyrimas pagal įprastinį apibrėžimą yra pažinimas objekto. Fizikos moksle šis apibrėžimas yra vietoje labiau, negu bet kur kitur... Patyrimas yra tai, kam mūsų protas neturi galios, ko negali pakeisti mūsų norai, mūsų valia, — tai, kas duota, ko mes nesukuriamo. Patyrimas yra objektas priešais (en face du) subjektą“ (314).

Štai jums pavyzdys, kaip Rėjus gina machizmą! Koks genialiai išvalgus buvo Engelsas, apibūdinęs naujausią filosofinio agnosticizmo ir fenomenalizmo šalininkų tipą pravarde: „drovūs materialistai“. Pozityvistas ir karštas fenomenalistas, Rėjus — puikus šito tipo egzempliorius. Jeigu patyrimas yra „pažinimas objekto“, jeigu „patyrimas yra objektas priešais subjektą“, jeigu patyrimą sudaro tai, kad „kažkas išorinio (quelque chose du dehors) yra ir būtinai yra“ (se pose et en se posant s'impose, p. 324), — tai tas, aišku, suvedama į materializmą! Rėjaus fenomenalizmas, jo ypatingai uolus pabrėžimas, kad nėra nieko, išskyrus pojūčius, kad objektyvū yra visuotinai reikšminga ir kt. ir pan., — visa tai tėra fygos lapelis, tuščia žodinė materializmo priedanga, jeigu mums sakoma:

„Objektyvu yra tai, kas mums duota iš šalies, patyrimo primesta (imposé); tai, ko mes negaminame, kas yra pagaminta nepriklausomai nuo mūsų ir kas tam tikru laipsniu gamina mus“ (320). Rėjus gina „konceptualizmą“, naikindamas konceptualizmą! Nuneigimas idealistinių išvadų iš machizmo pasiekiamas tiktai tuo, kad machizmas aiškinamas droviojo materializmo prasme. Pats pripažinęs dviejų krypčių šiuolaikinėje fizikoje skirtumą, Rėjus prakaituodamas darbuojasi, kad nutrintų visus skirtumus materialistinės krypties naudai. Pavyzdžiui, dėl neomechanizmo mokyklos Rėjus sako, kad ji neprileidžia „nei

mažiausio abejojimo, nei mažiausio netikrumo“ fizikos objektyvumo klausimu (237): „čia (t. y. šitos mokyklos mokymų pagrindu) jūs esate toli nuo visų tų aplinkinių kelių, kuriais jūs buvote priversti eiti kitų fizikos teorijų požiūriu, kad prietroitumėte šito objektyvumo teigimą“.

Štai šituos machizmo „aplinkinius kelius“ ir pridengia Rėjus, meta ant jų šydą visame savo dėstyme. Pagrindinis materializmo bruožas — būtent tas, jog jis *remiasi* mokslo objektyvumu, mokslo atspindimos objektyvios realybės pripažinimu, kai tuo tarpu idealizmas *yra reikalingas* „aplinkinių kelių“, kad šiaip ar taip „išvestų“ objektyvumą iš dvasios, sąmonės, iš „psichiško“. „Neomechanistinė (t. y. viešpataujanti) mokykla fizikoje, — rašo Rėjus, — *tiki* fizikinės teorijos *realumu* ta pačia prasme, kuria žmonija *tiki* išorinio pasaulio *realumu*“ (p. 234 § 22: tezė). Šitai mokyklai „teorija nori būti objekto nuotrauka (le décalque)“ (235).

Teisinga. Ir šis pagrindinis „neomechanistinės“ mokyklos bruožas yra ne kas kita, kaip *materialistinės* gnoseologijos pagrindas. Jokie Rėjaus išsižadėjimai materialistų, jokie jo įtikinėjimai, kad neomechanistai iš esmės taip pat fenomenalistai ir pan., negali susilpninti šito pagrindinio fakto. Esmė skirtumo tarp neomechanistų (daugiau ar mažiau drovių materialistų) ir machistų ir yra ta, kad pastarieji *traukiasi* nuo tokios pažinimo teorijos ir, traukdami nuo jos, neišvengiamai *suklumpa* į fideizmą.

Paimkite Rėjaus pažiūrą į Macho mokymą apie gamtos priežastingumą ir būtinumą. Tik tai pirmu žvilgsniu, — įtikinėja Rėjus, — Machas „artėja prie skepticizmo“ (76) ir prie „subjektyvizmo“ (76); šitas „dviprasmiškumas“ (équivoque, p. 115) išsisklaido, paėmus Macho mokymą kaip visumą. Ir Rėjus ima jį kaip visumą, pateikia eilę citatų ir iš „Mokymo apie šilimą“, ir iš „Pojųčių analizės“, specialiai sustoja ties skyriumi apie priežastingumą pirmajame iš minėtų veikalų, — bet... *bet vengia pacituoti lemiamą vietą, Macho pareiškimą, kad fizinio būtinumo nėra, o tėra tik tai loginis!* Į tai galima tik tai pasakyti, kad tai ne aiškinimas Macho, o padailinimas jo, kad tai — nutrynimasis skirtumų tarp „neomechanizmo“ ir machizmo. Rėjaus išvada: „Machas tęsia analizę ir sutinka su išvadamis Jumo, Milio ir visų fenomenalistų, kurių

nuomone priežastingumas neturi savyje nieko *substancionalaus* ir tėra tiktai mąstymo įprotis. Machas priima pagrindinę fenomenalizmo tezę, kurios atžvilgiu mokymas apie priežastingumą tėra paprastas padarinyš, būtent: kad neegzistuoja nieko, išskyrus pojūčius. Bet Machas priduria grynai objektyvistine kryptimi: mokslas, tyrinėdamas pojūčius, randa juose nuolatinių ir bendrų elementų, kurie, būdami abstraguoti iš pojūčių, turi tą patį realumą, kaip ir jie, nes jie pasemti iš pojūčių su jutiminio stebėjimo pagalba. Ir šitie nuolatiniai ir bendrieji elementai, kaip: energija ir jos pakitimai, yra fizikos sisteminimo pagrindas“ (117).

Išėina, kad Machas priima subjektyviają Jumo priežastingumo teoriją ir aiškina ją objektyvistine prasmel. Rėjus išsisukinėja, gindamas Machą nurodymais į jo nenuoseklumą ir privesdamas prie to, kad „realiai“ aiškinamas patyrimas veda į „būtinumą“. O patyrimas yra tai, kas duota iš šalies, ir jeigu gamtos būtinumas, jos dėsniai taip pat yra žmogui duoti iš šalies, iš objektyviai realios gamtos, — tada, suprantama, bet kuris skirtumas tarp machizmo ir materializmo išnyksta. Rėjus gina machizmą nuo „neomechanizmo“ tuo būdu, kad jis visa linija kapituliuoja prieš pastarąjį, gindamas žodelį fenomenalizmas, o ne šitos krypties esmę.

Puankarė, pavyzdžiui, visiškai Macho dvasia išveda gamtos dėsnius — net iki pat to, kad erdvė turi tris matavimus, — iš „patogumo“. Bet tai visai nereiškia: „savivališkas“, skuba „pataisyti“ Rėjus. Ne, „patogus“ čia išreiškia „*prisiitaikymą prie objekto*“ (Rėjaus kursyvas, 196 psl.). Nėra ko sakyti, puikus dviejų mokyklų atskyrimas ir materializmo „nuneigimas“... „Jeigu Puankarės teorija skiriama logiškai nepereinama praraja nuo ontologinio mechanistinės mokyklos aiškinimo“ (t. y. nuo šitos mokyklos pripažinimo, kad teorija yra objekto nuotrauka)... „jeigu Puankarės teorija gali būti atrama filosofiniam idealizmui, tai bent mokslo pagrindu ji labai gerai susiderina su bendru klasikinės fizikos idėjų išsivystymu, su tendencija žiūrėti į fiziką, kaip į objektyvų žinojimą, tiek pat objektyvų, kaip ir patyrimas, t. y. kaip pojūčiai, kuriais remiasi patyrimas“ (200).

Iš vienos pusės, negalima nepripažinti; iš kitos pusės, reikia prisipažinti. Iš vienos pusės, nepereinama praraja skiria Puankarę nuo neomechanizmo, nors Puankarė stovi viduryje tarp Macho „konceptualizmo“ ir neomechanizmo, o Macho tartum visiškai jokia praraja neskirianti nuo neomechanizmo. Iš kitos pusės, Puankarė visiškai suderinamas su klasikine fizika, kuri visiškai, paties Réjaus žodžiais, laikosi „mechanizmo“ požiūrio. Iš vienos pusės, Puankarės teorija gali būti filosofinio idealizmo atrama, iš kitos pusės, ji yra suderinama su objektyviu aiškinimu žodžio patyrimas. Iš vienos pusės, šitie blogi fideistai iškraipė žodžio patyrimas prasmę su pagalba nepastebimų nukrypimų, pasitraukdami nuo teisingos pažiūros, kad „patyrimas yra objektas“; iš kitos pusės, patyrimo objektyvumas tereiškia tik tai, kad patyrimas yra pojūčiai, — su kuo visiškai sutinka ir Berkliis, ir Fichtel!

Rėjus susipainiojo todėl, kad užsibrėžė sau neišsprendžiamą uždavinį: „sutaikinti“ priešybę tarp materialistinės ir idealistinės mokyklos naujojoje fizikoje. Jis bando susilpninti neomechanistinės mokyklos materializmą, pateikdamas kaip fenomenalizmą pažiūras fizikų, kurie laiko savo teoriją objekto nuotrauka*. Ir jis mėgina susilpninti

* „Talkstytojas“ A. Rėjus ne tik tai užmetė šydą ant to, kaip stato klausimą filosofinis materializmas, bet taip pat apėjo ir ryškiausiai išreikštus materialistinius prancūzų fizikų pareiškimus. Jis, pavyzdžiui, nepaminėjo Alfredo Korniaus (A. Cornu), mirusio 1902 metais. Šitas fizikas ostvaldišką „mokslinio materializmo sugriovimą“ (arba nugalėjimą, Überwindung) sutiko paniekinama pastaba apie pretenciozinį fejtonišką klausimo traktavimą (žr. „Revue générale des sciences“, 1895, p. 1030—1031). („Visuotinė Mokslo Apžvalga“, 1895, 1030—1031 psl. Red.). Tarptautiniam fizikų kongrese Paryžiuje 1900 metais A. Kornius pasakė: „...Kuo labiau mes pažįstame gamtos reiškinius, tuo labiau vystosi ir darosi tikslesnė drąsi kartezianinė pažiūra į pasaulio mechanizmą: fiziniame pasaulyje nėra nieko, išskyrus materiją ir judėjimą. Fizinių jėgų vingiuomo problema... vėl iškyla į pirmą vietą po didžiųjų atradimų, pažymėjusių XIX amžiaus pabaigą. Mūsų šiuolaikinių mokslo vadų — Faradėjaus, Maksvelio, Herco (jeigu kalbėsime tiksliai apie jau mirusius garsius fizikus) — svarbiausias dėmesys yra nukreiptas į tai, kad tiksliu būtų apibrėžta gamta ir kad būtų atspėtos savybės *nesveriančios materijos* (matière subtile), pasaulinės energijos nešiojo. ... Sugrįžimas prie kartezianinių idėjų yra aiškus...“ („Rapports présentés au Congrès International de Physique“, P., 1900, t. 4-me, p. 7). („Pranešimai, pateikti tarptautiniam fizikos kongresui“, Paryžius, 1900, 4 t., 7 psl. Red.) Liušenas Puankarė savo knygoje apie „Šiuolaikinę fiziką“ teisingai pastebi, kad šita kartezianinė idėja buvo priimta ir išvystyta XVIII amžiaus enciklopedistų (*Lucien Poincaré*. „La physique moderne“, P., 1906, p. 14), bet nei šis fizikas, nei A. Kornius nežino apie tai, kaip dialektiniai materialistai Marksas ir Engelsas nuvalė šią pagrindinę materializmo prielaidą nuo *mechaninio* materializmo vienpusiškumą.

konceptualistinės mokyklos idealizmą, atkirsdamas ryžtingiausius jos šalininkų pareiškimus ir visus kitus aiškinamas droviojo materializmo prasme. Ligi kurio laipsnio fiktyvus, vargte išvargtas yra Rėjaus išsižadėjimas materializmo, parodo, pavyzdžiui, jo vertinimas teorinės Maksvelio ir Herco diferencialinių lygčių reikšmės. Machistams ta aplinkybė, kad šie fizikai savo teoriją apriboja lygčių sistema, yra materializmo nuneigimas: lygtys — ir baigta, jokios materijos, jokios objektyvios realybės, vieni simboliai. Bolcmanas paneigia šią pažiūrą, suprasdamas, kad jis paneigia fenomenologinę fiziką. Rėjus paneigia ją, tardamasis apginąs fenomenalizmą! „Negalima atsakyti, — sako jis, — priskirti Maksvelį ir Hercą prie „mechanistų“ tuo pagrindu, kad jie apsiribojo lygtimis, panašiomis į diferencialines lygtis Lagranžo dinamikoje. Tai nereiškia, kad, Maksvelio ir Herco nuomone, mes negalėsime sukurti mechaninės elektros teorijos iš realių elementų. Priešingai, to galimybę įrodo tas faktas, jog elektros reiškinius vaizduoja teorija, kurios forma yra tapatinga su bendrąja klasikinės mechanikos forma“ (253)... Dabartinio problemos sprendimo neapibrėžtumas „mažės pagal tai, kaip tiksliau išryškės *prigimtis* tų kiekybinių vienetų, t. y. elementų, kurie įeina į lygtis“. Tas dalykas, kad tos ar kitos materialaus judėjimo formos yra neištirtos, Rėjui nesudaro priežasties judėjimo materialumui neigti. „Materijos vientisumas“ (262), — ne kaip postulatas, o kaip patyrimo ir mokslo vystymosi išdava, „fizikos objekto vientisumas“, — štai kas yra matavimų ir matematinių skaičiavimų pritaikomumo sąlyga.

Štai kaip Rėjus vertina praktikos kriterijų pažinimo teorijoje: „Priešingai skepticizmo prielaidoms mes turime teisę pasakyti, kad praktinė mokslo vertė seka iš teorinės jo vertės“ (368)... Apie tai, kad šitos skepticizmo prielaidos yra visiškai nedviprasmiškai priimtose Macho, Puankarės ir visos jų mokyklos, Rėjus bevelija nutylėti... „Ir viena ir kita vertė yra dvi neatplėšiamos ir griežtai lygiagretės objektyvios jo vertės pusės. Pasakyti, kad kalbamasis gamtos dėsnis turi praktinę vertę, ... iš esmės yra tas pat, kaip pasakyti, kad šis gamtos dėsnis turi objektyvią reikšmę... Poveikis į objektą spėja objekto pakitimą, objekto reakciją, atitinkančią mūsų lūkesčius

arba numatymus, kurių pagrindu mes šitą poveikį atlikome. Vadinasi, šitie lūkesčiai arba šitie numatymai turi savyje elementų, *kontroliuojamų* objekto ir mūsų veikimo... Šitose skirtingose teorijose, vadinasi, yra dalis objektyvaus" (368). Tai visiškai materialistinė ir tikrai materialistinė pažinimo teorija, nes kiti požiūriai ir ypačiai machizmas neigia objektyvią, t. y. nepriklausančią nuo žmogaus ir žmonijos praktikos kriterijaus reikšmę.

Išdava: Rėjus priėjo prie klausimo visiškai ne iš tos pusės, kaip Uordas, Kohenas ir Ko, bet ir jis gavo tuos pačius rezultatus, — pripažinimas materialistinės ir idealistinės tendencijos, kaip pagrindo skirti dviem svarbiausioms mokykloms šiuolaikinėje fizikoje.

7. RUSIŠKASIS „FIZIKAS-IDEALISTAS“

Dėl kai kurių liūdnų mano darbo sąlygų aš beveik visiškai negalėjau susipažinti su rusiška literatūra nagrinėjamoju klausimu. Apsiribosiu tikrai išdėstydamas labai svarbų mano temai žinomojo mūsų filosofinio judašimčio p. Lopatino straipsnį „Fizikas-idealistas“, įdėtą praeitaisiais metais (1907, rugs.—spal.) žurnale „Voprosy Filosofiji i Psichologiji“⁷⁴. Tikrai rusiškas filosofinis idealistas p. Lopatinas žiūri į šių laikų Europos idealistus maždaug taip pat, kaip „Rusų tautos sąjunga“ į reakcines vakarų partijas. Bet tuo labiau pamokoma yra pažvelgti į tai, kaip vienuolikos metų filosofinės tendencijos pasireiškia visiškai skirtingoje kultūrinėje ir buitinėje aplinkoje. Pono Lopatino straipsnis yra, kaip sako prancūzai, *éloge* — pagyrimo žodis velioniui rusų fizikui N. I. Šiškinui (mir. 1906 m.). Pona Lopatiną suviliojo tai, kad šis išsimokslinęs žmogus, labai domėjęsis Hercu ir aplamai naują fiziką, buvo ne tikrai dešinysis kadetas (339 psl.), bet ir giliai tikintis žmogus, Vl. Solovjovo filosofijos gerbėjas ir kt. ir pan. Tačiau, nepaisant savo svarbiausio „dėmesio“ tarpinei sričiai tarp filosofiško ir policiško, p. Lopatinas sugebėjo duoti šiek tiek tokios medžiagos ir *gnoseologinėms* fiziko-idealisto pažiūroms apibūdinti. „Jis buvo, — rašo p. Lopatinas, — tikras pozityvistas, nenuilstamai siekdamas plačiausios tyrimų metodų, mokslo spėjimų ir faktų kritikos tuo požiūriu, kiek jos tinka kaip

priemonės ir medžiaga ištisinei, užbaigtai pasaulėžiūrai sukurti. Šiuo atžvilgiu N. I. Šiškinas buvo visiškai daugelio savo amžininkų antipodas. Anksčiau šiame žurnale išspausdintuose savo straipsniuose aš jau ne kartą esu dėjęs pastangas išaiškinti, iš kokių įvairiarūšių ir dažnai nepastovių medžiagų susideda vadinamoji mokslinė pasaulėžiūra: čia įeina ir įrodyti faktai, ir daugiau ar mažiau drąsūs apibendrinimai, ir patogios šiuo momentu tai ar kitai mokslo sričiai hipotezės, ir net pagalbinės mokslinės fikcijos, ir visam tam suteikiamas garbingas vardas neginčijamų objektyvių tiesų, kurių požiūriu reikia teisti visokias kitokias filosofinio ir religinio pobūdžio idėjas ir įsitikinimus, atmetant juose visa tai, kas šiose tiesose nenurodyta. Mūsų didžiai talentingas mąstytojas-gamtininkas prof. Vl. I. Vernadskis su pavyzdingu aiškumu parodė, kokios tuščios ir netinkamos yra panašios pretenzijos paversti mokslines kalbamosios istorinės epochos pažiūras į nejudamą, visuotinai privalomą dogmatinę sistemą. O tuo tarpu dėl tokio pavertimo kalti ne tikai platūs skaitančios visuomenės sluoksniai (*P. Lopatino pastaba*: „Šitiems sluoksniams yra parašyta visa eilė populiarių knygų, kurių paskirtis yra įtikinti, kad yra toks visus klausimus išsprendžiąs mokslinis katekizmas. Tipiški šios rūšies kūriniai: Biuchnerio „Jėga ir materija“ arba Hekelio „Pasaulio mįslės“) ir ne tikai atskiri specialių gamtos mokslo šakų mokslininkai; kur kas keičiau, kad tuo neretai nusideda oficialūs filosofai, kurių visos pastangos kartais tiktai į tai ir nukreipiamos, kad būtų įrodyta, jog jie nieko nepasako, išskyrus tai, kas anksčiau už juos buvo pasakyta atskirų specialių mokslų atstovų, tiktai kalba savo skirtinga kalba.

„N. I. Šiškinas visiškai neturėjo išankstinio dogmatizmo. Jis — įsitikinęs mechaninio gamtos reiškinių aiškinimo gynėjas, bet jam tai — tiktai tyrimo metodas...“ (341). Hm... hm... Girdėta gaida!... „Jis visiškai nemane, kad mechaninė teorija atskleidžia pačią tiriamųjų fenomenų esmę, jinai buvo jam tiktai patogiausias ir vaisingiausias būdas jiems sujungti ir pagrįsti mokslo tikslais. Todėl jam mechaninis gamtos supratimas ir materialistinė pažiūra į ją toli gražu nesutampa tarpusavyje...“ Visiškai kaip ir autoriams „Apybraižų „apie“

marksizmo filosofiją"! . . „Kaip tik atvirkščiai: jam atrodė, kad aukštesniais klausimais mechaninė teorija turi užimti griežtai kritinę, net sutaikomąją poziciją“ . . .

Machistų kalba tai vadinama „nugalėti pasenusį, siaurą ir vienpusišką“ materializmo priešpastatymą idealizmui. . . „Klausimai dėl daiktų pirmosios pradžios ir paskutinės jų pabaigos, dėl mūsų dvasios vidinės esmės, dėl valios laisvės, dėl sielos nemirtingumo ir t. t. negali tikroju savo prasmės platumu būti jos kompetencijoje — jau todėl, kad ji, kaip tyrinėjimo metodas, yra uždaryta natūraliose ribose savo pritaikomumo tik fizinio patyrimo faktams“ (342). . . Paskutinės dvi eilutės — neabejojamas plagiatas iš A. Bogdanovo „Empiriomonizmo“.

„Į šviesą galima žiūrėti, — rašė Šiškinas savo straipsnyje „Apie psichofizinius reiškinius mechaninės teorijos požiūriu“ („Vopr. Fil. i Psich.“, 1 kn., 127 psl.), — kaip į medžiagą, kaip į judėjimą, kaip į elektrą, kaip į pojūtį“.

Neabejojama, kad p. Lopatinas visiškai teisingai priškyrė Šiškiną prie pozityvistų ir kad šis fizikas visiškai priklausė machistinei naujosios fizikos mokyklai. Šiškinas nori pasakyti savo samprotavimu apie šviesą, kad įvairūs būdai tyrinėti šviesai yra įvairūs „patyrimo organizavimo“ metodai (pagal A. Bogdanovo terminologiją), vieni — teisėti tuo ar kitu požiūriu, arba įvairūs „elementų ryšiai“ (pagal E. Macho terminologiją), ir kad, šiaip ar taip, fizikų mokymas apie šviesą nėra objektyvios realybės nuotrauka. Bet Šiškinas samprotauja visiškai blogai. „Į šviesą galima žiūrėti kaip į medžiagą, kaip į judėjimą“ . . . Nei medžiagos be judėjimo, nei judėjimo be medžiagos gamtoje nėra. Pirmasis Šiškinio „priešpastatymas“ yra beprasmiškas. . . „Kaip į elektrą“ . . . Elektra yra medžiagos judėjimas, vadinasi, ir čia Šiškinas neteisus. Elektromagnetinė šviesos teorija įrodė, kad šviesa ir elektra yra tos pačios medžiagos (eterio) judėjimo formos. . . „Kaip į pojūtį“ . . . Pojūtis yra judančios materijos vaizdas. Kitaip, negu per pojūčius, mes apie jokiais medžiagos formas ir apie jokiais judėjimo formas nieko negalime sužinoti; pojūčius sukelia judančios materijos poveikis į mūsų jutimo organus. Taip žiūri gamtos mokslas. Raudonos spalvos pojūtis atspindi eterio virpėjimus,

vykstančius apytikriai 450 trilijonų kartų per sekundę greitumu. Žydros spalvos pojūtis atspindi eterio virpėjimus, kurių greitumas yra apie 620 trilijonų kartų per sekundę. Eterio virpėjimai vyksta nepriklausomai nuo mūsų šviesos pojūčių. Mūsų šviesos pojūčiai priklauso nuo eterio virpėjimų poveikio į žmogaus regėjimo organą. Mūsų pojūčiai atspindi objektyvią realybę, t. y. tai, kas egzistuoja nepriklausomai nuo žmonijos ir nuo žmoniškų pojūčių. Taip žiūri gamtos mokslas. Šiškino samprotavimas, nukreiptas prieš materializmą, yra pigiausia sofistika.

8. „FIZIKINIO“ IDEALIZMO ESMĖ IR REIKŠMĖ

Mes esame matę, kad klausimas dėl gnoseologinių išvadų iš naujausios fizikos iškeltas ir įvairiausiai požiūriais svarstomas ir anglų, ir vokiečių, ir prancūzų literatūroje. Negali būti jokios abejonės, kad priešais mus yra tam tikra tarptautinė idėjinė srovė, nepriklausanti nuo kurios nors vienos filosofinės sistemos, o išplaukianti iš kai kurių bendrų priežasčių, esančių už filosofijos. Aukščiau pateiktoji duomenų apžvalga neabejojamai parodo, kad machizmas yra „surištas“ su naująja fizika, — ir tuo pačiu metu parodo iš pagrindų neteisingą šito ryšio supratimą, skleidžiamą mūsų machistų. Tiek filosofijoje, tiek ir fizikoje machistai vergiškai kiūtina paskui *madą*, nemokėdami savu, marksistiniu, požiūriu duoti bendrą žinomųjų srovių apžvalgą ir įvertinti jų vietą.

Dvigubas melas persunkia visus postringavimus tema apie tai, kad Macho filosofija esanti „XX amžiaus gamtos mokslo filosofija“, „naujausioji gamtos mokslų filosofija“, „naujausias gamtos mokslo pozityvizmas“ ir pan. (Bogdanovas „Pojūčių analizės“ prat., IV, XII psl.; plg. tą patį Juškevičiaus, Valentinovo ir Ko raštuose). Pirma, machizmas idėjiškai yra susirišęs tik su viena mokykla vienoje šiuolaikinio gamtos mokslo šakoje. Antra, ir tai svarbiausia, su šia mokykla machizmo yra surišta ne tai, kas skiria jį nuo visų kitų idealistinės filosofijos kryptių ir sistemiškųjų, o tai, kas bendra jam su visu filosofiniu idealizmu aplamai. Užtenka mesti žvilgsnį į visą nagrinėjamą idėjinę srovę kaip visumą, kad negalėtų likti nė

šešėlio abejonės šito teiginio teisingumu. Paimkite šitos mokyklos fizikus: vokiečių Machą, prancūzą Anri Puankarę, belgą P. Diuhemą, anglą K. Pirsoną. Bendro tarp jų yra daug, jų visų vienas pagrindas ir viena kryptis, kaip visiškai teisingai pripažįsta kiekvienas iš jų, bet į tą bendrą neįeina nei empiriokriticizmo mokymas iš viso, nei Macho mokymas kad ir apie „pasaulio elementus“, atskirai paėmus. Nei vieno, nei kito mokymo paskutiniai trys, fizikai net ir nežino. Bendro tarp jų „tiktai“ viena: filosofinis idealizmas, į kurį jie visi be išimties *linksta* daugiau ar mažiau sąmoningai, daugiau ar mažiau ryžtingai. Paimkite filosofus, kurie remiasi *šia* naujosios fizikos mokykla, stengiasi ją gnoseologiškai pagrįsti ir išvystyti, ir jūs čia vėl pamatysite vokiškuosius imanentus, Macho mokinius, prancūziškuosius neokriticistus ir idealistus, angliškuosius spiritualistus, rusiškąją Lopatiną, plius vienintelis empiriomonistas A. Bogdanovas. Bendro tarp jų visų tėra tiktai viena, būtent tai, kad jie visi daugiau ar mažiau sąmoningai, daugiau ar mažiau ryžtingai, arba šu staigiu ir skubiu nukrypimu į fideizmo pusę arba su asmeniniu pasibiaurėjimu juo (A. Bogdanovas), laikosi filosofinio idealizmo.

Pagrindinė nagrinėjamosios naujosios fizikos mokyklos idėja — neigimas objektyvios realybės, duotos mums pojūčio ir mūsų teorijų atspindimos, arba abejojimas tokios realybės buvimu. Čia šita mokykla pasitraukia nuo viešpataujančio, *kaip kad visuotinai pripažįstama*, fizikų tarpe *materializmo* (netiksliai vadinamo realizmu, neo-mechanizmu, hilokinetika ir pačių fizikų bent kiek sąmoningai nevystomo), — pasitraukia kaip „fizikinio“ idealizmo mokykla.

Norint išaiškinti šį pastarąjį terminą, kuris skamba labai keistai, reikia priminti vieną epizodą iš naujausios filosofijos ir naujausio gamtos mokslo istorijos. 1866 m. L. Feuerbachas užpuolė Johaną Miulerį, garsųjį naujausios fiziologijos kūrėją, ir priskyrė jį „prie fiziologinių idealistų“ (Werke, X, S. 197). Šito fiziologo idealizmą sudarė tai, kad, tyrinėdamas mūsų jutimo organų mechanizmo reikšmę jų santykyje su pojūčiais, nurodydamas, pavyzdžiui, kad šviesos pojūtis yra gaunamas, esant skirtingos rūšies poveikiui į akį, — jis buvo linkęs iš čia

išvesti neigimą to, kad mūsų pojūčiai yra objektyvios realybės vaizdai. Šią vienos gamtininkų mokyklos tendenciją į „fiziologinį idealizmą“, t. y. į idealistinį tam tikrų fiziologijos rezultatų aiškinimą, L. Feuerbachas sugavo nepaprastai taikliai. Fiziologijos „ryšys“ su filosofiniu, visų pirma kantinio pobūdžio, idealizmu ilgą laiką paskui buvo išnaudojamas reakcinės filosofijos. F. A. Langė švaistėsi fiziologija kantinio idealizmo naudai ir materializmui paneigti, o iš imanentų (kuriuos A. Bogdanovas taip neteisingai priskyrė prie vidurinės linijos tarp Macho ir Kanto) J. Remkė specialiai 1882 metais stoji į kovą prieš tai, kad fiziologija tariamai patvirtinanti kantizmą*. Kad eilė stambių fiziologų tais laikais *linko* į idealizmą ir kantizmą, yra tiek pat neginčijama, kaip neginčijama ir tai, kad eilė stambių fizikų mūsų dienomis *linksta* į filosofinį idealizmą. „Fizikinis“ idealizmas, t. y. tam tikros fizikų mokyklos idealizmas XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje, tiek pat maža „tenuneigia“ materializmą, tiek pat maža teįrodo idealizmo (arba empirio-kriticizmo) ryšį su gamtos mokslu, kaip maža teįrodė atitinkamos F. A. Langės ir „fiziologinių“ idealistų pastangos. Nukrypimas į reakcinės filosofijos pusę, pasireiškęs ir vienu ir kitu atveju vienoje gamtininkų mokykloje vienoje gamtos mokslo šakoje, yra laikinas zigzagas, perinamasis ligūstas laikotarpis mokslo istorijoje, augimo liga, sukelta daugiausia *staigaus* senųjų nusistovėjusių sąvokų *laužymo*.

Šiuolaikinio „fizikinio“ idealizmo ryšys su šiuolaikinės fizikos krize yra visuotinai pripažintas, kaip mes jau aukščiau esame nurodę. „Skeptinės kritikos argumentai, nukreipti prieš šiuolaikinę fiziką, — rašo A. Rėjus, turėdamas galvoje ne tiek skeptikus, kiek tiesioginius fideizmo šalininkus, kaip kad Briunetjeras, — iš esmės suvedami į garsų visų skeptikų argumentą: į nuomonių nesutarimą“ (fizikų tarpe). Bet šitie nesutarimai „nieko neįrodo prieš fizikos objektyvumą“. „Fizikos istorijoje, kaip ir bet kurioje istorijoje, galima skirti stambius laikotarpius, kurie yra apibūdinami skirtinga teorijų forma, skirtingu

* *Johannes Rehmke*. „Philosophie und Kantianismus“, Eisenach, 1882, S. 15 ir sek. (*Johanas Remké*. „Filosofija ir kantizmas“, Eizenachas, 1882, 15 ir sek. psl. Red.).

bendru teorijų vaizdu. . . Kai tiktai įvyksta vienas iš tų atradimų, kurie atsiliepia visoms fizikos dalims, nustatydami kurį nors kardinalinį faktą, ligi tol nežinotą arba nepilnutinai įvertintą, tai visas fizikos vaizdas keičiasi; prasideda naujas laikotarpis. Taip buvo po Niutono atradimų, po Džoulio — Majerio ir Karno — Klauzijaus atradimų. Tas pats, matyti, vyksta po radioaktyvumo atradimo. . . Istorikas, kuris vėliau stebės įvykius iš tam tikro būtino tolio, be vargo pamatys evoliucijos pastovumą ten, kur amžininkai mato tiktai konfliktus, prieštaravimus, suskilimą įvairiomis mokyklomis. Matyti, ir ta krizė, kurią gyvena fizika šiais pastaraisiais metais, yra tos pačios rūšies (priešingai išvadoms, kurias padarė filosofinė kritika, remdamasi šia krize). Tai yra tipiška augimo krizė (crise de croissance), sukelta didžiųjų naujųjų atradimų. Neginčijama, kad krizė veda į fizikos pertvarkymą, — be to nebūtų evoliucijos ir progreso, — bet ji nepakeis mokslinės dvasios“ (l. c., p. 370—372).

Taikstytojas Rėjus stengiasi sujungti kartu visas šiuolaikinės fizikos mokyklas prieš fideizmą! Tai — geravalis melas, bet vis dėlto melas, nes Macho — Puankarės — Pirsono mokyklos nukrypimas į idealizmą (atseit, į padailintą fideizmą) yra nenuginčijamas. O tas fizikos objektivumas, kuris surištas su „mokslinės dvasios“ pagrindais, skirtingai nuo fideistinės dvasios, ir kurį taip karštai gina Rėjus, yra ne kas kita, kaip „drovusi“ materializmo formulavimas. Pagrindinė materialistinė fizikos, kaip ir viso šiuolaikinio gamtos mokslo, dvasia nugalės visas ir visokias krizes, bet tiktai būtinai pakeitus metafizinį materializmą dialektiniu materializmu.

Kad šiuolaikinės fizikos krizę sudaro jos pasitraukimas nuo tiesaus, ryžtingo ir galutinio objektyvios jos teorijų vertės pripažinimo, — tai taikstytojas Rėjus labai dažnai stengiasi užtrinti, bet faktai yra stipresni už visas sutaukinimo pastangas. „Matematikai, — rašo Rėjus, — įprasdami turėti reikalo su tokiu mokslu, kurio objektas — bent, kaip atrodo — sukuriamas mokslininko proto arba kuriame, šiaip ar taip, konkretūs reiškiniai nesikiša į tyrinėjimą, susidarė sau perdaug abstraktų fizikos vaizdą: stengdamiesi suartinti ją su matematika, perkėlė bendrąją matematikos teoriją į fiziką. . . Visi eksperimentatoriai

nurodinėja matematikos dvasios įsiveržimą (invasion) į fizikos samprotavimų būdus ir į fizikos supratimą. Ar tik ne šia įtaka, — kuri nenustoja savo galios dėl to, kad kartais būna slapta, — dažnai paaiškinamas netikrumas, minties svyravimas dėl fizikos objektyvumo, tie aplinkiniai keliai, kuriais yra prieinamas objektyvumas, tos kliūtys, kurios tuo atveju nugalimos? . . ." (227).

Tai puikiai pasakyta. „Minties svyravimas“ fizikos objektyvumo klausimu — čia yra madingo „fizikinio“ idealizmo esmė.

„. . . Matematikos abstrakčios fikcijos kurdavo tarytum tam tikrą ekraną tarp fizinės realybės ir to būdo, kaip matematikai supranta mokslą apie šią realybę. Jie miglotai jaučia fizikos objektyvumą. . . jie, visų pirma, nori būti objektyvūs, kada jie imasi fizikos, jie stengiasi pasiremti realybe ir išlaikyti šią atramą, bet ankstyvesnieji įpročiai paima savo. Ir iki pat energetikos, kuri norėjo sukurti pasaulį patvariau ir su mažesniu skaičium hipotезių, negu senoji mechaninė fizika, — siekė nukopijuoti (d'écàlquer) jutiminį pasaulį, o ne atkurti jį, — mes vis dėlto turime reikalą su matematikų teorijomis. . . Matematikai viską padarė, kad išgelbėtų fizikos objektyvumą, nes be objektyvumo — jie tai labai gerai supranta — negali nė kalbos būti apie fiziką. . . Bet jų teorijų sudėtingumas, jų aplinkiniai keliai palieka nesmagumo jausmą. Tai yra perdaug dirbtina, perdaug įmantru, sugalvota (édifié); eksperimentatorius neranda čia to gaivalinio pasitikėjimo, kurį įteigia jam nuolatinis sąlytis su fizine realybe. . . Štai ką iš esmės kalba visi fizikai, kurie, visų pirma, yra fizikai, — o jų vardas legionas, — arba kurie yra tiktai fizikai, štai ką kalba visa neomechanistinė mokykla. . . Fizikos krizę sudaro tai, kad matematikos dvasia užkariavo fiziką. Fizikos pažanga, iš vienos pusės, ir matematikos pažanga, iš antros, XIX amžiuje glaudžiai suartinė abu šiuos mokslus. . . Teorinė fizika tapo matematine fizika. . . Tada prasidėjo laikotarpis formaliosios fizikos, t. y. matematinės fizikos, tapusios grynai matematine, — matematinės fizikos ne kaip fizikos šakos, o kaip matematikos šakos. Šitoje naujojoje fazėje matematikas, įpratęs į konceptualinius (grynai loginius) elementus, sudarantius vienintelę jo darbo medžiagą, ir jausdamasis

suvaržytas grubių, materialinių elementų, kurie jam atrodė esą nepakankamai lankstūs, negalėjo nesiekti kuo daugiau nuo jų abstraguotis, išivaizduoti juos visiškai nematerialiai, grynai logiškai, arba net visiškai juos ignoruoti. Elementai, kaip realūs, objektyvūs duomenys, t. y. kaip *fiziniai* elementai, visiškai išnyko. Paliko tiktai formalūs santykiai, vaizduojami diferencialinėmis lygtimis... Jeigu matematikas nepaliks sumulktas šito konstruktyvaus savo proto darbo... tai jis įstengs surasti teorinės fizikos sąryšį su patyrimu, bet pirmu žvilgsniu ir neįspėtam žmogui, aišku, susidaro savivališka teorijos sandara... Konceptas, gryna sąvoka pakeičia realius elementus... Taip istoriškai, dėl matematinės formos, priimtos teorinės fizikos, paaiškinamas... fizikos negalavimas (le malaise), fizikos krizė ir jos tariamas nusišalinimas nuo objektyvių faktų“ (228—232).

Tokia yra pirmoji „fizikinio“ idealizmo priežastis. Reakciniai kėslai pagimdomi pačios mokslo pažangos. Stambus gamtos mokslo pasisekimas, priartėjimas prie tokių vientisinių ir paprastų materijos elementų, kurių judėjimo dėsniai duodasi matematiškai apdorojami, yra priežastis to, kad matematikai užmiršta materiją. „Materija išnyksta“, pasilieka vienos lygtys. Naujojoje išsivystymo stadijoje ir tariamai naujoviškai gaunama sena kantinė idėja: protas diktuoja gamtai dėsnius. Hermanas Koehnas, susižavėjęs, kaip mes esame matę, naujosios fizikos idealistine dvasia, prieina ligi to, jog ragina įvesti aukštąją matematiką į mokyklas, kad gimnazistams būtų skiepijama idealizmo dvasia, kurią išstumia mūsų materialistinė epocha (Geschichte des Materialismus von A. Lange, 5. Auflage, 1896, Bd. II, S. XLIX*). Žinoma, tai — kvaila reakcionieriaus svajonė, ir iš tikrųjų čia nieko daugiau nėra ir negali būti, išskyrus trumpalaikį nedidelės specialistų dalies susižavėjimą idealizmu. Bet nepaprastai būdinga, kaip skęstąs griebiasi šiaudelio, kokiomis rafinuotomis priemonėmis mėgina išsimokslinusios buržuazijos atstovai dirbtinai išlaikyti arba surasti vietelę fideizmui, kuri žemiausiuose liaudies masių sluoksniuose gimdo

* — A. Lange. „Materializmo istorija“. 5 leid., 1896, II t., XLIX psl. Red.

tamsumas, užguitumas ir kvailas kapitalistinių prieštaravimų nežmoniškumas.

Antroji priežastis, pagimdžiusi „fizikinį“ idealizmą, tai — *reliatyvizmo*, mūsų žinių santykinumo principas, kuris su ypatinga jėga peršasi fizikams staigaus senųjų teorijų laužymo metu ir kuris — *nežinant dialektikos* — neišvengiamai veda į idealizmą.

Šitas klausimas dėl reliatyvizmo ir dialektikos santykio bene bus visų svarbiausias teorinėms machizmo nelaimėms paaikškinti. Štai, pavyzdžiui, Rėjus, kaip ir visi Europos pozityvistai, supratimo neturi apie Markso dialektiką. Žodį dialektika jis vartoja išimtinai idealistinės filosofinės spekuliacijos prasme. Todėl jis, jausdamas, kad naujoji fizika suklupo ties reliatyvizmu, bejėgiškai kapanojasi, stengdamasis išskirti saikingąjį ir nesaikingąjį reliatyvizmą. Žinoma, „nesaikingasis reliatyvizmas logiškai, jeigu ne praktiškai, ribojasi su tikruoju skepticizmu“ (215), bet Puankarės raštuose, matote, šito „nesaikingojo“ reliatyvizmo nėra. Pamanykite, galima kaip vaistinėje atsverti truputį daugiau, truputį mažiau reliatyvizmo, ir tuo pataisyti machizmo reikalus!

Iš tikrųjų, vienintelį teoriškai teisingą reliatyvizmo klausimo pastatymą duoda materialistinė Markso ir Engelso dialektika, ir jos nežinojimas *neišvengiamai* turi nuvesti į filosofinį idealizmą. Jau vien šios aplinkybės nesupratimo, tarp kitko, pakanka, kad paliktų visiškai bereikišmė absurdiška p. Bermano knygelė apie „Dialektiką šiuolaikinės pažinimo teorijos šviesoje“: p. Bermanas pakartojo senų seniausias nesąmones apie dialektiką, kurios jis visiškai nesuprato. Mes jau esame matę, kad tokį pat nesupratimą *kiekviename žingsnyje* pažinimo teorijoje parodo *visi* machistai.

Visos senosios fizikos tiesos, dargi tos, kurios buvo laikomos neginčijamomis ir nepajudinamomis, pasirodo esančios santykinės tiesos, — *vadinasi*, jokios objektyvios tiesos, nepriklausančios nuo žmonijos, negali būti. Taip samprotauja ne tik visas machizmas, bet aplamai visas „fizikinis“ idealizmas. Kad iš santykinų tiesų sumos jų išsivystymo eigoje susidaro absoliuti tiesa, — kad santykinės tiesos yra santykiškai teisingi nepriklausančio nuo žmonijos objekto atspindžiai, — kad šitie atspindžiai

darosi vis labiau teisingi, — kad kiekvienoje mokslinėje tiesoje, nepaisant jos santykinumo, yra absoliučios tiesos elementas, — visi šitie teiginiai, savaime suprantami kiekvienam, kas gilinasi į Engelso „Anti-Diuringą“, yra knyga su septyniais antspaudais „šiuolaikinei“ pažinimo teorijai.

Tokie veikalai, kaip P. Duhemo „Fizikos teorija“* arba Stalo „Šiuolaikinės fizikos sąvokos ir teorijos“**, kuriuos ypač rekomenduoja Machas, nepaprastai vaizdžiai parodo, kad šitie „fizikiniai“ idealistai visų daugiausia reikšmės skiria kaip tiktai mūsų žinių santykinumui įrodyti, svyruodami iš esmės tarp idealizmo ir dialektinio materializmo. Abu autoriai, priklausantieji skirtingoms epochoms ir klausimą svarstantieji skirtingais požūriais (Diuhe- mas — fizikas pagal specialybę, 20 metų dirbęs šioje sri- tyje; Stalo — buvęs tikratis hegelininkas, kuris gėdinasi savo 1848 m. išleistos natūrfilosofijos, parašytos senąja hegeliška dvasia), visų energingiausiai kariauja prieš ato- mistinį-mechaninį gamtos supratimą. Jie įrodo tokio supratimo ribotumą, negalimumą pripažinti jo mūsų žino- jimo riba, daugelio sąvokų sustingimą veikaluose tų ra- šytojų, kurie laikosi šito supratimo. Ir toks *senojo* mate- rializmo trūkumas yra neabejojamas; visų mokslinių teorijų santykinumo nesupratimas, dialektikos nežinoji- mas, mechaninio požūrio perdėjimas, — tai prikašioja ankstyvesniems materialistams Engelsas. Bet Engelsas įstengė (skirtingai nuo Stalo) išmesti hegelišką idealizmą *ir suprasti* genialiai teisingą hegeliškosios dialektikos grūdą. Engelsas nuo senojo, metafizinio materializmo at- sisakė *dialektinio* materializmo naudai, o ne besiritančio į subjektyvizmą reliatyvizmo naudai. „Mechaninė teori- ja, — sako, pvz., Stalo, — drauge su visomis metafizinė- mis teorijomis hipostazuoja atskiras, idealias ir, gal būt, grynai sąlygines atributų grupes arba atskirus atributus ir traktuoja juos, kaip įvairius objektyvios realybės pa- vidalus“ (p. 150). Tai teisinga, jeigu jūs neišsižadate

* P. Duhem. „La théorie physique, son objet et sa structure“, Paris, 1906 (P. Diuhemas. „Fizikos teorija, jos objektas ir sandara“, Paryžius, 1906. Red.).

** J. B. Stallo. „The Concepts and Theories of Modern Physics“, Lond., 1882. Yra prancūziškas ir vokiškas vertimai.

objektyvios realybės pripažinimo ir kariaujate prieš metafiziką, kaip prieš antidialektiką. Stalo to aiškiai nesupranta. Materialistinės dialektikos jis nesuprato ir todėl dažnai ritasi per reliatyvizmą į subjektyvizmą ir idealizmą.

Tas pats yra su Diuhemu. Įdėjęs milžinišką kiekį darbo, pateikdamas tokių pat įdomių ir vertingų pavyzdžių iš fizikos istorijos, kokių dažnai galima sutikti Macho raštuose, jis įrodinėja, kad „kiekvienas fizikos dėsnis yra laikinas ir santykinis, nes jis apytikris“ (280). Ir lauzėmės gi žmogus į atviras duris! — galvoja marksistas, skaitydamas ilgus samprotavimus šia tema. Bet čia ir yra Diuhemo, Stalo, Macho, Puankarės nelaimė, kad durų, atidarytų dialektinio materializmo, jie nemato. Nemokėdami teisingai suformuluoti reliatyvizmo, jie ritasi nuo jo į idealizmą. „Fizikos dėsnis, tiesą sakant, nėra nei teisingas, nei klaidingas, o apytikris“, — rašo Diuhemas (p. 274). Šitame „o“ yra jau melo pradžia, pradžia nutrynimo ribos tarp mokslo teorijos, apytikriai *atspindinčios objektą*, t. y. artėjančios prie objektyvios tiesos, ir savivališkos, fantastinės, grynai sąlyginės teorijos, pavyzdžiui, religijos teorijos arba šachmatų žaidimo teorijos.

Šitas melas Diuhemo knygoje prieina iki paskelbimo *metafizika* klausimo dėl to, ar jutiminius reiškinius atitinka „materiali realybė“ (p. 10): šalin klausimą dėl realybės; mūsų sąvokos ir hipotezės — paprasti simboliai (signes, p. 26), „savivališkos“ (27) sandaros ir pan. Iš čia vienas žingsnis iki idealizmo, iki „tikinčiojo fizikos“, kurią p. Petras Diuhemas ir skelbia kantizmo dvasia (Réjaus knygos p. 162; plg. p. 160). O geraširdis Adleris (Fricas) — taip pat machistas, norintis būti marksistu! — nesugalvojo nieko gudresnio, kaip „taisyti“ Diuhemą šitaip: jis, girdi, pašalina „realybes, slypinčias už reiškinių, tiktai kaip teorijos objektus, o ne kaip *tikrovės objektus*“*. Tai yra jau pažįstama mums kritika kantizmo atžvilgiu Jumo ir Berklio požiūriu.

Bet apie jokių sąmoningą P. Diuhemo kantizmą negali būti nė kalbos. Jis tiesiog *svyruoja*, kaip ir Machas, nežinodamas, kuo jam paremti savo reliatyvizmą. Visoje

* „Vertėjo pastaba“ Diuhemo knygos vokiškajam vertimui, Lpz., 1908. J. Barth.

eilėje vietų jis visiškai arti prieina prie dialektinio materializmo. Mes žinome garsą, „kaip jis egzistuoja mūsų atžvilgiu, o ne tokį, koks jis yra pats savaime, kūnuose, sukeliančiuose garsą. Šią realybę, iš kurios mūsų pojūčiai atskleidžia vien išoriška ir paviršutiniška, įgalina mus pažinti akustikos teorijos. Jos mums sako, kad ten, kur mūsų suvokimai tesugauna tikrai tą tarymą, kurią mes vadiname garsu, realiai yra periodinis, miniatiūrinis, labai greitas judėjimas“ ir t. t. (p. 7). Ne kūnai yra pojūčių simboliai, o pojūčiai — kūnų simboliai (teisingiau, vaizdai). „Fizikos vystymasis sukelia nuolatinę kovą tarp gamtos, kuri nenuilsta teikdama medžiagą, ir proto, kuris nenuilsta pažindamas“ (p. 32) — gamta yra begalinė, kaip kad begalinė yra ir smulkiausia jos dalelytė (ir elektronas tame tarpe), bet protas taip pat be galo paverčia „daiktus savyje“ „daiktais mums“. „Kova tarp realybės ir fizikos dėsnių truks be galo; kiekvienam dėsniui, kurį suformuluos fizika, realybė priešpastatys, anksčiau ar vėliau, grubų paneigimą — paneigimą su fakto pagalba; bet fizika nenuilstamai retušuos, keis, komplikuos paneigtąjį dėsni“ (290). Tai būtų buvęs visiškai teisingas dialektinio materializmo išdėstymas, jeigu tiktai autorius tvirtai būtų laikęsis šitos objektyvios realybės buvimo, nepriklausomo nuo žmonijos. „... Fizikos teorija nėra grynai dirbtinė sistema, šiandien patogi — rytoj netikusi; tai — vis labiau ir labiau natūrali klasifikacija, vis labiau ir labiau aiškus atspindys tų realybių, kurių eksperimentinis metodas negali stebėti netarpiškai“ (pažodžiu: veidas į veidą: face à face, p. 445).

Machistas Diuhemas paskutiniu sakiniu meilinasi kančiam idealizmui: tarytum atidaromas takelis kitam metodui, be „eksperimentinio“, tarytum mes „daiktų savyje“ nepažįstame tiesiai, netarpiškai, veidas į veidą. Bet jeigu fizikos teorija tampa vis labiau natūrali, tai vadinasi, nepriklausomai nuo mūsų sąmonės yra „natūra“, realybė, kurią ši teorija „atspindi“, — būtent tokia yra dialektinio materializmo pažiūra.

Žodžiu, šiandieninis „fizikinis“ idealizmas lygiai taip pat, kaip vakarykštis „fiziologinis“ idealizmas, reiškia tik tai, kad viena gamtininkų mokykla vienoje gamtos mokslo šakoje nusirito į reakcinę filosofiją, nesugebėjusi

tiesiai ir iš karto nuo metafizinio materializmo pakilti į dialektinį materializmą*. Šitą žingsnį žengia ir nužengs šiuolaikinė fizika, bet ji eina į vienintelį teisingą gamtos mokslo metodą ir į vienintelę teisingą jo filosofiją ne tiesiai, o zigzagais, ne sąmoningai, o gaivališkai, ne matydama aiškiai savo „galutinį tikslą“, o artėdama į jį apgraibomis, svyrudama, kartais net ataturpsta. Šiuolaikinė fizika gimdo. Ji gimdo dialektinį materializmą. Gimdymas skausmingas. Be gyvos ir gyvybingos būtybės, neišvengiamai pagimdoma kai kurių negyvų produktų, šiokių tokių atmatų, kurias reikia nugabenti į patalpą nešvarumams. Šitoms atmatoms priklauso visas fizikinis idealizmas, visa empiriokritinė filosofija drauge su empiriosimbolizmu, empiriomonizmu ir kt. ir pan.

* Garsusis chemikas Viljamas Ramsėjus sako: „Mane dažnai klausinėdavo: argi elektra nėra vibracija? Kaip gi galima išaiškinti bevielį telegrafą mažyčių dalelių arba kūnelių (korpuskulių) persikėlimu? — Atsakymas į tai yra toks: elektra yra *daiktas*; ji yra (Ramsėjaus kursyvas) šitie mažyčiai kūneliai, bet kai šitie kūneliai atsiskiria nuo kurio nors objekto, tai eteriu paplinta banga, panaši į šviesos bangą, ir ši banga yra utilizuojama bevieliam telegrafui“ (*William Ramsay*. „*Essays, Biographical and Chemical*“, Lond., 1908, p. 126) (*Viljamas Ramsėjus*. „*Biografinės ir chemiinės apybraižos*“, Londonas, 1908, 126 psl. Red.). Papasakojęs apie radio pavirtimą helium, Ramsėjus pastebi: „Bent vienas iš vadinamųjų elementų jau dabar nebegali būti laikomas galutine materija; pats jis pavirsta paprastesne materijos forma“ (p. 160). „Beveik neabejojama, kad neigiamoji elektra yra atskira materijos forma; o teigiamoji elektra yra materija, netekusi neigiamosios elektros, t. y. materija minus šita elektrinė materija“ (176). „Kas yra elektra? Seniau manyta, kad yra dvi elektros rūšys: teigiamoji ir neigiamoji. Anais laikais negalima buvo atsakyti į pastatytą klausimą. Bet naujausieji tyrinėjimai daro įtikimą, kad tai, kas yra įprasta vadinti neigiamąja elektra, iš tikrųjų (really) yra substancija. Iš tikrųjų lyginamasis jos dalelių svoris yra išmatuotas; ši dalelė yra lygi apytikriai vienai septyniašimtajai vandenilio atomo masės daliai... Elektros atomai yra vadinami elektronais“ (196). Jeigu mūsų machistai, rašantieji knygas ir straipsnius filosofinėmis temomis, būtų mokėję galvoti, tai jie būtų suprātę, jog papakymas: „materija išnyksta“, „materija yra suvedama į elektrą“ ir pan., tėra tiktai gnoseologiškai bejėgiška išraiška tos tiesos, kad pavyksta atrasti naujas materijos formas, naujas materialaus judėjimo formas, suvesti senąsias formas į šitas naujasias ir t. t.

V I S K Y R I U S
EMPIRIOKRITICIZMAS
IR ISTORINIS MATERIALIZMAS

Rusiškieji machistai, kaip mes jau esame matę, dalijasi į dvi stovyklas: p. V. Černovas ir „Russkoje Bogatstvo“⁷⁵ bendradarbiai — visiškai ir nuoseklūs dialektinio materializmo priešininkai ir filosofijoje, ir istorijoje. Antroji, daugiausia mus čia dominanti, machistų kompanija nori būti marksistais ir visai stengiasi įtikinti skaitytojus, jog machizmas yra suderinamas su Markso ir Engelso istoriniu materializmu. Tiesa, šitie įtikinėjimai didžiąja dalimi tikrai įtikinėjimais ir palieka: nė vienas machistas, norintis būti marksistu, nepadarė nė mažiausio mėginimo bent šiek tiek sistemingai išdėstyti tikrąsias empiriokriticizmo pradininkų tendencijas visuomeninių mokslų srityje. Mes trumpai sustosime ties šiuo klausimu ir paimsime iš pradžių esamus literatūroje vokiškųjų empiriokritikų, o pasakum jų rusiškųjų mokinių pareiškimus.

1. VOKIŠKŪJŲ EMPIRIOKRITIKŲ EKSKURSIJOS
Į VISUOMENINIŲ MOKSLŲ SRITĮ

1895 metais, dar tebesant gyvam R. Avenarijui, jo leidžiamame filosofijos žurnale buvo įdėtas jo mokinio, F. Blėjaus, straipsnis: „Metafizika politinėje ekonomijoje“*. Visi empiriokriticizmo mokytojai kariauja ne tiktai prieš atviro, sąmoningo filosofinio materializmo

* „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“, 1895, XIX tomas. F. Blei. „Die Metaphysik in der Nationalökonomie“, SS. 378—390 („Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“, 1895, XIX tomas. F. Blėjus. „Metafizika politinėje ekonomijoje“, 378—390 psl. Red.).

„metafiziką“, bet ir prieš „metafiziką“ gamtos mokslo, gaivališkai besilaikančio materialistinės pažinimo teorijos požiūrio. Mokinys pradeda karą prieš metafiziką politinėje ekonomijoje. Šis karas yra nukreiptas prieš įvairiausias politinės ekonomijos mokyklas, bet mus domina išimtinai pobūdis empiriokritinės argumentacijos prieš Markso ir Engelso mokyklą.

„Šio tyrinėjimo tikslas, — rašo F. Blėjus, — yra parodyti, kad visa šiuolaikinė politinė ekonomija, aiškindama ūkinio gyvenimo reiškinius, operuoja metafizinėmis prielaidomis: ji „išveda“ ūkio „dėsnius“ iš jo „prigimties“, ir žmogus pasirodo tiktai kaip kažkas atsitiktinio šitų „dėsnių“ atžvilgiu. . . Visomis savo šiuolaikinėmis teorijomis politinė ekonomija remiasi metafiziniu pagrindu, visos jos teorijos nebiologiškos ir todėl nemokslinės ir neturi jokios vertės pažinimui. . . Teoretikai nežino, ant ko jie stato savo teorijas, kokios dirvos vaisiai yra tos teorijos. Jie tariasi esą realistai, operuojantieji be jokių prielaidų, kadangi jie, girdi, domisi tokiais „paprastais“ (nüchterne), „praktiniais“, „akivaizdžiais“ (sinnfällige) ūkiniais reiškiniais. . . Ir visi jie turi su daugeliu fiziologijos kryptį tą giminytės panašumą, kuri suteikia vaikams — mūsų atveju: fiziologams ir ekonomistams — tiktai kilmė iš tų pačių tėvo ir motinos, būtent: iš metafizikos ir iš spekuliacijos. Viena ekonomistų mokykla analizuoja „ūkio“ „reiškinius“ (kabutėse Avenarijus ir jo mokykla rašo paprastus žodžius, norėdami parodyti, kad jie, tikrieji filosofai, supranta visą „metafiziškumą“ tokios vulgarios, „gnoseologinės analizės“ nenuvalytos žodžių vartosenos), nesiedama to, ką ji randa (das Gefundene) šiame kelyje, su individų elgesiu: fiziologai pašalina iš savo tyrinėjimų individo elgesį, kaip „sielos veiksmus“ (Wirkungen der Seele), — šitos krypties ekonomistai paskelbia individų elgesį neturinčiu reikšmės (eine Negligible) „imanentinių ūkio dėsnų“ atžvilgiu (378—379). Marksui teorija iš sukonstruotų procesų konstatavo „ūkinius dėsnius“, ir „dėsniai“ buvo pradedamajame priklausomos gyvybinės eilės skyriuje (Initialabschnitt), o ūkiniai procesai buvo baigiamajame skyriuje (Finalabschnitt). . . „Ūkis“ ekonomistams pavirto transcendentine kategorija, kurioje jie atradavo tokius „dėsnius“, kokius norėjo atrasti: „kapitalo“

ir „darbo“, „rentos“, „darbo užmokesčio“, „pelno“ „dėsnius“. Žmogus ekonomistams pavirto platoniška „kapitalisto“, „darbininko“ ir t. t. sąvoka. Socializmas priskyrė „kapitalistui“ savybę būti „godžiam pelno“, liberalizmas — darbininkui savybę būti „reikliam“, — ir abu dėsniai čia buvo aiškinami „dėsningu kapitalo poveikiu“ (381—382).

„Marksas pradėjo prancūziškojo socializmo ir politinės ekonomijos studijavimą jau turėdamas socialistinę pasaulėžiūrą, ir jo pažintinis tikslas buvo suteikti „teorinį pagrindą“ šiai pasaulėžiūrai, kad būtų „užtikrinta“ jos pradinė vertė. Marksas rado Rikardo veikaluose vertės dėsnį, bet... prancūzų socialistų išvados iš Rikardo negalėjo patenkinti Markso „užtikrinti“ jo *E*-vertei, atvestai į gyvybinio skirtumo, t. y. „pasaulėžiūros“, būklę, nes šios išvados jau buvo įėjusios kaip sudėtinė dalis į jo pradinės vertės turinį „pasipiktinimo darbininkų apvoginėjimu“ ir t. t. pavidalu. Išvados buvo atmestos, kaip „ekonomiškai formaliai neteisingos“, nes jos yra paprastas „moralės pritaikymas politinei ekonomijai“. „Bet kas yra neteisinga formalia ekonomine prasme, gali būti teisinga pasaulinė istorine prasme. Jeigu dorovinė masės sąmonė paskelbia tam tikrą ekonominį faktą neteisingu, tai tas yra įrodymas, kad šis faktas pats save pergyveno, kad atsirado kitų ekonominių faktų, dėl kurių šis faktas pasidarė nepažinkiamas ir nebeišlaikomas. Už formalios ekonominės netiesos, vadinasi, gali būti paslėptas tikras ekonominis turinys“ (Engelsas „Filosofijos skurdo“ pratarmėje).

„Šitoje citatoje, — tęsia F. Blėjus, pateikdamas citatą iš Engelso, — yra nuimtas (abgehoben — techninis Avenarijaus terminas, prasme: pasiekė sąmonę, išsiskyrė) vidurinis mus čia dominančios priklausomos eilės skyrius (Medialabschnitt). „Pažinus“ tai, kad už „dorovinio netiesos įsisąmoninimo“ turi būti paslėptas „ekonominis faktas“, ateina baigiamasis skyrius“... (Finalabschnitt: Markso teorija yra pasisakymas, t. y. *E*-vertė, t. y. gyvybinis skirtumas, pereinantis tris stadijas, tris skyrius: pradžią, vidurį, pabaigą, Initialabschnitt, Medialabschnitt, Finalabschnitt)... „t. y. šito „ekonominio fakto“ „pažinimas“. Arba kitais žodžiais: dabar uždavins yra tas, kad

pradinę vertę“, t. y. „pasaulėžiūrą“, „iš naujo surastume“ „ekonominiuose faktuose“ šitai pradinei vertei „užtikrinti“. — Šita apibrėžtoji priklausomos eilės variacija jau slepia savyje Markso metafiziką, — nesvarbu, kuriuo būdu pasireikštų „pažinta“ baigiamajame skyriuje (Finalabschnitt). „Socialistinė pasaulėžiūra“, kaip savarankiška E-vertė, „absoliuti tiesa“, yra pagrindžiama „atgaline data“ „specialia“ pažinimo teorija — būtent: ekonomine Markso sistema ir materialistinė istorijos teorija... Su pridedamosios vertės sąvokos pagalba „subjektyviai“ „teisinga“ Markso pasaulėžiūroje randa savo „objektyvią tiesą“ „ekonominių kategorijų“ pažinimo teorijoje, — pradinės vertės užtikrinimas yra užbaigtas, metafizika gavo atgaline data pažinimo kritiką“ (384—386).

Skaitytojas, tur būt, piktinasi mumis už tai, kad mes taip ilgai cituojame šituos neįtikimai šlykščius tauškalus, šitą kvazimokslinę klounadą Avenarijaus terminologijos drabužiuose. Bet — wer den *Feind* will verstehen, muss im *Feindes* Lande gehen: kas nori pažinti *priešą*, tas turi pabūti *priešo* šalyje⁷⁶. O filosofinis R. Avenarijaus žurnalas — tikra priešo šalis marksistams. Ir mes kviečiame skaitytoją nugalėti minutę teisėtą pasibiaurėjimą buržuazinio mokslo klounais ir išanalizuoti Avenarijaus mokinio ir bendradarbio argumentaciją.

Pirmasis argumentas: Marksas — „metafizikas“, nesupratęs gnoseologinės „sąvokų kritikos“, neparengęs bendrosios pažinimo teorijos ir tiesiog išspraudęs materializmą į savąją „specialią pažinimo teoriją“.

Šiame argumente nėra nieko, kas priklausytų pačiam Blėjui ir tiktai Blėjui. Mes jau dešimtis ir šimtus kartų esame matę, kaip *visi* empiriokriticizmo pradininkai ir *visi* rusiškieji machistai kaltina materializmą „metafizika“, t. y., teisingiau, kartoja nuvalkiotus kantininkų, jūmistų, idealistų argumentus prieš materialistinę „metafiziką“.

Antrasis argumentas: marksizmas yra taip pat metafiziškas, kaip gamtos mokslas (fiziologija). — Ir dėl šio argumento „kaltas“ ne Blėjus, o Machas ir Avenarijus, nes jie paskelbė karą „gamtos mokslo metafizikai“, vadindami šituo vardu tą gaivališkai materialistinę pažinimo teoriją, kurios laikosi (kaip jie patys prisipažįsta ir kaip sako visi

šiek tiek žiną klausimą žmonės) milžiniška gamtininkų dauguma.

Trečiasis argumentas: marksizmas paskelbia „asmenybę“ neturintiu reikšmės dydžiu, *quantité négligeable*, pripažįsta žmogų „atsitiktinumą“, pajungia jį kažkokiems „imanentiniams ekonominiams dėsniams“, nepateikia analizės des *Gefundenen* — to, ką mes randame, kas mums duota, ir t. t. — Šitas argumentas *ištisai* pakartoja empiriokritinės „principinės koordinacijos“, t. y. Avenarijaus teorijos *idealistinio* išsūkio, idėjų ratą. Blėjus visiškai teisingas, kad Markso ir Engelso veikaluose negalima rasti nė šešėlio užuominos į prileidimą panašių idealistinių nesąmonių ir kad šių nesąmonių požiūriu neišvengiamai tenka atmeti marksizmą *ištisai*, iš pat pradžių, iš pačių pagrindinių filosofinių jo prielaidų.

Ketvirtasis argumentas: Markso teorija „nebiologiška“, ji nė žinoti nežino jokių „gyvybinių skirtumų“ ir panašaus žaidimo biologiniais terminais, kas sudaro reakcinio profesoriaus Avenarijaus „mokslą“. — Blėjaus argumentas yra teisingas machizmo požiūriu, nes praraja tarp Markso teorijos ir „biologinių“ Avenarijaus niekučių iš tikrųjų iš karto krinta į akis. Mes tuojau pamatysime, kaip rusiškieji machistai, norėdami būti marksistais, tikrovėje ėjo Blėjaus pėdomis.

Penktasis argumentas: Markso teorijos partiškumas, šališkumas, jo sprendimo išankstinumas. *Visas* empiriokriticizmas, o visai ne vienas tiktai Blėjus, pretenduoja į nepartiškumą ir filosofijoje, ir visuomenės moksle. Nei socializmas, nei liberalizmas. Ne atskyrimas pagrindinių ir nesutaikomų filosofijos krypčių, materializmo ir idealizmo, o siekimas pakilti *aukščiau* už jas. Mes esame matę šitą machizmo tendenciją ilgoje gnoseologinių klausimų eilėje ir mes neturime teisės stebėtis, sutikdami ją sociologijoje.

Šeštasis „argumentas“: „objektyvios“ tiesos išjuokimas. Blėjus iš karto pajuto, ir pajuto visai teisingai, kad istorinis materializmas ir visas ekonominis Markso mokymas kiaurai prisisunkę objektyvios tiesos pripažinimo. Ir Blėjus teisingai išreiškė Macho ir Avenarijaus doktrinos tendencijas, kada jis, taip sakant, „iš anksto“ atmetė marksizmą kaip tik dėl objektyvios tiesos idėjos, — kada jis

iš karto paskelbė, jog tikrovėje nieko, išskyrus „subjektyvias“ Markso pažiūras, už marksizmo mokymo nesišlepia.

Ir jeigu mūsų machistai išsižadės Blėjaus (o jie tikriausiai jo išsižadės), tai mes pasakysime jiems: nėra ko pykti ant veidrodžio, jeigu... ir t. t. Blėjus yra veidrodis, *teisingai* atspindintis empiriokriticizmo tendencijas, o mūsų machistų išsižadėjimas liudija tiktai apie gerus jų norus — ir apie absurdišką eklektinį jų siekimą sujungti Marksą su Avenarijum.

Nuo Blėjaus pereikime prie Pecoldo. Jeigu pirmasis yra paprastas mokinys, tai antrąjį tokie žymūs empiriokritikai, kaip Lesevičius, skelbia mokytoju. Jeigu Blėjus tiesiog iškėlė klausimą dėl marksizmo, tai Pecoldas, — nesišeminantis tiek, kad atsižvelgtų į kažkokį ten Marksą arba Engelsą, — teigiama forma išdėsto sociologines empiriokriticizmo pažiūras, įgalindamas sugretinti jas su marksizmu.

Antrasis Pecoldo „Įvado į grynojo patyrimo filosofiją“ tomas yra pavadintas: „Pakeliui į pastovumą“ („Auf dem Wege zum Dauernden“). Tendenciją į pastovumą autorius deda į savo tyrinėjimo pagrindą. „Galutinė (endgültig), pastovi žmonijos būklė gali būti iš formaliosios pusės atskleista svarbiausiais savo bruožais. Tuo būdu mes gauname pagrindus etikai, estetikai ir formaliai pažinimo teorijai“ (S. III). „Žmonijos vystymasis turi savyje savo tikslą“, jis eina į „tobulą (vollkommenen), pastovią būklę“ (60). Šito požymiai yra gausūs ir įvairūs. Pavyzdžiui, ar daug yra tokių karštų radikalų, kurie į senatvę nebūtų „atėję į protą“, nebūtų nurimę? Tiesa, šitas „priešlaikinis pastovumas“ (S. 62) yra filisterio savybė. Bet argi filisteriai nesudaro „kompaktinės daugumos“? (S. 62).

Mūsų filosofo išvada, spausdinama kursyvu: „Esminiausias visų mūsų mąstymo ir kūrybos tikslų požymis yra pastovumas“ (72). Paaiškinimas: daugelis „negali žiūrėti“, kai paveikslas kreivai kabo ant sienos arba raktas padėtas ant stalo kreivai. Ir tokie žmonės „visiškai ne būtinai yra pedantai“ (72). Jie turi „*jausmą to, kad yra kažkokia netvarka*“ (72; Pecoldo kursyvas). Žodžiu, „tendencija į pastovumą yra siekimas pačios galutinės, savo prigimtimi paskutinės būklės“ (73). Visa tai iš antrojo to-

mo penktojo skyriaus, pavadinto: „Psichinė tendencija į pastovumą“. Visi šitos tendencijos įrodymai yra vis patys svarieji. Pavyzdžiui: „Siekimas į tai, kas labiausiai galutina, kas visų aukščiausia pirmaprade, erdvine prasme, yra būdingas žmonėms, mėgstantiems kopti į kalnus. Juos į tai skatina ne visuomet vien tiktai siekimas reginių tolyn ir fizinės mankštos, siekimas tyro oro ir didžios gamtos, o taip pat ir giliai įdiegtas kiekvienai organinei būtybei siekimas pareikšti atkaklumą, laikantis kartą užsibrėžtos veiklos krypties tol, kol bus pasiektas natūralus tikslas“ (73). Dar pavyzdys: kokius pinigus tiktai moka žmonės už tai, kad surinktų pilną pašto ženklų kolekciją! „Galva gali apsvaigti, pažiūrėjus į pašto ženklų pirklio kainoraštį... Ir vis dėlto nieko negali būti natūralesnio ir suprantamesnio, kaip šitas pastovumo siekimas“ (74).

Filosofiškai neišsimokslinę žmonės nesupranta pastovumo arba mąstymo ekonomijos principų viso platumo. Pecaldas smulkiai išdėsto profanams savo „teoriją“. „Užuojauda yra išraiška netarpiškos reikmės siekti pastovios būklės“ — skelbia 28-jo § turinys... „Užuojauda nėra stebimo kentėjimo pakartojimas, padvigubinimas, o kentėjimas dėl šio kentėjimo... Užuojaudos netarpiškumas turi būti su didžiausia energija iškeltas į priekį. Jeigu mes pripažinsime ją, tai mes tuo pačiu pripažinsime, kad kitų gėris gali taip pat netarpiškai ir pirmapradiškai rūpėti žmogui, kaip ir jo paties gėris. Tuo būdu, mes tuo pačiu atmetame bet kurį utilitarinį ir eudemonistinį mokymo apie dorovę pagrindimą. Žmogiškoji prigimtis, būtent dėl to, kad siekia pastovumo ir ramybės, savo pagrindu nėra pikta, o kupina pasiryžimo suteikti pagalbą.

„Užuojaudos netarpiškumas dažnai pasireiškia pagalbos netarpiškumu. Siekiant išgelbėti kitą, neretai negalvojant šokama į pagalbą skęstančiam. Reginys kovojaščio su mirtimi žmogaus yra nepakeliamas ir verčia šokantį į pagalbą užmiršti kitas savo pareigas, netgi rizikuoti savo būviu ir savo artimųjų būviu, kad būtų išgelbėta nenauddinga kokio nors nusmukusio girtuoklio gyvybė, t. y. užuojauda tam tikromis aplinkybėmis gali pastūmėti į veiksmus, nepateisinamus doroviniu požiūriu“...

Ir panašių neapsakomų šlykštybių yra pilni dešimtys ir šimtai empiriokritinės filosofijos puslapiai!

Moralė išvedama iš „pastovios dorovinės būklės“ sąvokos (antrojo tomo antroji dalis: „Pastovios sielos būklės“, 1-sis skyrius: „Apie pastovią dorovinę būklę“). „Pastovi būklė pagal savo sąvoką neturi nė viename iš savo komponentų jokių pakitėjimo sąlygų. Iš čia jau išeina, be tolesnių samprotavimų, kad ši būklė nepalieka jokios galimybės *karui*“ (202). „Ūkinė ir socialinė lygybė išplaukia iš galutinės (endgültig), pastovios būklės sąvokos“ (213). Ne iš religijos išplaukia ši „pastovi būklė“, o iš „mokslo“. Ne „dauguma“ ją įgyvendins, kaip mano socialistai, ne socialistų valdžia „padės žmonijai“ (207), — ne, „laisvas išsivystymas“ atves į idealą. Argi, iš tikrųjų, nemažėja pelnas iš kapitalo, nuolat neauga darbo užmokestis? (223). Netiesa yra visi tie teigimai apie „sądomąją vergovę“ (229). Vergams nebaudžiamai laužydavo kojas, o dabar? Ne, „dorovinė pažanga“ neabejojama: pažvelkite į universitetines sodybas Anglijoje, į išganyto armiją (230), į vokiškąsias „etines draugijas“. „Pastovios estetiškos būklės“ vardan (antrosios dalies 2-sis skyrius) atmetama „romantika“. O prie romantikos yra priskiriami ir visi besaikio Aš išplėtimo pavidalai, ir idealizmas, ir metafizika, ir okultizmas, ir solipsizmas, ir egoizmas, ir „privertstinis daugumos majorizavimas mažumos“, ir „socialdemokratinis idealas apie tai, kad valstybė organizuoja visą darbą“ (240—241)*.

Beribis bukaprotiškumas miesčionio, kuris pasipūtęs terliojasi su galutinai nuvalkiotu šlamštu, pridengtu „nauju“, „empiriokritiniu“ sisteminiu ir terminologija, — štai kas yra sociologinės Blėjaus, Pecoldo, Macho ekskursijos. Pretenciozinis žodinių išsūkių apdaras, vargte išvargtos silogistinės įmantrybės, rafinuota scholastika, — žodžiu, tas pats ir gnoseologijoje, ir sociologijoje, tas pats reakcinis turinys už tokios pat réksmingos iškabos.

Dabar pažvelkime į rusiškuosius machistus.

* Ta pat dvasia Machas pasisako už valdininkišką Poperio ir Mengerio socializmą, užtikrinantį „individo laisvę“, kai tuo tarpu, girdi, nuo šio socializmo „nepalankiai skirijasis“ socialdemokratų mokymas grasina „dar viuosinesne ir sunkesne vergove, negu monarchinėje arba oligarchinėje valstybėje“. Žr. „Erk. u. Irrtum“, 2. Aufl., 1906, SS. 80—81 („Erkenntnis und Irrtum“, 2. Aufl., 1906, SS. 80—81 — „Pažinimas ir paklydimas“, 2 leid., 1906, 80—81 psl. Red.).

2. KAIP BOGDANOVAS PATAISO IR „IŠVYSTO“ MARKSĄ

Savo straipsnyje „Gyvybės vystymasis gamtoje ir visuomenėje“ (1902 m. Žr. „Iš visuom. psich.“, 35 ir sek. psl.) Bogdanovas cituoja žinomą vietą iš „Zur Kritik“⁷⁷ pratarmės, kur „didžiausias sociologas“, t. y. Marksas, išdėsto istorinio materializmo pagrindus. Pateikęs Markso žodžius, Bogdanovas pareiškia, kad „senasis istorinio monizmo suformulavimas, nenustodamas būti savo pagrindu teisingas, jau nebe visiškai mus patenkina“ (37). Vadina si, autorius nori įnešti pataisą arba išvystyti teoriją, *remdamasis jos pačios pagrindais*. Svarbiausia autoriaus išvada yra ši:

„Mes esame parodę, kad visuomeninės formos priklauso plačiai biologinių prisitaikymų *giminei*. Bet tuo mes dar neapibūdinome visuomeninių formų srities: apibūdini mui reikia nustatyti ne tik tai *giminę*, bet ir *rūšį*. . . Savo kovoje dėl būvio žmonės negali susivienyti kitaip, kaip su sąmonės pagalba: be sąmonės nėra bendravimo. Todėl *socialinis gyvenimas visais savo pasireiškimais yra sąmoningai psichinis*. . . Socialumas neatskiriamas nuo sąmoningumo. *Visuomeninė būtis ir visuomeninė sąmonė, tiksliaja šitų žodžių prasme, yra tapatingos*“ (50, 51. Bogdanovo kursyvas).

Kad ši išvada neturi nieko bendro su marksizmu, buvo jau nurodyta Ortodokso („Filosofinės apybraižos“, S. Peterburgas, 1906, 183 ir ankstesnieji psl.). O Bogdanovas atsakė jam tiesiog plūdima, prikibęs prie *klaidos* citatoje: vietoje „tiksliaja šitų žodžių prasme“ Ortodoksas pataisavo: „pilnutine prasme“. Klaida yra, ir autorius turėjo visišką teisę ją pataisyti, bet rékti šia proga apie „iškrypimą“, „suklastojimą“ ir pan. („Emp.“, III kn., XLIV psl.) — reiškia tiesiog pasigailėtinais žodžiais *užtrinti* nesutarimo esmę. Kad ir kokią „tikslia“ „visuomeninės būties“ ir „visuomeninės sąmonės“ žodžių prasmę Bogdanovas besugalvotų, palieka neabejojama, kad mūsų cituotasis jo teiginys yra *neteisingas*. Visuomeninė būtis ir visuomeninė sąmonė nėra tapatingos, — lygiai taip pat, kaip nėra tapatinga būtis aplamai ir sąmonė aplamai. Iš to, kad žmonės, pradėdami bendravimą, pradeda jį, kaip sąmoningos būtybės, jokiu būdu *neseka*, kad visuomeninė sąmonė būtų tapatinga visuomeninei būčiai. Pradėdami

bendravimą, žmonės visose bent kiek sudėtingose visuomeninėse formacijose — ir ypač kapitalistinėje visuomeninėje formacijoje — *neįsisąmonina* to, kurie visuomeniniai santykiai čia formuojasi, kuriais dėsniais jie vystosi ir t. t. Pavyzdžiui, valstietis, parduodamas grūdus, pradeda „bendravimą“ su pasauliniais duonos gamintojais pasaulinėje rinkoje, bet jis to neįsisąmonina, neįsisąmonina ir to, kurie visuomeniniai santykiai susiformuoja iš mainų. Visuomeninė sąmonė *atspindi* visuomeninę būtį — štai kas sudaro Markso mokymą. Atspindys gali būti apytikriai teisinga atspindimojo dalyko kopija, bet kalbėti čia apie tapatingumą yra nesąmonė. Aplamai sąmonė *atspindi* būtį, — tai yra bendras *viso* materializmo teiginys. Nematyti jo tiesioginio ir *nenutrūkstamo* sąryšio su istorinio materializmo teiginiu: visuomeninė sąmonė *atspindi* visuomeninę būtį — negalima.

Bogdanovo mėginimas nepastebimai pataisyti ir išvystyti Marksą „jo pagrindų dvasia“ yra aiškus šitų *materialistinių* pagrindų iškraipymas *idealizmo* dvasia. Juokinga būtų tai neigti. Priminsime bazarovišką empiriokriticizmo (ne empiriomonizmo, kaip galima! juk tarp šitų „sistemų“ toks milžiniškas, toks milžiniškas skirtumas!) išdėstymą: „jutiminis vaizdinys *ir yra* už mūsų esanti tikrovė“. Tai aiškus idealizmas, aiški sąmonės ir būties tapatingumo teorija. Prisiminkite toliau V. Šupės, imamento (kuris taip pat uoliai prisiekinėjo ir dievagojosi, kad jis nesąs idealistas, kaip Bazarovas ir Ko, ir taip pat ryžtingai išsilyginėjo ypatingai „tiksliai“ savo žodžių prasmę, kaip Bogdanovas), formulavimą: „būtis yra sąmonė“. Sugretinkite dabar su šituo tai, kaip *paneigia* Markso istorinį materializmą imanentas Šubertas-Zoldernas: „Kiekvienas materialinis gamybos procesas visuomet yra sąmonės reiškinyje jo stebėtojo atžvilgiu. . . Gnoseologiniu atžvilgiu ne išorinis gamybos procesas yra *pirminis dalykas* (prius), o subjektas arba subjektai; kitais žodžiais: ir grynai materialinis gamybos procesas neišveda (mūsų) iš bendrojo sąmonės ryšio“ (Bewusstseinszusammenhangs). Žr. cit. knygą: „D. menschl. Glück u. d. s. Frage“, S. 293 ir 295—296*.

* — „Das menschliche Glück und die soziale Frage“, S. 293 ir 295—296 — „Žmogaus laimė ir socialinis klausimas“, 293 ir 295—296 psl. *Red.*

Bogdanovas gali kiek tinkamas keikti materialistus už „jo minčių iškraipymą“, tačiau jokie prakeikimai nepakeis paprasto ir aiškaus fakto. Pataisa Marksui ir išvystymas Markso tariamai Markso dvasia iš „empiriomonisto“ Bogdanovo pusės *nieku esmingu* nesiskiria nuo Markso paneigimo iš idealisto ir gnoseologinio solipsisto Šuberto-Zolderno pusės. Bogdanovas įtikinėja, kad jis ne idealistas. Šubertas-Zoldernas įtikinėja, kad jis realistas (Bazarovas net patikėjo tuo). Mūsų laikais negalima filosofui nesiskelbti „realistu“ ir „idealizmo priešu“. Laikas gi suprasti tai, ponai machistai!

Ir imanentai, ir empiriokritikai, ir empiriomonistas ginčijasi dėl atskirų dalykų, dėl detalių, dėl *idealizmo* formulavimo, o mes iš *anksto* atmetame visus jų filosofijos pagrindus, bendrus visai šiai trejybei. Tegu Bogdanovas geriausia prasme ir su geriausia norais, priimdamas *visas* Markso *išvadas*, skelbia visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės „tapatingumą“; mes pasakysime: Bogdanovas *minus* „empiriomonizmą“ (teisingiau, *minus* machizmą) yra marksistas. Nes šita visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės tapatingumo teorija yra *visiška nesąmonė*, yra *besąlygiškai reakcinė* teorija. Jeigu atskiri asmens taikina ją su marksizmu, su marksistine elgsena, tai mes turime pripažinti, kad šie žmonės yra geresni, negu jų teorijos, o ne teisinti rėkiančius teorinius marksizmo iškraipymus.

Bogdanovas taikina savo teoriją su Markso išvadomis, paaukodamas šioms išvadoms elementarų nuoseklumą. Kiekvienas atskiras gamintojas pasauliniame ūkyje įsisąmonina, kad jis padaro štai šitokį pakeitimą gamybos technikoje, kiekvienas savininkas įsisąmonina, kad jis tokius štai produktus maino į kitus, bet šie gamintojai ir šie savininkai neįsisąmonina, kad jie tuo būdu pakeičia *visuomeninę būtį*. Visų šitų įvairiai išsiskakojusių pakeitimų sumos negalėtų aprėpti pasauliniame kapitalistiniame ūkyje nė 70 Marksų. Daugiausia, kad yra atrasti šitų pakeitimų *dėsniai*, svarbiausiais ir pagrindiniais bruožais parodyta *objektyvi* šitų pakeitimų ir jų istorinio vystymosi logika, — objektyvi ne ta prasme, kad sąmoningų būtybių, žmonių, visuomenė galėtų egzistuoti ir vystytis

nepriklausomai nuo sąmoningų būtybių buvimo (šituos tiktai niekus ir *tepabrėžia* savo „teorija“ Bogdanovas), o ta prasme, kad visuomeninė būtis *nepriklausoma* nuo *visuomeninės* žmonių sąmonės. Iš to, kad jūs gyvenate ir šeiminkaujate, gimdote vaikus ir gaminatė produktus, mainotė juos, susideda objektyviai būtina įvykių grandinė, vystymosi grandinė, nepriklausoma nuo jūsų *visuomeninės* sąmonės, niekuomet jos pilnutinai neaprepiama. Visų aukščiausias žmonijos uždavinys — aprėpti bendrais ir pagrindiniais bruožais šitą objektyviają ūkinę evoliucijos (visuomeninės būties evoliucijos) logiką, kad kuo ryškiausiai, aiškiausiai, kritiškiausiai pritaikytume *prie jos* savo visuomeninę sąmonę ir visų kapitalistinių šalių priešakinių klasių sąmonę.

Visa tai Bogdanovas pripažįsta. Vadinas? Vadinas, jo teorija apie „visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės tapatingumą“ *tikrovėje* yra jo išmetama laukan, palikdama tuščiu scholastiniu priedėliu, — tokiu pat tuščiu, negyvu ir niekingu, kaip kad „visuotinio pakeitimo teorija“ arba mokymas apie „elementus“, „introjekciją“ ir visos kitos machistinės nesąmonės. Bet „negyvėlis stveria gyvąjį“, negyvas scholastinis priedėlis *prieš* Bogdanovo *valių ir nepriklausomai nuo jo sąmonės* paverčia jo filosofiją į *tarnybinę ginklą* Šubertų-Zoldernų ir kitų reakcionierių, kurie tūkstančiais būdų iš šimto profesoriškų katedrų skleidžia *štai šitą patį* negyva, kaip gyva, prieš gyva, siekdami pasmaugti gyva. Bogdanovas asmeniškai — karštas bet kurios reakcijos ir, atskirai paėmus, buržuazinės reakcijos priešas. Bogdanoviškasis „pakeitimas“ ir jo „visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės tapatingumo“ teorija *tarnauja* šiai reakcijai. Tai — liūdnas faktas, bet faktas.

Materializmas aplamai pripažįsta objektyviai realią būtį (materiją), nepriklausomą nuo žmonijos sąmonės, nuo jos pojūčių, nuo jos patyrimo ir t. t. Istorinis materializmas pripažįsta visuomeninę būtį nepriklausoma nuo visuomeninės žmonijos sąmonės. Ir čia ir ten sąmonė tėra tiktai būties atspindys, geriausiu atveju apytikriai teisingas (adekvatinis, idealiai tikslus) jos atspindys. Iš šitos marksizmo filosofijos, nulietos iš vieno plieno gabalo, negalima išimti nei vienos pagrindinės prielaidos, nei

vienos esminės dalies, nepasitraukiant nuo objektyvios tiesos, nepuolant į buržuazinio-reakcinio melo glėbį.

Štai dar pavyzdžiai, kaip negyvas filosofinis idealizmas stveria gyvą marksistą Bogdanovą.

Straipsnis „Kas yra idealizmas?“ 1901 m. (ten pat, 11 ir sek. psl.). „Mes priename tokią išvadą: ir ten, kur žmonės sutinka savo pasisakymuose apie pažangą, ir ten, kur jie skiriasi, pagrindinė pažangos idėjos prasmė palieka ta pati: *augantis sąmonės gyvenimo pilnumas ir harmonija*. Toks yra objektyvus pažangos sąvokos turinys... Jeigu dabar mes palyginsime mūsų gautąjį psichologinį pažangos idėjos išreiškimą su anksčiau išaiškintu biologiniu („biologiškai *pažanga yra vadinamas gyvybės sumos augimas*“, 14 psl.), tai lengvai įsitikinsime, kad pirmasis visiškai sutampa su antruoju ir gali būti iš jo išvestas... Kadangi socialinis gyvenimas yra suvedamas į visuomenės narių psichinį gyvenimą, tai ir čia pažangos idėjos turinys palieka vis tas pats — gyvenimo pilnumo ir harmonijos augimas; tiktai reikia pridurti — *socialinio* žmonių gyvenimo. Ir, žinoma, kitokio turinio socialinės pažangos idėja niekuomet neturėjo ir negali turėti“ (16 psl.).

„Mes radome... kad idealizmas išreiškia daugiau socialinių nuotaikų pergale žmogaus sieloje prieš mažiau socialines, kad pažangus idealas yra visuomeniškai pažangios tendencijos atspindys idealistinėje psichikoje“ (32).

Nėra ko nė sakyti, kad visame šiame žaidime biologija ir sociologija nėra *nė grano* marksizmo. Spenserio ir Michailovskio veikaluose galima rasti kiek nori nė kiek neblogesnių apibrėžimų, kurie nieko neapibrėžia, išskyrus autoriaus „gerus norus“, ir parodo *visišką nesupratimą* to, „kas yra idealizmas“ ir kas yra materializmas.

Trečioji „Empiriomonizmo“ knyga, straipsnis „Visuomeninė atranka“ (metodo pagrindai) 1906 m. Autorius pradeda nuo to, kad atmeta „eklektinius socialinius-biologinius Langės, Ferio, Voltmano ir daugelio kitų mėginimus“ (1 psl.), o 15 psl. jau yra dėstoma ši „tyrinėjimo“ išvada: „Mes galime šiuo būdu formuluoti pagrindinį energetikos ir visuomeninės atrankos ryšį:

„*Kiekvienos visuomeninės atrankos aktas yra padidėjimas ar sumažėjimas energijos to visuomeninio komplekso, kuriam jis priklauso. Pirmuoju atveju priešais mus*

„teigiamoji atranka“; antruoju — „neigiamoji““. (Auto-
riaus kursyvas.)

Ir tokios neapsakomos nesąmonės skelbiamos marksiz-
mul! Ar galima išsivaizduoti ką nors daugiau nevaisingo,
negyvo, scholastiško, negu toks narstymas biologinių ir
energetinių žodeliūkščių, kurie visiškai nieko neduoda ir
negali duoti visuomeninių mokslų srityje? Nei šešelio
konkretaus ekonominio tyrinėjimo, nei užuominos į
Markso *metodą*, dialektikos metodą ir materializmo pa-
saulėžiūrą, paprastas definicijų *prasimanymas*, mėginimas
pritaikyti jas parengtoms marksizmo išvadoms. „Greitas
augimas gamybinių kapitalistinės visuomenės jėgų yra,
be abejonės, socialinės visumos energijos padidėjimas...“ — antroji sakinio pusė, be abejonės, yra papras-
tas pirmosios pusės pakartojimas, išreikštas beprasmiais
terminais, kurie atrodo „pagilinančiais“ klausimą, bet iš
tikrųjų *nė per plauką* nesiskiria nuo eklektinių biologinių-
sociologinių Langės ir Ko mėginimų! — „bet disharmoniš-
kas šio proceso pobūdis veda į tai, kad jis užsibaigia
„krize“, didžiuliu gamybinių jėgų išaikvojimu, staigiu
energijos sumažėjimu: teigiamąją atranką pakeičia nei-
giamoji“ (18).

Ir tai jums ne Langė? Prie parengtų išvadų apie krizes,
nė per nago juodymą nepridedant nei konkrečios medžia-
gos, nei krizių prigimties išaiškinimo, prisiuvama biolo-
ginė-energetinė etiketė. Visa tai yra labai geranoriška,
nes autorius nori patvirtinti ir pagilinti Markso išvadas,
bet iš tikrųjų jis *praskiedžia* jas nepakenčiamai nuobodžia,
negyva scholastika. „Marksistiško“ čia tėra tiktai *pakar-
tojimas* iš anksto žinomos išvados, o visas „naujas“ jos
pagrindimas, visa ši „socialinė energetika“ (34) ir „socia-
linė atranka“, tai — paprastas *žodžių rinkinys*, vien pa-
sityčiojimas iš marksizmo.

Bogdanovas užsiima visai ne marksistiniu tyrinėjimu, o
jau anksčiau šiuo tyrinėjimu gautų rezultatų perrenginėjimu
biologinės ir energetinės terminologijos aparatu. Visas
šitas mėginimas nuo pradžios iki galo visiškai netikęs, nes
„atrankos“, energijos „asimiliacijos ir dezasimiliacijos“,
energetinio balanso ir kt. ir pan. sąvokų pritaikymas, tai-
kant jas visuomeninių mokslų sričiai, yra *tuščia frazė*.
Tikrovėje jokio visuomeninių reiškinių *tyrinėjimo*, jokio

visuomeninių mokslų *metodo* išsiaiškinimo su šių sąvokų pagalba *negalima* pateikti. Nieko nėra lengvesnio, kaip prilipdyti „energetinę“ arba „biologinę-sociologinę“ etiketę reiškiniams, kaip kad krizės, revoliucijos, klasių kova ir pan., bet nieko nėra ir daugiau nevaisingo, scholastiško, negyvo, negu šis darbas. Esmė yra ne tai, kad Bogdanovas tuo atveju *visus* savo rezultatus ir išvadas pritaiko prie Markso, arba „beveik“ visus (mes matėme „pataisą“ klausimui dėl visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės santykio), — o tai, kad šito pritaikymo, šitos „socialinės energetikos“ *metodai* yra perdėm melagingi ir visiškai nieku nesiskiria nuo Langės metodų.

„Ponas Langė, — rašė Marksas 1870 metų birželio 27 dieną Kugelmanui, — („Dėl darbininkų klausimo ir t. t.“, 2 leid.) baisiai giria mane. . . su tikslu pats pasirodyti dideliu žmogumi. Dalykas yra tas, kad p. Langė padarė didelį atradimą. Visą istoriją galima pritaikyti vieninteliui didžiam natūraliam dėsniui. Šis natūralus dėsnis glūdi *frazėje* „Struggle for life“ — kova dėl būvio (Darvino posakis, taip pavartotas, pavirsta tuščia fraze), o šitos frazės turinį sudaro Maltaus dėsnis dėl gyventojų arba, teisingiau, dėl gyventojų pertekliaus. Vadinasi, užuot analizavus šią „Struggle for life“, kaip ji istoriškai pasireiškė įvairiose visuomeninėse formose, nelieka nieko kito daryti, kaip kiekvieną konkrečią kovą paversti „Struggle for life“ fraze, o šią frazę Maltaus fantazija apie gyventojus. Reikia sutikti, kad tai labai įtikinantis metodas. . . pasipūtusiam, besidedančiam mokslingu, išdidžiam ne-mokšiškumui ir minties tingumui“⁷⁸.

Pagrindą Langei kritikuoti Marksui sudaro ne tai, kad Langė prakiša specialiai maltuzianizmą į sociologiją, o tai, kad *aplamai* biologinių sąvokų perkėlimas į visuomeninių mokslų sritį yra *frazė*. Ar toks perkėlimas daromas „gerais“ tikslais ar siekiant patvirtinti klaidingas sociologines išvadas, dėl to frazė nenustoja buvusi fraze. Ir Bogdanovo „socialinė energetika“, jo prijungimas mokymo apie visuomeninę atranką prie marksizmo yra būtent tokia frazė.

Kaip gnoseologijoje Machas ir Avenarijus nevystė idealizmo, o užgriozdė *senąsias* idealistines klaidas pretenciozinėmis terminologinėmis nesąmonėmis („elementai“,

„principinė koordinacija“, „introjekcija“ ir t. t.), taip ir sociologijoje empiriokriticizmas, nors ir nuoširdžiausiai pritariant marksizmo išvadoms, veda į istorinio materializmo iškraipymą pretencioziškai tuščiais energetiniais ir biologiniais plepalais.

Istorinė šiuolaikinio rusiškojo machizmo (teisingiau: machistinio antkryčio dalies socialdemokratų tarpe) ypatybė yra ši aplinkybė. Feuerbachas buvo „materialistas apačioje, idealistas viršuje“; tas pats tam tikru laipsniu tinka ir Biuchneriui, Fogtui, Molešotui ir Diuringui su tuo esminiu skirtumu, kad visi šitie filosofai buvo nykštukai ir menki rašeišos, palyginus su Feuerbachu.

Marksas ir Engelsas, išaugdami iš Feuerbacho ir bręsdami kovoje prieš rašeišas, natūraliai kreipė didžiausią dėmesį į tai, kad materializmo filosofija būtų užbaigta statyti iki viršaus, t. y. ne į materialistinę gnoseologiją, o į materialistinę istorijos supratimą. Todėl Marksas ir Engelsas savo veikaluose labiau ir pabrėždavo *dialektinį* materializmą, negu *dialektinį materializmą*, labiau pabrėždavo *istorinį* materializmą, negu istorinį *materializmą*. Mūsų machistai, norintieji būti marksistais, priėjo marksizmą visiškai skirtingu nuo šio istoriniu laikotarpiu, priėjo tokiu metu, kada buržuazinė filosofija ypačiai specializavosi gnoseologijoje ir, įsisavindama vienašališka ir iškraipyta forma kai kurias sudėtines dialektikos dalis (pavyzdžiui, reliatyvizmą), didžiausią dėmesį kreipė į gynimą arba atgaivinimą idealizmo apačioje, o ne idealizmo viršuje. Bent pozityvizmas apamai ir machizmas, atskirai paėmus, kur kas labiau rūpinosi padailintu gnoseologijos falsifikavimu, stengdamiesi būti panašūs į materializmą, slėpdami idealizmą po tariamai materialistine terminologija, — ir palyginti maža tekreipė dėmesio į istorijos filosofiją. Mūsų machistai nesuprato marksizmo, nes jiems teko priėti jį, taip sakant, *iš kitos pusės*, ir jie įsisavino — o kartais ne tiek įsisavino, kiek iškalė — ekonominę ir istorinę Markso teoriją, neišsiaiškinę jos pagrindo, t. y. filosofinio materializmo. Išėjo tai, kad Bogdanovas ir Ko turi būti pavadinti išvirkščiais rusiškaisiais Biuchneriais ir Diuringais. Jie norėtų būti materialistai viršuje, jie nemoka atsikratyti supainiotu idealizmu apačioje! Bogdanovo veikaluose „viršuje“ — istorinis materializ-

mas, tiesa, vulgarus ir gerokai sugadintas idealizmu, „apačioje“ — idealizmas, pervilkta marksistiniai terminais, pritaikytas prie marksistinių žodelių. „Socialiai organizuotas patyrimas“, „kolektyvinis darbo procesas“, vis tai — marksistiniai žodžiai, bet visa tai — *tiktai žodžiai*, slepantieji idealistinę filosofiją, kuri skelbia daiktus „elementų“-pojūčių kompleksais, išorinį pasaulį — žmonių „patyrimu“ arba „empiriosimboliu“, fizinę gamtą — „dariniu“ iš „psichiško“ ir t. t. ir pan.

Vis daugiau padailintas marksizmo falsifikavimas, vis labiau padailinti antimaterialistinių mokymų klastojimai, kad jie būtų panašūs į marksizmą, — štai kuo apibūdinamas šiuolaikinis revizionizmas ir politinėje ekonomijoje, ir taktikos klausimais, ir apilai filosofijoje, tiek gno-seologijoje, tiek ir sociologijoje.

3. DĖL SUVOROVIŠKŲ „SOCIALINĖS FILOSOFIJOS PAGRINDŲ“

„Apybraižas „apie“ marksizmo filosofiją“, kurios pasibaigia nurodytuju drg. S. Suvorovo straipsniu, yra nepaprastai stipriai veikianti puokštė kaip tik dėl kolektyvinio šios knygos pobūdžio. Kada priešais jus kartu ir greta išstoja Bazarovas, kuris sako, kad pagal Engelsą „jutiminius vaizdinius ir yra už mūsų esanti tikrovė“, Bermanas, skelbiąs Markso ir Engelso dialektiką mistika, Lunačarskis, nusikalbėjęs iki religijos, Juškevičius, įvedąs „Logosą į iracionalų duomens sriautą“, Bogdanovas, vadinąs idealizmą marksizmo filosofija, Gelfondas, nuvalęs J. Dicgeną nuo materializmo, ir pagaliau S. Suvorovas su straipsniu: „Socialinės filosofijos pagrindai“, tai jūs iš karto jaučiate naujosios linijos „dvasią“. Kiekybė perėjo į kokybę. „Ieškantieji“, ieškoję iki šiol skyrium atskiruose straipsniuose ir knygoje, pasirodė su tikru pronomiavimo. Atskirus nesutarimus tarp jų nudildo pats faktas kolektyvinio pasisakymo *prieš* (o ne „apie“) marksizmo filosofiją, ir reakciniai machizmo, kaip srovės, bruožai tampa aki-vaizdūs.

Suvorovo straipsnis yra tuo įdomesnis tokiomis aplinkybėmis, kad autorius ne empiriomonistas ir ne empirio-kritikas, o tiesiog „realistas“, — vadinasi, jį suartina su visa kita kompanija ne tai, kas skiria Bazarovą, Juškevičių, Bogdanovą, kaip filosofus, o tai, kas yra jiems visiems

bendro prieš dialektinį materializmą. Sociologinių šito „realisto“ samprotavimų palyginimas su empiriomonisto samprotavimais padės mums nupiešti bendrą jų tendenciją.

Suvorovas rašo: „Pasaulio procesą reguliuojančių dėsnių gradacijoje atskirieji ir sudėtingieji yra suvedami į bendruosius ir paprastuosius, — ir visi jie yra pajungti universaliam išsivystymo dėsniui — *jėgų ekonomijos dėsniui*. Šio dėsnio esmė yra ta, kad *kiekviena jėgų sistema tuo labiau gali išlikti ir vystytis, kuo mažesnis joje eikvojimas, kuo didesnis sukaupimas ir kuo geriau eikvojimas tarnauja sukaupimui*. Judančios pusiausvyros formos, nuo senų laikų kėlusios objektyvaus tikslingumo idėją (saulės sistema, žemiškų reiškinių apytaka, gyvybės procesas), susidaro ir vystosi kaip tiktai dėl jų turimos energijos išsaugojimo ir sukaupimo, — dėl jų vidinės ekonomijos. Jėgų ekonomijos dėsnis yra jungiantis ir reguliuojantis pradas kiekvieno išsivystymo, — neorganinio, biologinio ir socialinio“ (293 psl., autoriaus kuršvas).

Nuostabiai lengvai mūsų „pozityvistai“ ir „realistai“ kepa „universalius dėsnius“! Gaila tiktai, kad šitie dėsniai nė kiek nėra geresni už tuos, kuriuos taip pat lengvai ir greitai kepė Eugenijus Diuringas. Suvorovo „universalusis dėsnis“ — tokia pat tuščia, išpūsta frazė, kaip ir Diuringo universalūs dėsniai. Pamėginkite pritaikyti šį dėsni pirmajai iš autoriaus nurodytų trijų sričių: neorganiniam išsivystymui. Jūs pamatysite, kad jokios „jėgų ekonomijos“, be energijos išlaikymo ir kitimo dėsnio čia pritaikyti ir dar „universaliai“ pritaikyti jums nepavyks. O „energijos išlaikymo“ dėsni autorius jau išskyrė, jau paminėjo anksčiau (292 psl.), kaip atskirą dėsni*. Kas gi pasiliko be šito dėsnio neorganinio išsivystymo srityje? Kur tie papildymai, arba komplikavimai, arba nauji atradimai, arba nauji faktai, kurie leido autoriui energijos iš-

* Būdinga, kad energijos išlaikymo ir kitimo dėsnio atradimą Suvorovas vadina „pagrindinių energetikos teiginių nustatymu“ (292). Ar yra girdėjęs mūsų „realistas“, norįs būti marksistu, kad ir vulgarieji materialistai Biuchneris ir Ko ir dialektinis materialistas Engelsas laikė šitą dėsni pagrindiniu materializmo teiginių nustatymu? Ar pagalvojo mūsų „realistas“, ką reiškia šis skirtumas? O, ne, jis tiesiog perėmė madą, pakartotojo Ostvaldą, ir viskas. Čia ir nelaimė, kad tokie „realistai“ pasiduoda madai, kai tuo tarpu

laikymo ir kitimo dėsnių pakeisti („patobulinti“) „jėgų ekonomijos“ dėsniu? Jokių tokių faktų arba atradimų nėra, ir Suvorovas net neprasižijojo apie juos. Jis tiesiog — puikybės dėlei, kaip sakydavo Turgenevo Bazarovas, — užsimojo plunksna ir brūkštelėjo naują „realiai monistinės filosofijos“ „universalų dėsnių“ (292 psl.). Štai, kokie mes! Kuo mes blogesni už Diuringą?

Paimkite antrąją išsivystymo sritį — biologinę. Ar universalus čia yra, organizmams vystantis kovos dėl būvio ir atrankos būdu, jėgų ekonomijos dėsnis arba jėgų eikvojimo „dėsnis“? Niekis! „Realiai monistinei filosofijai“ galima universalaus dėsnio „prasmę“ vienoje srityje suprasti taip, o kitoje antraip, pavyzdžiui, kaip *aukštesnių* organizmų išsivystymą iš žemesnių. Nesvarbu, kad universalus dėsnis dėl to pavirsta tuščia fraze, — užtat yra išlaikytas „monizmo“ principas. O trečioje srityje (socialinėje) galima trečia prasme suprasti „universalų dėsnių“, kaip gamybinių jėgų išsivystymą. Tam ir „universalus dėsnis“, kad prie jo būtų galima pritaikyti, ką nori.

„Nors visuomenės mokslas dar tebėra jaunas, — jis jau turi ir tvirtą bazę ir užbaigtus apibendrinimus; XIX šimtetyje jis išsivystė iki teorinio aukščio, — ir tai sudaro svarbiausią Markso nuopelną. Jis iškėlė socialinį mokslą iki socialinės teorijos laipsnio...“ Engelsas pasakė, kad Marksas socializmą iš utopijos pavertė mokslu, bet Suvorovui to maža. Bus stipriau, jeigu mes *nuo mokslo* (o ar buvo ligi Markso socialinis mokslas?) *atskirsime* dar *teoriją*, — nesvarbu, kad skyrimas išeis beprasmiškas!

... nustatę pagrindinį socialinės dinamikos dėsnių, pagal kurį gamybinių jėgų evoliucija yra lemiantis viso ūkinio ir visuomeninio išsivystymo pradas. Bet gamybinių jėgų išsivystymas atitinka darbo našumo augimą, santykinę energijos eikvojimo sumažėjimą ir jos sukaupimo padidėjimą... (matote, kokia vaisinga „realiai monistinė filosofija“: duotas naujas, energetinis marksizmo pagrindimas!). . . „tai — ekonominis principas. Tuo būdu Marksas

Engelsas, pavyzdžiui, *įsisavino naują jam energijos terminą* ir ėmė jį vartoti 1885 m. („Anti-Diuringo“ 2-jo leid. prat.) ir 1888 m. („L. Feuerbachas“), bet vartoti lygtomis su sąvokomis „jėga“ ir „judėjimas“, pakaitomis su jomis, Engelsas įstengė praturtinti savo *materializmą*, įsisavinęs naują terminologiją. „Realistai“ ir kiti painiojojai, nusitvėrę naują terminą, nepastebėjo skirtumo tarp materializmo ir energetikos!

į socialinės teorijos pagrindą padėjo jėgų ekonomijos principą“...

Šis „tuo būdu“ iš tikrųjų neprilygstamas! *Kadangi* Markso veikaluose yra politinė ekonomija, *tai* šia proga imkime gromuloti žodį „ekonomija“, vadindami gromulavimo produktus „realiai monistine filosofija“!

Ne, Marksas į savo teorijos pagrindą nedėjo jokio jėgų ekonomijos principo. Tai niekai, sugalvoti žmonių, kuriems neleidžia užmigti Eugenijaus Diuringo laurai. Marksas visiškai tiksliai apibrėžė gamybinių jėgų augimo sąvoką ir tyrinėjo konkretų šito augimo procesą. O Suvorovas sugalvoja naują žodelį Markso analizuotai sąvokai pažymėti ir sugalvoja labai nevykusiai, tiktai supainiojęs dalyką. Nes, ką reiškia „jėgų ekonomija“, kaip ją išmatuoti, kaip šitą sąvoką taikyti, kurie tikslūs ir apibrėžti faktai čia tinka — šito Suvorovas neišaiškino, ir šito negalima išaiškinti, nes tai — painiava. Klausykite toliau:

„... Šis socialinės ekonomijos dėsnis yra ne tiktai socialinio mokslo vidinio vieningumo principas“ (ar jūs čia ką nors suprantate, skaitytojau?), „bet ir jungiančioji grandis tarp socialinės teorijos ir būties visuotinės teorijos“ (294).

Taigi, Taigi. „Būties visuotinė teorija“ naujai S. Suvorovo atrasta po to, kai ją daug kartų įvairiausiai pavidalais buvo atradę gausūs filosofinės scholastikos atstovai. Sveikiname rusiškuosius machistus su nauja „būties visuotinė teorija“! Tikėsimės, kad sekantį kolektyvinį savo veikalą jie ištaisys paskirs šitam didžiajam atradimui pagrįsti ir išvystyti!

Kaip išdėsto Markso teoriją mūsiškis realistinės arba realiai monistinės filosofijos atstovas, matyti iš tokio pavyzdžio. „Aplamai gamybinės žmonių jėgos sudaro genetinę gradaciją“ (uf!) „ir susideda iš jų darbo energijos, pajungtų stichinių jėgų, kultūros pakeistos gamtos ir darbo įrankių, sudarančių gamybinę techniką... Darbo proceso atžvilgiu šitos jėgos atlieka grynai ekonominę funkciją; jos sutaupo darbo energiją ir pakelia jos panaudojimo našumą“ (298). Gamybinės jėgos atlieka ekonominę funkciją darbo proceso atžvilgiu! Tai vis tiek, kaip

kad pasakyti: gyvybinės jėgos atlieka gyvybinę funkciją gyvybės proceso atžvilgiu. Tai ne išdėstymas Markso, o marksizmo užteršimas neįmanomomis žodinėmis šiukšlėmis.

Visų šių šiukšlių Suvorovo straipsnyje neišskaičiuosi. „Klasės socializacija reiškiasi augimu jos kolektyvinės valdžios ir ant žmonių, ir ant jų nuosavybės“ (313)... „Klasių kova yra nukreipta nustatyti pusiausvyros formoms tarp socialinių jėgų“ (322)... Socialinė nesantaika, neapykanta ir kova iš esmės yra neigiami, antivisuomeniniai reiškiniai. „Socialinė pažanga, pagal pagrindinį jos turinį, yra visuomeniškumo, socialinio žmonių ryšio augimas“ (328). Galima tomus prirašyti tokių kvailių kolektyvomis, — ir prirašo jų tomus buržuazinės sociologijos atstovai, bet vadinti tai marksizmo filosofija — tai jau per daug. Jeigu Suvorovo straipsnis būtų buvęs marksizmo populiarinimo mėginimas, — jo negalima būtų ypatingai griežtai smerkti; kiekvienas būtų pripažinęs, kad autoriaus norai yra geri, bet mėginimas visiškai nevykęs, ir tiek. O kai machistų grupė pateikia mums tokį dalyką „Socialinės filosofijos pagrindų“ vardu, kai mes matome tuos pačius marksizmo „išvystymo“ metodus filosofinėse Bogdanovo knygutėse, tai neišvengiamai susidaro išvada apie nenutrūkstamą reakcinės gnoseologijos sąryšį su reakcinėmis pastangomis sociologijoje.

4. PARTIJOS FILOSOFIJOJE IR FILOSOFINIAI PUSGALVIAI

Mums paliko dar išnagrinėti klausimą dėl machizmo nusistatymo religijos atžvilgiu. Bet šis klausimas išsiplėčia iki klausimo dėl to, ar apamai esama partijų filosofijoje ir kokią reikšmę turi filosofijoje nepartiškumas.

Per visą ankstyvesnę dėstymą, ryšium su kiekvienu mūsų paliestu gnoseologijos klausimu, ryšium su kiekvienu filosofiniu klausimu, pastatyta naujosios fizikos, mes sekėme *materializmo* ir *idealizmo* kovą. Už naujų terminologinių gudrybių krūvos, už gelerteriškos scholastikos šiukšlių, mes visuomet be išimties rasdavome dvi pagrindines linijas, dvi pagrindines kryptis, sprendžiant filosofinius klausimus. Ar imti pirminiu dalyku gamtą, materiją, fizinę, išorinį pasaulį — ir antriniu dalyku laikyti sąmonę, dvasią, pojūtį (—patyrimą, pagal *paplitusią* mūsų

laikais terminologiją), psichiška ir pan., štai tas pagrindinis klausimas, kuris *tikrovėje* tebeskirto filosofus į *dvi dideles stovyklas*. Tūkstančių ir tūkstančių klaidų ir painiavos šioje srityje šaltinis yra kaip tiktai tas, kad po terminų, definicijų, scholastinių išsūkių, žodinių gudrybių išore *praziūrimos* šios dvi pagrindinės tendencijos (Bogdanovas, pavyzdžiui, nenori pripažinti savo idealizmo, nes vietoje, matote, „metafizinių“ sąvokų: „gamta“ ir „dvasia“ jis paėmė „patyrimo“ sąvokas: fiziška ir psichiška. Žodelį pakeitė!).

Markso ir Engelso genialumą sudaro kaip tiktai tas, kad per labai ilgą laikotarpį, *beveik pusę šimtmečio*, jie vystė materializmą, stūmė į priekį vieną pagrindinę kryptį filosofijoje, netūpčiojo kartodami jau išspręstus gnoseologinius klausimus, o nuosekliai laikėsi, — rodė, *kaip* reikia laikytis *to paties* materializmo visuomeninių mokslų srityje, negailestingai atmesdami, kaip šiukšles, nesąmones, išpūstus pretenciozinius niekus, nesuskaitomus mėginimus „atrasti“ „naują“ liniją filosofijoje, išrasti „naują“ kryptį ir t. t. Žodinių tokių mėginimų pobūdį, scholastinį žaidimą naujais filosofiniais „izmais“, klausimo esmės užteršimą įmantriomis gudrybėmis, nemokėjimą suprasti ir aiškiai pavaizduoti dviejų pagrindinių gnoseologinių kryptių kovą, — štai ką persekiojo, ujo Marksas ir Engelsas per visą savo veikimo laiką.

Mes pasakėme: beveik pusę šimtmečio. Iš tikrųjų, dar 1843 metais, kai Marksas dar tiktai darėsi Marksu, t. y. socializmu, kaip mokslo, kūrėju, kūrėju *šiuolaikinio materializmo*, neišmatuojamai turiningesnio ir nepalyginamai nuoseklesnio, negu visos ankstyvesnės materializmo formos, — dar tuo metu Marksas su nuostabiu aiškumu brėžė pagrindines linijas filosofijoje. K. Griunas pateikia Markso 1843 metų spalio 20 dienos laišką Feuerbachui⁷⁹, kur Marksas kviečia Feuerbachą parašyti straipsnį prieš Šelingą į „Deutsch-Französische Jahrbücher“⁸⁰. Tas Šelingas — tuščias pagyrūnas, — rašo Marksas, — su savo pretenzijomis apimti ir pralenkti visas buvusias filosofines kryptis. „Prancūzų romantikams ir mistikams Šelingas sako: aš — filosofijos ir teologijos sujungimas; prancūzų materialistams: aš — kūno ir idėjos sujungimas; prancūzų

skeptikams: aš — dogmatikos griovėjas**“. Kad „skeptikai“, ar jie vadintųsi jumistais ar kantininkais (ar machistais, XX amžiuje), šaukia prieš materializmo ir prieš idealizmo „dogmatiką“, Marksas jau tuomet matė ir, nesiduodamas nukreipiamas vienos iš tūkstančio pasigailėtinų filosofinių sistemiūkščių, jis sugebėjo per Feuerbachą tiesiai stoti į materialistinių kelių prieš idealizmą. Po trisdešimt metų užbaigos žodyje „Kapitalo“ pirmojo tomo antrašam leidimui Marksas taip pat aiškiai ir ryškiai savo *materializmą* priešpastato hegeliskajam, t. y. visų nuosekliausiam, labiausiai išvystytam *idealizmui*, su panieka atmesdamas Konto „pozityvizmą“ ir paskelbdamas pasigailėtinais epigonais šiuolaikinius filosofus, kurie tariasi sunaikinę Hegelį, o tikrovėje grįžo į ikihegelinių Kanto ir Jumo klaidų kartojimą. 1870 m. birželio 27 dienos laiške Kugelmanui Marksas taip pat paniekinamai tretiruoja „Biuchnerį, Lange, Diuringą, Fechnerį ir t. t.“ už tai, kad jie neįstengė suprasti Hegelio dialektikos ir žiūri į jį su panieka**. Paimkite pagaliau atskiras filosofines Markso pastabas „Kapitale“ ir kituose veikaluose, — jūs pamatysite *nekintamą* pagrindinį motyvą: primygtinį pabrėžimą *materializmo* ir niekinamas pajuokas bet kurio užtrynimo, bet kurios painiavos, bet kurių nukrypimų į *idealizmą* adresu. Tarp šių dviejų pagrindinių priešybių sukasi *visos* filosofinės Markso pastabos — profesoriškos filosofijos požiūriu šis „siaurumas“ ir „vienpusiškumas“ ir sudaro jų trūkumą. Iš tikrųjų šis nenoras atsižvelgti į išsigimėliškus prožektus sutaikyti materializmą ir idealizmą yra didžiausias nuopelnas Markso, ėjusio *pirmyn* griežtai apibrėžtu filosofiniu keliu.

Visiškai Markso dvasia ir glaudžiai su juo bendradarbiaudamas, Engelsas visuose savo filosofiniuose veikaluose trumpai ir aiškiai *visais* klausimais priešpastato materialistinę ir idealistinę liniją, nežiūrėdamas rimtai nei

* Karl Grün. „Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass, sowie in seiner philosophischen Charakterentwicklung“, I. Bd., Lpz., 1874, S. 361 (Karlus Griunas. „Liudvigas Feuerbachas savo laiškuose ir literatūriniam palikime, o taip pat savo filosofiniame išsivystyme“, I t., Leipcigas, 1874, 361 psl. Red.).

** Apie pozitivistą Bizlį (Beesley) Marksas sako 1870 m. gruodžio 13 d. laiške: „kaip Konto pasekėjas, jis negali nekresti visokių pokštų“ (crotchets)⁸¹. Palyginkite su tuo, kaip Engelsas 1892 m. vertino pozitivistus à la Hekslis⁸².

1878, nei 1888, nei 1892 metais⁸³ į begalines pastangas „įveikti“ materializmo ir idealizmo „vienpusiškumą“, paskelbti *naują* liniją, kokį nors „pozityvizmą“, „realizmą“ ar kitokį profesorišką šarlatanizmą. Visą kovą prieš Diuringą Engelsas *ištisai* kovojo užsibrėžęs lozungą nuosekliai laikytis materializmo, kaltindamas materialistą Diuringą už žodinių dalyko esmės užtersimą, už frazę, už samprotavimo metodus, reiškiančius nuolaidą idealizmui, perėjimą į idealizmo poziciją. Arba nuoseklus iki galo materializmas, arba filosofinio idealizmo melas ir painiava, — štai tas klausimo pastatymas, kuris yra „Anti-Diuringo“ *kiekviename straipsnyje* ir kurio nepastebėti galėjo tiktai žmonės, kurių smegenys jau reakcinės profesoriškos filosofijos apgadinti. Ir iki pat 1894 metų, kada buvo parašyta paskutinė pratarmė paskutinį kartą autorius peržiūrėtam ir papildytam „Anti-Diuringui“, Engelsas, toliau sekdamas ir naująją filosofiją, ir naująją gamtos mokslą, toliau su pirmesniu ryžtingumu primygtinai pabrėžė savo aiškia ir tvirtą poziciją, atmesdamas naujųjų sistemų ir sistemiūkščių šiukšles.

Kad Engelsas sekė naująją filosofiją, matyti iš „Liudvigo Feuerbacho“. 1888 metų pratarmėje kalbama net apie tokį reiškinių, kaip klasikinės vokiečių filosofijos atgimimas Anglijoje ir Skandinavijoje, o apie viešpataujančią neokantizmą ir jumizmą Engelsas neturi (nei knygos pratarmėje, nei tekste) kitų žodžių, išskyrus didžiausią panieką. Visiškai aišku, kad Engelsas, stebėdamas *madingą* vokiečių ir anglų filosofiją kartojant senas, ikihegelines, kantizmo ir jumizmo klaidas, buvo pasiryžęs laukti gero net iš *posūkio* (Anglijoje ir Skandinavijoje) į *Hegelį*, tikėdamasis, kad žymusis idealistas ir dialektikas padės įžvelgti smulkius idealistinius ir metafizinius paklydimus.

Nesileisdamas į nagrinėjimą daugybės neokantizmo Vokietijoje ir jumizmo Anglijoje atspalvių, Engelsas iš *anksto* atmeta pagrindinį jų nukrypimą nuo materializmo. Engelsas paskelbia ir vienos ir kitos mokyklos *visą kryptį „moksliniu žingsniu atgal“*. Ir kaip jis įvertina neabejojamai „pozityvistinę“, įprastinės terminologijos požiūriu, neabejojamai „realistinę“ tendenciją tų neokantininkų ir jumistų, iš kurių, pavyzdžiui, jis negalėjo nepažinti Hekslio? Tą „pozityvizmą“ ir tą „realizmą“, kuris žavėjo ir

tebežavi begalinį painiotojų skaičių, Engelsas skelbė *geriausiu atveju filisteriška priemone slapta prapti materializmą*, viešai jį koneveikiant ir jo išsižadant! Pakanka nors trupučiu ką pagalvoti apie *tokį* įvertinimą T. Hekslui, stambiausiam gamtininkui ir nepalyginamai daugiau realistiniam realistui ir pozityviam pozityvistui, negu Machas, Avenarijus ir Ko, — kad galima būtų suprasti, su kokia panieka būtų sutikęs Engelsas dabartinį marksistų būrelio susižavėjimą „naujausiu pozityvizmu“ arba „naujausiu realizmu“ ir pan. Marksas ir Engelsas nuo pradžios ir iki galo buvo partiniai filosofijoje, mokėjo atskleisti nukrypimus nuo materializmo ir nuolaidas idealizmui ir fideizmui visose ir visokiausiose „naujausiose“ kryptyse. Todėl *išimtinai* materializmo nuoseklumo požiūriu jie vertino Hekslį. Todėl jie prikaišiojo Feuerbachui tai, kad jis nesilaikė materializmo iki galo, — tai, kad jis išsižadėdavo materializmo dėl atskirų materialistų klaidų, — tai, kad jis kovojo prieš religiją, siekdamas ją panaujinti arba sukurti naują religiją, — tai, kad jis nemokėjo sociologijoje atsikratyti idealistine fraze ir tapti materialistu.

Ir šitą didžiausią ir visų brangiausių savo mokytojų tradiciją visiškai įvertino ir perėmė J. Dicgenas, kad ir kokios būtų atskiros jo klaidos, išdėstant dialektinį materializmą. Daug nusidėjo J. Dicgenas savo nevykusiais nukrypimais nuo materializmo, bet niekuomet jis nemėgino atsiskirti nuo jo iš principo, iškelti „naują“ vėliavą, visuomet sprendžiamuoju momentu jis tvirtai ir kategoriškai pareiškėdavo: aš esu materialistas, mūsų filosofija yra materialistinė. „Iš visų partijų, — teisingai sakė mūsų Jozefas Dicgenas, — šlykščiausia yra vidurio partija. . . Kaip kad politikoje partijos vis labiau ir labiau grupuojasi tik-tai į dvi stovyklas, . . . taip ir mokslas skirstomas į dvi pagrindines klases (Generalklassen): ten — metafizikai, čia — fizikai arba materialistai*. Tarpiniai elementai ir sukčiai taikstytojai visokiausiomis pravardėmis, spiritualistai, sensualistai, realistai ir t. t. ir t. t., patenka savo kelyje čia į vieną, čia į kitą srovę. Mes reikalaujame

* Ir čia nevykęs, netikslus posakis: vietoje „metafizikai“ reikėjo pasakyti „idealistai“. J. Dicgenas pats kitur priešpastato metafizikus dialektikams.

ryžtingumo, mes norime aiškumo. Idealistais* vadina save reakciniai obskurantai (Retraitebläser), o materialistais turi vadintis visi tie, kurie siekia išvaduoti žmogaus protą nuo metafizinių nesąmonių... Jeigu mes palyginsime abi partijas su kietu ir skystu, tai viduryje paliks kažkas košiško***.

Tiesa! „Realistai“ ir pan., o jų tarpe ir „pozityvistai“, machistai ir t. t., visa tai — pasigailėtina košelė, niekinga *vidurio partija*. filosofijoje, kiekvienu atskiru klausimu painiojanti materialistinę ir idealistinę kryptį. Mėginimai išskirti iš šitų dviejų pagrindinių krypčių filosofijoje nesudaro nieko kito, kaip tik „taikstytojų sukčiavimą“.

Kad idealistinės filosofijos „mokslinis klerikalizmas“ tėra paprastas tiesioginio klerikalizmo prieangis, tuo J. Dicgenas nė per plauką neabejojo. „Mokslinis klerikalizmas, — rašė jis, — rimčiausiu būdu siekia padėti religiniam klerikalizmui“ (l. c., 51). „Ypač pažinimo teorijos sritis, žmogaus dvasios nesupratimas yra tokia utėlių perykla“ (Lausgrube), į kurią „deda kiaušinius“ ir vienas ir kitas klerikalizmas. „Diplomuoti liokajai su savo kalbomis apie „idealias gėrybes“, mulkinantieji liaudį su vargte išvargto (geschraubter) idealizmo pagalba“ (53), — štai kas yra J. Dicgenui filosofijos profesoriai. „Kaip dievulio antipodas — velnias, taip klerikalo profesoriaus (Kathederpaffen) — materialistas“. Materializmo pažinimo teorija yra „universalus ginklas prieš religinį tikėjimą“ (55), — ir ne tik tai prieš „visiems žinomą, tikrą, įprastinę juodaskvernių religiją, bet ir prieš nuvalytą, pakilią profesorišką apsvaigusią (benebelter) idealistų religiją“ (58).

Palyginti su laisvamanių profesorių „pusinumu“ Dicgenas buvo pasiryžęs bevėlyti „religinį dorumą“ (60) — ten „yra sistema“, ten yra vientisiniai žmonės, neatplėšiantieji teorijos ir praktikos. „Filosofija ne mokslas, o priemonė apsiginti nuo socialdemokratijos“ (107) — ponams profesoriams. „Tie, kurie vadina save filosofais, profeso-

* Įsidėmėkite, kad J. Dicgenas jau pasitaisė ir *tiksliu* paaiškino, kuri yra materializmo priešų partija.

** Zr. straipsnį: „Socialdemokratinė filosofija“, parašytą 1876 metais. „Kleinere philosophischen Schriften“, 1903, S. 135 („Smulkieji filosofiniai raštai“, 1903, 135 psl. Red.).

riai ir privatdocentai, visi, nepaisant savo laisvamaniškumo, daugiau ar mažiau skęsta prietaruose, mistikoje... visi socialdemokratijos atžvilgiu sudaro... vieną reakcinę masę" (108). „Norint eiti tikru keliu, nesiduodant sukliadinamiems jokių religinių ir filosofinių nesąmonių (Welsch), reikia studijuoti netikrų kelių netikrą kelią (der Holzweg der Holzwege) — filosofiją" (103).

Ir pažvelkite dabar partijų filosofijoje požiūriu į Machą ir Avenarijų su jų mokykla. O, šitie ponai *giriasi* savo *nepartiškumu*, ir jeigu jie turi antipodą, tai tiktai vieną ir *tiktai*... *materialistą*. Per *visų* machistų *visą* rašliavą raudona gija eina bukagalviška pretenzija „pakilti aukščiau“ už materializmą ir idealizmą, įveikti šitą „pasenusį“ priešpatatymą, o *tikrovėje* visa šita brolija *kas minutę* sukumpa į idealizmą, perdėm ir nenukrypstamai kovodama prieš materializmą. Rafinuoti gnoseologiniai kokio nors Avenarijaus išsūkiai palieka profesorišku prasimanymu, mėginimu sukurti „savo“ mažutę filosofinę sektą, o *tikrovėje*, šiuolaikinės visuomenės idėjų ir krypties kovos bendromis aplinkybėmis, *objektyvus* šitų gnoseologinių gudrybių vaidmuo tėra vienas ir tiktai vienas: valyti kelią idealizmui ir fideizmui, ištikimai jiems tarnauti. Iš tikrųjų juk ne atsitiktinumai, kad į mažytę empiriokritikų mokykliukštę įsikimba ir anglų spiritualistai, kaip Uordas, ir prancūzų neokriticistai, giriantieji Machą už kovą prieš materializmą, ir vokiečių imanentai! J. Dicgeno formulė: „diplomuoti fideizmo liokajai“ ne į kaktą, o į akį muša Machą, Avenarijų ir visą jų mokyklą*.

Rusiškųjų machistų, sumaniusių „taikinti“ machizmą su marksizmu, nelaimė ir yra ta, kad jie kartą patikėjo reakciniais filosofijos profesoriais ir patikėję ėmė risti nuožulnia plokštuma. Priemonės prasimanyti įvairiems

* Štai dar pavyzdys, kaip plačiai paplitusios reakcinės buržuazinės filosofijos srovės tikrovėje išnaudoja machizmą. Ar tik ne „paskutinė“ visų naujausios amerikoniškos filosofijos „mada“ yra „pragmatizmas“ (iš graikų žodžio *pragma* — darbas, veiksmas; veiksmo filosofija). Apie pragmatizmą kalba filosofiniai žurnalai ar tik ne visų daugiausia. Pragmatizmas išjuokia ir materializmo ir idealizmo metafiziką, garbina patyrimą ir tiktai patyrimą, vieninteliu kriterijum pripažįsta praktiką, nurodo į pozityvistinę srovę aplamai, *remiasi specialiai Ostvaldu, Machu, Pirsonu, Puankare, Diuhemu*, tuo, kad mokslas nėra „absoliuti realybės kopija“, ir... iš viso to sėkmingiausiai išveda dievą praktikos tikslais, tiktai praktikai, be jokios metafizikos, be jokio išėjimo už patyrimo ribų (plg. *William James*. „Pragmatism.

mėginimams išvystyti ir papildyti Marksą buvo labai nesudėtingos. Perskaitys Ostvaldą, patikės Ostvaldu, atpasakos Ostvaldą, pavadins tai marksizmu. Perskaitys Machą, patikės Machu, atpasakos Machą, pavadins tai marksizmu. Perskaitys Puankarę, patikės Puankare, atpasakos Puankarę, pavadins tai marksizmu! *Nė vienam* iš šitų profesorių, galinčių pateikti vertingiausius darbus iš specialių chemijos, istorijos, fizikos sričių, *negalima tikėti nė vienu žodžiu*, kai prasideda kalba apie filosofiją. Kodėl? Dėl tos pačios priežasties, dėl kurios *nė vienam* politinės ekonomijos profesoriumi, galinčiam pateikti vertingiausius darbus faktinių, specialių tyrinėjimų srityje, *negalima tikėti nė vienu žodžiu*, kai prasideda kalba apie bendrąją politinės ekonomijos teoriją. Nes ši pastaroji — toks pat *partinis* mokslas šiuolaikinėje visuomenėje, kaip ir *gnoseologija*. Aplamai paėmus, profesoriai ekonomistai yra ne kas kita, kaip mokyti kapitalistų klasės tarnai, ir filosofijos profesoriai — mokyti teologų tarnai.

Marksistų uždavinys yra ir čia ir ten mokėti įsisavinti ir perdirbti tuos laimėjimus, kuriuos pasiekia šitie „tarnai“ (jūs nežengsite, pavyzdžiui, nė žingsnio naujų ekonominių reiškinių tyrimo srityje, nesinaudodami šių tarnų darbais), — ir *mokėti* atkirsti jų reakcinę tendenciją, *mokėti* vesti savo liniją ir kovoti *prieš visą liniją* priešiškų mums jėgų ir klasių. Štai to ir nesugebėjo mūsų machistai, *vergiškai* sekantieji paskui reakcinę profesorišką filosofiją. „Gal būt, mes klystame, bet mes ieškome“, — rašė „Apybraižų“ autorių vardu Lunačarskis. — Ne *jūs* ieškote, bet *jūsų* ieško, štai kur bėda! Ne jūs prieinate su savo, t. y. marksistiniu (nes jūs norite būti marksistais), požiūriu prie kiekvieno buržuazinės-filosofinės mados posūkio, o prie jūsų prieina šita mada, jums įperša ji savo naujuosius suklastojimus pagal idealizmo skonį, šiandien à la Ostvaldas, rytoj à la Machas, poryt à la Puankarė. Tos

A new name for some old ways of thinking", N. Y. and L., 1907, p. 57 ir ypač 106) (plg. *Viljamas Džemsas*. „Pragmatizmas. Naujas pavadinimas kai kuriems seniems mąstymo būdams“, Niujorkas ir Londonas, 1907, 57 ir ypač 106 psl. Red.). Skirtumai tarp machizmo ir pragmatizmo yra tokie pat menki ir dešimtaeiliai materializmo požiūriu, kaip skirtumai tarp empiriokriticizmo ir empiriomonizmo. Palyginkite kad ir bogdanovišką ir pragmatistinį tiesos apibrėžimą: „pragmatistui tiesa yra bendrinė sąvoka visokios rūšies apibrėžtoms darbo vertybėms (working-values) patyrimė“ (ib., p. 68).

kvailutės „teorinės“ gudrybės (su „energetika“, su „elementais“, „introjekcija“ ir pan.), kuriomis jūs naiviai tikite, palieka siaurutės, miniatiūrinės mokykliūkštės ribose, o idėjinę ir *visuomeninę* šitų gudrybių *tendencija* yra iš karto pagaunama Uordu, neokriticistų, imanentų, Lopatinių, pragmatistų ir *eina savo pareigas*. Susižavėjimas empiriokriticizmu ir „fizikiniu“ idealizmu taip pat greit praeina, kaip susižavėjimas neokantizmu ir „fiziologiniu“ idealizmu, bet fideizmas iš kiekvieno tokio susižavėjimo ima sau grobį, tūkstančiais būdų kaitaliodamas savo gudrybes filosofinio idealizmo naudai.

Nusistatymas religijos atžvilgiu ir nusistatymas gamtos mokslo atžvilgiu puikiai iliustruoja šią *tikrai* klasinį buržuazinės reakcijos išnaudojimą empiriokriticizmu.

Imkite pirmąjį klausimą. Ar nemanote jūs, kad tai yra atsitiktinumas, jeigu kolektyviniame veikale *prieš* marksizmo filosofiją Lunačarskis nusikalbėjo iki „aukščiausių žmogiškųjų potencijų sudievinimo“, iki „religinio ateizmo“* ir pan.? Jeigu jūs taip manote, tai išimtinai todėl, kad rusiškieji machistai neteisingai painformavo visuomenę apie *visą* machistinę srovę Europoje ir apie šios srovės nusistatymą religijos atžvilgiu. Šis nusistatymas ne tik tai nėra panašus į Markso, Engelso, J. Dicgeno, net Feuerbacho nusistatymą, bet yra *tiesiog atvirksčias*, pradedant nuo Pecoldo pareiškimų: empiriokriticizmas „neprieštarauja nei teizmui, nei ateizmui“ („Einf. i. d. Philosophie der reinen Erfahrung“**, I, 351) arba Macho — „religinės nuomonės yra privatus dalykas“ (pranc. vert., 434 psl.) ir baigiant *tiesioginiu fideizmu*, tiesioginiu *juodašimtiškumu* ir Kornelijaus, kuris giria Machą ir kurį giria Machas, ir Karaus, ir visų imanentų. *Filosofo* neutralumas šiuo klausimu *jau yra* liokajiškumas fideizmui, o toliau už neutralumą Machas ir Avenarijus nepakyla ir negali pakilti dėl savo gnoseologijos išeities taškų.

Jeigu jūs neigiate objektyvią, pojūčių mums duotą realybę, jūs jau netekote bet kurio ginklo prieš fideizmą, nes

* „Apybraižos“, 157, 159 psl. Laikraštyje „Zagraničnaja Gazeta“⁸⁴ tas pats autorius kalba apie „religinę mokslinio socializmo reikšmę“ (Nr. 3, 5 psl.), o žurnale „Obrazovanije“⁸⁵, 1908, Nr. 1, 164 psl., jis tiesiai rašo: „Seniai bręsta manys nauja religija“...

** — „Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“ — „Įvadas į grynojo patyrimo filosofiją“. Red.

jūs jau nusiritote į agnosticizmą arba į subjektyvizmą, o jam to tiktai ir tereikia. Jeigu jutiminis pasaulis yra objektyvi realybė, — bet kuriai kitai „realybei“ arba kvazirealybei (prisiminkite, kad Bazarovas patikėjo „realizmu“ imanentų, skelbiančių dievą „realia sąvoka“) durys yra uždarytos. Jeigu pasaulis yra judanti materija, — ją galima ir reikia be galo tyrinėti be galo sudėtinguose ir detaliuose šito judėjimo, šitos materijos judėjimo pasireiškimuose ir išsišakojimuose, bet už jos, už „fizinio“, išorinio pasaulio, žinomo visiems ir kiekvienam, nieko būti negali. Ir neapykanta materializmui, debesy šmeižtu prieš materialistus, — visa tai yra dienotvarkės civiliziuotoje ir demokratinėje Europoje. Visa tai tęsiasi iki šiol. Visa tai *slepia* nuo visuomenės rusiškieji machistai, kurie *nė vieno karto* net nepamėgino tiesiog sugretinti Macho, Avenarijaus, Pecoldo ir Ko išsišokimų prieš materializmą su Feuerbacho, Markso, Engelso, J. Dicgeno pareiškimais materializmo *naudai*.

Bet „slėpimas“ Macho ir Avenarijaus nusistatymo fideizmo atžvilgiu nieko nepadės. Faktai kalba už save. Jokios pastangos pasaulyje neatplės šitų reakcinių profesorių nuo to gėdos stulpo, prie kurio juos prikaldė Uordo, neokriticistų, Šupės, Šuberto-Zolderno, Leklero, pragmatistų ir t. t. pabučiavimai. Ir ką tik paminėtų asmenų, kaip filosofų ir profesorių, įtaka, jų idėjų paplitimas „išsimokslinusioje“, t. y. buržuazinėje, visuomenėje, jų sukurta specialioji literatūra yra dešimteriopai platesnė ir turtingesnė, negu specialioji Macho ir Avenarijaus mokykliūkštė. Mokykliūkštė tarnauja, kam reikia. Mokykliūkšte naudojama, kaip reikia.

Gedingi dalykai, iki kurių nusmuko Lunačarskis, — ne išimtis, o empiriokriticizmo — ir rusiškojo, ir vokiškojo — padaras. Negalima jų apginti autoriaus „gerais norais“, jo žodžių „ypatinga prasme“: jeigu tai būtų tiesioginė ir įprastinė, t. y. netarpiškai fideistinė prasmė, mes nė nekalbėtume su autorium, nes tikriausiai neatsirastų nė vieno marksisto, kuriam tokie pareiškimai *visiškai nebūtų* sulyginę Anatolijaus Lunačarskio su Petru Struve. Jeigu to nėra (o to *dar nėra*), tai vien tiktai todėl, kad mes matome „ypatingą“ prasmę ir *kariaujame, kol dar esama pagrindo* draugiškam karui. Tai ir yra Lunačarskio pareiš-

kimų gėda, kad jis *galėjo* juos susieti su savo „gerais“ norais. Tai ir yra jo „teorijos“ blogis, kad ji prileidžia *tokias* priemonės arba *tokias* išvadas, vykdat gerus norus. Čia ir yra bėda, kad „geri“ norai palieka *geriausiu atveju* subjektyvus Karpo, Petro, Sidoro dalykas, o *visuomeninė* tokių pareiškimų *reikšmė* yra aiški ir neginčijama, ir jokiomis išlygomis ir paaiškinimais negali būti susilpninta.

Reikia būti aklam, kad galima būtų nematyti idėjinės giminytės tarp Lunačarskio „aukščiausių žmogiškųjų potencijų sudievinimo“ ir Bogdanovo visos fizinės gamtos „visuotinio pakeitimo“ psichišku. Tai — ta pati mintis, vienu atveju išreiškta daugiausia estetiniu požiūriu, antru — gnoseologiniu. „Pakeitimas“, *tylomis* ir iš kitos pusės prieidamas prie dalyko, *jau sudievina* „aukščiausias žmogiškąsias potencijas“, atplėsdamas „psichiška“ nuo žmogaus ir pakeisdamas *visą fizinę gamtą* neaprépiamai išplėstu, abstrakčiu, dieviškai negyvu „psichišku aplamai“. O Juškevičiaus „Logosas“, kurį jis įveda „į iracionalų duomens sriautą“?

Nagelis įstrigo — visas paukštelis pražuvo. O mūsų machistai visi įstrigo į idealizmą, t. y. į susilpnintą, padailintą fideizmą, įstrigo nuo to paties momento, kada ėmė laikyti „pojūtį“ ne išorinio pasaulio vaizdu, o ypatingu „elementu“. Niekieno pojūtis, niekieno psichika, niekieno dvasia, niekieno valia — į tai neišvengiama nusiristi, nepripažįstant materialistinės teorijos apie tai, kad žmogaus sąmonė *atspindi* objektyviai realų išorinį pasaulį.

5. ERNSTAS HEKELIS IR ERNSTAS MACHAS

Pažvelkite į machizmo, *kaip filosofinės srovės*, nusistatymą gamtos mokslo atžvilgiu. Visas machizmas nuo pradžios ir iki galo *kovoja* prieš gamtos mokslo „metafiziką“, vadindamas šiuo vardu *gamtos mokslo materializmą* t. y. stichišką, neįsąmoninamą, neapiformintą, filosofiskai nesąmoningą didžiulės gamtininkų daugumos įsitikinimą objektyviu išorinio pasaulio realumu, kurį atspindi mūsų sąmonė. Ir šitą *faktą* mūsų machistai melagingai nutyli, užtrindami arba supainiodami *nenutrūkstamą* stichiško

gamtininkų materializmo ryšį su *filosofiniu materializmu* kaip kryptimi, senų seniausiai žinoma ir šimtus kartų Markso ir Engelso patvirtinta.

Paimkite Avenarijų. Jau pirmajame savo veikalė: „Filosofija, kaip mąstymas apie pasaulį pagal mažiausio jėgų eikvojimo principą“, išėjusiame 1876 metais, jis kariauja prieš gamtos mokslo metafiziką*, t. y. prieš gamtos mokslo materializmą, ir kariauja, kaip jis pats 1891 m. yra prisipažinęs (tačiau savo pažiūrų „neištaisęs“!), teorinio-pažintinio idealizmo požiūriu.

Paimkite Machą. Jis nepaliaujamai, nuo 1872 m., ar dar net anksčiau, ir iki 1906 m. kariauja prieš gamtos mokslo metafiziką, tačiau kartu turi tiek sąžiningumo, kad prisipažintų, jog paskui jį ir su juo eina „visa eilė filosofų“ (tarp jų imanentai), bet „*labai nedaug gamtininkų*“ („Pojūčių analizė“, 9 psl.). 1906 m. Machas taip pat sąžiningai prisipažįsta, kad „daugumas gamtininkų laikosi materializmo“ („Erk. u. Irrtum“, 2 leid., S. 4**).

Paimkite Pecoldą. 1900 metais jis paskelbia, kad „gamtos mokslai yra kiaurai (ganz und gar) persisunkę metafizika“. „Jų patyrimas turi būti dar nuvalytas“ („Einf. i. d. Ph. d. r. Erf.“, Bd. I, S. 343***). Mes žinome, kad Avenarijus ir Pecoldas „nuvalo“ patyrimą nuo bet kurio pripažinimo objektyvios realybės, duotos mums pojūčio. 1904 metais Pecoldas pareiškia, kad „mechaninė šiuolaikinio gamtininko pasaulėžiūra iš esmės yra ne geresnė, negu senųjų indų pasaulėžiūra“. „Visiškai vis tiek, ar pasaulis laikosi ant pasakiškojo dramblio ar ant molekulių ir atomų, jeigu juos gnoseologiniu atžvilgiu mąstysime realius, o ne tiktai metaforiškai (bloss bildlich) vartojamomis“ (sąvokomis). (Bd. II, S. 176).

Paimkite Vilį — vienintelis machistų tarpe tiek padorus žmogus, kuris gėdinasi giminystės su imanentais, — ir jis pareiškia 1905 metais... „Ir gamtos mokslai galų gale daugeliu atžvilgių pasirodo esą toks autoritetas, kuriuo

* 79, 114 ir kt. §§.

** — „Erkenntnis und Irrtum“, 2 leid., S. 4 — „Pažinimas ir paklydimas“, 2 leid., 4 psl. Red.

*** — „Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung“, Bd. I, S. 343 — „Įvadas į grynojo patyrimo filosofiją“, I t., 343 psl. Red.

mes turime atsikratyti“ („Geg. d. Schulweisheit“, S. 158*).

Juk visa tai — *visiškas obskurantizmas*, aiškiausias reakcingumas. Laikyti atomus, molekules, elektronus ir t. t. apytikriai teisingu *objektyviai realaus materijos judėjimo* atspindžiu mūsų galvoje, tai vis tiek, kaip kad tikėti drambliu, kuris laiko ant savęs pasaulį! Suprantama, kad į tokį *obskurantą*, pasipuošusį madingo pozityvisto juokdariškais drabužiais, *abiem rankom* įsikibo imanentai. Nėra *nė vieno* imanento, kuris apsiputojęs nepultų gamtos mokslo „metafizikos“, gamtininkų „materializmo“ *kaip tik už tą gamtininkų pripažinimą*, kad materija (ir jos dalelytės), laikas, erdvė, gamtos dėsningumas ir t. t. ir pan. yra objektyviai realūs. Gerokai ligi naujų fizikos atradimų, sukūrusių „fizikinių idealizmą“, Lekleras, remdamasis Machu, kovojo prieš „materialistinę vyraujančią šiuolaikinio gamtos mokslo kryptį (Grundzug)“ (6 § antraštė veikale „Der Realismus u. s. w.“**, 1879), Šubertas-Zoldernas kariavo prieš gamtos mokslo metafiziką (II skyriaus antraštė veikale „Grdl. einer Erkenntnistheorie“, 1884***), Remkė mušė gamtos mokslo „materializmą“, tą „*gatvės metafiziką*“ („Phil. u. Kantian.“, 1882, S. 17****) ir t. t. ir t. t.

Ir imanentai visiškai teisėtai iš šitos *machistinės* idėjos apie gamtos mokslo materializmo „metafiziškumą“ darė *tiesias ir atviras* fideistines išvadas. Jeigu gamtos mokslas savo teorijose nevaizduoja mums objektyvios realybės, o *tiktai* metaforas, simbolius, žmogaus patyrimo formas ir t. t., tai visiškai neginčijama, kad žmonija turi teisę kitai sričiai susikurti sau *ne mažiau „realias sąvokas“* kaip kad dievas ir pan.

* — „Gegen die Schulweisheit“, S. 158 — „Prieš mokyklinę išmintį“, 158 psl. Red.

** — „Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik“ — „Šiuolaikinio gamtos mokslo realizmas Berklio ir Kanto pažinimo kritikos šviesoje“. Red.

*** — „Grundlagen einer Erkenntnistheorie“, 1884 — „Pažinimo teorijos pagrindai“, 1884. Red.

**** — „Philosophie und Kantianismus“, 1882, S. 17 — „Filosofija ir kantizmas“, 1882, 17 psl. Red.

Gamtininko Macho filosofija santykiuoja su gamtos mokslu, kaip krikščionio Judo pabučiavimas santykiavo su Kristumi. Machas lygiai taip pat išduoda gamtos mokslą fideizmui, pereidamas iš esmės į filosofinio idealizmo pusę. Macho atsižadėjimas gamtos mokslo materializmo visais atžvilgiais yra reakcinis reiškinys: mes esame matę tai pakankamai vaizdžiai, kalbėdami apie „fizikinių idealistų“ kovą prieš *daugumą* gamtininkų, pasiliekančių prie senosios filosofijos požiūrio. Mes dar aiškiau tai pamatysime, palyginę garsų gamtininką Ernstą Hekelį su garsiu (reakcinės miesčionijos tarpe) filosofu Ernstu Machu.

Audra, kurią sukėlė visose civilizuose šalyse E. Hekelio „Pasaulio mįslės“, nuostabiai reljefingai parodė filosofijos *partiškumą* šiuolaikinėje visuomenėje, iš vienos pusės, ir tikrą visuomeninę reikšmę, kurią turi materializmo kova prieš idealizmą ir agnosticizmą, iš kitos. *Šimtai tūkstančių* egzempliorių knygos, kuri tuojau pat buvo išversta į visas kalbas ir kuri išeidavo specialiai pigiais leidimais, akivaizdžiai parodė, kad ši knyga „nuėjo į liaudį“, kad yra *masės* skaitytojų, kuriuos iš karto patraukė į savo pusę E. Hekelis. Populiari knygelė tapo klasių kovos įrankiu. Visų pasaulio šalių filosofijos ir teologijos profesoriai ėmėsi tūkstančiais būdų koneveikti ir naikinti Hekelį. Garsusis anglų fizikas Lodžas ėmėsi ginti dievą nuo Hekelio. Rusiškasis fizikas p. Chvolsonas nuvyko į Vokietiją, kad išleistų ten biaurią juodašimtišką brošiūrpalaikę prieš Hekelį ir užtikrintų gerbiamuosius ponus filisterius, jog ne visi gamtininkai laikosi dabar „naiviojo realizmo“ požiūrio*. Nesuskaičiuojami tie teologai, kurie stojo į karą prieš Hekelį. Nėra tokio pasiutusio keiksmo, kuriuo nebūtų jo apipylę valdiškieji filosofijos profesoriai**. Linksma žiūrėti, kaip šioms sudžiūvusioms ant negyvos scholastikos mumijoms — gal būt, pirmą sykį

* O. D. Chvolson. „Hegel, Haeckel, Kossuth und das zwölfte Gebot“, 1906. Plg. S. 80 (O. D. Chvolsonas. „Hegel, Hekelis, Košutas ir dvyliktasis prisakymas“, 1906. Plg. 80 psl. Red.).

** Heinricho Šmidto brošiūrėlė „Kova dėl „Pasaulio mįslių““ (Bonn, 1900) neblogai pavaizduoja filosofijos ir teologijos profesorių žygį prieš Hekelį. Bet ši brošiūra šiuo metu jau suspėjo smarkiai pasenti.

gyvenime — užsidega akys ir parausta skruostai nuo tų antausių, kuriuos priskaldė jiems Ernstas Hekelis. Grynojo mokslo ir, atrodytų, abstrakčiausios teorijos žyniai tiesiog stena iš pasiutimo, ir visame šitame kriokime filosofinių stumbrų (idealisto Paulseno, imanento Remkės, kantininko Adikeso ir kitų, kurių vardus tu, viešpatie, težinai) aiškiai girdėti vienas pagrindinis motyvas: prieš gamtos mokslo „*metafiziką*“, prieš „dogmatizmą“, prieš „gamtos mokslo vertės ir reikšmės perdėjimą“, prieš „gamtos mokslo *materializmą*“. Jis — materialistas, griebk jį, griebk materialistą, jis apgaulinėja visuomenę, nesivadindamas tiesiog materialistu — štai kas ypač varo gerbiamuosius ponus profesorius į pasiutimą.

Ir visoje šitoje tragikomedijoje* ypač būdinga ta aplinkybė, kad Hekelis pats *išsižada materializmo*, atsisako nuo šios pravardės. Maža to: jis ne tik neatmeta bet kurios religijos, o išgalvoja savo religiją (taip pat kažkas panašaus į Bulgakovo „ateistinių tikėjimą“ arba Lunačarskio „religinių ateizmą“), *iš principo* gindamas religijos ir mokslo sąjungą! Kas gi čia yra? Dėl kokio „lemtingo nesusipratimo“ kilo visas triukšmas?

Dalykas tas, kad filosofinis E. Hekelio naivumas, jo neturėjimas aiškių partinių tikslų, jo noras skaitytis su viešpataujančiu filisteriniu prietaru prieš materializmą, jo asmeninės susitaikėliškos tendencijos ir pasiūlymai religijos klausimu, — visa tai juo reljefingiau išskėlė jo knygutės *bendrą dvasią*, gamtos mokslo materializmo *neišnainkinamumą*, jo *nesutaikomumą* su *visa* valdiška profesoriška filosofija ir teologija. Hekelis asmeniškai nenori nutraukti ryšių su filisteriais, bet tai, ką jis išdėsto su tokiu nepajudinamai naiviu įsitikinimu, *absoliučiai* nesusitaiko su jokiais viešpataujančio filosofinio idealizmo atspalviais. Visi šitie atspalviai, nuo pačių grubiausių reakcinių kokio nors Hartmano teorijų iki pat laikancio save naujausiu, pažangiu ir priešakiniu Pecoldo pozityvizmo arba

* Tragiškas elementas buvo įneštas pasikėsimo į Hekelio gyvybę šių (1908) metų pavasarį. Po eilės anoniminių laiškų, sveikinusių Hekelį tokiais terminais, kaip: „šuo“, „bedievis“, „beždžionė“ ir pan., kažkoks tikrai vokiškas žmogus paleido į Hekelio kabinetą Jenoje gan išpūdingo dydžio akmenį.

Macho empiriokriticizmo, *visi* sutinka su tuo, kad gamtos mokslo materializmas yra „metafizika“, kad pripažinimas gamtos mokslo teorijoms ir išvadoms objektyvaus realumo reiškia labiausiai „naivų realizmą“ ir pan. Ir šitam „šventam“ *visos* profesoriškos filosofijos ir teologijos mokymui *skelia į veidą* kiekvienas Hekelio puslapis. Gamtininkas, besąlygiškai išreiškias tvirčiausias, kad ir neapiformintas XIX amžiaus pabaigos ir XX pradžios gamtininkų didžiulės daugumos nuomones, nuotaikas ir tendencijas, iš karto, lengvai ir paprastai, parodė tai, ką mėgino paslėpti nuo visuomenės ir nuo pačios savęs profesoriška filosofija, būtent, kad yra šulas, kuris vis eina platyn ir tvirtyn ir į kurį sudūžta visos tūkstančio ir vienos mokykliūkštės filosofinio idealizmo, pozityvizmo, realizmo, empiriokriticizmo ir kitokio konfuzionizmo pastangos ir vargimas. Šis šulas yra *gamtos mokslo materializmas*. „Naivių realistų“ (t. y. visos žmonijos) įsitikinimas, kad mūsų pojūčiai yra objektyviai realaus išorinio pasaulio vaizdai, yra nuolat augantis ir tvirtėjantis gamtininkų masės įsitikinimas.

Naujų filosofinių mokykliūkščių kūrėjų, naujų gnoseologinių „izmų“ prasimanytojų reikalas yra pralaimėtas, — pralaimėtas amžinai ir beviltiškai. Jie gali kapanotis su savo „originaliomis“ sistempalaikėmis, gali stengtis sudominti keletą gerbėjų įdomiu ginču apie tai, ar „ė!“ pirmuoju pasakė empiriokritinis Bobčinskis ar empiriomonistinis Dobčinskis, gali kurti net plačią „specialią“ literatūrą, kaip kad „imanantai“, — gamtos mokslo vystymosi eiga, nepaisant visų jo svyravimų ir abejonių, nepaisant viso gamtininkų materializmo nesąmoningumo, nepaisant vakarykščio susižavėjimo madingu „fiziologiniu idealizmu“ arba šiandieninio — madingu „fizikiniu idealizmu“, atmeta *šalin* visas sistempalaikes ir visas gudrybes, vėl ir vėl iškeldama *gamtos mokslo materializmo* „metafiziką“.

Štai iliustravimas to, kas pasakyta, vienu pavyzdžiu iš Hekelio. „Gyvenimo stebukluose“ autorius sugretina monistinę ir dualistinę pažinimo teoriją; pateikiame įdomiausių sugretinimo punktus:

MONISTINĖ PAŽINIMO
TEORIJA:

3. Pažinimas yra fiziologinis reiškinys; anatomicinis organas yra smegenys.

4. Vienintelė žmogaus smegenų dalis, kurioje yra pažinimas, yra tam tikra smegenų žievės dalis, fronema.

5. Fronema yra nepaprastai tobula dinamo-elektrinė mašina, kurios sudėtinės dalys yra milijonai fizinių ląstelių (fronetaliinių ląstelių). Lygiai taip pat, kaip kitų kūno organų atžvilgiu, (dvasinė) tos smegenų dalies funkcija yra galutinis ją sudarančių ląstelių funkcijų rezultatas*.

Jūs matote iš tos tipiškos ištraukos iš Hekelio raštų, kad jis nesileidžia į filosofinių klausimų nagrinėjimą ir nemoka priešpastatyti materialistinės ir idealistinės pažinimo teorijos. Jis *tyčiojasi* iš *visų* idealistinių, plačiau: iš visų specialiai filosofinių gudrybių, gamtos mokslo požiūriu, *neprileisdamas nė minties apie tai*, kad yra galima kita pažinimo teorija, išskyrus *gamtos mokslo materializmą*. Jis *tyčiojasi* iš filosofų materialisto požiūriu, *nematydamas to*, kad jis laikosi materialisto požiūrio!

Suprantamas yra bejėgis filosofų pyktis ant šito visagalio materializmo. Mes aukščiau pateikėme „grynai rusiško“ Lopatino atsiliepimą. O štai jums atsiliepimas p. Rudolfo Vilio, paties priešakinio „empiriokritiko“,

* Naudoju prancūziškuoju vertimu: „Les merveilles de la vie“, Paris, Schleicher. Tabl. I et XVI („Gyvenimo stebuklai“, Paryžius, Schleicheris. Lentelės I ir XVI. Red.).

DUALISTINĖ PAŽINIMO
TEORIJA:

3. Pažinimas nėra fiziologinis reiškinys, o grynai dvasinis procesas.

4. Ta smegenų dalis, kuri atrodo funkcionuojanti, kaip pažinimo organas, iš tikrųjų tėra įrankis, padedantis intelektualiniams fenomenams pasireikšti.

5. Fronema, kaip proto *organas*, nėra autonominė, o tėra kartu su savo sudėtinėmis dalimis (fronetaliinėmis ląstelėmis) tiktai tarpininkas tarp nematerialios dvasios ir išorinio pasaulio. Žmogaus protas iš esmės yra skirtingas nuo aukštesniųjų gyvių proto ir nuo žemesniųjų gyvių instinkto.

nesutaikomai priešiško idealizmui (nejuokaukite!): „chaotinis kai kurių gamtos mokslo dėsnių, pavyzdžiui, energijos išlaikymo dėsnio ir pan., mišinys su eile scholastinių tradicijų dėl substancijos ir daikto savyje“ („Geg. d. Schulw.“, S. 128*).

Kas supykė gerbiamąjį „naujausiąjį pozityvistą“? Na, kaip gi jam nepykti, kada jis iš karto suprato, jog visi dieji jo mokytojo Avenarijaus mokymai — pavyzdžiui, kad smegenys nėra minties organas, kad pojūčiai nėra išorinio pasaulio vaizdai, kad materija („substancija“) arba „daiktas savyje“ nėra objektyvi realybė ir t. t. — yra, Hekelio požiūriu, *visiška idealistinė nesąmonė!*? Hekelis to nepasakė, nes jis filosofija neužsiėmė ir su „empirikriticizmu“, *kaip tokiu*, nesusipažino. Bet R. Vilis negali nematyti, kad šimtas tūkstančių Hekelio skaitytojų tai yra šimtas tūkstančių nusispiovimų Macho ir Avenarijaus *filosofijos* adresu. Ir R. Vilis iš anksto šluostosi — *lopatingai*. Nes *esmė* p. Lopatino ir p. Vilio argumentų prieš bet kurią materializmą aplamai ir prieš gamtos mokslo materializmą, atskirai paėmus, yra visiškai vienoda. Mums, marksistams, skirtumas tarp p. Lopatino ir p. Vilio, Pecoldo, Macho ir Ko ne didesnis, negu skirtumas tarp protestantų ir katalikų teologų.

„Karas“ prieš Hekelį *įrodė*, kad šita mūsų pažiūra atitinka *objektyvią realybę*, t. y. klasinę šiuolaikinės visuomenės ir klasinių idėjinių jos tendencijų prigimtį.

Štai dar mažutis pavyzdys. Machistas Kleinpeteris išvertė iš anglų kalbos į vokiečių kalbą Amerikoje paplitusį Karlo Snaiderio veikalą: „Pasaulio vaizdas šiuolaikinio gamtos mokslo požiūriu“ („Das Weltbild der modernen Naturwissenschaft“. Lpz., 1905). Šis veikalas aiškiai ir populiariai išdėsto visą eilę naujausių atradimų ir fizikoje ir kitose gamtos mokslo šakose. Ir štai, machistui Kleinpeteriui teko aprūpinti Snaiderį pratarne *su išlygomis*, kaip kad tokios, jog Snaiderio gnoseologija esanti „nepatenkinama“ (S. V). Kas yra? Tas, kad Snaideris nė minutės neabejoja tuo, jog pasaulio vaizdas yra vaizdas to, kaip materija juda ir kaip „*materija mąsto*“ (S. 228, l. c.). Sekančiame savo veikale „Pasaulio mašina“ (Lond. and

* — „Gegen die Schulweisheit“, S. 128 — „Prieš mokyklinę išmintį“ 128 psl. Red.

N. Y., 1907; Karl Snyder: „The World Machine“) Snai-deris sako, — darydamas užuominą į savo knygos paskyrimą atminimui Demokrito iš Abderos, gyvenusio maždaug 460—360 metais prieš Kr.: „Demokritas dažnai buvo vadinamas materializmo protėviu. Šita filosofinė mokykla yra trupučiuką nemadinga mūsų laikais; bet nebus nereikalinga pastebėti, kad iš tikrųjų visa naujausioji pažanga mūsų vaizdinių apie pasaulį rėmėsi materializmo prielaidomis. Materialistinės prielaidos, jeigu tiesiai kalbėsime (practically speaking), yra tiesiog *nepašalinamos* (unescapable) gamtos mokslo tyrinėjimuose“ (p. 140).

„Žinoma, jeigu patinka, galima drauge su geruoju vyskupu Berkliu svajoti ta tema, jog viskas yra svajonė. Bet, kad ir kokios būtų malonios orinio idealizmo išdaigos, o vis dėlto nedaug teatsiras žmonių, kurie — kad ir būdami įvairiausių pažiūrų į išorinio pasaulio problemą — abejotų tuo, jog jie patys yra. Nereikia daug vargti su klaidžiojančiais įvairių *Aš* ir *Ne-Aš* žiburiais, kad galima būtų įsitikinti, jog, prileisdami savo pačių buvimą, mes pro šešerius savo jutimų vartus jau išsileidžiame visą eilę tariamybių. Miglotų masių hipotezė, šviesos kaip eterio judėjimo teorija, atomų teorija ir visi į jas panašūs mokymai gali būti paskelbti tiesiog patogiomis „darbo hipotezėmis“; bet reikia priminti, kad šie mokymai, kol jie nesugriauti, daugiau ar mažiau stovi ant to paties pagrindo, kaip ir ta hipotezė, jog būtybė, kurią jūs, mielasis skaitytojau, vadinatė pačiu savimi, žiūrinėja šias eilutes“ (p. 31—32).

Įsivaizduokite karčią machisto dalią, kai jo pamėgtosios padailintos konstrukcijos, paverčiančios gamtos mokslo kategorijas į paprastas darbo hipotezes, yra išjuokiamos gamtininkų abipus vandenyno, kaip grynos nesąmonės! Ar reikia stebėtis tuo, kad Rudolfas Vilis 1905 metais kariauja, kaip prieš gyvą priešą, prieš Demokritą, puikiausiai tuo pailiustruodamas *filosofijos partiškumą* ir vėl ir vėl parodydamas savo tikrąją poziciją šitoje partinėje kovoje? „Žinoma, — rašo jis, — Demokritas neturi supratimo apie tai, kad atomai ir tuščia erdvė tėra tikta fiktyvios sąvokos, suteikiančios tiesiog paslaugas, kaip pagalbines priemones (blossé Handlangerdienste), priimanamos tikslingumo sumetimais, kol jos yra patogios vartoti.

Demokritas nebuvo tiek laisvas, kad tai suprastų; bet juk ir mūsų šiuolaikiniai gamtininkai, be nedaugelio išimčių, taip pat nėra laisvi. Senojo Demokrito tikėjimas yra mūsų gamtinių tikėjimas“ (l. c., S. 57).

Yra dėl ko kristi į nusiminimą! Visiškai „naujoviškai“, „empiriokritiškai“ įrodė, kad ir erdvė ir atomai tėra „darbo hipotezės“, o gamtininkai tyčiojasi iš šito *berklizmo* ir eina paskui Hekelį! Mes visai ne idealistai, tai šmeižtas, mes tiktai dirbame (kartu su idealistais) griauinant gno-seologinę Demokrito liniją, dirbame jau daugiau kaip 2 000 metų, — ir vis veltui! Tiek ir telieka mūsų vadui, Ernstui Machui, savo paskutinį veikalą, savo gyvenimo ir savosios filosofijos rezultata, „Pažinimą ir paklydimą“, paskirti *Vilhelmui Šupei*, o tekste su širdgėla pažymėti, kad daugumas gamtinių — materialistai ir kad Hekelį „mes taip pat“ *užjaučiame*... dėl „laisvamaniškumo“ (S. 14).

Čia jis pasirodė visas, šis reakcinės miesčionijos ideologas, *einąs* paskui juodašimtį V. Šupę ir „*užjaučiąs*“ Heke-lio laisvamaniškumą. Tokie visi jie, humaniškieji Europos filisteriai, su laisvę mylinčiomis savo simpatijomis ir su savo buvimu idėjinėje (ir politinėje ir ekonominėje) Vil-helmų Šupių nelaisvėje*. Nepartiškumas filosofijoje tėra tiktai niekingai pridengtas liokajiškumas prieš idealizmą ir fideizmą.

Pabaigai palyginkite Franco Meringo, — žmogaus ne tiktai norinčio, bet ir mokančio būti marksistu, — atsilie-pimą apie Hekelį. Kaip tiktai pasirodė „Pasaulio mįslės“, dar 1899 metų pabaigoje, Meringas iš karto nurodė į tai, jog „Hekelio veikalas ir savo silpnosiomis ir savo stiprio-siomis pusėmis yra nepaprastai vertingas tam, kad padė-tų praskaidrinti šiek tiek susipainiojusias mūsų partijoje pažiūras į tai, kas yra jai, iš vienos pusės, *istorinis* mate-rializmas, iš kitos pusės, *istorinis materializmas*“**. Heke-lio trūkumas yra tas, kad jis neturi supratimo apie *istorinį* materializmą, nusikalbėdamas iki visos eilės pasibaisėtinų

* Plechanovas savo pastabose prieš machizmą ne tiek rūpinosi nuneigti Machą, kiek padaryti frakcinę žalą bolševizmui. Už tą smulkų ir menką pagrindinių teorinių nesutarimų išnaudojimą jis jau kaip reikiant nubaustas — dviem menševikų-machistų knygelėmis⁸⁶.

** *Fr. Mehring*. „Die Welträtsel“, „N. Z.“, 1899—1900, 18, I, 418 (*Fr. Mer-ingas*. „Pasaulio mįslės“, „Naujasis Laikas“, 1899—1900, 18, I, 418. *Red.*).

nesąmonių ir apie politiką, ir apie „monistinę religiją“ ir t. t., ir pan. „Hekelis — materialistas ir monistas, bet ne *istorinis*, o gamtos mokslo *materialistas*“ (ten pat).

„Tegu perskaito Hekelio knygą tas, kas nori rankomis apčiuopti šitą nesugebėjimą (gamtos mokslo materializmo susidoroti su visuomeniniais klausimais), kas nori įsisąmoninti tai, kiek būtina išplėsti gamtos mokslo materializmą iki istorinio materializmo, kad jis būtų padarytas tikrai nenugalimu ginklu didžiojoje žmonijos išsivadavimo kovoje.

„Bet ne tiktai dėl to reikia skaityti Hekelio knygą. Jo nepaprastai silpna pusė yra neatskiriama susieta su jo nepaprastai stipria puse — su vaizdingu, ryškiu, sudarančiu nepalyginamai didesnę — ir apimties, ir reikšmės atžvilgiu — knygos dalį, išdėstymu gamtos mokslų išsivystymo šiame (XIX) amžiuje, arba, kitais žodžiais: *pergalingo gamtos mokslo materializmo žygiavimo išdėstymu*“*.

* Ten pat, 419 psl.

PABAIGA

Keturiais požiūriais turi marksistas žiūrėti į empiriokriticizmo vertinimą.

Pirma ir visų pirma, reikia palyginti teorinius šitos filosofijos ir dialektinio materializmo pagrindus. Toks palyginimas, kuriam buvo skirti trys pirmieji skyriai, parodo *visa gnoseologinių klausimų linija visišką reakcingumą* empiriokriticizmo, naujais išsūkiais, naujais žodeliūkščiais ir gudrybėmis dangstančio senąsias *idealizmo ir agnosticizmo* klaidas. Tiktai esant absoliučiam nemokšiškumui dėl to, kas yra filosofinis materializmas apleičiamas ir kas yra dialektinis Markso ir Engelo metodas, galima kalbėti apie empiriokriticizmo „sujungimą“ su marksizmu.

Antra, reikia apibrėžti empiriokriticizmo, kaip vienos labai mažutės filosofų-specialistų mokykliūkštės, vietą tarp visų kitų filosofinių dabarties mokyklų. Pradėję nuo Kanto, ir Machas, ir Avenarijus nuėjo nuo jo ne į materializmą, o į priešingą pusę, į Jumą ir į Berklį. Įsivaizduodamas, kad jis „nuvalo patyrimą“ apleičiamas, Avenarijus iš tikrųjų valė tiktai agnosticizmą nuo kantizmo. Visa Macho ir Avenarijaus mokykla eina į idealizmą vis aiškiau, glaudžioje vienybėje su viena iš reakcingiausių idealistinių mokyklų, vadinamaisiais imanentais.

Trečia, reikia atsižvelgti į neabejojamą machizmo ryšį su viena mokykla vienoje naujausio gamtos mokslo šakoje. Materializmo pusėje nekintamai yra didžiulė dauguma tiek apleičiamas gamtininkų, tiek ir šioje specialioje šakoje, būtent — fizikoje. Naujųjų fizikų mažuma, veikiama to, kad didieji pastarųjų metų atradimai sulaužo senąsias teorijas, veikiama naujosios fizikos krizės, ypačiai vaizdžiai parodžiusios mūsų pažinimo santykinumą, nusirito, dėl dialektikos nežinojimo, per reliatyvizmą į idea-

lizmą. Madingas mūsų dienų fizikinis idealizmas yra toks pat reakcinis ir toks pat trumpalaikis susižavėjimas, kaip ir madingas nesenos praeities fiziologinis idealizmas.

Ketvirta, už empiriokriticizmo gnoseologinės scholastikos negalima nematyti partijų kovos filosofijoje, kovos, kuri galų gale išreiškia šiuolaikinės visuomenės priešišku klasių tendencijas ir ideologiją. Naujausioji filosofija yra tiek pat partinė, kaip ir prieš du tūkstančius metų. Kovojančios partijos iš esmės, kuri dangstoma gelerteriškų sukčių naujomis pravardėmis arba menkaprotišku neparitiškumu, yra materializmas ir idealizmas. Pastarasis tėra tiktai padailinta, rafinuota forma fideizmo, kuris stovi pilnutinai apsiginklavęs, turi milžiniškas organizacijas ir nenukrypdamas tebeveikia mases, pakreipdamas savo naudai mažiausią filosofinės minties svyravimą. Objektivus, klasinis empiriokriticizmo vaidmuo ištiesai yra tarnavimas fideistams jų kovoje prieš materializmą aplamai ir prieš istorinį materializmą, atskirai paėmus.

IV SKYRIAUS 1-jo § PRIEDAS*87

IŠ KURIOS PUSĖS N. G. ČERNYŠEVSKIS ĖJO
PRIE KANTIZMO KRITIKOS?

Ketvirtojo skyriaus pirmajame straipsnyje mes esame smulkiai parodę, kad materialistai kritikavo ir kritikuoja Kantą iš diametraliai priešingos pusės palyginti su ta, iš kurios kritikuoja jį Machas ir Avenarijus. Manome, jog ne pro šalį bus čia pridėti, kad ir trumpai, nurodymą į gnoseologinę didžiojo rusiškojo hegelininko ir materialisto N. G. Černyševskio poziciją.

Netrukus po to, kai vokiškasis Feuerbacho mokinys Albrechtas Rau kritikavo Kantą, didysis rusų rašytojas N. G. Černyševskis, taip pat Feuerbacho mokinys, pirmą kartą pamėgino tiesiai išdėstyti savo pažiūrą ir į Feuerbachą ir į Kantą. N. G. Černyševskis pasirodė rusų literatūroje dar 50-siais praėjusio amžiaus metais, kaip Feuerbacho šalininkas, bet mūsų cenzūra neleido jam net paminėti Feuerbacho vardo. 1888 metais rengiamojo knygos „Estetiniai meno santykiai su tikrove“ trečiojo leidimo pratarmėje N. G. Černyševskis pamėgino tiesiai nurodyti į Feuerbachą, bet cenzūra ir 1888 metais nepraleido net paprasto pasirėmimo Feuerbachu! Pratarmė išvydo pasaulį tiktai 1906 metais: žr. N. G. Černyševskio „Pilnojo raštų rinkinio“ X t., 2 d., 190—197 psl. Toje „Pratarmėje“ N. G. Černyševskis pusę puslapėlio skiria kritikuoti Kantui ir tiems gamtininkams, kurie savo filosofinėmis išvadomis eina paskui Kantą.

Štai tas įstabus N. G. Černyševskio samprotavimas 1888 metais:

* Žr. šio tomo 179—189 psl. Red.

„Tie gamtininkai, kurie įsivaizduoja esą viską apimančių teorijų kūrėjai, iš tikrųjų lieka mokiniai, ir paprastai silpni mokiniai, senovės mąstytojų, sukūrusių metafizines sistemas, ir paprastai mąstytojų, kurių sistemos jau buvo iš dalies Šelingo ir galutinai Hegelio sugriautos. Pakanka priminti, kad dauguma gamtininkų, mėginančių kurti plačias teorijas dėl žmogaus minties veikimo dėsnų, kartoja metafizinę Kanto teoriją apie mūsų žinojimo subjektyvumą“,... (viską supainiojusių rusiškųjų machistų žiniai: Černyševskis stovi žemiau už Engelsą, kiek jis savo terminologijoje sumaišo materializmo priešpastatymą idealizmui su metafizinio mąstymo priešpastatymu dialektiniam, bet Černyševskis yra visiškai Engelson lygyje, kiek jis prikiša Kantui ne realizmą, o agnosticizmą ir subjektyvizmą, ne „daikto savyje“ pripažinimą, o nemokėjamą išvesti mūsų žinojimą iš šio objektyvaus šaltinio)... „aiškina, Kanto žodžiais remdamiesi, kad mūsų jutiminio suvokimo formos neturi panašumo į tikrojo daiktų buvimo formas“,... (viską supainiojusių rusiškųjų machistų žiniai: Černyševskis kritikuoja Kantą diametraliai priešingai, negu Avenarijus-Machas ir imanantai kritikuoja Kantą, nes Černyševskiui, kaip ir kiekvienam materialistui, mūsų jutiminio suvokimo formos turi panašumo į tikrojo, t. y. į objektyviai realaus daiktų buvimo formas)... „kad todėl tikrai esantieji daiktai ir tikrosios jų savybės, tikrieji jų tarpusavio santykiai mums nepažinūs“,... (viską supainiojusių rusiškųjų machistų žiniai: Černyševskiui, kaip ir kiekvienam materialistui, daiktai, tai yra, kalbant imantria Kanto kalba, „daiktai savyje“, tikrai yra ir yra visiškai pažinūs mums, pažinūs ir savo buvimu, ir savo savybėmis, ir savo tikraisiais santykiais)... „ir jeigu būtų pažinūs, tai negalėtų būti objektu mūsų mąstymo, kuris visą žinojimo medžiagą sudeda į visiškai skirtingas formas nuo tikrojo buvimo formų, kad ir patys mąstymo dėsniai teturi tiktai subjektyvią reikšmę“,... (painiotųjų machistų žiniai: Černyševskiui, kaip ir kiekvienam materialistui, mąstymo dėsniai turi ne tiktai subjektyvią reikšmę, t. y. mąstymo dėsniai atspindi tikrojo daiktų buvimo formas, visiškai yra panašūs į šias formas, o ne skirtingi nuo jų)... „kad tikrovėje nesą nieko tokio, kas atrodo mums kaip

priežasties ir veiksmo ryšys, nes nesą nei pirmesnio, nei paskesnio, nesą nei visumos, nei dalių ir taip toliau, ir taip toliau"... (Painiotųjų machistų žiniai: Černyševskiiui, kaip ir kiekvienam materialistui, tikrovėje yra tai, kas atrodo mums kaip priežasties ir veiksmo ryšys, yra objektyvus priežastingumas arba gamtos būtinumas)... „Kai gamtininkai liausis kalbėję šitą ir panašias metafizines nesąmones, jie sugebės kurti ir, tur būt, sukurs, remdamiesi gamtos mokslu, sistemą tikslesnių ir pilnesnių sąvokų, negu tos, kurias išdėstė Feuerbachas"... (Painiotųjų machistų žiniai: Černyševskis vadina metafizinėmis nesąmonėmis *visokius* nukrypimus nuo materializmo ir į idealizmo pusę, ir į agnosticizmo pusę)... „O kol kas geriausias išdėstymas mokslinių sąvokų apie vadinamuosius pagrindinius žmogaus žinių troškimo klausimus lieka tas, kurį padarė Feuerbachas" (195—196 psl.). Pagrindiniais žmogaus žinių troškimo klausimais Černyševskis vadina tai, kas šiuolaikine kalba vadinama pagrindiniais pažinimo teorijos arba gnoseologijos klausimais. Černyševskis — vienintelis tikrai didis rusų rašytojas, kuris nuo 50-jų metų iki pat 88-jų metų įstengė išlikti vientisinio filosofinio materializmo lygyje ir atmesti pasigailėtinas neokantininkų, pozityvistų, machistų ir kitų painiotųjų nesąmones. Bet Černyševskis neįstengė, teisingiau: negalėjo, dėl rusų gyvenimo atsilikimo, pakilti iki Markso ir Engelso dialektinio materializmo.

PASTABOS

- ¹ „Dešimt klausimų referentui“ buvo Lenino parašyta 1908 metų gegužės — birželio mėn. kaip tezės bolševikų centro ir laikraščio „Proletarij“ („Proletaras“) redakcijos nario J. F. Dubrovinskio (Inokentijaus) išstojimui svarstant Ženevoje A. A. Bogdanovo filosofinį referatą. — 1.
- ² Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 42 psl. — 3.
- ³ Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 57 psl. — 3.
- ⁴ Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 34—35, 107 psl. — 3.
- ⁵ Bogdanovas, A. — A. A. Malinovskio slapyvardis. — 4.
- ⁶ Rachmetovas, N. — Oskaro Bliumo, menševiko-plechanovininko, slapyvardis. — 4.
- ⁷ Žr. Lenino 1908 metų vasario 25 d. (n. st.) laišką A. M. Gorkiui (Raštai, 13 tomas, Vilnius, 1952, 408—414 psl.). — 4.
- ⁸ Valentinovas, N. — N. V. Volskio slapyvardis. — 4.
- ⁹ Rengti knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“ Leninas pradėjo Ženevoje 1908 metų vasario mėnesį.
1908 metų gegužės mėnesį Leninas iš Ženevos nuvyko į Londoną specialiai dirbti Britanijos muziejaus skaitykloje su literatūra, kurios negalima buvo gauti Ženevoje. Londone Leninas išbuvo apie mėnesį.
1908 metų spalio mėnesį knyga buvo baigta, ir rankraštis buvo persiųstas į Maskvą konspiratyviu adresu. Knygą leisti ėmėsi Maskvos leidykla „Zveno“ („Grandis“).
Knygos korektūrą darė Maskvoje Lenino sesuo — A. I. Jelizarova. Visų korektūrų vienas egzempliorius buvo siunčiamas Leninui į užsienį. Leninas kruopščiai tikrino korektūras, pranešinėjo apie visas pastebėtas spaudos klaidas, darė pataisas. Dalis Lenino nurodytų pataisų buvo padaryta knygos tekste, kita dalis buvo nurodyta prie pirmojo leidimo pridėtame svarbiausių klaidų sąraše.

Leninas buvo priverstas sutikti sušvelninti kai kurias savo veikalo vietas, kad neduotų carinei cenzūrai progos uždrausti jo išleidimą.

Spirdamas kuo greičiausiai išleisti knygą, Leninas pabrėždavo, kad su jos išėjimu yra susiję „ne tik literatūriniai, bet ir rimti politiniai įsipareigojimai“.

Knyga išėjo 1909 metų gegužės mėnesį 2 000 egzempliorių skaičium. — 5.

- 10 Terminu „*fideizmas*“ buvo pakeistas dėl cenzūros sąlygų buvęs iš pradžių Lenino rankraštyje žodis „popovščina“ („klerikalizmas“). Termino paaiškinimas pateiktas Lenino 1908 metų lapkričio 8 dienos (n. st.) laiške A. I. Jelizarovai (žr. V. I. Leninas. Laiškai saviesiems, 1934, 319 psl.). — 7.
- 11 Leninas turi galvoje vadinamąją „dievostatą“, prieššką marksizmui literatūrinę religinę-filosofinę srovę, kuri atsirado Stolyfino reakcijos laikotarpiu tarp dalies partinių inteligentų, pasitraukusių nuo marksizmo po 1905—1907 metų revoliucijos pralaimėjimo.
- „Dievostatininkai“ (Lunačarskis, Bazarovas ir kt.) skelbė sukūrimą naujos, „socialistinės“ religijos, mėgino sutaikyti marksizmą su religija. Prie jų vienu metu jungėsi ir A. M. Gorkis. Išplėstinės „Proletarij“ redakcijos pasitarimas (1909 m.) pasmerkė „dievostatą“ ir specialioje rezoliucijoje pareiškė, kad bolševikų frakcija nieko bendro neturi „su tokiu mokslinio socializmo iškraipymu“.
- Reakcinė „dievostatos“ esmė Lenino atskleista veikale „Materializmas ir empiriokriticizmas“ ir 1908 metų vasario — balandžio, 1913 metų lapkričio — gruodžio laiškuose Gorkiui. — 8.
- 12 Nevskio straipsnis buvo duotas kaip Lenino knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“ antrojo leidimo priedas. V. I. Lenino Raštų ketvirtojo leidimo 14 tome priedas nespausdinamas. — 9.
- 13 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 18—19 psl. — 21.
- 14 Žr. F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 11—36 psl. (Įvadas į angliškąjį leidimą). — 21.
- 15 „*Die Neue Zeit*“ („Naujasis Laikas“) — Vokietijos socialdemokratijos žurnalas; ėjo Štutgarte nuo 1883 iki 1923 metų. Nuo 90-ųjų metų antrosios pusės, po F. Engelso mirties, žurnalas sistemingai spausdino revizionistų straipsnius. Pasaulinio imperialistinio karo metais (1914—1918) laikėsi centristinės, kautskinės pozicijos, rėmė socialšovinistus. — 21.
- 16 Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 21, 33—34 psl. — 29.

- 17 „*Revue Néo-Scholastique*“ („Neoscholastinė Apžvalga“) — teologinis-filosofinis žurnalas, katalikų filosofinės draugijos įsteigtas Luvene (Belgija) 1894 metais. — 36.
- 18 „*Der Kampf*“ („Kova“) — mėnesinis žurnalas, Austrijos socialdemokratijos organas, laikėsi oportunistinės centristinės pozicijos, dangstydamas kairiomis frazėmis savo išdavimą proletarinės revoliucijos reikalo ir tarnavimą kontrrevoliucinei buržuazijai; ėjo Vienoje nuo 1907 iki 1938 metų. — 41.
- 19 „*The International Socialist Review*“ („Tarptautinė Socialistinė Apžvalga“) — revizionistinės krypties Amerikos mėnesinis žurnalas; buvo leidžiamas Čikagoje nuo 1900 iki 1918 metų. — 41.
- 20 „*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*“ („Mokslinės Filosofijos Trimėnesinis Žurnalas“) — filosofinis empiriokritikų (machistų) žurnalas; buvo leidžiamas Leipcige nuo 1877 iki 1916 metų (iki 1896 metų Avenarijaus redaguojamas). Nuo 1902 metų žurnalas ėjo pavadinimu „*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Sociologie*“ („Mokslinės Filosofijos ir Sociologijos Trimėnesinis Žurnalas“).
Lenino įvertinimas žurnalo, kaip „tikros priešo šalies marksistams“, duotas šio tomo 298 psl. — 44.
- 21 „*Philosophische Studien*“ („Filosofiniai Tyrimai“) — idealistinės krypties žurnalas, skirtas visų pirma psichologijos klausimams; buvo leidžiamas V. Vunto Leipcige nuo 1883 iki 1903 metų; nuo 1905 iki 1918 metų ėjo pavadintas „*Psychologische Studien*“ („Psichologiniai Tyrimai“). — 49.
- 22 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 5 psl. — 51.
- 23 „*Mind*“ („Mintis“) — idealistinės krypties žurnalas, skirtas filosofijos ir psichologijos klausimams; leidžiamas Londone nuo 1876 metų. — 58.
- 24 *Struvė, P. B.* — buvęs „legalus marksistas“, vienas iš kadetų partijos steigėjų, monarchistas, kontrrevoliucionierius.
Menšikovas, M. O. — reakcinio laikraščio „*Novoje Vremia*“ bendradarbis. Leninas vadina jį „ištikimu caro juodosios šimtinės sarginiu šunim“. — 60.
- 25 Kaip matyti iš Lenino 1908 metų gruodžio 19 dienos (n. st.) laiško A. I. Jelizarovai, pirmykštis posakis knygos tekste: „Lunačarskis net „primąstė“ sau dievulį“ buvo sušvelnintas, siekiant išvengti cenzūros represijų. Ryšium su tuo Leninas rašo: „Primąstė dievulį — teks pakeisti: „primąstė“ sau.. na, tarsime švelniai, religines sąvokas, arba kaip nors panašiai“ (žr. V. I. Leninas. Laiškai saviesiems, 1934, 326 psl.). — 66.

- 26 Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 34 psl. — 74.
- 27 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 20, 10 psl. — 74.
- 28 Leninas turi galvoje literatūrinį tipą, duotą I. S. Turgenevo proziniame eilėraštyje „Gyvenimo taisyklė“ (žr. I. S. Turgenevas. „Eilėraščiai proza“, 1931, 24—25 psl.). — 75.
- 29 „Archiv für systematische Philosophie“ („Sistemingosios Filosofijos Archyvas“) — idealistinės krypties žurnalas; buvo žurnalo „Archiv für Philosophie“ („Filosofijos Archyvas“) skyrius. Ėjo Berlyne nuo 1895 iki 1931 metų, kaip savarankiškas leidinys. Žurnale buvo dedami neokantininkų ir machistų straipsniai vokiečių, prancūzų, anglų ir italų kalbomis. — 82.
- 30 „Kantstudien“ („Kantiniai Tyrimai“) — vokiečių filosofinis žurnalas, idealistų-neokantininkų organas; buvo leidžiamas nuo 1897 iki 1937 metų. Žurnale dalyvavo taip pat kitų idealistinių krypčių atstovai. — 82.
- 31 „Nature“ („Gamta“) — savaitinis gamtos mokslų žurnalas, Anglijos gamtininkų organas; leidžiamas Londone nuo 1869 metų. — 82.
- 32 Rengiant spaudai pirmąjį knygos leidimą, žodžiai „doresnį literatūrinį priešininką“ A. I. Jelizarovo buvo pakeisti žodžiais „daugiau principišką literatūrinį priešininką“. Leninas prieštaravo prieš tą pataisą (žr. V. I. Leninas. Laiškai saviesiems, 1934, 336 psl.). — 85.
- 33 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 18 psl. — 87.
- 34 Leninas turi galvoje literatūrinį charakterį iš I. S. Turgenevo romano „Dūmai“, pseudomokslinio prisiskaitėlio tipą. Jo charakteristika yra duota V. I. Lenino veikalė „Agrarinis klausimas ir „Markso kritikai““ (žr. Raštai, 5 tomas, Vilnius, 1951, 130 psl.). — 87.
- 35 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 18—19 psl. — 88.
- 36 Žr. „Marksas apie Feuerbachą“ (F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 53 psl.). — 91.
- 37 Žr. F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 18 psl. (Įvadas į angliškąjį leidimą). — 94.
- 38 Žr. F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 18—19 psl. (Įvadas į angliškąjį leidimą). — 97.
- 39 Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 42 psl. — 103.

- ⁴⁰ *Beltovas, N.* — G. V. Plechanovo slapyvardis. Šiuo slapyvardžiu 1895 metais buvo išleista knyga „Monistinės pažiūros į istoriją vystymosi klausimu. — 108.
- ⁴¹ Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 18 psl. — 113.
- ⁴² Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 81—82 psl. — 120.
- ⁴³ Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 85—86 psl. — 120.
- ⁴⁴ Žr. Markso 1868 metų gruodžio 5 dienos laišką Kugelmanui (K. Marksas ir F. Engelsas. Raštai, XXV t., 1936, 544 psl.). — 121.
- ⁴⁵ Turimi galvoje šie veikalai: „Marksas apie Feuerbachą“ (1845 m.); Engelso „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“ (1888 m.) ir taip pat jo straipsnis „Apie istorinį materializmą“ (1892 m.) (žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 53—55, 7—52 psl.; F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 11—36 psl. (įvadas į angliškąjį leidimą)). — 123.
- ⁴⁶ Žr. „Marksas apie Feuerbachą“; F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 53, 18—19 psl.; F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 19 psl. (įvadas į angliškąjį leidimą). — 124.
- ⁴⁷ Vulgariojo ekonomisto Senioro teorijos kritika Markso duota „Kapitalo“ pirmajame tome (žr. K. Marksas ir F. Engelsas. Raštai, XVII t., 1937, 245—251 psl.). — 124.
- ⁴⁸ „*Revue de Philosophie*“ („Filosofijos Apžvalga“) — idealistinis žurnalas; eina Paryžiuje nuo 1900 metų. — 136.
- ⁴⁹ Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 20—21, 22, 34 psl. — 142.
- ⁵⁰ Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 36, 39 psl. — 142.
- ⁵¹ „*Annalen der Naturphilosophie*“ („Natūrfilosofijos Analai“) — idealistinės, pozityvistinės krypties žurnalas; buvo leidžiamas V. Ostvaldo Leipcige nuo 1902 iki 1921 metų. — 151.
- ⁵² Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 42 psl. — 158.
- ⁵³ Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 49 psl. — 161.
- ⁵⁴ „*The Natural Science*“ („Gamtos Mokslas“) — mėnesinis apžvalginio pobūdžio žurnalas, leistas Londone nuo 1892 iki 1899 metų. — 169.

- 55 „*The Philosophical Review*“ („Filosofinė Apžvalga“) — Amerikos idealistinis filosofijos žurnalas; eina nuo 1892 metų. — 169.
- 56 Pirmajame knygos leidime vietoje žodžių „sukelia ne šypsena, o pasišlykštėjimą“ buvo išspausdinta: „sukelia ne tiktai šypsena“. Peržiūrėjęs korektūrą, Leninas pasiūlė A. I. Jelizarovai ištaisyti tą vietą arba nurodyti klaidų atitaisyme: „Vietoje: ne tiktai šypsena — turi būti: ne šypsena, o pasišlykštėjimą“. Lenino pataisa buvo išspausdinta „Svarbiausiųjų klaidų atitaisyme“, pridėtame prie pirmojo knygos leidimo. — 173.
- 57 Žr. F. Engelsas. „*Anti-Diuringas*“, 1945, 107 psl. — 173.
- 58 Lozungas „*atgal į Kantą!*“ buvo iškeltas Vokietijoje praėjusiojo amžiaus 70-siais metais atstovų buržuazinės reakcinės srovės filosofijoje, gavusios neokantizmo vardą ir atgaivinusios reakcingiausias, idealistinius Kanto filosofijos teiginius. Prieš neokantizmą, kurio pozicijose buvo „legalieji marksistai“, Leninas ryžtingai pasisakė 1899 metais straipsnyje „Dar realizacijos teorijos klausimu“ (žr. Raštai, 4 tomas, Vilnius, 1951, 59—75 psl.), o vėliau straipsnyje „Marksizmas ir revizionizmas“. — 179.
- 59 „*Le Socialiste*“ („Socialistas“) — savaitraštis, Prancūzijos Darbininkų partijos, o nuo 1902 metų — Prancūzijos Socialistų partijos teorinis organas; ėjo nuo 1885 metų. Nuo 1905 metų laikraštis pasidarė Prancūzų socialistų partijos organas; nustojo ėjęs 1915 metais. — 188.
- 60 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 23 psl. — 190.
- 61 Kalbama apie šiuos F. Engelso veikalus: „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“ (1888 m.) ir „Apie istorinį materializmą“ (1892 m.) (žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 7—52 psl.; F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 11—36 psl. (įvadas į angliškąjį leidimą)). — 190.
- 62 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 26 psl. — 191.
- 63 Žr. F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 18 psl. (įvadas į angliškąjį leidimą). — 192.
- 64 „*Zeitschrift für immanente Philosophie*“ („Imanentinės Filosofijos Žurnalas“) — vokiečių filosofinis žurnalas; gynė solipsizmą, kraštutinę ir reakcingiausią subjektyviojo idealizmo formą; ėjo Berlyne nuo 1895 iki 1900 metų. — 196.

- 65 Leninas turi galvoje melagingą pareiškimą Ministrų tarybos pirmininko P. A. Stolypino, kuris neigė buvimą prie pašto įstaigų „juodųjų kabinetų“, vykdyusių caro vyriausybei įtartinų asmenų laiškų perliustraciją. — 205.
- 66 „*The Monist*“ („Monistas“) — idealistinės krypties Amerikos filosofinis žurnalas, propagavęs religinę pasaulėžiūrą; ėjo Čikagoje nuo 1890 iki 1936 metų. — 209.
- 67 „*Archiv für Philosophie*“ („Filosofijos Archyvas“) — idealistinės krypties filosofinis žurnalas, neokantinių ir machistų organas; ėjo Berlyne nuo 1895 iki 1931 metų dviem lygiagrečiais leidimais; vienas buvo skirtas filosofijos istorijai, kitas — bendriesiems filosofijos klausimams. — 221.
- 68 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 23 psl. — 224.
- 69 Žr. Markso 1868 metų gruodžio 5 dienos laišką Kugelmanui (K. Marksas ir F. Engelsas. Raštai, XXV t., 1936, 544 psl.). — 231.
- 70 Žr. F. Engelsas. „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, 1939, 21 psl. — 235.
- 71 Žr. F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, 1945, 57 psl. — 236.
- 72 „*Année Psychologique*“ („Psichologijos Metraštis“) — prancūzų psichologų-idealistų grupės organas; eina Paryžiuje nuo 1894 metų. — 242.
- 73 „*Revue générale des Sciences pures et appliquées*“ („Visuotinė Teorinių ir Taikomųjų Mokslų Apžvalga“) — prancūzų žurnalas, ėjęs Paryžiuje nuo 1890 iki 1940 metų. — 244.
- 74 „*Voprosy Filosofiji i Psichologii*“ („Filosofijos ir Psichologijos Klausimai“) — idealistinės krypties žurnalas; buvo leidžiamas nuo 1889 metų; nuo 1894 metų — Maskvos psichologinės draugijos. Žurnale dalyvavo „legalieji marksistai“ P. B. Struve ir S. N. Bulgakovas, o Stolypino reakcijos metais žurnalas spausdino A. A. Bogdanovo ir kitų machistų filosofinius straipsnius; nuo 1894 metų buvo redaguojamas filosofinio judašimčio L. M. Lopatino. Žurnalas nustojo ėjęs 1918 metų balandžio mėnesį. — 281.
- 75 „*Russkoje Bogatstvo*“ („Rusijos Turtas“) — mėnesinis žurnalas; ėjo Peterburge nuo 1876 metų iki 1918 metų vidurio. Nuo 90-ųjų metų pradžios žurnalas pasidarė liberalinių narodnikų organu, buvo redaguojamas S. N. Krivenkos ir N. K. Michailovskio. Žurnalas skelbė susitaikymą su caro vyriausybe ir atsisakymą nuo

- bet kurios revoliucinės kovos su ja, įnirtingai kovojo prieš marksizmą ir Rusijos marksistus. — 295.
- 76 Žodžiai „*wer den Feind...*“, Gėtės dvielio perfravavimas, Lenino paimti iš I. S. Turgenovo romano „Naujasis baras“ (žr. I. S. Turgenovas. Raštai, IX t., 1930, 183 psl.). — 298.
- 77 „*Zur Kritik*“ — Markso knygos „*Zur Kritik der politischen Oekonomie*“ (1859 m.) — „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ — pavadinimo pradžia (žr. K. Marksas. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“, 1939, 5—8 psl.). — 303.
- 78 Žr. Markso 1870 metų birželio 27 dienos laišką Kugelmanui (K. Marksas ir F. Engelsas. Rinktiniai laiškai, 1947, 239 psl.). — 309.
- 79 Žr. Markso 1843 metų spalio 20 dienos laišką Feuerbachui (K. Marksas ir F. Engelsas. Raštai, I t., 1938, 511—512 psl.). — 316.
- 80 „*Deutsch-Französische Jahrbücher*“ („Vokiečių-Prancūzų Metraš-tis“) — žurnalas, leistas 1844 metais Paryžiuje K. Markso ir A. Rugės redaguojamas. Išėjo vienas (dvigubas) numeris. — 316.
- 81 Žr. Markso 1870 metų gruodžio 13 dienos laišką Kugelmanui (K. Marksas ir F. Engelsas. Rinktiniai laiškai, 1947, 251 psl.). — 317.
- 82 Žr. F. Engelsas. „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“, 1940, 18—21 psl. (Įvadas į angliškąjį leidimą). — 317.
- 83 Nurodytiesiems metams priskiriami šie Engelso veikalai: „*Anti-Diuringas*“ (1878 m.), „*Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga*“ (1888 m.) ir „*Apie istorinį materializmą*“ (1892 m.). — 318.
- 84 „*Zagraničnaja Gazeta*“ („Užsieninis Laikraštis“) — dienraštis rusų kalba; buvo leidžiamas grupės rusų emigrantų Ženevoje nuo 1908 metų kovo 16 iki balandžio 13 dienos (n. st.). Laikraštyje dalyvavo Bogdanovas, Lunačarskis ir kiti otzovistai. — 323.
- 85 „*Obrazovanije*“ („Švietimas“) — mėnesinis literatūros, mokslo populiariacijos ir visuomeninis-politinis žurnalas; ėjo Peterburge nuo 1892 iki 1909 metų. 1902—1908 metais žurnale bendradarbiavo marksistai. — 323.
- 86 Leninas turi galvoje dvi menševikų-machistų knygeles, išėjusias 1908 metais: 1) N. Valentinovas. „Filosofinės marksizmo konstrukcijos“ ir 2) P. Juškevičius. „Materializmas ir kritinis realizmas“. — 334.

-
- ⁸⁷ Rankraštis „*IV skyriaus 1-jo § priedas. Iš kurios pusės N. G. Černyševskisėjo prie kantizmo kritikos?*“ buvo Lenino nusiųstas A. I. Jelizarovai 1909 metų kovo mėnesio antroje pusėje, kai knyga jau buvo spaudoje. „Siunčiu priedą, — rašė Leninas A. I. Jelizarovai 1909 metų kovo 23 ar 24 dieną (n. st.). — Dėl jo stabdyti neverta. Bet jei laiko yra, paleisk pačiame knygos gale, po pabaigos, atskiru šriftu, pavyzdžiui, petitu. Aš laikau itin svarbiu dalyku priešpastatyti machistams Černyševskį“. — 338.
-

V. I. LENINO
GYVENIMO IR VEIKLOS DATOS

(1908 metų vasaris — 1909 metų gegužė)

1908

- Vasaris,*
iki 12 (25) d. Leninas pradeda rengti knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“.
- Leninas pasiunčia laišką į Peterburgą, prašydamas suieškoti jo 1906 metais parašytus tris sąsiuvinius filosofijos klausimais, kuriuos jis buvo manęs išspausdinti antrašte „Eilinio marksisto pastabos apie filosofiją“.
- Vasario 11 (24) d.* Leninas sušaukia laikraščio „Proletarij“ redakcijos pasitarimą ryšium su žurnale „Die Neue Zeit“ išspausdintu straipsneliu apie kovą RSDD Partijoje filosofijos klausimais. Pasitarime vienbalsiai patvirtinamas Lenino parašytas laikraščio „Proletarij“ redakcijos pareiškimo tekstas.
- Vasario 12 (25) d.* Leninas laiške A. M. Gorkiui rašo apie savo nesutarimus su A. Bogdanovu filosofijos klausimais, ypač paastrėjusius išėjus machistų knygai „Apybraižos apie marksizmo filosofiją“.
- Kovo 11 (24) d.* Leninas laiške A. M. Gorkiui griežtai neigiamai įvertina machistų knygą „Apybraižos apie marksizmo filosofiją“, pabrėžia neišvengiamumą kovoti su machistais filosofijos klausimais.
- Balandžio 3 (16) d.* Leninas laiške A. M. Gorkiui praneša apie savo viešą išstojimą prieš Bogdanovo, Bazarovo ir kt. filosofiją straipsnyje „Marksizmas ir revizionizmas“, kurį jis parašė rinkiniui „Karlus Marksas (1818—1883)“.
- Tarp balandžio 6 ir 18 d.*
(balandžio 19 d. ir gegužės 1 d.) Leninas, A. M. Gorkio prašomas, aplankė jį Kapri saloje. Čia Leninas paskelbė Bogdanovui, Bazarovui ir Lunačarskiui apie savo griežtą nesutarimą su jais filosofijos klausimais.

- Gegužė.** Leninas dirba Britanijos muziejuje Londone, rengdamas knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“.
- Gegužė — pirmoji birželio pusė.** Leninas rašo „Dešimt klausimų referentui“ kaip tezes J. F. Dubrovinskio (Inokentijaus) išstojimui per A. A. Bogdanovo referatą Ženevoje.
- Birželio 18 d. (liepos 1 d.).** Leninas rašo V. V. Vorovskui į Odesą laišką apie filosofinių nesutarimų paaštrėjimą ir apie tai, kad bręsta skilimas su Bogdanovo grupe.
- Rugpiūtis.** Leninas laikraščio „Proletarij“ redakcijos vardu reikalauja iš Bogdanovo viešai išdėstyti spaudoje savo filosofines ir politines pažiūras.
- Rugsėjis.** Leninas rašo pratarinę knygai „Materializmas ir empiriokriticizmas“.
- Spalio 14 (27) d.** Leninas laiške A. I. Jelizarovai praneša, kad yra baigęs knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“, ir prašo duoti patikimą adresą rankraščiui pasiųsti.
- Lapkritis, iki 4 (17) d.** Leninas konspiratyviu adresu pasiunčia knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“ rankraštį legaliai išleisti Maskvoje.
- Lapkričio 27 d. (gruodžio 10 d.).** Leninas telegrama A. I. Jelizarovai duoda sutikimą, kad knyga „Materializmas ir empiriokriticizmas“ būtų spausdinama Maskvos leidykloje „Zveno“.
- Leninas laiške M. A. Uljanovai primygtinai reikalauja įtraukti į sutartį su leidėju reikalavimą nedelsiant išleisti knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“.
- Tarp lapkričio 29 d. ir gruodžio 1 d. (gruodžio 12 ir 14 d.).** Leninas ir Krupskaja iš Ženevos persikelia į Paryžių, kur perkeliamas laikraščio „Proletarij“ leidimas.
- 1908 metų pabaiga — 1909 metų pradžia.** Leninas skaito knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“ korektūrą.

1909

- Metų pradžia.** Leninas bolševikų ratelyje Paryžiuje skaito paskaitas filosofijos klausimais.
- Vasario 1 (14) d.** Leninas laikraščio „Proletarij“ redakcijos posėdyje reikalauja atviro redakcijos išstojimo prieš A. V. Lunačarskio skelbiamą dievostatą.

- Vasario 24 d.*
(kovo 9 d.). Leninas laiške A. I. Jelizarovai prašo peržiūrint knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“ korektūras nešvelninti išsireiškimų prieš Bogdanovą ir Lunačarskį.
- Vasaris —*
balandis. Leninas laiškuose A. I. Jelizarovai primygtinai reikalauja pagreitinti knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“ išleidimą.
- Kovo 10 ar*
11 (23 ar 24) d. Leninas pasiūnčia į Maskvą savo knygai „Materializmas ir empiriokriticizmas“ „IV skyriaus 1-jo § priedą. Iš kurios pusės N. G. Černyševskis ėjo prie kantizmo kritikos?“.
- Tarp balandžio*
29 d. ir gegužės
4 d.
(gegužės 12 ir
17 d.). Maskvoje išeina Lenino knyga „Materializmas ir empiriokriticizmas. Kritinės pastabos apie vieną reakcinę filosofiją“.
- Gegužės 4 (17) d.* Leninas pasiūnčia Rozai Liuksemburg savo knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“ ir prašo knygos išėjimą paskelbti žurnale „Die Neue Zeit“.
- Vasara.* Leninas aplanko Polį Lafargą, kalbasi su juo apie savo knygą „Materializmas ir empiriokriticizmas“.
-

TURINYS

Pratarmė	XI
1908 m.	
DEŠIMT KLAUSIMŲ REFERENTUI	1—4
MATERIALIZMAS IR EMPIRIOKRITICIZMAS. <i>Kritinės pastabos apie vieną reakcinę filosofiją</i>	5—340
<i>Pirmojo leidimo pratarmė</i>	7
<i>Antrojo leidimo pratarmė</i>	9
<i>Įvado vietoje. Kaip kai kurie „marksistai“ neigė materializmą 1908 metais ir kai kurie idealistai 1710 metais</i>	10—27
<i>I skyrius. Empiriokriticizmo ir dialektinio materializmo pažinimo teorija. I</i>	28—84
1. Pojūčiai ir pojūčių kompleksai	28
2. „Pasaulio elementų atradimas“	40
3. Principinė koordinacija ir „naivusis realizmas“	54
4. Ar buvo gamta iki žmogaus?	62
5. Ar žmogus mąsto su smegenų pagalba?	73
6. Apie Macho ir Avenarijaus solipsizmą	81
<i>II skyrius. Empiriokriticizmo ir dialektinio materializmo pažinimo teorija. II</i>	85—129
1. „Diktas savyje“, arba V. Černovas paneigia Fr. Engelsą	85
2. Apie „transcensą“, arba V. Bazarovas „apdoroja“ Engelsą	93
3. L. Feuerbachas ir J. Dicgenas apie daiktą savyje	104
4. Ar yra objektyvi tiesa?	108
5. Absoliuti ir santykinė tiesa, arba apie A. Bogdanovo atrastą Engelsono eklektizmą	117
6. Praktikos kriterijus pažinimo teorijoje	123

<i>III skyrius. Dialektinio materializmo ir empiriokriticizmo pažinimo teorija. III</i>	130—178
1. Kas yra materija? Kas yra patyrimas?	130
2. Plechanovo klaida dėl sąvokos: „patyrimas“	137
3. Dėl priežastingumo ir būtinumo gamtoje	139
4. „Mąstymo ekonomijos principas“ ir klausimas dėl „pasaulio vieningumo“	155
5. Erdvė ir laikas	160
6. Laisvė ir būtinumas	173
<i>IV skyrius. Filosofiniai idealistai, kaip empiriokriticizmo bendražygiai ir papedininkai</i>	179—233
1. Kantizmo kritika iš kairės ir iš dešinės	179
2. Apie tai, kaip „empiriosimbolistas“ Juškevičius pasijuokė iš „empiriokritiko“ Černovo	189
3. Imanentai, kaip Macho ir Avenarijaus bendražygiai	193
4. Kurlink auga empiriokriticizmas?	202
5. A. Bogdanovo „empiriomonizmas“	210
6. „Simbolių“ (arba ieroglifų) „teorija“ ir kritika Helmholco atžvilgiu	217
7. Apie dvejopą kritiką Diuringo atžvilgiu	223
8. Kaip galėjo J. Dicgenas patikti reakciniams filosofams?	228
<i>V skyrius. Naujausioji revoliucija gamtos moksle ir filosofinis idealizmas</i>	234—294
1. Šiuolaikinės fizikos krizė	236
2. „Materija išnyko“	242
3. Ar įmanomas judėjimas be materijos?	249
4. Dvi kryptys šiuolaikinėje fizikoje ir angliškasis spiritualizmas	257
5. Dvi kryptys šiuolaikinėje fizikoje ir vokiškasis idealizmas	265
6. Dvi kryptys šiuolaikinėje fizikoje ir prancūziškasis fideizmas	273
7. Rusiškasis „fizikas-idealistas“	281
8. „Fizikinio“ idealizmo esmė ir reikšmė	284
<i>VI skyrius. Empiriokriticizmas ir istorinis materializmas</i>	295—335
1. Vokiškųjų empiriokritikų ekskursijos į visuomeninių mokslų sritį	295

2. Kaip Bogdanovas pataiso ir „išvysto“ Marksą	303
3. Dėl suvoroviškų „socialinės filosofijos pagrindų“	311
4. Partijos filosofijoje ir filosofiniai pusgalviai	315
5. Ernstas Hekelis ir Ernstas Machas	325
<i>Pabaiga</i>	336
<i>IV skyriaus 1-jo § priedas. Iš kurios pusės N. G. Černyševskis ėjo prie kantizmo kritikos?</i>	338—340
<i>Pastabos</i>	341—351
<i>V. I. Lenino gyvenimo ir veiklos datos</i>	353—357

ILIUSTRACIJOS

V. I. Lenino knygos „Materializmas ir empiriokriticizmas“ pirmojo leidimo viršelis. — 1909 m.	6—7
--	-----

*Leidinio Nr. 1934.
Tiražas 25.000 (1 – 15 000) egz.
Pasirašyta spausdinti 1952 XI. 19.
23,25 spaudos lanko.
Užsakymo Nr. 1529.
Kaina 6 rb. 50 kp.*

*

Spaudė valst. K. Požėlos v. sp. Kaune.